

LEXICONORDICA

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Dag Gundersen,
Jón Hilmar Jónsson, Nina Martola, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Tidsskriftet kommer ut hvert år i november og koster NOK 250
for ikke-medlemmer av Nordisk forening for leksikografi.

Tidsskriftet kan bestilles hos

Nordisk språkråd
Postboks 8107 Dep
N - 0032 Oslo
Tlf.: +47 22 42 05 70
Faks: +47 22 42 76 76

ISSN 0805-2735

LEXICONORDICA

4-1997

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Dag Gundersen,
Jón Hilmar Jónsson, Nina Martola, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren</i> Förord	1
--	---

Tematiska bidrag

<i>Henrik Holmboe</i> Hvad menes der med, at sprog er små?	5
---	---

<i>Henning Bergenholtz</i> Polyfunktionale ordbøger	15
--	----

<i>Zakaris Svabo Hansen</i> Leksikografi i et lille sprogsamfund – fordele og ulemper	31
--	----

<i>Birgitte Jacobsen</i> OQAATSIT i tid og rum. Historie og status	41
---	----

<i>Jógvan í Lon Jacobsen</i> Modersmålsordbogen som grundlag for andre ordbøger	65
--	----

<i>Raimo Jussila</i> Den finländska romanin och dess ordböcker	75
---	----

<i>Per Langgård</i> Ordbogersuaq, den store grønlandske ordbog, der ikke blev til noget – nogle etnopolitiske overvejelser	83
--	----

<i>Lars-Gunnar Larsson</i> Prästen och ordet. Ur den samiska lexikografins historia	101
--	-----

<i>Hjalmar P. Petersen</i> Man vil ikke se noget, som man ser. Man vil ikke se noget således som man ser det	119
--	-----

Icke-tematiska bidrag

<i>Lena Rogström</i>	
----------------------	--

Serenius, Bertelsen och Bay. Förlagor och förebilder i den tidiga engelskspråkiga lexikografin i Skandinavien 135

Recensioner

Henrik Andersson
Politikens Musikordbog 149

John Ole Askedal
Hans-Peder Kromann † und Anne Lise Kjær (Hg.): *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie. Akten des internationalen Werkstattgesprächs zur kontrastiven Lexikologie 29.–30.10.1994 in Kopenhagen* 157

Sten Ewerth
Vincent Petti och Kerstin Petti: *Norstedts första engelska ordbok* 163

Franziskus Geeb
Sue Ellen Wright, Gerhard Budin (ed.): *Handbook of Terminology Management, Volume 1, Basic Aspects of Terminology Management* 167

Martin Gellerstam
Gunnar Bergh: *Kejsare, huliganer och pappenheimare. En utflykt bland ord och uttryck bildade på personnamn* 171

Rune Ingo
En ny stor finsk-svensk ordbok [Rec. av Birgitta Romppanen, Nina Martola, Ilse Cantell, Mats-Peter Sundström: *Suuri suomi-ruotsi sanakirja/Stora finsk-svenska ordboken*].....175

Göran Kjellmer
Lars Törnqvist, *Engelsk-svensk namnordbok* 189

Aino Kärnä
CD-Perussanakirja (Finsk basordbok på cd-rom) – känt vin i nya läglar? 195

Risto Haarala & Marja Lehtinen
En ny typ av produkt – en recensent med gammal typ av ammunition. Svar till Aino Kärnä 205

André och Gunnel Melchers

Norstedts nederländska ordbok 211

Jette Pedersen

B. Kjærulff Nielsen: *Engelsk-Dansk Ordbog*. Gyldendals store
røde ordbøger

Engelsk-dansk ordbog. Munksgaards store ordbøger 223

Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren

Förord

Det finns en tumregel som säger att när en nystartad tidskrift kan klara de första tre åren har den stora chanser att bestå under en lång tid. Vi har med utgivningen av LexicoNordica nr 4 överskridit denna gräns och har därmed goda förhoppningar om att tidskriften kommer att kunna ges ut många år framåt. Med LexicoNordica 4 har vi dessutom nått det mål som vi i de första tre årgångarna siktade mot: ett omfång på ca 250 sidor. Vi kommer att försöka hålla fast vid detta omfång i kommande årgångar.

Samarbetet mellan huvudredaktörerna och redaktionskommittén har fungerat mycket väl. En bidragande orsak till detta har utan tvivel varit den positiva stämningen i gruppen. För att åstadkomma denna goda stämning har inte minst Jens Axelsen spelat en viktig roll. Dessvärre har Jens Axelsen av hälsoskäl nu tvingats dra sig ur redaktionsarbetet. Vi vill utnyttja tillfället att tacka honom hjärtligt för hans insats, som byggde på djup insikt i lexikografiska problem och lång praktisk lexikografisk erfarenhet och som dessutom kännetecknades av en personlig, underfundig humor.

Som ny dansk medlem i redaktionskommittén hälsar vi Knud Troels Thomsen välkommen.

I förordet till LexicoNordica 3 efterlyste vi bidrag om cd-rom-ordböcker. Vi konstaterar med tillfredsställelse att detta nummer innehåller ett första sådant bidrag. Vi hoppas att det kommer att följas av flera i de följande numren och att därvid även Internetordböcker kommer in i bilden. En nyttig översikt över detta område finner man i Carr (1997).

I maj 1997 genomfördes den fjärde nordiska konferensen i lexikografi på Hanaholmen utanför Helsingfors. Man torde lugnt kunna säga, att konferensserien, på samma sätt som tidskriften, nu har etablerat sig som ett självklart inslag i det nordiska lexikografiarbetet. Bland många positiva inslag vid konferensen vill vi särskilt nämna tolkningen från och till finska, vilket var en nyhet i dessa sammanhang. Ett minnesvärt inslag av annat slag var Dag Gundersens presentation av den just utkomna *Nordisk leksikografisk ordbok*, ett verk som det säkert blir många tillfällen att återkomma till.

Temat för detta nummer är "Ordböcker över små språk i Norden". Som förberedelse till denna temadel genomfördes med stöd av Nordisk språksekretariat ett symposium på Gentofte hotell nära Köpenhamn i

månadsskiftet november-december 1996. Deltagare var lexicografer från Färöarna, Grönland, Danmark och Sverige. De "små språk" i Norden som behandlades vid symposiet var i första hand färöiska och grönländska. Flera representanter för samiska var inviterade, men tyvärr hade ingen av dem tillfälle att delta i symposiet. Vi är emellertid glada att i tidskriftens temadel också kunna presentera ett bidrag om samisk lexicografi och ett bidrag om lexicografi över romani i Finland. Tidskriftens temadel ger därför en ganska heltäckande översikt över lexicografi över små språk i Norden. Om symposiet rapporterar Henning Bergenholtz i *Lexicographica* 1997.

Vi är medvetna om att beteckningen "små språk" inte är oproblematisk. Den orsakade också viss debatt vid symposiet. Vi vill här understryka att vi betraktar beteckningen enbart som en ellips som av praktiska skäl används som ersättning för den korrekta beteckningen "språk som talas av relativt få människor". Ett obestridligt faktum är emellertid att det i små språksamfund i praktiken kan vara svårt att få fram resurser för utarbetande av språkhandböcker, ordböcker, språkteknologiska hjälpmedel etc. – hjälpmedel som principiellt är lika nödvändiga i små språksamfund som i stora. Mycket av diskussionen vid symposiet kretsade kring vikten av att använda begränsade resurser på bästa sätt, och problemet återkommer i flera av tidskriftsbidragen. En typ av ordbok som diskuterades i detta sammanhang var den polyfunktionella ordboken. Det kan t.ex. handla om en monolingval ordbok med en bilingval dimension. En annan möjlighet till resurshushållning är återanvändning av existerande ordböcker. Ett resultat av sådan återanvändning är den engelsk-färöiska ordbok som bygger på material från en engelsk-dansk ordbok och som presenterades vid symposiet. Självfallet kan det invändas, att en sådan ordbok inte kan bli helt optimal. Vi vill ändå framhålla, att i valet mellan en icke helt optimal ordbok och ingen ordbok alls – ett val som ofta är högst reellt i ett litet språksamfund – är det första alternativet att föredra.

Ett speciellt problem som främst, men inte enbart, aktualiseras i samband med utarbetandet av monolingvala ordböcker, har att göra med motsatsparet deskriptiv/normativ. I större språksamfund finns det i allmänhet tillräckliga resurser för att utarbeta flera monolingvala ordböcker, i små språksamfund är det ofta knappast möjligt att framställa mer än en. Skall denna ordbok då vara (mer) deskriptiv eller (mer) normativ? Vi nöjer oss här med att peka på problemet och understryka vikten av att man hittar en kompromiss, också om denna inte helt kan tillfredsställa någondera sidan.

Slutligen vill vi lyfta fram en huvudpoäng i Henrik Holmboes bidrag: påvisandet av att utvecklingen av språkteknologiska verktyg på och för de små språken är av avgörande betydelse för språkens ut-

veckling och på sikt kanske deras överlevnad. Inte minst ger språkteknologin helt nya möjligheter för lexikografin. Exempelvis kan cd-romtekniken möjligen erbjuda en lösning i vissa av de fall, där det vore önskvärt med två monolingvala ordböcker men dessa inte kan förverkligas i konventionell (tryckt) form.

Vi vill till sist påminna om de planerade symposierna för de kommande fem åren och motsvarande temadelar i tidskriften:

- 1998: Facklexikografi
- 1999: Invandrarordböcker
- 2000: Nordiska lexikografiska traditioner
- 2001: Ordböcker mellan de nordiska språken
- 2002: Språknormering i nordiska ordböcker

Dessa symposier kännetecknas, som tidigare framhållits, av att deltagarantalet är mycket begränsat. Urvalet av deltagare har hittills skett efter diskussion inom redaktionskommittén. Vi är medvetna om att detta inte är ett helt idealiskt urvalsförfarande och att det finns en risk för att framstående experter inom ett visst område kan förbises. Vi vill därför uppmana även lexikografer utanför redaktionskommittén att lämna förslag på deltagare i de kommande symposierna.

Slutligen vill vi tacka Nordiska språkrådet, i synnerhet Rikke Hauge och Birgitta Lindgren, för finansiellt stöd och praktisk hjälp i samband med publiceringen och distributionen av LexicoNordica 4.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1997: Wörterbücher für kleine Sprachen in den Nordischen Ländern. Bericht über ein Symposium in Kopenhagen am 30.11 und 1.12 1996. I: *Lexicographica* 13, 211–216.
- Carr, Michael 1997: Internet Dictionaries and Lexicography. I: *International Journal of Lexicography* 10:3, 208–230.

Henrik Holmboe

Hvad menes der med, at sprog er små?

We can arbitrarily assume, that the class of small languages in Europe comprises languages with less than 0.5 mill. language users. For some of these languages reliable information is hardly available, which could indicate that the whole situation for these languages is unstable. Such languages are not the issue in the present contribution; neither are the so-called "languages in diaspora", i.e. languages brought to Europe with refugees and immigrants. The languages in question are Manx, Samish, Greenlandic, Faroese, Sorbian, Scottish-Gaelic, Icelandic, Frisian and Letzeburgish (arranged after increasing number of language users). The question of stability for the small languages now and in the future is discussed in connection with the willingness and possibility to develop electronic language engineering tools that can be a defence line against negligence and oblivion of the languages in more and more contexts. We could hope for a Nordic Council initiative to initiate and stimulate the necessary LE-development for e.g. Faroese and Greenlandic.

1. Små sprog

Små sprog kan være et spørgsmål om antal af modersmålstalende, om antal individer, som har pågældende sprog enten som eneste sprog eller sammen med mindst et andet sprog, de tilfælde, hvor vi taler om to- eller flersprogethed.

FINSK-UGRISKE SPROG:

karelsk
livisk
ingrisk
vepsisk
jurakisk
permisk
syrjænsk
mordvinsk

ALTAISKE SPROG:

karaimisk
kalmykisk
gagausisk
krimtatarisk

SLAVISKE:

kashubisk
rutensk

ROMANSK:

arumunisk

SEMITISK:
maltesisk

Fig. 1

I Europa har vi et antal sådanne små sprog. Vi kan se på sprog med under 500.000 brugere, cf. fig. 1: færøsk, grønlandsk, islandsk, frisisk, samisk, manx, skotsk-gælisk, letseburgisk, sorbisk. Karelsk og andre små finsk-ugriske sprog som livisk, ingrisk, vepsisk og jurakisk (samojedsprog) og permisk, syrjensk og mordvinsk burde måske medregnes, men vi kommer let ind i en uklarhed om, hvad der er sprog og hvad der er dialekt, så alene af den grund vil jeg lade det ligge. Det samme gælder for nogle idiomer af den altaiske sprogæt, nemlig karaimisk, kalmykisk, gagausisk og krimtatarisk. Heril kommer, at der er svært at finde pålidelige kilder om disse sprogs nuværende volumen og status, og dette er også min undskyldning for ikke at gå nærmere ind på de slaviske idiomer kashubisk og rutenisk og det romanske arumunisk. Maltesisk være hermed nævnt, og hermed også nok om det.

Desuden træffer vi en række sprog, der er kommet til de forskellige lande med flygtninge og indvandrere. Nogle af disse sprog har tilsammen i Europa flere end den tilfældige grænse på 500.000 modersmålstalende, vi satte før, andre ligger under denne grænse, og i de enkelte lande kan sproggrupperne være ganske små og isolerede og uden kontakt med tilsvarende sproggrupper i andre egne eller lande. Denne gruppe af sprog, som jeg vil sammenfatte under betegnelsen diasporasprog, vil jeg ikke komme nærmere ind på, men dog bruge betegnelsen til en negativ karakteristik af den førstnævnte gruppe af små sprog, som netop ikke er diasporasprog: de er der, hvor de har været de sidste mange hundreder af år, og næsten ikke uden for, deres vækstområde er på dette sted, og ligeledes deres centrum for sprogets røgt og pleje. Cf. fig. 2.

	GAD	GYLD.	HAARM.
MANX	CA. 0	165	***
SAMISK	41.000	34.000	44.700
GRØNLANDSK	40.000	***	55.000
FÆRØSK	47.000	41.000	48.000
SORBISK	***	100.000	60.000
SKOTSK-GÆLISK	100.000	100.000	79.300
ISLANDSK	247.500	200.000	255.000
FRISISK	***	250.000	460.300
LETZEBURGISK	373.000	***	290.000

Fig. 2

De tal, man kan finde frem til, svinger en del fra kilde til kilde; undertiden kan man gennemskue fejlkilden, f.eks. når Haarmann (1993) angiver tallet 55.000 for grønlandsk og Gad (1993) tallet 40.000, må det skyldes, at de 55.000 er antallet på indbyggere, og de 40.000 er tallet på grønlandssprogede, idet de 15.000 så er de i Grønland sig opholdende danskere.

2. Sprogs stabilitet

Betegnelsen 'små sprog' er upræcis, men vi har en intuitiv consensus om den. Kan sprog blive små, og kan de ophøre med at være små, og er det kun et spørgsmål om antal? Næppe. Foruden en opregning af antal sprogbrugere og derefter en konstatering af, om dette tal henfører sproget til den ene eller den anden side af den lidt arbitrære grænse, vi har sat for, hvad der er småt i sproglig henseende, kunne man også se på, om sproget er stabilt, hvadenten det er stort eller småt, eller om det er i færd med enten at styrke eller svække sin position. Hvis det sidste er tilfældet, må vi henregne sproget til klassen af uddøende sprog. Et utvivlsomt eksempel herpå er manx: der er ganske få modersmålstalende tilbage i live, publikationer bortset fra videnskabelige forekommer næsten ikke, og sproget spiller ingen rolle hverken som skolesprog, administrationssprog eller kirkesprog.

Selv med en tidobling af antallet af individer ville grønlandsk og færøsk vel stadig blive betragtet som små sprog. Hvad har vi af små sprog for 100–200 år siden? Stort set de samme, dog er dalmatinsk († 1898) og kornisk († 1777) gledet ud. Ser vi på klassen af sprog, som dengang var ustabile og under svækkelse, er spørgsmålet, om man ikke for ca. 150 år siden også ville have regnet norsk og finsk og måske litauisk, lettisk og estisk med til denne gruppe. En medvirkende årsag til, at sprogene ikke gled ud, men fik mulighed for at stabilisere sig, var, at de havde eller fik en ortografi – og helst kun én, at der blev publiceret på dem, og at der blev undervist på dem og i dem, og at der foregik et politisk liv ved hjælp af dem.

Jeg vil gerne her tillige se teknologihistorisk på det og konstatere, at disse sprog benyttede sig af datidens teknik og tekniske fremskridt: der blev trykt bøger og aviser, sprogene blev plejet i den forstand, at der udkrystalliseredes en ortografi, som ajourførtes; senere, at sprogene også blev brugt i de æterbårne medier.

Når jeg nævner spørgsmålet om ortografi og det ønskværdige i kun at have én, bør jeg erindre om, at albansk, som jo ikke er noget lille sprog, for ca. 100 år siden (fra 1879 med Sami Bej Frasheris alfabet til retskrivningsmødet i Bitola/Monastir i 1908) havde ikke én men mindst tre ortografier, en omstændighed, som faktisk svækkede og

destabiliserede den i forvejen ustabile albanske sprogsituation i en lang periode.

3. Sprogpolitik vedr. små sprog

Sprogpolitik er i dag ikke kun et anliggende for nationalstaterne og deres parlamenter. Vigtige sprogpoltiske afgørelser træffes i dag i EU-organer. Hidtil har det været og er det stadigvæk den erklærede politik, at man vil fastholde EU som et multilingvalt og multikulturelt område. Dette er stadig det signal, som ligger i forberedelserne til beslutningsoplæg til 5. rammeprogram; men det er ikke nogen triviell politisk markering; den har økonomiske konsekvenser, og den har konsekvenser for den sprogteknologipolitik, som EU dermed bliver nødt til at føre og nødt til at medfinansiere.

Jeg vil gerne gå nærmere ind på dette via et meget aktuelt indspil fra dansk side: Den danske EU-parlamentariker Lone Dybkjær, som også har spillet en vigtig rolle i den danske sprog- og informationsteknologiske debat, bl.a. som medforfatter til den første samlede politiske redegørelse for informationssamfundet (Fra vision til handling, Infosamfundet år 2000, Forskningsministeriet marts 1995) har i efteråret 1996 fremsat et synspunkt i retning af, at vi må forudse, at tolkning og oversættelse til og fra bl.a. dansk må opgives i EU-organerne; sproget vil i hendes fremtidsscenario være engelsk; i hendes begrundelse indgår den overvejelse, at med tilføjelse af nye medlemmer og dermed nye sprog fra Baltikum og Østeuropa samt evt. Norge vil antallet af oversættelseskombinationer stige så voldsomt, at der ikke vil være hverken menneskelig kapacitet eller økonomiske ressourcer til at gennemføre fuld oversættelse. Antallet af oversættelser vil rigtigt nok stige; algoritmen herfor er velkendt, nemlig den samme som "julegavealgoritmen"; er der n sprog, er antallet af oversættelser $n^2 - n$.

Hvis dette synspunkt vinder gehør og bliver til virkelighed, må vi konstatere, at dansk og måske også andre sprog, som vil glide ud, kommer i en vigende position, fordi det ved ikke at blive brugt i en række sammenhænge derefter også vil miste sin brugelighed i disse sammenhænge; det næste skridt baglæns kunne blive, at interessen for dansk generelt svækkes, og hermed tænker jeg ikke mindst på interessen for at udvikle datalingvistiske metoder og materialer og tilpasse sprogteknologiske værktøjer til det danske marked. Jeg mener ikke, at Lone Dybkjær bør få ret i sin forudsigelse, men hun gør ret i at påpege problemet; hvis vi nemlig ikke til stadighed er opmærksomme på problemet, så vil det gå, som hun forudser, men alene det, at hun forudsiger det, kan forhindre spådommen i at gå i opfyldelse.

4. Sprogteknologiens rolle

For det første har vi ingen erfaring for, at en vision om at bringe verden tilbage til tilstanden før den babelske forvirring har noget for sig. Tilsyneladende kan det lykkes i en periode, men når trykket hæves, styrker sprogene deres position; det har vi set i vor del af Europa, i Baltikum, i Østeuropa og i det tidligere Sovjetunionen. For det andet er menneskelig oversættelse ikke den eneste løsning på den sproglige mangfoldigheds problem. Udviklingen af elektroniske hjælpemidler er den anden løsning; den foregår allerede, og den gør hurtige fremskridt. Alt dette er observerbart, cf. fig. 3, og med hensyn til valg for fremtiden, politiske og økonomiske satsninger, vil mit valg være at fastholde mangfoldigheden i det sproglige ved at satse investeringerne på en sprogteknologisk udvikling for så mange sprog som muligt frem for at opgive mangfoldigheden og bruge pengene på en massiv indsats af engelskundervisning.

Fig. 3 Kilde: DG XIII

Jeg anvendte just formuleringen "den sproglige mangfoldigheds problem". Denne formulering kan genfindes i en række arbejdsrapporter og dokumenter fra EU. Formuleringen er fristende, men grundlæggende forkert. Vi må ikke vænne os til at betragte sproglig og dermed kulturel mangfoldighed som et problem; tværtimod er mangfoldigheden en chance for Europa, en mulighed for at se verden med flere facetter og nuancer, end hvis vi ikke havde mangfoldigheden. Den er vor intellektuelle genbank, som bliver fattigere, når et sprog skrumper bort, på samme måde som den biologiske genbank bliver fattigere, når en plante eller en dyreart uddør. Synspunktet har til min glæde vundet tilslutning blandt andre repræsentanter for små sprog i EU i de beskedne sammenhænge, hvor jeg har haft mulighed for at fremføre det; men det er meget klart, at et sådant indspil ikke kommer fra de store; det er de små, der skal huske det, og også huske at minde de store om det.

Hvis vi i dag skal sikre, at sprog – både de små og de lidt større – skal forblive stabile og ikke komme i en svækket situation, skal vi sørge for, at de følger med i den sprogteknologiske udvikling. Det vil ikke være tilstrækkeligt at kunne henvise til, at der for sprogene er rimeligt gode sprogbeskrivelser og ordbøger for de modersmålstalende og tilsvarende tosprogede ordbøger for dem, der vil lære sig fremmedsprog med det lille sprog som udgangspunkt, og for dem, der med et andet sprog som udgangspunkt vil lære sig det lille sprog som fremmedsprog. Alt dette skal stadig være der, men det er ikke nok. Sprog, der alene har de traditionelle beskrivelser og hjælpemidler at byde på, vil fremstå som relativt sværere tilgængelige og vanskeligere at håndtere end de sprog, der har de elektroniske værktøjer med i deres arsenal.

I dag har sprog bedst mulighed for at være og forblive stabile, hvis der på dem findes sprogteknologiske hjælpemidler med et vist minimalt særsprogligt vidensindhold. Derfor kan jeg ikke henregne almindelige og i og for sig udmærkede tekstbehandlingssystemer til denne kategori. Derimod drejer det sig om programmer til stavekontrol,

grammatikkontrol og stilkontrol, oversættelsesstøtteprogrammer, elektronisk lagrede og læsbare tekstkorpora og ordbøger og grammatikker og i den tungere afdeling tekst til tale-konverteringsprogrammel og tale til tekst-programmel; nævnes bør også indsamling og tilrettelæggelse af paralleltekstkorpora; dette er måske ikke datalingvistisk forskning på højt ambitionsniveau, men det er overordentligt nyttige arbejder, der har en selvstændig værdi som bl.a. oversættelsesstøtteværktøjer samtidig med, at de som korpora kan udgøre forudsætningen for at opbygge taggede korpora og for at udarbejde de mere avancerede instrumenter.

Den almindelige undervisning og det almindelige folkeoplysende arbejde skal også kunne støtte sig til elektroniske hjælpemidler på de pågældende sprog, således at man ikke altid er henvist til fremmede sprog, hvis man skal søge oplysning om emner, der ligger lidt uden for det helt nære. Cd-rom-produkter er meget interessante til disse formål. Også i det perspektiv, at de små sprog skal kunne gøre opmærksom på sig selv i andre sprogsamfunds pædagogiske og folkeoplysende arbejde, er cd-rom interessant. Nogle af os vil formentlig huske, at Foreningen Norden undertiden har udsendt små litteraturprøver oversat til de øvrige nordiske sprog. Spredningseffekten og gennemslagseffekten af et sådant forehavende vil mangedobles ved publikation på cd-rom. Bureau Lingua har støttet en række EU-sprog i et sådant projekt, som forlaget Systime deltager i: Udarbejdelsen af en cd-rom med 47 moderne noveller fra de 15 EU-lande oversat til alle 12 EU-sprog; produktet rummer tillige oplæsninger og introduktioner og er udstyret med en række søgemuligheder, som går langt ud over, hvad man kan få i en bog.

5. En karakteristik af små sprog

Sprog har mange roller og indgår i mange sammenhænge og i regelen med lidt forskellige grammatikker og lidt forskellige ordforråd. Jeg vil anskue dette fra to synsvinkler, én, der handler om sprogets brugssfærer eller behovssfærer, en anden, der handler om sprogets eller snarere sprogbrugernes emnesfærer. I forbindelse med brugssfærer ser jeg på offentlig over for privat sfære og antager dér stor korrelation med brug af henholdsvis skriftligt og mundtligt sprog; i denne sammenhæng ser jeg også på behovet for at bruge sproget i en almindelig, almen sammenhæng og i en specialiseret sammenhæng. Endelig ser jeg på trafikbehov, og hermed mener jeg behov for trafik ind i og ud af sproget, dvs. oversættelse, mundtlig og skriftlig, til og fra. Det er nok vigtigt her at bemærke, at små sprog selv må klare trafikken både til og

fra. De store sprog får klaret en del af trafikproblemerne derved, at andre gerne vil præsentere sig på de store sprog og dermed løse en del af de store sprogs trafikproblemer selv. Min anden indfaldsvinkel er emnesfærer. Her skelner jeg – alt for summarisk, men forhåbentlig tilstrækkeligt illustrativt – blot mellem en privat sfære, det lille samfunds sfære, det store samfunds sfære og en teknisk og videnskabelig emnesfære. Med afkrydsninger har jeg søgt at markere, hvor tyngden af kommunikationen ligger, og hvor sprogteknologien har mulighed for at gøre sig gældende, eller rettere sagt: hvor sprog-samfundene har mulighed for at gøre sprogteknologien gældende; cf. fig. 4.

		E M N E S F Æ R E			
		priv.	lille samf.	store samf.	vid. & tek.
B					
R	off.		x	X	X
U	priv.	x	x		
G	skr.		x	X	X
S	mdtl.	X	x	x	
S	spec.	X	x	x	X
F	alm.	x	X	X	x
Æ	trafik			X	X
R					
E					

Fig. 4

I de følgende figurer tager jeg hensyn til den nævnte korrelation mellem offentlig og skriftlig på den ene side og privat og mundtlig på den anden side. Det specielle eller specialiserede sprog har to yderpunkter, nemlig privatsfærens idiolekt og det teknisk-videnskabelige sprog. I fig. 5 viser den lodrette skravering, hvor tyngden af kommunikationen ligger; den vandrette skravering angiver, hvor sprogteknologien først og fremmest har sit udbredelsesdomæne. I fig. 6 er sprogene manx, skotsk-gælisk, samisk + sorbisk + frisisk, grønlandsk + færøsk + letzeburgsk samt islandsk tentativt indtegnet for at illustrere disse sprogs stærke eller svage position. I fig. 7 er det med ovaler angivet, hvor det vil være sprogpolitisk og økonomisk hensigtsmæssigt at sætte ind med investering i udvikling af sprogteknologiske værktøjer.

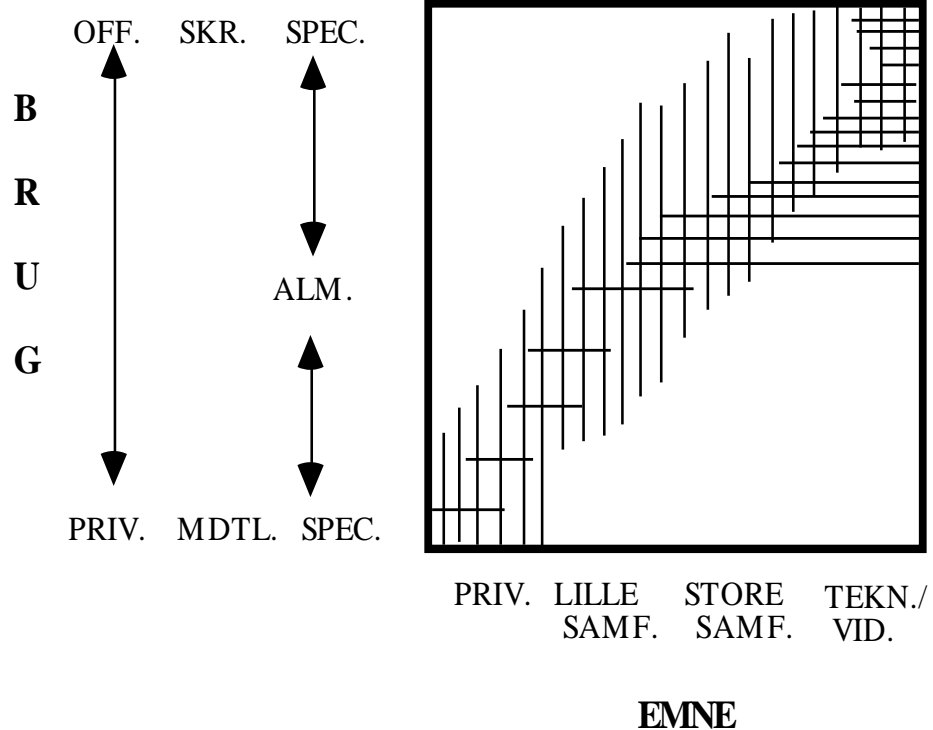

Fig. 5

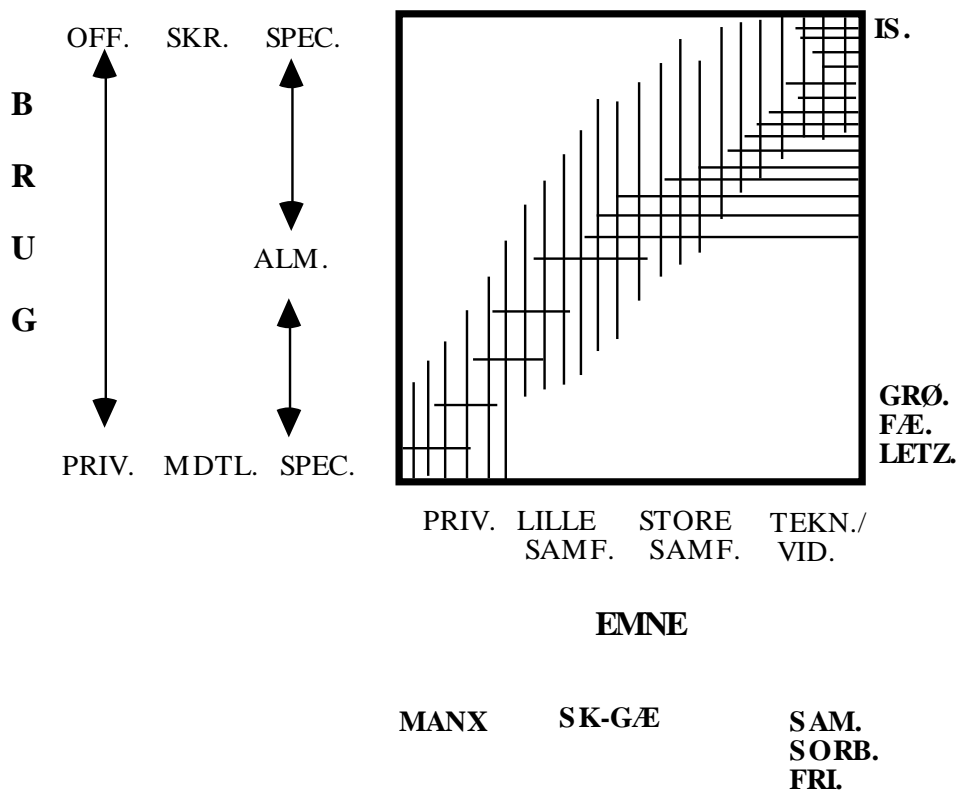

Fig. 6

MANX SK-GÆ SAM. SORB. FRI

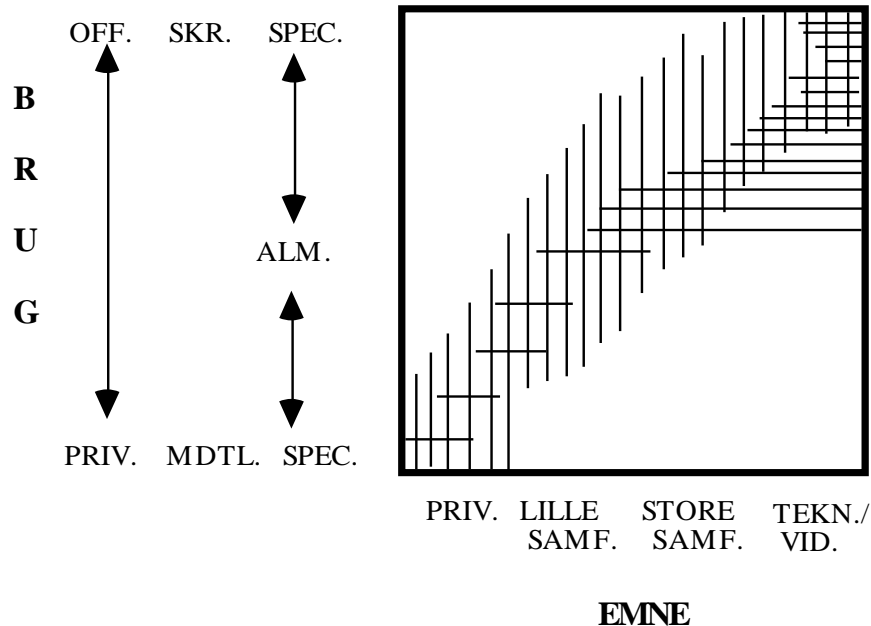

Fig. 7

6. En prognose

EU støtter etableringen af sådanne redskaber for de officielle sprogområder, hvor udviklingen af disse værktøjer er prækompetitiv. Kun ganske få sprog har et marked, der er stort nok til, at udviklingen af sprogteknologiske hjælpemidler kan være økonomisk rentabel, nemlig engelsk, fransk, tysk og spansk og måske italiensk. Når vi kommer til sprog som færøsk og grønlandsk er udviklingen af sprogteknologi også prækompetitiv, og endnu ikke noget EU-anliggende. De enkelte sprogområders almindelige sprogbrugere, deres politikere, administrationer og centre bør være opmærksomme på det aldeles vigtige for sprogenes fremtid i denne udvikling, og det bør ekspliciteres som et anliggende af høj prioritet for de enkelte landes sprogteknologipolitik, og i nordisk ministerråds regi må der kunne findes penge til at opmuntre og understøtte initiativer i denne retning. Teknologien er ikke prohibitivt dyr; det første mål må være, at man bevæger sig i samme retning som de større sprog og lidt efter lidt formindsker deres forspring.

De større sprog har kunnet hente støtte til opbygning og udarbejdelse af sprogteknologi og til internationalt samarbejde bl.a. hos EU's telematikprogrammer, så der må inden for nordisk regi kunne etableres samarbejde, så de erfaringer, som er gjort på de lidt større sprog, kan komme de mindre sprog til gode. Hvad EU i disse henseender har betydet for først og fremmest dansk forskning og udvikling, kunne Nordisk Råd måske komme til at betyde for de små sprog i Norden. Vi kan evt. bruge en begivenhed og en foranstaltning som denne til at drøfte noget sådant.

Sprog, der i dag ikke kommer med i den sprogteknologiske udvikling, bringer sig i fare for at glide i baggrunden. Dette kan også komme til at gælde dansk. Man skal sikre og insistere på en stabil kommunikationstrafik ind og ud af sprogene og at sprogene bliver brugt også til løsning af specialiserede opgaver i de moderne samfund, og dertil kan sprogteknologien hjælpe os. Og så skal sprogbrugerne ville holde fast i deres sprog. Hvis ikke de vil det, kan sprogteknologien højst forsinke, ikke hindre, at sprogene visner.

7. Litteratur

- 47 Moderne europæiske noveller.* Århus: Systime 1997.
- EUROMOSAIC 1996. The production and reproduction of the minority language groups of the EU.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Fra vision til handling, Infosamfundet år 2000.* Forskningsministeriet marts 1995
- Gads lille leksikon.* København: Gad 1993.
- Gyldendals tibinds leksikon.* København: Gyldendal 1977-1984.
- Haarmann, Harald 1993: *Die Sprachenwelt Europas.* Frankfurt a.M.: Campus/Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Pedersen, Holger 1924: *Sprogvidenskaben i det nittende århundrede.* København: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.

Henning Bergenholtz

Polyfunktionale ordbøger

Despite the multitude of available dictionaries, the demand for lexicographical reference books for almost any language in the world is by no means satisfied and in fact cannot be satisfied – at least not if the aim is the preparation of monofunctional dictionaries. This is true of basically every language, disregarding English, and thus also of languages such as Danish, Swedish and Finnish. For small languages such as Faroese, Greenlandic and Samian obviously not every ideal demand can be satisfied.

On the other hand, native speakers of a small language have almost the same requirements as native speakers from larger speech communities. Consequently, we must consider to what extent concepts for polyfunctional dictionaries based on the special requirements of small speech communities can be prepared.

1. Behov for ordbøger og leksika

Hvis man forudsætter, at de fleste ordbøger dækker foreliggende behov, kunne man forledes til at antage, at behovet ganske vist er stort, men dog så nogenlunde måtte være dækket. Der foreligger jo en så stor mængde af leksikografiske opslagsværk, at det nøjagtige antal til de fleste sprog ikke er kendt. Ved nærmere eftersyn må man dog se i øjnene, at den store mængde af ordbøger, leksika og encyklopædier¹, slet ikke kan dække det virkelige behov. For at anskueliggøre denne påstand, kan der foretages nogle regneeksempler:

I en bibliografi over fagordbøger, hvori dansk er objektsproget eller et af objektsprogene, er der opført 1650 titler (Mikkelsen 1994). Man må regne med, at denne bibliografi højst indeholder en tredjedel af det samlede antal fagordbøger med dansk. En tilsvarende omfattende bibliografi for danske almensproglige og totalsproglige leksikografiske opslagsværk foreligger ikke. Også her må det dreje sig om mange tusinde titler. I dette tal indgår selvfølgelig mange titler for opslagsværk

---

¹ Der foreligger som bekendt ikke nogen almindelig anerkendt skelnen mellem disse betegnelser for leksikografiske opslagsværk. Men der er en klar tendens til at forstå ordlister og ordbøger som værktøj til at løse tekstrelaterede problemer, hvorimod leksika og encyklopædier er konciperet til og bliver brugt ved tekstuafhængige problemer (indirekte og direkte funktioner). Denne adskillelse er dog hverken teoretisk eller praktisk uproblemetisk. Når der i dette bidrag ikke er relevant at skelne mellem de tre nævnte betegnelser, vil "ordbog" generelt blive brugt synonymt med leksikografisk opslagsværk, derudover anvendes "ordbog" også som betegnelse for en bestemt type hhv. modsætning til leksika og encyklopædier.

med samme sprog, sprogpar eller sprogkombination, som i tidens løb er fremkommet. Ofte drejer det sig også om konkurrerende værker, som er udkommet i samme tidsrum. Men også hvis man nøjes med at se på ordbogstyper, drejer det sig om et betydeligt antal.

I NLO (1997) optræder der ikke mindre end 132 termer for forskellige ordbogstyper, deraf dækker de fleste monolingvale ordbøger, fx:

allusjonsordbok, anagramordbok, analogiordbok, antonymordbok, arkaismeordbok, assosiasjonsordbok, begrepsordbok, bildeordbok, dublettordbok, eponymordbok, forkortingsordbok, fornavnsordbok, fremmedordbok, grammatisk ordbok, grunnvokabularordbok, homofonordbok, homografordbok, homonymordbok, idiomordbok, internasjonalismeordbok, invektivordbok, kollokasjonsordbok, kryssordordbok osv. osv.

Figur 1. Eksempler på monolingvale ordbøger

Selv til så små sprog som dansk, norsk og svensk vil man kunne finde eksemplarer af næsten alle de i NLO anførte monolingvale ordbogstyper. Hvis man sætter tallet lavt og også indregner generelle betydningsordbøger og altomfattende encyklopædier i både et- og flerbindsudgaver, må man antage, at der er behov for mindst 100 forskellige monolingvale ordbøger til hvert sprog. Hvis man derudover antager, at der findes mindst 100 fag, og man har behov for mindst et monolingvalt leksikon til hvert fag, er vi oppe på 200 monolingvale leksikografiske opslagsværk for hvert sprog. Hvis man derudover antager, at der findes ca. 5.000 sprog i verden, og at man med hvert sprogpar har behov for to bilingvale almensproglige ordbøger, har man for hvert sprog behov 10.200 ordbøger ($2 \times 4.999 + 200$). Hvis man så også med god ret vil mene, at der er behov for en bilingval ordbog til hvert fag og til hvert sprog, bliver det samlede tal noget større, nemlig ca. en halv million ordbøger til hvert sprog ($5.200 + (4.999 \times 100)$). Det er slet ikke så lidt, man behøver blot at regne på en ny variant af skoletidens yndlingseksempel: Hvis 1 færing laver 1 ordbog på 4 år, hvor mange færing er .... ? Dette tankeeksperiment er dog ikke kun relevant for små sprog som færøsk, grønlandsk og samisk.

Hvis vi stadig antager, at der findes ca. 5.000 sprog i verden, vil der behov for mindst 5.000 almensproglige monolingvale ordbøger og også mindst 5.000 encyklopædier, hvis man "nøjes" med at udarbejde en af hver slags til hvert sprog. Og hvis man antager, at der findes 100 forskellige fag, så er der derudover ideelt behov for mindst en halv million monolingvale leksika, stadig set på verdensplan. Endvidere vil der efter en beregning af den ordnede mængde kombinationer (efter formlen $n!$ delt med $(n-2)!$ og $n = 5000$) ideelt være behov for ca. 25

mio. bilingvale almensproglige ordbøger. Hvis vi går til bilingvale fagordbøger ($n = 500.000$) må det ideelle behov være ca. 250 mia. (helt nøjagtigt 249.999.500.000). Selvfølgelig er der ikke virkelig brug for alle kombinationer af sprogpar, herunder fagsprogpar. Men til gengæld er mængden af fagsprog sat alt for lavt, og der er heller ikke taget højde for behov for alle mulige specialordbøger.

Hele dette talspilleri er selvfølgelig lige så absurd som den hertil hørende plan om at stræbe efter at udarbejde alle tænkelige ordbøger til alle sprog, sprogpar og fag. Det er ligesom med L. Carrols berømte vers om alle kongens heste og alle kongens mænd, der ikke kunne få Klumpe Dumpe op igen: Selv hvis hele verdens befolkning ikke bestilte andet end at lave ordbøger, ville de ikke kunne dække det ideelle behov.

2. Forslag til udarbejdelse af monofunktionale ordbøger

Der findes værktøj, som i salgsbrochuren beskrives som universalværktøj. Det kan fx dreje sig om en letindstillelig skruenøgle. Men selv en hobbyhåndværker vil ikke tage til takke med kun en enkelt simpel nøgle og har som regel flere sæt med i alt flere dusin nøgler. Når det drejer sig om mere avancerede opgaver, vil der ofte blive fremstillet specialværktøj til en særlig maskine, måske endda til en eneste medarbejder under hensyntagen til dennes kropsbygning. Der kan ikke være tvivl om, at også specialfremstillede ordbøger, fx til translatører, der arbejder med en bestemt teksttype kunne give mulighed for bedre oversættelser (sådanne ordbøger foreligger jo også i form af branche- og firmaordbøger, dog sjældent for små brancher hhv. små og mellemstore firmaer). Det er også indlysende, at en potentiel ordbogsbruger med modersmålet L1, som skal producere en tekst på et fremmedsproget L2, ikke har helt de samme behov for oplysninger, som en anden potentiel ordbogsbruger med samme modersmål, der skal forstå en tekst på samme fremmedsprog. Man kan gå videre og fastslå, at forskellige brugere med forskellige forudsætninger sikkert har behov for forskellige ordbøger. Helt ideelt ville det være at have en egen ordbog til hver bruger, ja flere til hver bruger.

Helt så radikale metaleksikografiske teorier har man indtil nu ikke fremlagt. Det er dog en helt klar tendens i den monolingvale leksikografi til at foreslå og også udarbejde stadig mere specielle ordbøger (se hertil kap. 1). Det samme kan ikke siges om den polylingvale leksikografi, men indtil en vis grad om den bilingvale leksikografi. En ret radikal teori er blevet fremlagt af tre danske leksikografer, hvis synspunkter stadig spiller en central rolle i teoridannelsen for den bilingvale

metaleksikografi (Kromann/Riiber/Rosbach 1979 og 1984). Denne teori er i flere omgange blevet revideret, så den ikke mere fremstår helt så radikal og noget mere nuanceret (Kromann/Riiber/Rosbach 1986 og 1991). Det er dog versionen fra 1984, som har haft den store indflydelse. Denne har som grundtese, at der til hvert sprogpar er behov for fire ordbøger til hvert sprogpar og også til hvert fag. Der er for sprogparret La og Lb behov for en almensproglig ordbog en egen La → Lb- og en egen Lb → La-ordbog for brugere med La som modersmål og ligeledes en egen La → Lb- og en La → Lb-ordbog for brugere med Lb som modersmål. Det samme gælder for hvert fagsprog (Kromann/Riiber/Rosbach 1984:224). Disse ordbøger for brugere med de respektive modersmål er ikke kun kendetegnet ved at have forklaringer på disse modersmål, men også ved en lang række andre forskelle, der forudsætter, at en modersmålstaler normalt ikke har brug for oplysninger om sit modersmål.

Som en del af denne opfattelse skelnes mellem en aktiv ordbog, som skal kunne inddrages ved produktion af eller oversættelse til fremmedsproglige tekster, og en passiv ordbog, som skal bruges ved produktion af eller oversættelse til modersmålstekster. Når det fx drejer sig om grammatiske angivelser eller udtaleangivelser, vil man stort set kun have brug for oplysninger om fremmedsproget, ikke om modersmålet (Kromann/Riiber/Rosbach 1984:212). I en aktiv ordbog for tyskere, der vil oversætte til dansk, vil man derfor kun oplyse om ækvivalentens morfologi:

Gans gås <-en, Pl. gæs, -sene>

Hertil bliver sammenlignet en tilsvarende artikel fra en aktiv ordbog for danskere:

gås die Gans <^{TM}e>

Derimod vil en passiv ordbog for tyskere, som vil oversætte fra dansk have behov for en anden fordeling af de morfologiske oplysninger. De grammatiske angivelser findes ved lemmaet, derudover udgør flertalsformen et eget lemma i form af en henvisningsartikel:

gås <-en, Pl. gæs, -sene> Gans

gæs <Pl.> → gås

Imod denne grundantagelse er der blevet anført to grundlæggende argumenter:

(a) Modersmålskompetencen kan ikke forudsættes i den grad, som teorien antager. Dette argument, som bl.a. er fremført af Baunebjerg Hansen (1990), er blevet overtaget eller udviklet uafhængig af de fremførte indvendinger og førte til en vis modificering af den radikale tese (Kromann/Riiber/Rosbach 1991).

(b) Ordbøger bruges traditionelt ikke udelukkende på den måde, Kromann/Riiber/Rosbach (1984) antager. Det er slet ikke ualmindeligt, at en La $\rightarrow$ Lb-ordbog af en Lb-modersmålstaler bliver brugt til at producere (ikke oversætte) en tekst på La. Mange ordbogskonceptioner tager også eksplicit højde for denne brugsmulighed i deres forord eller brugervejledning. Man kan endvidere let forestille sig, at en La $\rightarrow$ Lb-ordbog af en La-modersmålsbruger bliver brugt og er konciperet til hjælp ved produktion af en La-tekst (hertil yderligere eksempler i kap. 3). Endelig vil man i de tilfælde, hvor der ikke findes en La $\rightarrow$ Lb-ordbog tage til takke med en La $\rightarrow$ Lc-ordbog og evt. inddrage en Lb $\rightarrow$ Lc-ordbog. Dette argument er særligt klart blevet fremført af Mugdan (1992a og 1992b) og er blevet videreudbygget af Tarp (1994 og 1995).

Alt i alt har **aktiv-passiv-teorien**, som den også kaldes, været yderst frugtbar og påvirket den leksikografiske teoridannelse på mange felter. På nogle områder har teorien dog været mindre frugtbar, det drejer sig især om de ikke heldigt valgte termini "aktiv" og "passiv" for ordbøger fra hhv. til det eget modersmål (se hertil Mugdan 1992a).

Endnu mere radikalt argumenteres af en anden dansk forsker (Tarp 1994), i hvert fald ved første blik. Tarp skelner grundlæggende mellem direkte og indirekte ordbogsfunktioner.

Ved en **indirekte funktion** forstås en situation, hvor en potentiel ordbogsbruger har et problem med en tekst, det kan være et testproduktionsproblem, et tekstreceptionsproblem eller et oversættelsesproblem (hvor i flere processer indgår: reception, translation, produktion). Ordbogen er sådanne sammenhænge et hjælpemiddel, som inddrages til løsning af et tekstproblem.

Der må her skelnes mellem La-, Lb- og Lx-ordbogsbrugere; sidstnævnte kategori indføres for de tilfælde, hvor en bruger, der hverken har La eller Lb som modersmål, bruger en La-, Lb-, en La $\rightarrow$ Lb- eller en Lb $\rightarrow$ La-ordbog. Med dette udgangspunkt kan Tarp anføre 18 forskellige ordbogsfunktioner, hvor en ordbog tages til hjælp i forskellige situationer og med forskellige brugere (OrdbBr) og brugerforudsætninger:

1. OrdbBrLa producerer en tekst på La
2. OrdbBrLb producerer en tekst på La
3. OrdbBrLx producerer en tekst på La

4. OrdbBrLb producerer en tekst på Lb
5. OrdbBrLa producerer en tekst på Lb
6. OrdbBrLx producerer en tekst på Lb
7. OrdbBrLa reciperer en tekst på La
8. OrdbBrLb reciperer en tekst på La
9. OrdbBrLx reciperer en tekst på La
10. OrdbBrLb reciperer en tekst på Lb
11. OrdbBrLa reciperer en tekst på Lb
12. OrdbBrLx reciperer en tekst på Lb
13. OrdbBrLa oversætter en tekst La → Lb
14. OrdbBrLb oversætter en tekst La → Lb
15. OrdbBrLx oversætter en tekst La → Lb
16. OrdbBrLa oversætter en tekst Lb → La
17. OrdbBrLb oversætter en tekst Lb → La
18. OrdbBrLx oversætter en tekst Lb → La

Figur 2. Indirekte ordbogsfunktioner (Tarp 1994)

Ved modellen fra Kromann/Riiber/Rosbach (1984) kan man betvivle, om der mellem alle små sprog og også mellem alle små sprog og alle mulige store sprog kan udarbejdes alle nødvendige almensproglige ordbøger. Yderst urealistisk er i hvert fald forestillingen om, at der til hvert fagsprogpar skulle kunne udarbejdes fire hold ordbøger. Men Tarp's model, som aldrig taler om ordbøger, udelukkende om ordbogsfunktioner, viser med al tydelighed, at det er fuldstændig udelukket, at mere end en lille del af disse funktioner skulle kunne udmønte sig i konkrete monofunktionale ordbøger. Det normale vil være, at en og samme ordbog må dække flere indirekte og/eller direkte funktioner. Det gælder for alle eller næsten alle almensprog, men i særlig grad er det en nødvendighed for fagsprog og for små sprog.

Ved en **direkte ordbogsfunktion** forstås en situation, hvor ordbogen mere direkte er en del af den kommunikative proces, idet en potentiel ordbogsbruger søger oplysninger i en ordbog med det mål at skaffe sig mere viden. Den pågældende viden søges med henblik på denne viden. Noget andet er så, at denne viden evt. kan bruges i fortsættelsen af en bestemt kommunikation. Den mest enkle situation vil være en ren videnstilegnen, når en ordbog bruges som læsebog, der læses helt eller delvist uafhængig af en given situation. I andre situationer kan der foreligge et ønske om at skaffe sig viden om en bestemt sag (fx hvad er og hvori består en *gentest*?) eller om en sproglig sammenhæng (fx hvornår blev ordet *gen* brugt for første gang? eller hvad vides der om dette ords oprindelse?) Det kan også dreje sig et mere generel vidensbehov (fx et ønske om et generel indførende overblik over molekylærbiologi eller om generel viden om mængden og arten af nye ord i et bestemt sprog). I alle tilfældene kan opslags-handlingen være affødt af en bestemt situation, fx en diskussion mellem venner. Det afgørende er, at ordbogens oplysninger ikke bruges til

hjælp for forståelse, reception eller oversættelse af en tekst, men at oplysninger i sig selv er målet for opslagshandlingen. Alt i alt skelner Tarp mellem 18 forskellige direkte funktioner. Hver af disse funktioner kan principielt opfyldes af hver sin egen ordbog. En nøjagtig gennemgang af de enkelte funktioner kan her ikke foretages, se hertil Tarp (1994:239–243).

Også her er det indlysende, at man ikke til hver funktion kan udarbejde en egen ordbog. Tarp's løsning består i et generelt forlag om polyfunktionale ordbøger, som i øvrigt ikke kun skal ses som et nødvendigt onde, men også som en fordel for brugeren, idet en lang række informationsklasser anses for at være fordelagtige for flere ordbogsfunktioner. Hermed sættes teoretisk og praktisk et spørgsmål ved den generelle holdbarhed ved hidtidige overvejelser om ordbogstypologi, ikke bare med henblik på fagordbøger og for ordbøger til små sprog, men her i særlig tydelig grad.

3. Foreliggende polyfunktionale opslagsværker

Det er principielt korrekt, når det fastslås, at der hidtil ikke konsekvent er blevet taget hensyn til de grundlæggende typer af bilingval leksikografi (Kromann/Riiber/Rosbach 1984:186). Historisk må man dog sige, at der de sidste 200 år har været en tendens til at udarbejde både monolingvale og bilingvale ordbøger, der fra at være stærkt polyfunktionale er blevet mindre og mindre polyfunktionale. Denne udvikling kan jeg ikke i enkeltheder påvise i den monolingvale leksikografi, men det er efter min mening først og fremmest et spørgsmål om det tilstrækkelige flidsarbejde, der vil kunne vise denne udvikling. For den polylingvale leksikografi foreligger en sådan udvikling sandsynligvis ikke med samme klarhed. I den bilingvale leksikografi er det fx blevet vist for sprogparrat dansk-tysk (Bergenholtz/Mogensen 1995). Denne undersøgelse skal i det følgende kort refereres:

Der tages udgangspunkt i en – i relation til Tarp's ret differentierede ordbogsfunktioner – ret grov opdeling i grundfunktioner, idet der ikke medtages brugere (OrdbBr), der hverken har La eller Lb som modersmål:

- 1a. reception af La-tekster af LaOrdbBr
- 1b. reception af La-tekster af LbOrdbBr
- 2a. reception af Lb-tekster af LaOrdbBr
- 2b. reception af Lb-tekster af LbOrdbBr
- 3a. produktion af La-tekster af LaOrdbBr
- 3b. produktion af La-tekster af LbOrdbBr
- 4a. produktion af Lb-tekster af LaOrdbBr

- 4b. produktion af Lb-tekster af LbOrdbBr
- 5a. oversættelse af La-tekster —> Lb-tekster af LaOrdbBr
- 5b. oversættelse af La-tekster —> Lb-tekster af LbOrdbBr
- 6a. oversættelse af Lb-tekster —> La-tekster af LaOrdbBr
- 6b. oversættelse af Lb-tekster —> La-tekster af LbOrdbBr
- 7a. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på La for LaOrdbBr
- 7b. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på Lb for LaOrdbBr
- 7c. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på La for LbOrdbBr
- 7d. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på Lb for LbOrdbBr
- 8a. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på La for LaOrdbBr
- 8b. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på Lb for LaOrdbBr
- 8c. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på La for LbOrdbBr
- 8d. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på Lb for LbOrdbBr

Figur 3. Grov opdeling af ordbogsfunktioner med 20 typer

Funktionerne 1–6 er tekstrelaterede, 7–8 er teksturelaterede hhv. omfatter et ønske om viden om en sag eller om sprog, som principielt kan være opstået i løbet af en kommunikation, men hvor svaret er en del af kommunikationsforløbet, ikke blot en hjælp til at forstå eller producere en tekst. 7 bliver stort set ikke tilgodeset i konceptet til nogen af de undersøgte ordbøger, 8 kun undtagelsesvist, fx i form af sporadiske etymologiske angivelser. I nogle tilfælde kan man sige, at en af funktioner er primær, en eller flere af de andre funktioner sekundær, og i enkelte tilfælde må man antage en tertiær funktion.

Samtlige 81 undersøgte ordbøger, hvori sprogene dansk og tysk indgår, må betegnes som polyfunktionale ordbøger. Alle tager de ud fra deres intention og også (mere eller mindre vellykket) i deres praksis højde for mindst to af de ovennævnte grundfunktioner. Men der foreligger en entydig tendens: Fra begyndelsen af tidsrummet kan man se en klar linie fra en næsten maksimalt polyfunktional ordbog imod en stadig mindre grad af polyfunktionalitet.

Den første ordbog med dansk og tysk blev skrevet af Hans von Aphelen, som ifølge ordbogens titelside var "Professor Philosophiæ ved Københavns Universitet, og offentlig Lærer i det Franske og Tydske Sprog". Samme forfatter havde få år tidligere udsendt den første ordbog med fransk og dansk, hvis titel svarer til undertitlen på den næste ordbog: "Første Tome Dansk og Tydsk. Anden Tome Tydsk og Dansk". Man ser, at der er en bilingval ordbog med de to nævnte sprog. I modsætning til Reisler (1808), som udtrykkelig fremhæver i sit forord, at ordbogen både er beregnet til brug af danskere og af tyskere, siger Aphelen (1764) ikke eksplicit noget om de brugergrupper, han henvendte sig til. I mangel af sådanne forfatterangivelser kan man ud fra den graden af oplysninger om både dansk og tysk sprog aflede, at ordbogen er beregnet for både tyskere og danskere, dog på en sådan

måde, at man må regne danskere som den primære og tyskere som den sekundære brugergruppe. Man ser det bl.a. ved, at samtlige forklaringer altid bliver givet på dansk.

Ud over den nævnte undertitel har Aphelens anden ordbog en noget overraskende hovedtitel: "Kongelig Dansk Ord-Bog, oplyst med Ex-empler og Talemaader." Det overraskende ligger ikke i, at ordbogen er "kongelig", det var den dansk-franske/fransk-danske også. Det er heller ikke tilføjesen "Exempler og Talemaader", som findes i en lang række ordbøger fra oplysningstiden. Det er, at det skal være en "Dansk Ord-Bog". Hvis man går ud fra, at der ikke hermed menes, at ordbogen er beregnet for danskere, må der findes en anden forklaring. En sådan forklaring må bestå i, at man skal tage titlen "Dansk Ord-Bog" helt bogstaveligt. Det drejer sig i virkeligheden en bilingval dansk-tysk og en tysk-dansk ordbog, som samtidig skal være en monolingval dansk ordbog. Ordbogen har fx har en del rent præskriptive angivelser til udtale, skrivemåde, fleksion, syntaks og betydning af danske ord, som må være rettet mod både en Lty- (med gode danskkundskaber) eller en Lda-ordbogsbruger, der vil forstå eller producere en Lda-tekst, sml. hertil følgende ordbogsartikler:

Gyse [...] (imperf. gyste, v. gysede, perf. har gysset,) **schaudern** [...]

Rible [...] (Skade efter Stød eller Svøbe,) **Quetschung** [...]

Soel v. **Sol**, (e høres ikke, men gjør at o er lang og læses som sool)
Sonne [...]

Soelvende, [...] (Blomster) **Sonnenwende**. (Soelsikke er det brugeligste Navn derpaa.)

Ordbogsartikler fra Aphelen (1764)

Man kan derudover henvise til, at der endnu ikke forelå nogen monolingval dansk ordbog, selv om kongen personligt havde prøvet at få et allerede påbegyndt arbejde afsluttet. De første dele af en ren monolingval ordbog skulle først udkomme 29 år senere. Man må formode, at den polyfunktionale ordbog i nogen eller endda i høj grad både blev anvendt til danske monolingvale og dansk-tyske bilingvale problemer. Prisen for en brugt udgave af den Kongelige Danske Ord-Bog skal 20 år efter udgivelsen være steget til det firedobbelte. Det drejer sig her-

med om en ordbog, som tager hensyn til følgende indirekte grundfunktioner:

- 1a. reception af Lda-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 1b. reception af Lda-tekster for LtyOrdbBr (sekundær funktion)
- 2a. produktion af Lda-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 2b. produktion af Lda-tekster for LtyOrdbBr (sekundær funktion)
3. reception af Lty-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
4. produktion af Lty-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 5a. oversættelse Lda $\rightarrow$ Lty for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 5b. oversættelse Lda $\rightarrow$ Lty for LtyOrdbBr (sekundær funktion)
- 6a. oversættelse Lty $\rightarrow$ Lda for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 6b. oversættelse Lty $\rightarrow$ Lda for LtyOrdbBr (sekundær funktion)

Figur 4. Ordbogsfunktioner hos Aphelen (1764)

Når man sammenligner ordbøgerne fra det 18. og 19. årh. med dem fra det 20, kan man som det første lægge mærke til, at så godt som alle dansk-tyske ordbøger i første periode er for både danske og tyske brugere (undtagelse Amberg 1810), i det 20. årh. er alle kun for den ene brugere af et af sprogene (undtagelse Mohr 1908). Derudover har ordbøgerne for første periode tendentielt alle typer af angivelser til lemmaet (regelmæssigt hos fx Aphelen 1764, i stor grad hos fx Amberg 1810 og i nogen grad hos fx Grønberg 1839). I anden del af det 20 årh. findes oplysninger om lemmaet stort set slet ikke (fx Bergstrøm-Nielsen et al. 1991 og Hjorth 1993). Dertil kommer, at de betydningsparafraser (leksikografiske definitioner), som bilingvale ordbøger havde et stykke ind i det 18. årh. regelmæssigt anførte til lemmaet og som gav den bilingvale ordbog en monolingval dimension (fx Aphelen 1764 (se fx **Rible**, Müller 1807–1810 og Reisler 1808), herefter er bortfaldet.

Hvis man laver et større kortlægningsarbejde og her især koncentrerer sig om små sprog eller dårligt udforskede sprog, vil man sandsynligvis kunne finde en række modeksempler til den generelle tendens. Jeg kan fx henviser til Rakibolana mad-ty (1991) og Rakibolana ty-mad (1994), som eksplicit ønsker at opfylde otte af de ti indirekte funktioner, som kunne anføres for Aphelen (1764) (når man indsætter madagassisk for dansk, vil kun funktionerne 1a og 2a falde bort). Men dertil vil komme fire direkte funktioner, idet ordbøgerne i form af en gennemgang af madagassisk sproghistorie og dialektfordeling, en madagassisk og en tysk ordbogsgrammatik, alle både på tysk og madagassisk giver oplysninger, som opfylder følgende funktioner:

- 8a. behov for viden om madagassisk på Lmad for LmadLtyOrdbBr
- 8b. behov for viden om madagassisk på Lty for LmadLtyOrdbBr
- 8c. behov for viden om madagassisk på Lty for LtyLtyOrdbBr

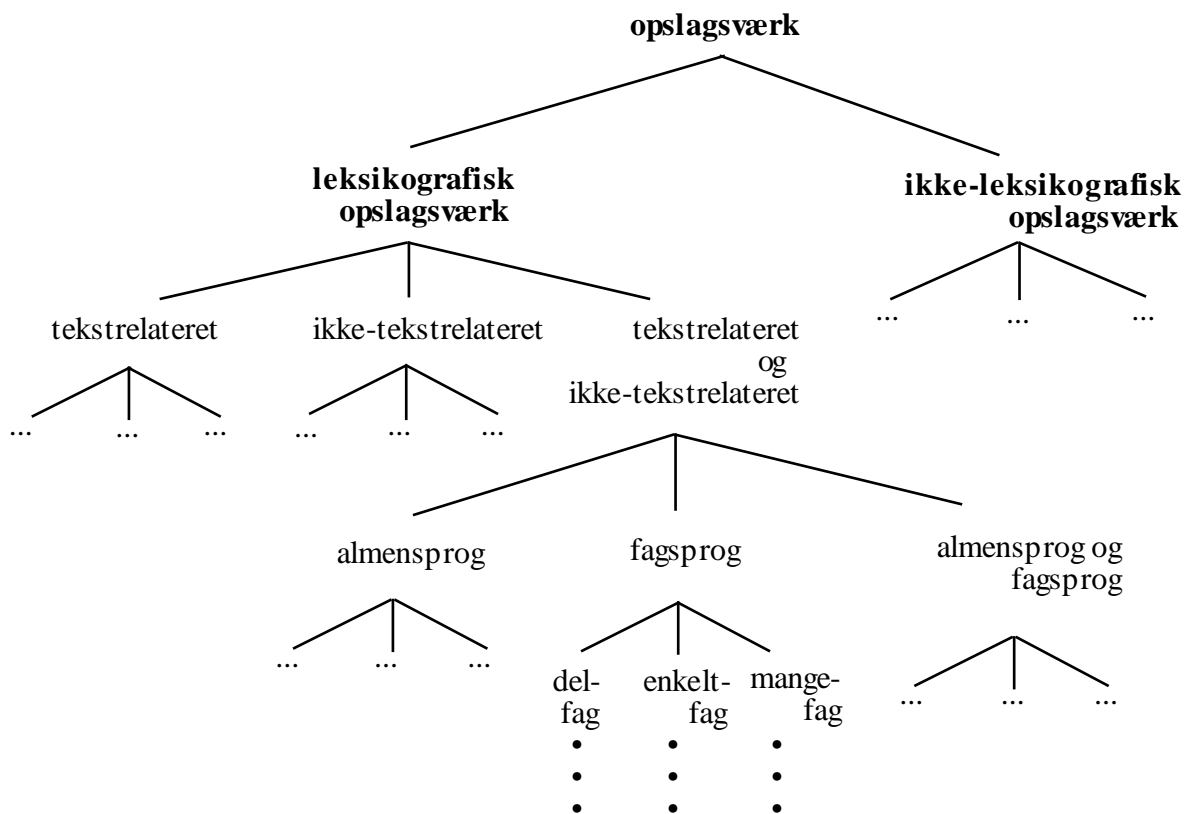
8d. behov for viden om tysk på Lmad for LmadLtyOrdbBr

8e. behov for viden om tysk på Lty for LmadLtyOrdbBr

Figur 5. Direkte ordbogsfunktioner i Rakibolana mad-ty og ty-mad

Der kan her tilføjes, at det er både relevant og vigtigt at give oplysninger om det madagassiske sprog for madagasser, idet der ikke kan forudsættes, at de i skolen eller på universitetet har fået indblik i deres modersmåls historie og struktur. Det er også vigtigt for madagasser at kunne læse en tysk grammatik både på madagassisk og på tysk, idet en stor del af undervisningsmaterialerne er skrevet af tyskere under brug af tysk terminologi. Endelig vil der være et behov hos tyske bruger for at læse om madagassisk sproghistorie og en kortfattet grammatik på tysk.

Inden for fagleksikografien er det i højere grad end for almen-sproglig leksikografi helt indlysende, at der ikke er kapacitet til at udarbejde alle nødvendige fagordbøger. Fagleksikografisk praksis tager indtil en vis grad hensyn til dette forhold. Fx har monolingvale fagordbøger ofte en bilingval eller en polylingval dimension, når ud over den leksikografiske definition kommentarløst angiver ækvivalenter til et eller flere andre sprog. Andre fagordbøger er næsten maksimalt polyfunktionale, fx Genteknologisk ordbog (1992), som vil opfylde 16 af de i figur 3 angivne 20 funktioner, deraf dog flere som sekundære funktioner. Sammenlign hertil følgende figur, hvor Genteknologisk ordbog som leksikografisk opslagsværk må tilordnes enkeltfag under tekstrelateret og ikke-tekstrelateret fagsprog.

Figur 6. Ordbogstypologi

Man kan gå endnu videre i retning af polyfunktionalitet, idet man kan udarbejde en altomfattende opslagsbog, som både vil være et leksikografisk og et ikke-leksikografisk opslagsværk. Et sådan er under planlægning med titlen Biotec-Lexinome, der ud over at skulle give leksikografiske oplysninger på tre niveauer (lægfolk, interesserede lægfolk og semifagfolk) og for alle i figur 3 angivne funktioner med henblik på seks sprog (engelsk, tysk, fransk, spansk, hollandsk og dansk) vil have funktioner, som normalt opfyldes af ikke-leksikografiske opslagsværk (dvs. håndbøger), idet der udover den leksikografiske del er forudset tre yderligere dele (Bergenholtz/Kaufmann 1997). Det drejer sig for det første om to generelle oversigter over molekylærbiologien, en for lægfolk og en for semifagfolk. Disse dele skal dels kunne anvendes direkte, dvs. som håndbog, der læses helt eller delvist, dels indirekte som henvisningsdel fra de enkelte ordbogsartikler. De vil derfor foreligge på alle seks sprog. For det andet vil der være en del med oversigter over juridiske forhold i de enkelte lande, i relation til EU-lovgivning og om internationale konventioner, der omfatter bioteknologisk forskning og anvendelse. Her vil oplysninger om et bestemt lands lovgivning bringes på det pågældende sprog og på engelsk, men ikke på de øvrige sprog. Endelige vil der for det tredje være et forum med en diskussion pro og contra bioteknologi. Vigtige

bidrag vil blive oversat til engelsk, men principielt vil bidragene fremkomme på det valgte diskussionssprog. Et sådant værk kan ikke trykkes i sin helhed, men forudsætter brug af et medium som CD-ROM eller Internet.

4. Koncepter for ordbøger til små sprog

Hvis vi går tilbage til ordbogstypologien i figur 6 og sammenholder den med funktionerne som angivet i figur 2 eller 3, er tesen i dette bidrag, at sprog som færøsk, grønlandsk og samisk har behov for en polyfunktional ordbog, som for de nævnte sprog og derudover dansk og/eller engelsk tager højde for de fleste af ordbogsfunktioner og som i typologien vil lægge under leksikografiske opslagsværk under tekstrelaterede og ikke-tekstrelaterede almensprog, hvis man planlægger papirordbøger. Hvis man planlægger en CD-ROM- eller en Internetordbog vil meget tale for at udarbejde et maksimalt polyfunktionalt (leksikografisk og ikke-leksikografisk) opslagsværk, som på samme tid på modersmålet og på engelsk, evt. også på dansk giver en bred vifte af oplysninger om alle væsentlige forhold på Grønland hhv. på Færøerne, hertil kunne komme en grammatik og en kort beskrivelse af sprogets historie.

5. Litteratur

5.1 Ordbøger

Amberg 1810 = Hans Christian Amberg: *Vollständiges Dänisch-Deutsches Wörterbuch, oder des deutsch-dänischen Wörterbuches Dritter Theil; ausgearbeitet durch Hans Christian Amberg, zweyter Buchhalter der Königl. Copenhagner Zahlenlotterie. Nebst einer Vorrede, über den Werth der deutschen Sprache und Litteratur für Dänen, durch M. Jacob Baden, vormaliger Professor der Beredsamkeit bey der Universität zu Copenhagen. – Fuldstændig Dansk og Tydsk Ordbog eller den tydsk-danske Ordbogs Tredie Deel; sammendragen af de nyeste og bedste Ordbøger ved Hans Christian Amberg, anden Bogholder ved det Kongl. Talloterie i Kjøbenhavn. Med en Fortale, om det tydske Sprogs og den tydske Litteraturs Værdi for Danske ved M. Jacob Baden, forhen Professor Eloqvæntiæ ved Kjøbenhavns Universitet.* Copenhagen: Gyldendalsche Buchhandlung/Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag.

- Aphelen 1764 = H[ans] von Aphelen: *Kongelig Dansk Ord-Bog, oplyst med Exempler og Talemaader. Første Tome Dansk og Tydsk. Anden Tome Tydsk og Dansk. Af H. von Aphelen, Professor Philosophiæ ved Kiøbenhavns Universitet, og offentlig Lærer i det Franske og Tydske Sprog. Med kongel. allernaadigste Privilegio.* Kiøbenhavn: Svare.
- Bergstrøm-Nielsen et al. 1991 = Henrik Bergstrøm-Nielsen/Henrik Lange/Henry Verner Larsen, under medarbejde af Anton Andresen, Peter Jürgensen og Hans-Otto Rosenbohm: *Dansk-tysk ordbog.* Københav: Munksgaard.
- Genteknologisk ordbog 1992 = Uwe Kaufmann/Henning Bergenholtz: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi.* Københav: Gad.
- Grønberg 1839 = B[ent] C[risten] Grønberg: *Tydsk-Dansk og Dansk-Tydsk Haand-Ordbog. Anden Deel Dansk-Tydsk. Anden forøgede og forbedrede Ud-gave.* Kjøbenhavn: den Gyldendalske Boghandlings Forlag.
- Hjorth 1993 = Grethe Hjorth: *Dansk-Tysk Ordbog. Undervisning. Sproglig konsulent: Ingeborg Zint, hovedredaktør: Jens Axelsen.* Københav: Gyldendal.
- Mohr 1908 = F.A. Mohr: *Lommeordbog i det danske og tyske Sprog. Med dansk Udtalebetegnelse efter Metode Toussaint-Langenscheidts fonetiske System af Anker Jensen. Udarbejdet af F.A.Mohr. 1. Del. Dansk-Norsk-Tysk. – Taschenwörterbuch der dänischen und deutschen Sprache. Mit Angabe der dänischen Aussprache nach dem phonetischen System der Methode Toussaint-Langenscheidt (Bearbeiter: Anker Jensen). 1. Teil Dänisch-Norwegisch-Deutsch.* Berlin-Schöneberg: Langenscheidt/København: Georg Chr. Ursins Efterfølger.
- Müller 1807–1810 = G[eo.] H[einr.] Müller: *Deutsch-Dänisches Wörterbuch von G.H.Müller. Revidirt von Profess. Fr. Høegh Guldberg, Lehrer bey Ihrer Königl. Hoheit der Prinzessin Caroline, Mitglied der Gesellschaft der schönen Wissenschaften und der scandinavischen Literaturgesellschaft zu Kopenhagen. Erster Theil A bis F. 1807. Zweyter Theil. G bis M. 1808. [in einem Band] – Tysk-Dansk Ordbog, forfattet af G.H.Müller, og gjennemseet af Professor Frederik Høegh Guldberg, Lærer hos H.K.H. Prinsesse Caroline, Medlem af Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse samt det scandinaviske Literaturselskab i Kjøbenhavn. Første Deel. A til F. 1807. Anden Deel G til M. 1808. [i et bind] Tredie Deel N–Z. 1810.* Kiel: den akademiske Boghandling.

- NLO 1997 = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rakibolana mad-ty 1991 = Henning Bergenholtz in Zusammenarbeit mit Suzy Rajaonarivo, Rolande Ramasomanana, Baovola Radanielina sowie Jürgen Richter-Johanningmeier, Eckehart Olszowski, Volker Zeiss unter Mitarbeit von Hantanirina Ranaivoson, Nicole Rasoarimanana, Raymonde Ravololomboahangy und Mavotiana Razafiarivony: *Rakibolana Malagasy-Alema/Madagassisches-Deutsches Wörterbuch*. Antananarivo: Leximal/Moers: aragon.
- Rakibolana ty-mad 1994 = Henning Bergenholtz in Zusammenarbeit mit Suzy Rajaonarivo, Rolande Ramasomanana, Baovola Radanielina sowie Jürgen Richter-Johanningmeier, Eckehart Olszowski, Volker Zeiss unter Mitarbeit von Sabine Stegemann, Hantanirina Ranaivoson, Raymonde Ravololomboahangy und Mavotiana Razafiarivony: *Deutsch-Madagassisches Wörterbuch/Rakibolana Alema-Malagasy*. Antananarivo: Tsipika/Moers: aragon.
- Reisler 1808 = K.[= Carl] G[ottlob] Reisler: *Dansk og Tydsk Lexicon af K.G.Reisler, Lærer i det Tydske Sprog*. Andet Oplag. Meget forøget, forbedret og omarbejdet af C.F.Primon, Translatør. Kjøbenhavn: Goldin.

5.2 Metaleksikografisk litteratur

- Baunebjerg Hansen, Gitte 1990: *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch. Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Worterbuchartikel*. Tübingen: Niemeyer.
- Bergenholtz, Henning/Jens Erik Mogensen 1995: Geschichte der dänisch-deutschen Lexikographie. I: *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 191–222.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1997: Terminography and lexicography. A critical survey of dictionaries from a single specialised field. I: *Hermes 18*, 91–125.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1979: *Betydningsbeskrivelse og ordbogstyper inden for tosprogsleksikografien med særligt henblik på en dansk-tysk ordbog*. København: Handelshøjskolen i København. [= ARK 1]
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1984: *Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. I: Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 159–238.

- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1986: Om principper for oversættelsesleksikografi. I: *Cebal 8. Festskrift til Jens Rasmussen i anledning af hans 70 års fødselsdag*, red. af Niels Davidsen-Nielsen/Finn Sørensen. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 264–287.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Paul Rosbach 1991: *Principles of Bilingual Lexicography. I: Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Dritter Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 2711–2728.
- Mikkelsen, Hans Kristian 1994: Danske fagordbøger. I: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*, red. af Henning Bergenholtz/Sven Tarp. Herning: Systime, 258–305.
- Mugdan, Joachim 1992a: Zur Typologie zweisprachiger Wörterbücher. I: *Worte, Wörter, Wörterbücher: lexikographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium*, hrsg. von Gregor Meder/Andreas Dörner. Tübingen: Niemeyer, 25–48.
- Mugdan, Joachim 1992b: On the Typology of Bilingual Dictionaries. I: *Symposium on Lexicography v. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990, at the University of Copenhagen*, ed. by Karl Hyldgaard-Jensen/Arne Zettersten. Tübingen: Niemeyer, 17–24.
- Tarp, Sven 1994: Funktionen in Fachwörterbüchern. I: *Das Fachwörterbuch: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*, hrsg. von Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz: Tübingen: Narr, 229–246.
- Tarp, Sven 1995: Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. I: *Studien zur bilingualen Lexikographie mit Deutsch II*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 17–62.

Zakaris Svabo Hansen

Leksikografi i et lille sprogsamfund – fordele og ulemper

This article – which is based on the ongoing project with the first monolingual Faroese dictionary ever, expected to be published later this year (1997) – deals with some advantages and disadvantages in working in the fields of lexicography in a small society. Idealistically there are the same needs for dictionaries in a small society as in a big, but there seem to be more limitations in reaching these goals in a small society. On the one hand the smallness of the society makes it relatively easy to get a general view of e.g. the vocabulary, as the number of texts produced is fairly limited. On the other hand limits in both economic and human resources to some extent prevent dictionary makers from forming the ideal empirical basis of preparing comprehensive dictionaries. In recent years there has been a tendency toward establishing a kind of dictionary environment in the Faroes. It is however of vital importance strictly to make plans for the needs for different kinds of dictionaries, especially because of the limits in both economic and human resources to fulfil these tasks and to avoid the same tasks from being solved twice at the same time as other remain unsolved. Therefore it's of vital importance to gather all strength concerning lexicography to co-operate.

I denne artikel vil jeg prøve på at nærme mig nogle af de områder og problemstillinger, hvor det at drive leksikografi i et lille sprogsamfund på en eller anden måde kan siges at medføre enten fordele eller ulemper.

Mange vil vist trække på skulderen, når der påstås, at der drives leksikografi på Færøerne. Ikke desto mindre kan der tales om noget sådant på Færøerne lige så godt som i andre lande.

Hidtil har de allerfleste ordbogsarbejdet, som har beskæftiget sig med færøsk, været enkeltmandsprojekter. Det gælder både færøsk-dansk og dansk-færøsk ordbog og også den første engelsk-færøske ordbog. Men de senere år har der været udført ordbogsprojekter, som mere er lavet som team-arbejde. Her tænker jeg på udgaven af engelsk-færøsk ordbog fra 1992 (EFO 1992), som havde tre redaktører. Det gælder også den nye dansk-færøske ordbog i forlaget Stjans regi og som er under udarbejdelse, og det gælder også Færøsk ordbog¹, som har haft en redaktion, der består af fem personer. Denne udvikling kunne tyde på, at der er udsigter til at få etableret et vist ordbogsmiljø på

---

¹ Færøsk ordbog har haft arbejdstitlen Mó›urmálsor›abókin ("Modersmålsordbogen") og forventes udkomme i første udgave i løbet af 1997.

Færøerne. Det kan ideelt set også godt ske. Men der ligger mange forhindringer i vejen.

Den første færøsk-danske ordbog og seddelsamlingen

Men inden jeg går i gang med at sige noget nærmere om det, vil jeg først kort skitsere det kildemæssige grundlag, som hidtidige færøske ordbogsudgivelser har haft at bygge på.

I forbindelse med den første udgave af færøsk-dansk ordbog af M.A. Jacobsen og Chr. Matras fra 1927–28 (FDO 1927–28) blev der etableret en ordseddelsamling, som sidenhen har dannet grundlag for efterfølgende ordbøger. Denne seddelsamling har således indtaget en central plads i så at sige alt leksikografisk arbejde på Færøerne sidenhen. Det exciperede materiale i forbindelse med udarbejdelsen af udgaven fra 1927–28 blev hovedsagelig hentet fra bøger, tidsskrifter og aviser, og det indeholdt derfor størstedelen af de skriftsprogsord, som var fremkommet, efter at man for alvor var gået i gang med at skrive på færøsk. Det vil rundt regnet sige fra ved århundredskiftet 1800–1900. Sammen med materiale fra forudgående ordbøger og ordsamlinger – bl.a. utrykte ordsamlinger af Jens Chr. Svabo og Nicolai Mohr, Lex.Fær. 1877–88, FA II 1891 samt Ev. 1905–09 – udgjorde dette stammen i ordseddelsamlingen. I tidsrummet mellem første (FDO 1927–28) og anden (FDO 1961) udgave af færøsk-dansk ordbog voksede seddelsamlingen betragteligt, bl.a. ved at flere private ordsamlinger blev indkorporeret i samlingen og ved decideret excipering af nyttilkommen færøsk litteratur. En stor del af det nye materiale stammede også fra det talte sprog. En stor gevinst for seddelsamlingen er tilmed det materiale, som fremkom i forbindelse med det ordbogsprogram, som Jóhan Hendrik W. Poulsen igennem en hel årrække² havde i den færøske radio. Her fremkom der mange værdifulde oplysninger om ord, som der direkte blev spurgt om og som man ikke i forvejen vidste tilstrækkeligt om, men lyttere fremkom også med oplysninger om mange ord, som ikke i forvejen fandtes registreret i ordsamlingen eller ordbøger overhovedet. Det gjaldt hovedsagelig dialektord og ord, som delvis var gået ud af brug.

Med baggrund i ordseddelsamlingen og den praksis, som hidtil har været fulgt, kan man sige, at der har været en vis tendens til at interessere sig for det specielle ordstof på bekostning af det almindelige og dagligdags, når det gælder udvidelse og opsøgning af yderligere oplysninger omkring ord og den kontekst, som ordene optræder i. Der

---

² Så at sige uafbrudt i vinterhalvåret fra 1969 til ca. 1992. Det resulterede bl.a. i et supplementsbind til Føroysk-donsk orðabók (FDO-Ey 1974) redigeret af Jóhan Hendrik W. Poulsen.

er i ordseddelsamlingen flere eksempler på, at der findes forholdsvis mange ordsedler med oplysninger om et relativt sjældent ord, mens der samtidig findes yderst få oplysninger om andre ord, som er meget almindelige og som bruges og høres til daglig. Og det er klart, at det kan skabe vanskeligheder i en redigeringsfase som f.eks. den, som vi har stået i i forbindelse med færøsk ordbog.

Det bør imidlertid også fremhæves, at det er en fordel og kvalitet ved ordseddelsamlingen, at mange informanter i deres oplysninger har været meget gode til at give metaoplysninger om de ord, som de kommer med oplysninger om. I redigeringen af færøsk ordbog har det tit været sådan, at vi så at sige ordret har kunnet bruge informanternes oplysninger og formuleringer.

Ungt skriftsprog

Det færøske skriftsprog er relativt ungt, kun ca. 150 år gammelt, og der har stort set kun været produceret færøsksproget tekst de sidste hundrede år. Denne unge skrifttradition medfører således også, at en betragtelig del af ordstoffet i sproget er bevaret mundtlig og ved mundtlig overlevering, og det indebærer i sig selv visse udfordringer, f.eks. når leksikografer skal tage stilling til visse opslagsords skriftform, som den mundtlige overlevering i mange tilfælde har overladt i en mængde forskellige sideformer.

Færøsk ordbog

Også i arbejdet med færøsk ordbog er det seddelsamlingen, der sammen med eksisterende ordbøger er hovedkilden i beskrivelsen af ordene. Mht. første udgave af færøsk ordbog er det på sin plads at understrege, at ud fra en ren synkron betragtning ville der utvivlsomt være en masse ord ud af lemmaselektionen, som ikke burde være med, enten fordi de er gået ud af brug og uaktuelle eller meget specielle og sjældne. Dette gælder f.eks. for en hel del ord, som kun kan tilskrives Jens Chr. Svabo og Nicolai Mohr, men næppe siden er registreret. Svabo og Mohr drev begge ordbogsarbejde i slutningen af det 18. århundrede. Vi har dog følt os nødsaget til at medtage mange af disse ord i denne første udgave, for at dette ordstof ikke helt skal gå tabt. Det ville ellers være oplagt, at mange af disse ord blev registreret i en historisk ordbog; men da denne udgave af færøsk ordbog jo er den første og at der næppe er udsigter til at der vil komme nogen decideret historisk færøsk ordbog inden for en overskuelig fremtid, så er sådanne ord taget med i ordbogen. På mange

punkter er færøsk ordbog en "altmulig"-ordbog, hvor man kan finde alle mulige specialområder repræsenteret. Naturligvis er den først og fremmest en almenordbog, der henvender sig til den brede befolkning, men samtidig indeholder den en hel masse ord, som tilhører forskellige specialområder, f.eks. botanik, jura, lægevidenskab, økonomi – blot for at nævne nogle eksempler.

I et lille sprogsamfund som det færøske støder vi til stadighed på det faktum, at der ikke kun findes økonomiske begrænsninger, men at der også menneskeligt ikke findes tilstrækkeligt med ressourcer til at kunne varetage alle de ordbogsopgaver, som vi ideelt set burde gøre noget ved. Den store indsats, som de sidste år har været lagt i selve redigeringen af færøsk ordbog har medført, at man desværre på andre vitale områder har set sig nødsaget til at give køb på opgaverne. Dette gælder navnlig excerpering af nytilkommen færøsk litteratur, som de sidste mange år har tiltaget markant i antal. Groft sagt er der ikke blevet foretaget nogen systematisk ordexcerpering de sidste ti år eller deromkring. Det er en af de mærkbare ulemper, som er en realitet i et lille sprogsamfund. I vores arbejde har vi tit følt, at vi kommer til kort, når det gælder belysning af det nyeste sprogmateriale, da det ikke findes tilstrækkelig belyst i vores ordsamlinger men stadig ligger uexcerperet hen. Vi ved naturligvis, at ordene findes – de høres og ses jo dagligt – men vi savner alt for ofte det empiriske grundlag, som skal til for at kunne belyse dem på en tilfredsstillende måde. Det lader dog til, at man er klar over dette problem og gerne vil råde bod på det. I praksis viser det sig dog at være svært at finde de nødvendige økonomiske midler til at kunne gennemføre det.

I denne forbindelse rejser spørgsmålet sig også, om det overhovedet stadig er realistisk og hensigtsmæssigt at excerpere på traditionel vis, nu hvor teknologien har åbnet for mange tekniske muligheder for at anskaffe korpus, der er tilgængeligt maskinelt. I den forbindelse bør det nævnes, at der for nogle år tilbage blev lavet en færøsk stavekontrol og som grundlag for denne blev der lavet en database med moderne færøsk ordforråd fremskaffet fra nye færøske bogudgivelser; det gjaldt både fagtekster og tekst af skønlitterær art og bl.a. også nyhedstekster fra det færøske fjernsyn. På nuværende tidspunkt er denne database tilgængelig for os redaktører af færøsk ordbog i den udstrækning, at vi har den tilkoblet vores pc-ere parallelt med vores ordbogsprogram og at vi således kan slå op i retskrivningsbasen. Begrænsningen ligger dog i, at der kun findes mulighed for at konsultere opslagsordene (godt nok i alle mulige bøjningsformer), men vi har ikke mulighed for på nuværende tidspunkt at se, i hvilken kontekst ordene optræder. Og det er netop det, som er af afgørende betydning i redigeringsfasen. Vi tror dog og håber på at denne database kan udvikles derhen, at den også vil

kunne give muligheder for at se ordene i en hvilken som helst given kontekst. Teknisk siges det ikke at være noget større problem. Det gælder kun om at få anskaffet de nødvendige finansielle midler til at få det lavet. Hvis denne udvikling af databasen bliver gennemført er der ikke noget til hinder for, at man løbende kan følge med i den tekstmasse, som hele tiden offentliggøres i form af bogudgivelser, i tidsskrifter og aviser, gennem radio og tv osv. Nu om dage sker jo alt sådant via datamaskiner, så det er let at anskaffe og overføre til en database.

Men hvis – eller snarere når – dette bliver en realitet, hvad sker der så med seddelsamlingen? På nuværende tidspunkt findes den ikke tilgængelig elektronisk, kun sporadisk i den udstrækning den er repræsenteret i manuskriptet til færøsk ordbog med materiale, som er taget direkte fra seddelsamlingen. Inden arbejdet med selve redigeringen af færøsk ordbog gik i gang, var der seriøse overvejelser, der gik ud på at få overført oplysningerne i seddelsamlingen – dvs. alle skønsmæssigt 500.000–600.000 ordsedler – over i en elektronisk database. Man kom dog hurtig til den konklusion, at det ville blive alt for tidskrævende og at det ville udskyde arbejdet med at redigere ordbogen i mange mange år; og det fandt man ikke, at man kunne leve med. Derfor skød man den genvej, som lige før er blevet skitseret. Men som sagt: når den udvidede tekstbank bliver tilgængelig som enhver anden ordsamling, er det så realistisk at forestille sig, at den gamle og traditionelle ordsamling nogen sinde vil blive tilgængelig elektronisk? Tanken er ikke opgivet, og vi har noteret os, at man f.eks. i Oslo (jf. Ore 1995) har fundet frem til en fornuftig og tilfredsstillende løsning, hvor man har skannet ordsedlerne ind og kan fremkalde dem enkeltvis på skærmen samtidig med at man får mulighed for at søge i selve den tekst, som står på sedlerne. Men igen tror jeg, at det som kommer til at afgøre denne sag er, hvorvidt man kan skaffe den nødvendige kapital til dette arbejde. Det bør jo også nøje overvejes, om den gevinst som det giver, svarer til de penge man investerer i det.

Overskuelighed

Noget af det som man ud fra et leksikografisk synspunkt kan betragte som en fordel i et lille sprogsamfund er, at det er forholdsvis let at få overblik over det sproglige korpus, i og med at samfundet er lille og at der følgelig produceres en forholdsvis mindre mængde tekst end i et større samfund. Denne begrænsning i korpus burde så også medføre at det var betydelig nemmere at få en så stor andel af ordforrådet med i

registreringen og derfor ud igen til befolkningen i form af ordbøger o.lign.

I et lille sprogsamfund ligger det også i sagens natur, at der er tæt kontakt til sprogbrugerne, og at der er rige muligheder for at kunne gå direkte ud for at spørge nærmere til ord og sprogbrug, hvor der er uklarheder og behov for yderligere oplysninger. Der er også gode muligheder for at rette forespørgsler offentligt til folk gennem radio eller aviser, og det skal siges, at der er en mærkbar interesse blandt folk generelt omkring sproglige spørgsmål og folk kommer gerne med kommentarer, rettelser o.lign.

Man mærker en levende interesse for sproget og sproglige spørgsmål, og de forskellige dialekter kommer f.eks. godt til orde i det leksikografiske arbejde. Faktisk udgør dialektord en stor del af f.eks. færøsk ordbog. Problemet kan dog være at lokalisere ordene helt præcist. Det kan jo ske, at ordet er mere udbredt end vi har oplysninger om, men at vi bare endnu ikke har fået tilstrækkeligt med oplysninger.

Fremmed påvirkning

En af ulemperne i et lille sprogsamfund er dog, at det er meget let påvirkeligt på mange forskellige områder, ikke mindst det sproglige. I en moderne kommunikationsalder med praktisk talt ingen grænser er et lille sprogsamfund langt mere udsat for massiv påvirkning udefra end tilfældet er i større samfund, og det medfører, at ordforrådet infiltreres med fremmede ord i langt større grad end ordforrådet i et større sprogsamfund. Det har også bevirket, at man i et lille sprogsamfund som det færøske bestandigt strides om, hvorvidt det og det ord nu er færøsk eller ikke. Denne stærke fremmede påvirkning medfører helt klart, at meget hjemligt ordstof bliver skubbet i baggrunden til fordel for fremmede ord og fremmed sprogbrug. Det kræver derfor, at der hele tiden gøres meget ud af at påvise og bruge hjemligt ordstof og forhindre, at det bliver glemt. En stående problemstilling er som sagt grænsedragningen for, hvad der kan siges at være færøsk og hvad der ikke er færøsk – hvor går grænsen? Den problemstilling vil kunne blive afhjulpet en hel del, ved en udvidelse af det empiriske grundlag, som fremtidige ordbøger vil kunne blive baseret på, for som tilfældet nu er, føler vi mange gange, at det empiriske grundlag langt fra slår til.

Hvis vi igen tager afsæt i det netop afsluttede projekt med færøsk ordbog, så følte vi som redaktører det også som en ulempe, at der findes det hul i excerperingen, når det gælder det nyeste ordstof. Godt nok ved vi, at der er en del ord, som kun er fremme en kort overgang for siden at gå i glemmebogen, men der kommer sandelig også daglig nye ord frem,

som bliver en fast bestanddel af sproget og som netop dukker op, fordi der er brug for dem.

Begrænset ordbogsmarked

Befolkningsgrundlaget i et lille sprogsamfund begrænser markedet for ordbøger meget, og selv om der i princippet findes de samme behov for ordbøger af diverse slags i et lille samfund som i et stort, så er begrænsningerne for at kunne dække disse behov langt større i et lille samfund. Det er i en færøsk sammenhæng urealistisk at forestille sig, at man nogen sinde f.eks. vil kunne få lavet færøske dialektordbøger. Det er ikke tilfældet på grund af manglende materiale, men snarere fordi der ikke findes realistiske finansieringsmuligheder for at kunne lave sådanne ordbøger. Ideelt set burde ordbøger på lige fod med så meget andet kunne hvile i sig selv økonomisk, men det er vel ren utopi i et lille sprogsamfund som det færøske, hovedsagelig på grund af det begrænsede salgsmarked. Det ligger i sagens natur, at de økonomiske midler i et lille sprogsamfund er meget begrænsede i forhold til et større samfund. Det gælder ikke kun de muligheder som findes og kan tilvejebringes for at lave et bredt spektrum af diverse ordbøger, men så sandelig også det marked, som disse ordbøger kan sælges på. Det medfører tillige, at ordbøger i et lille sprogsamfund må lægges anderledes an end ordbøger, som bliver lavet i større sprogsamfund, for på en eller anden måde at indfange en så stor del af det i forvejen begrænsede potentielle marked. I arbejdet med færøsk ordbog har vi f.eks. bestræbt os på, at den også skal omfatte ting, som ellers ikke er så almindelig brugt i ordbøger. Det gælder navnlig en ret udbygget formlære. Ordbogen indeholder en bøjningslære med en oversigt over alle bøjningsmønstre, som samtlige færøske substantiver, adjektiver og verber, der er med som lemmaer i ordbogen, bøjes efter. Det vil sige, at der praktisk talt ved alle lemmaer, der tilhører disse ordklasser, står et tal, som angiver efter hvilket bøjningsmønster det pågældende ord bøjes. Dette tal henviser så til et bestemt bøjningsmønster andetsteds i bogen, og brugeren kan på den måde danne sig et billede af netop dette ords bøjning. Det vi ved er dette ikke almindelig brugt i ordbøger, og vi erkender blankt, at det jo snarere hører hjemme i en grammatik end i en ordbog. Men det er så igen en måde at indfange en større andel af det i forvejen begrænsede marked, som naturligt følger med en ordbog, der behandler et sprog som faktisk kun tales af ca. 50.000 mennesker og et forsøg på at tilfredsstille nogle behov, som helt givet findes i den brede befolkning. Det er jo også en erkendelse af, at folk

ikke køber ordbøger udelukkende af idealisme, men netop fordi de har brug for dem og gerne skal kunne føle, at de bliver hjulpet.

Kontinuitet i ordbogsudgaverne

Nu hvor det ser ud til at der er oparbejdet en vis ekspertise på ordbogsfeltet, er det af stor betydning, at der bliver skabt grundlag for en vis kontinuitet i udgivelser af ordbøger på Færøerne. Vi må komme ud af den hidtidige praksis, at man først går i gang med at redigere ordbøger, når behovet for dem bliver tilpas presserende og man ikke finder, at man kan vente længere. Den hidtidige praksis medfører alt for meget dobbeltarbejde, specielt i opstartfasen, og for hver ny udgave er der alt for mange forberedelser, som man bliver nødt til at gå igennem. Hvis der imidlertid var ansat folk til hele tiden at følge en udgave op og lave supplement og også forberede nye udgaver, så ville det lette betydelig om og jeg er overbevist om, at det endelige resultat for hver udgave ville blive betydelig bedre.

For at illustrere dette kan jeg nævne den praksis, som har været fulgt i forbindelse med den dansk-færøske ordbog. Den udkom i første udgave i 1967 (DFO 1967) med Jóhannes av Skarði som redaktør. Og først da denne udgave i midten af 1970-erne var ved at være udsolgt, fik forlaget, som var Føroya Fróðskaparfelag, erhvervet Jóhannes av Skarði til sammen med Jóhan Hendrik W. Poulsen på kort tid at redigere et supplement, som så blev trykt bagest i anden udgave, som kom i 1977. Og da man så igen i begyndelsen af 1990-erne indså, at oplaget snart ville være udsolgt og at det næppe var realistisk at genoptrykke 1977-udgaven uændret, fik man skaffet tilstrækkelig finansiering til at kunne ansætte en redaktør i november 1993 til at redigere en ny og udvidet udgave af dansk-færøsk ordbog (DFO 1995). Det var i sig selv et godt initiativ, ulempen var bare, at finansieringen kun tillod, at der blev arbejdet med bogen i et ret begrænset tidsrum. Det medførte naturligvis, at det var begrænset, hvor grundlæggende man kunne gå til værks. Det handlingsforløb, som her er berørt, har været ret typisk for færøske ordbogsudgivelser. Det er derfor ønskværdigt, at man på dette område fremover vil få muligheder for at skabe større kontinuitet i færøske ordbogsudgivelser. Derfor hilses det også med tilfredshed, at Færøernes lagting og landsstyre har i sinde at afsætte en betydelig sum penge til tilvejebringelse af ordbøger til og fra færøsk i de kommende år.

Samarbejde og forening af kræfterne

I de forløbne år har der ellers uafhængigt af hinanden været arbejdet med to parallelle dansk-færøske ordbøger, hvoraf den ene udkom i december 1995, mens den anden endnu ikke er udkommet. Efter nogens mening kan det kun være en fordel, fordi så har brugerne to ordbøger at vælge imellem. Og det kan godt være, at det i første omgang kan se ud til at være en fordel for ordbogsbrugerne, men jeg tvivler stærkt på at man i det lange løb vil høste nogen gevinst heraf, fordi det vil medføre, at markedet vil blive overfodret med ordbøger, som der salgsmæssigt slet ikke er basis for. Og det vil så også formindske mulighederne for en rimelig økonomisk basis for at arbejde videre med nye udgaver af de samme ordbøger eller at gå i gang med andre ordbogsprojekter.

Derfor mener jeg, at det med fremtiden for øje er af afgørende betydning for færøsk leksikografi, at alle kræfter, som på en eller anden måde beskæftiger sig med ordbogsarbejde, samles og at der bliver udstukket en strategi for, på hvilke områder der er behov for ordbøger og hvordan de udgaver bør prioriteres. Det der kræves er på ingen måde nogen ensretning af nogen art eller nogen monopoltilstand, men udelukkende et styrende overblik som forhindrer, at ressourcerne bruges dobbelt på de samme opgaver, samtidig med at andre presserende opgaver får lov til at ligge uløste hen. De eksisterende ressourcer – økonomiske og menneskelige – bør samles om konstruktivt samarbejde omkring nødvendige og vitale opgaver på ordbogsområdet.

Man bør måske også i fremtiden overveje, om det ikke kan betale sig at lægge vægt på at få publiceret langt flere specialordlister inden for alle mulige områder end der hidtil er blevet gjort. I den forbindelse bør man inddrage fagfolk fra de respektive fagområder og således få etableret et netværk af fagfolk, som kan fungere som konsulenter og muligvis deltage i selve arbejdet med redigering af disse ordlister eller ordbøger. Et sådant netværk af fagfolk vil også kunne danne et fagligt forum, hvor diverse leksikografiske spørgsmål ville kunne rejses og diskuteres.

Litteratur

- DFO 1967 = *Donsk-føroysk orðabók* 1967. Red.: Jóhannes av Skarði.
Føroya Fróskaparfelag. Tórshavn.
- DFO 1995 = *Donsk-føroysk orðabók* 1995. Red.: Hjalmar P. Petersen.
Føroya Fróskaparfelag. Tórshavn.
- EFO 1992 = *Ensk-føroysk orðabók* 1992. Red.: Anfinnur í Skála,
Jonhard Mikkelsen og Zakarias Wang. Stjórn. Hoyvík.

- Ev. 1905–09 = A.C. Evensen 1905–09: *Føroysk orðabók*. Bókastovn "Fram"s. Tórshavn.
- FA II 1891 = *Færøsk Anthologi II* 1891. Ordsamling og register udarbejdet af Jakob Jakobsen. København.
- FDO 1927–28 = *Føroysk-donsk orðabók* 1927–28. Red.: M.A. Jacobsen og Chr. Matras. Varðin. Tórshavn.
- FDO 1961 = *Føroysk-donsk orðabók* 1961. 2. udg. Red.: Chr. Matras. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- FDO-Ey 1974 = *Føroysk-donsk orðabók* 1974. Supplementsbind. Red. Jóhan Hendrik W. Poulsen. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Lex.Fær. = *Lexicon Færoense* 1877–88. Udarbejdet af Jørgen Bloch. Utrykt. København.
- Ore 1995 = Christian-Emil Ore 1995: Korpus og seddelarkiv, fredelig sameksistens mellom det beste og det gode? i: *Nordiske studier i leksikografi III*: 331–337.

Birgitte Jacobsen

OQAATSIT i tid og rum. Historie og status

Greenlandic has been a literate society to adequate dictionaries etc. for a relatively long period, compared with the other Eskimo societies. In 1973 there was a radical spelling reform in Greenland which created an acute need for new dictionaries. Until now only a minor Greenlandic-Danish elementary dictionary has emerged, and there is still a great need for dictionaries of many kinds. Unfortunately, this kind of 'industry' is low on the list of priorities. Furthermore, the making of dictionaries between Greenlandic and other languages faces various theoretical and practical difficulties, due to morphologically typological differences.

1. Skriftsprogets historie

Sammenlignet med de øvrige eskimoiske dialekter har grønlandsk en lang skriftsprogstradition, som startede i begyndelsen af 1700-tallet med Hans Egedes arbejder med ordbøger og katekismus, fulgt op af sønnen Paul Egedes ordbog (1750), grammatik (1769) og bibeloversættelser (1866). I 1791 kom Otho Fabricius' grammatik og hans ordbog udkom i 1804. I 1851 udgav Samuel Kleinschmidt først en grammatik, og i 1871 en ordbog.

Mission og læse- og skriveundervisning går gerne hånd i hånd, og selv om den tidlige læseundervisning mest var udenadslære, voksede læse- og skrivekyndigheden langsomt men støt for den almindelige befolkning gennem 1800-tallet (Gad 1981: 208ff). I 1845 oprettedes de første kateketseminarier i hhv. Godthåb (Nuuk) og Jakobshavn (Ilulissat), og i 1861 startede den første landsdækkende avis Atagagdliutit (= 'læsestof'), som i øvrigt er udkommet lige siden.

De tidlige ordbøger og grammatikker repræsenterer et imponerende arbejde, hvor et ukendt og strukturelt meget fremmedartet sprog blev kortlagt og beskrevet. Rent ortografisk var de imidlertid 'præmature'. Først med Kleinschmidts arbejder fik grønlandsk en sprogvidenskabelig adækvat retskrivning, der var i brug til den store retskrivningsreform i 1973.

2. Fortegnelse (ikke komplet) over ordbøger og lignende

2.1 Før ordbøgerne

Der findes nogle grønlandske ordlister fra 1500 og 1600-tallet, indsamlet dels af opdagelsesrejsende (Davis 1586, grl.-eng.) dels ved 'bortførelse' af fire eskimoer til Danmark (Olearius 1656, Bartholin 1673 og Resen 1687, alle grl.-ty.). Disse ordlister blev lavet af folk, der ikke selv talte eller forstod sproget. Udover en rent kulturhistorisk værdi har listerne også stor sproghistorisk interesse (cf. Petersen & Rischel 1985).

Efter kolonisationen af Grønland begyndte det store arbejde med at skabe et grønlandsk skriftsprog, og starten blev gjort med Hans Egedes to ordlister (fra 1722 og 1725) og hans kollega Albert Tops ordliste (fra 1727) (indgående analyseret i Bergsland & Rischel 1986).

2.2 Egentlige ordbøger m.v.¹

GRØNLANDSK-DANSK

- 1750: Poul Egede *Dictionarium grönlandico-danico-latinum*.
- 1804: Otho Fabricius *Den grønlandske ordbog, forbedret og forøget*.
- 1871: Samuel Kleinschmidt *Den grønlandske Ordbog*.
- 1926: C.W. Schultz-Lorentzen *Den grønlandske Ordbog*
- 1977: Chr. Berthelsen, I. Kleivan, Fr. Nielsen, R. Petersen & J. Rischel *Ordbogi. Kalaallisuumit – qallunaatumut. Grønlandsk – dansk*.
- 1990: Chr. Berthelsen, B. Jacobsen, I. Kleivan, Fr. Nielsen, R. Petersen & J. Rischel *OQAATSIT. Kalaallisuumiit Qallunaatumut. Grønlandsk Dansk ORDBOG*.

GRØNLANDSK-ENGELSK

- 1927: C.W. Schultz-Lorentzen *Dictionary of the West Greenland Eskimo Language*

DANSK-GRØNLANDSK

- 1893: J. Kjer & Chr. Rasmussen *Dansk-grønlandsk Ordbog (samt Supplement til Kleinschmidts grønlandske Ordbog)*.
- 1960: Aa. Bugge, Kr. Lyng, Ad. Fuglsang-Damgaard & Fr. Nielsen: *Dansk-Grønlandsk Ordbog*
- 1980: Palle Christensen *Den lille ordbog* (skolebog)
- 1994: Bent Gynther: *Billedordbog* (skolebog)

---

¹ Tak til lederen af Grönlandica samlingen på Nunatta Atuagaateqarfia (Grønlands Landsbibliotek) Klaus Georg Hansen for hjælp med at tjekke de mindre kendte ordlister og parlører.

ENGELSK-GRØNLANDSK-DANSK ORDLISTE

-1996: Kirsten B. Madsen & Ely Olesen: *Oqaatsinik allattorsimaffik. Ordliste. Word List* (skolebog)

GRØNLANDSK ordbog

-1951 og 1967: Jonathan Petersen *ordbogêrak*

TILHÆNGSLISTER (afledningssuffixer alene)

-1988: B. Hertling & L.L. Olsen *Grønlandsk tilhængsliste*.

(Tematisk ordbog m.) PARLØR:

-1891: C. Ryberg *Dansk-grønlandsk Tolk*

(Lærebog m.) PARLØR:

-1862: Janssen, C.E. *Elementarvog i Eskimoernes Sprog*.

-1900: P.H. Sørensen *100 timer i grønlandsk. En lærebog i det grønlandske sprog*.

PARLØR:

-1952: Aage Bugge *Grønlandsk rejseparlør*

-1973: Rasmus Bjørgmose *Grønlandsk parlør*

-1993: Birgitte Hertling *Grønlandsk parlør*

-1996: Birgitte Hertling *Tuluttut saaffigikkitt* (en oversættelse af ovennævnte).

Desuden er der op gennem tiden lavet diverse mere eller mindre autoriserede ordlister og parlører, udarbejdet til specielle erhvervsgrupper (fx. læger og sygeplejersker) eller til bestemte fagområder (fx. matematik og jura). Derudover findes der forskellige småskrifter til brug i skolen.

3. Retskrivningsreformen – baggrunden for Ordbogi

Ordbogssituationen i Grønland skal ses på baggrund af retskrivningsreformen. I 1973 gennemførte man i Grønland en radikal retskrivningsreform, hvor den hidtidige etymologiske eller morfemkonstante retskrivning, der havde været gældende siden midten af forrige århundrede (Kleinschmidts retskrivning) blev afløst af en fonemisk. Det skal særligt bemærkes, at retskrivningsreformen blev gennemført af grønlændere i Grønland, hvilket havde – og har – stor politisk betydning.

Reformen havde, hvad der ikke kan forbavse nogen, været længe undervejs med stærke meningstilkendegivelser både for og imod. Den

gamle retskrivning var svær at lære at stave, fordi den indeholdt mange stumme bogstaver (både konsonantgrupper og diftonger), der i moderne grønlandsk ved en gennemgribende assimilationsproces er blevet udjævnet til homorgane lange lyde. I den nye retskrivning er de stumme bogstaver væk og erstattet af dobbeltbogstaver, ligesom også de forskellige accenter er væk og erstattet af dobbeltbogstaver.

Et lille eksempel vil illustrere forskellen mellem de to retskrivninger (den gamle, etymologiske, øverst, den nye, fonemiske, nederst):

tauva naivâ ãma avdla tugtúniak
taava naavaa aamma alla tuttunniag

(betydning hhv: 'også', 'det får færten af ham', 'også', 'en anden', 'renskydder')

Selv i en fonemisk retskrivning, dvs. i en retskrivning, hvor der er et forholdsvis enkelt forhold mellem skrift og udtale, kan man ikke undvære en retskrivningsordbog. Behovet var selvfølgelig akut lige oven på reformen. På grundlag af en politisk beslutning i Grønland og efter indstilling fra den daværende skoledirektør i Grønland opfordrede det danske Ministerium for Grønland en gruppe fagfolk i Danmark (bestående af såvel grønlandere som danske) til at udarbejde retskrivningsordbogen.

Af forskellige grunde fandt man det praktisk at udvide projektet og tilføje en kortfattet dansk oversættelse til hvert opslagsord (Rischel 1996), og redaktionen fik lov til at arbejde under det nye koncept: en kombineret retskrivnings- og grønlandsk-dansk ordbog, der skulle

tilgodese folkeskolens behov for en opslagsbog af begrænset størrelse. Der er dog herudover taget et vist hensyn til, at bogen også vil blive benyttet uden for skolen, såvel af grønlandske som af danske brugere (Ordbogi 1977:10)

Den kombinerede retskrivnings- og grønlandsk-dansk ordbog udkom i **1977**, og fik navnet *Ordbogi*. Da Ordbogi efter en halv snes år stod for at skulle genoptrykkes, gav det grønlandske Hjemmestyre den samme redaktionsgruppe mandat til at foretage ikke bare en revision, men også en udvidelse. I den forbindelse trådte også undertegnede ind i redaktionsgruppen.

Undervejs kom bogen imidlertid til at undergå så store ændringer og udvidelser, at man enedes om at give den nye udgave et helt nyt navn. Nu kom den til at hedde *Oqaatsit*, hvilket simpelthen betyder 'ord'. Den udkom i **1990**. Hvor Ordbogi indeholdt 10.287 opslagsord og 540 tilhæng (aflednings-suffixer), indeholder Oqaatsit 16.315 opslagsord og 700 aflednings-suffixer. Nu siger antallet af opslagsord ikke så meget i

sig selv; pointen er, at der er tale om en forøgelse på over 60 % for helord og knap 80% for suffixernes vedkommende. Udover forøgelsen af opslagsord skete der også visse substantielle ændringer, som jeg vender tilbage til.

I det følgende vil jeg mest tale om Oqaatsit, da det er den, jeg har været med til at lave. Imidlertid er de fleste af de overordnede principper overtaget fra Ordbogi, så selv om bogen er udvidet, har rammerne været de samme.

4. Målgrupper

Det er velkendt, at ordbøger med forskellige målgrupper må opbygges efter forskellige principper. Hvor forskellige de kan være, fremgår tydeligt af følgende eksempel:

Fig. 1

Slår man op under ordet 'bære' i den dansk-grønlandske ordbog fra 1960 ser man, at der først står en række grønlandske ord: *kivísimavâ*, *nangmagpâ*, *akiarpâ*, *tigumiarpâ*, *atatípâ*, – *arpo* , *atorpâ*. Der er ingen nærmere forklaring, og den danske bruger ved således ikke, om det er synonymer eller betydningsvarianter eller hvad. Den danske bruger må derfor slå de angivne gloser op én for én i den grønlandsk-danske ordbog for at finde ud af hvad de betyder. (Hhv. *kivísimavâ*: har løftet det op; *nangmagpâ*: bærer det på ryggen; *akiarpâ*: hjælper ham at bære; *tigumiarpâ*: har det i hånden; *atatípâ* lader det bestå (som det er); – *arpo* : har...; *atorpâ*: bruger det).

Så følger der en lang række danske idiomatiske udtryk, hvori ordet 'bære' indgår, eksempelvis: *bære et barn over daaben...*, *bære hende på hænderne...*, *træet bærer godt...*, *bære præg af...*, *bære over med...*, *bære sig ad...* med en **forklaring** på grønlandsk efter hvert udtryk.

Fig. 2

I den gamle dansk-grønlandske ordbog fra 1893 (Kjer & Rasmussen) (se Fig. 2) ser man under *bærer* først en semantisk grundbetydning: (*er Støttepunkt for noget*), og så følger en udførlig liste over 'bære' på forskellig vis med den grønlandske glose for hver betydning, eksempelvis: *bære paa grønland. Vis (i et Bærebaand over Pande): ...*, *bære på Skuldrene: ...*, *bære på Armene: ...*, *bære under Armen: ...*, *bære på sammenlagte Arme el. i et Forklæde el. lign.:...*, *bære over Lænderne: ...*, *bære mellem Tænderne: ...*, *bære på hovedet: ...*, *bære sin Kajak på Hovedet: ...*, *bære i Hånden: ...*, *bære ham paa Ryggen: ...*, *bære ham siddende over sin Skuldre: ...*, *bære det mellem sig (paa en Baare): ...* – osv. Derefter følger en lang række eksempler på *bærer* brugt i overført betydning og i idiomatiske udtryk.

Disse eksempler viser meget klart at en ordbogs opbygning og indretning afhænger af hvilke(n) målgruppe(r), den er tiltænkt.

Den dansk-grønlandske ordbog fra 1926 er primært en L2-L1 ordbog (hvilket også fremgår af forordet), mens den gamle fra 1893 primært er tænkt som en L1-L2 ordbog (hvilket ligeledes fremgår af forordet). Selv om forfatterne af begge ordbøger udtrykker håb om, at ordbogen også kan bruges af den sekundære brugergruppe, så fremgår det vist tydeligt af ovenstående eksempler, at den nye da-grl. ordbog fra 1926 kun er til begrænset gavn for danske brugere. Desværre er det den eneste på markedet, idet man af sparehensyn har nøjedes med at genudgive den (1991) som et fotografisk genoptryk.

Det er indlysende, at en ordbogs målgruppe skal bestemmes nøje i forvejen (Svensén: 16 ff). Man skal bestemme hvilke **krav**, man vil – og kan – stille til brugerne, f.eks. om de skal være i besiddelse af grammatisk indsigt. Tilsvarende skal man have begrundet formodning om, hvilke **forventninger** brugerne har til ordbogen. Man skal også tage stilling til om ordbogen skal kunne bruges af **forskellige** målgrupper, dvs. hvorvidt ordbogen skal kunne bruges af både aktive og passive brugere (Svensén 1993:21). Man skal også bestemme om ordbogen skal kunne bruges både direkte (reception, produktion og oversættelse) og indirekte (generel videnssøgning) (Bergenholtz 1995:7–9).

Den primære målgruppe for Ordbogi var som nævnt de grønlandske skoleelever, dvs. at primær-brugeren var en hypotetisk grønlandsk halvstor skoleelev med modersmålskompetence (hvorfor der kun i begrænset omfang er oplysninger om bøjningen af de grønlandske ord), med ringe forstand på grønlandsk grammatik (hvorfor der kun i begrænset omfang er brugt koder og symboler for grammatiske oplysninger), med begrænset kendskab til dansk (hvorfor der er oplysninger om danske nominers køn og bestemthedsform, men af pladshensyn ikke oplysninger om danske verbers bøjning).

Men også voksne grønlændere forventedes at kunne have nytte af bogen, og også danske brugere, såvel skoleelever som voksne. Eftersom Ordbogi var den eneste grønlandsk-danske ordbog i ny retskrivning, var det klart, at den blev brugt overalt, og i Oqaatsit blev målgruppen udvidet eksplicit, således at der blev taget større hensyn til brugerne uden for skolen, både grønlandske og danske. Det medfører, at visse ord nu forklares nærmere af hensyn til danske brugere:

i Ordbogi: *nuka* t lillebror; lillesøster

i Oqaatsit: *nuka* t (en drengs) lillebror; (en piges) lillesøster

(t er en grammatisk kode for taggit = navneord)

Selvom den primære målgruppe stadig var de grønlandske skoleelever, vidste vi, at ordbogen i praksis ville komme til at fungere som en ordbog til alle brugere til alle formål. Inden for de givne, stærkt begrænsede rammer var det en næsten umulig opgave at lave en sådan ordbog. Vi sad ligesom mellem fire stole, og vi havde ofte fornemmelsen af, at uanset hvilken løsning vi fandt frem til, så var den utilfredsstillende i mindst én henseende.

5. Opbygningen af en ordbog mellem to sprog af vidt forskellig struktur

At grønlandsk og dansk er strukturelt vidt forskellige gør, at det ikke altid er så helt ligetil at lave ordbøger mellem de to sprog. Grønlandsk

er et polysyntetisk sprog, hvilket betyder, at der til en rod eller stamme kan sættes en lang række aflednings-suffixer inden bøjnings-suffixerne afslutter ordet. Aflednings-suffixerne i et polysyntetisk sprog som grønlandsk er mere indholdsmættede end aflednings-suffixer i sprog som dansk, og man burde måske snarere kalde dem 'udvidelses-suffixer' og kalde de afledede ord i grønlandsk, som ofte svarer til hele sætninger for 'udvidede ord' (Rischel 1990:445). Udtrykket 'afledning' kan let give et forkert indtryk af ordene i et polysyntetisk sprog, fordi afledning i vores sprogtype ofte begrænser sig til kategoriskift: *ven – venlig – venlighed*, eller enkle betydningsændringer: *ven – uven*. Traditionen tro vil jeg dog fortsat bruge 'aflednings-suffixer' (andre steder kaldet derivations-suffixer) om de suffixer, der står mellem roden og de grammatiske bøjningsendelser (fleksions-enderne) sidst i ordet.

Et grønlandsk ord svarer som sagt ofte til flere ord på dansk eller en hel sætning:

ipukatakkiartuinnaramalu

ipu-: at ro

-katak-: er blevet træt af

-kiartu-: mere og mere

-innar-: helt

-ra-: KAUSATIV (modus)

-ma: subj.1.p.sg.

-lu: og (enklitisk)

= 'og da jeg efterhånden var ved at blive godt træt af at ro'

Faktisk må mange af de grønlandske aflednings-suffixer oversættes med flere ord eller hele fraser. Et eksempel:

apuuteqqaanniupput (*apuute-* 'nå frem', *-qqaanniuu-* 'kappes om at', *-pput* INDIKATIV, intransitiv, subj. 3.p.plur') = 'de kappes om at komme først i mål')

Aflednings-suffixer kan pr. definition aldrig stå alene. Man kan ikke tage suffixet *-qqaanniupput* alene og bruge det til at sige 'de konkurrerer'. Det skal hæftes på en verbalstamme: 'de konkurrerer om at...'. (Der er en selvstændig verbalstamme, der betyder 'konkurrerer': *unammi-*. Vil man sige: 'de konkurrerer' hedder det så: *unammipput* med behørig endelser for modus, person og tal.)

I kraft af det polysyntetiske princip i grønlandsk kan en rod som sagt udbygges med et endda meget stort antal aflednings-suffixer. Det giver et tilsvarende stort antal afledninger af hvert rodord. Hvis ordbogen skulle indeholde alle mulige afledninger af en given rod, ville den blive uendelig stor. Eksempelvis:

niaqoq 'hovede'
niaqornaq 'en hovedlignende klippe'
niaqornaarsuk 'en klippe der minder lidt om et hovede'
niaqornaarsussuaq 'en stor klippe der minder lidt om et hovede'
niaqornaarsussuarmukarpoq 'han er på vej til den store klippe der minder lidt om et hovede'
niaqornaarsussuarmukanngilaq 'han er ikke på vej til den store klippe der minder lidt om et hovede'
niaqornaarsussuarmukarniarpoq 'han agter at tage hen til den store klippe der minder lidt om et hovede'
niaqornaarsussuarmukarniaraluarpoq 'han havde ellers til hensigt at tage hen til den store klippe der minder lidt om et hovede – men...'

Det er klart, at der må sættes grænser for hvilke afledninger, der tages med som opslagsord. Selv i et sprog som dansk sætter man jo også grænser og medtager f.eks. kun i begrænset omfang afledninger med *-hed*, *-en*, *-eri* og tillægsformer af udsagnsord (Retskrivningsordbogen 1986:14), og udelader således ordformer, der dels kan forudsiges (når man vil skrive dem) dels forstås umiddelbart (når man læser dem).

På den anden side er det lige så klart, at en ordbog udelukkende med rodord vil være yderst mangelfuld, idet den ville mangle alle de (mere eller mindre) leksikaliserede afledninger, dvs. udtryk hvis betydning ikke blot er summen af elementerne, men som har en helt specifik betydning.

Hvis man kun tog rodord med i en grønlandsk ordbog, ville man eksempelvis komme til at mangle følgende gloser:

ord	oqaaseq
kirke	oqaluffik
skarv	oqaatsoq
grammatik	oqaasilerineq
sprog	oqaatsit
debat	oqallinneq
fortælling	oqaluttuaq
foredrag	oqalugiaat
tolk	oqalutsi
telefon	oqarasuaat
prædikestol	oqaluttarfik
grammofon	oqaluttartoq
roman	oqaluttualiaq
verbum	oqaluut

idet de alle er leksikaliserede afledninger af rodordet *oqaq*, der betyder 'tunge'. Tilsvarende ville der være en lang række almindelige verber som heller ikke kom med, hvis man kun tog rodordet:

diskuterer	oqallipput
omtaler det	oqaatigaa
bander	oqaasipiluppoq
antyder noget	oqamisaaarpoq
fortæller ham noget	oqaluttuuppaa
fortæller om det	oqaluttuaraa
prædiker	oqaluussivoq
mumler	oqalorussarpoq
buser ud med noget	oqartoorpoq
siger noget for sjov	oqaruserpoq
taber mælet	oqassatanngueruppoq

Det er en indlysende urimelig løsning. Så kunne man forsøgsvis bestemme, at alle leksikaliserede afledninger skulle med. Men faktisk er det i et polysyntetisk sprog vanskeligt at finde formelle kriterier til at afgrænse leksikaliseringer fra produktive ordformer. Rent teoretisk er det et kompliceret spørgsmål, hvilke afledninger sprogbrugerne i polysyntetiske sprog danner produktivt hver gang og hvilke afledninger, de håndterer som helheder (Rischel 1996:226, Fortescue 1980: 260, 268–269, Jacobsen 1994:53ff, 218ff).

I praksis er løsningen – ikke uventet – at ordbogs-magerne må skønne hvilke udtryk der er faste NOK til at man nødtigt vil undvære dem i ordbogen.

En ting er spørgsmålet om produktivitet, en anden er spørgsmålet om frekvens. Selv om de to ting har et vist overlap, er de i princippet uafhængige af hinanden. Man kan argumentere for, at også særligt hyppige udtryk kommer med i en dagligsprogsordbog, også selv om de er fuldt produktive (dvs. at betydningen er forudsigelig og umiddelbart forståelig). Især hvis man tager hensyn til de danske brugere, som jo ikke kan være sikre på hvilke afledninger, der er lige ud ad landevejen, og hvilke, der har en specifik betydning. Det vil sige, at ordbogs-magerne her skønner hvilke udtryk der er hyppige NOK til at man gerne vil have dem med i ordbogen.

Men også hensynet til de grønlandske brugere kan tale for at man tager en del almindelige afledninger med i ordbogen – den har jo nemlig stadig funktion som retskrivningsordbog, den eneste af slagsen.

5.1 Makrostruktur

Et andet – beslægtet – problem er hvordan rodord og afledninger skal placeres i forhold til hinanden. I de ældre ordbøger som Kleinschmidts (1871) og Schultz-Lorentzens (1926) står f.eks. alle de ovennævnte ord

under rodordet *oqaq*. Så kan i hvert fald den fremmedsprogede bruger få en fornemmelse for, hvordan de enkelte afledninger af ordet er bygget op, og hvilke suffixer, der indgår. Derudover er der også en pointe i at kunne se, hvordan ordene hænger sammen: hvilke ord, der er afledt af hvilke med hvad.

I tilfældet med *oqaq* og dets afledninger var sammenhængen klar, men på grund af morfofonemiske variationer er den det ikke altid. Eksempelvis rod-verbet *katípai* 'føjer dem sammen; tæller dem sammen'. Herunder findes (hos Kleinschmidt 1871) både *katersorpai* 'samler dem sammen', en glose vi i dag har i *katersortarfik* 'forsamlingshus' og *katersugaasivik* 'museum'. Videre hos Kleinschmidt: *kátúpâ* 'føjer det til noget', i reflektiv: *kátúput* 'de forene sig om noget'. Det har vi i dag i *kattuffik* 'en organisation, et forbund'.

Men det er ikke så nemt at finde ud af, at *kattuffik* skal slås op under *katippai*. Kun hvis man er nået et stykke vej ind i grammatikken og sproget kan den fremmedsprogede bruger regne sammenhængen i de forskellige afledninger ud. Hvis man hverken er en aktiv bruger eller grammatisk avanceret, er der mange gloser der er svære at finde, fordi man ikke ved, hvilken rod man skal slå op under.

Men for den fremmedsprogede, aktive og avancerede sprogbruger hjælper det på hukommelsen og på hele forståelsen af sproget, hvis gloserne opføres efter det etymologiske princip fordi man da kan se sammenhængen direkte.

Også for modersmålsbrugeren kan en ordbog af den type måske styrke den sproglige bevidsthed. Det virker måske naivt at mene sådan, men jeg har ofte oplevet at give mine grønlandske studenter en AHA-oplevelse om deres eget sprog, når jeg viste dem nogle sammenhænge i deres sprog, som de ikke var bevidste om.

I både Ordbogi og Oqaatsit er opslagsordene ordnet strengt alfabetisk. Hermed lettes ordfindingen for alle brugergrupper, mens de sproglige sammenhænge sløres – for alle brugergrupper.

6. Aflednings-suffixer

6.1 Notationspraksis

Aflednings-suffixerne – eller tilhængene, som de kaldes i dansk-grønlandsk sammenhæng – er et kapitel for sig. Mange suffixer har flere variantformer afhængigt af ordstammen. De morfofonemiske regler er indviklede, men de fleste former kan dog beskrives ved forholdsvis generelle fonologiske regler, selv om der selvfølgelig både er undtagelser og idiosynkrasier.

Man kan derfor diskutere, om suffixerne skal opstilles som en underliggende form med varianter, sådan som tilfældet er i de tidligere ordbøger, eller med hver variant noteret separat.

Lad os tage et eksempel:

-galuar-, -raluar- og -kaluar-

er tre (fonologisk betingede) allomorfer af samme morfem (underliggende -galuar).

Hos Kleinschmidt (1871) står der: *gJaluarpoq*; dér angiver koden *gJ* hvilke morfofonemiske varianter suffixet har, og disse regler er gennemgået detaljeret andetsteds i bogen. Dvs. der er tale om en forholdsvis høj grad af kondensering med de grammatiske oplysninger fordelt både under lemmaet og i omteksten.

I Schultz-Lorentzen (1926) står der blot én opslagsform: *-aluarpoq* (som ovenikøbet er en forkert analyse af det suffix), og dér må man selv finde allomorferne inde i eksemplerne.

I Ordbogi/Oqaatsit er de tre variantformer opført som tre selvstændige indgange, men hver med krydshenvisning (**naleqq**) til de to andre varianter: (*o-o* er en kode for suffixets morfosyntaktiske egenskaber, i dette tilfælde at det er et verbalt suffix, der sættes på en verbal stamme)

-galuarpoq, *o-o* ... (**naleqq** -*kkaluarpoq*, -*raluarpoq*)
-kkaluarpoq, *o-o* ... (**naleqq** -*galuarpoq*, -*raluarpoq*)
-raluarpoq, *o-o* ... (**naleqq** -*galuarpoq*, -*kkaluarpoq*)

Både hos Kleinschmidt (1871) og Schultz-Lorentzen (1926) kræves det, at brugeren har grammatisk indsigt (i bred forstand), nemlig at vedkommende ikke bare ved, at en bestemt form skal slås op under en anden form – men også hvilken form, den skal slås op under.

Hos Schultz-Lorentzen er der imidlertid ikke megen information at hente, for det fremgår slet ikke, at der er tale om en i øvrigt regelmæssig variation. Den generalisering får man hos Kleinschmidt.

At man i Ordbogi/Oqaatsit valgte at opføre alle varianter separat og ikke ville bruge morfofonologiske koder skyldes en formodning om, at man ikke kunne forvente nogen grammatisk indsigt af målgruppen – det var og blev en 'skoleordbog'. Noget helt andet er, at man også kun i begrænset omfang kan vente nogen grammatisk indsigt hos mange af de voksne grønlandere. Dels er der ikke længere tradition for nogen særlig dybtgående sproglære, dels er lærermanglen i Grønland stor, og især i bygderne varetages modersmålsundervisningen ofte af folk uden nogen form for uddannelse.

Til gengæld er alle konjugationsklasser i Oqaatsit **systematisk** repræsenteret i eksemplerne under hver opslagsform, således at den grammatisk trænede (og den aktive bruger) selv kan udlede de relevante morfofonemiske oplysninger, forudsat et kendskab til verbernes konjugationsklasser. Det er det jeg ovenfor kaldte latente eller impli- citte oplysninger.

6.2 Udvælgelse af afledningssuffixer

Aflednings-suffixerne giver selvfølgelig også anledning til mange overvejelser angående udvælgelsen. I Oqaatsit er udvalget foretaget primært ud fra et produktivitets-kriterium, men også hyppige tilhæng, der ikke er produktive, er med. For den aktive bruger, hvad enten det er en grønlandssproget eller en dansksproget, kan det imidlertid være et savn, at de gamle leksikaliseringer eller meget uproduktive suffixer ikke er med. På den måde går man glip af interessante sammenhænge i sproget.

6.3 Oversættelse af afledningssuffixerne

Det kan være svært at give en dækkende oversættelse af aflednings-suffixerne. Betydningen af et suffix er til en vis grad kontekstafhængig, dvs. at det enkelte suffix' aktuelle betydning kan afhænge af den stamme, det bliver sat på, og sommetider også af efterfølgende aflednings-suffixer, og endda af andre sætningsled.

Kleinschmidt (1871) giver dels en kernebetydning, dels udførlige teksteksempler under opslaget, hvor man ikke blot får illustreret de forskellige morfofonemiske varianter men også får oplysninger og forklaringer om betydningsnuancer, brug, collocation, videre kombinationer, m.v. Kleinschmidt's ordbog tilgodeser både aktive og passive brugere, både direkte og indirekte brug og faktisk også både L1-talere og L2-talere.

I Schultz-Lorentzen (1926) gives en kernebetydning efterfulgt af nogle enkelte eksempelsætninger.

At det er så omfattende et projekt at give en dækkende oversættelse af suffixer er baggrunden for at man i Ordbogi/Oqaatsit valgte ikke at oversætte suffixerne, men at lade det være op til brugeren at indkredse en kernebetydning ved hjælp af flere forskellige eksempler:

-qqartorpoq *o-o nereqqartorpoq*, spiser ikke meget;
sineqqartorpoq, får aldrig sovet ordentligt; *tikeqqartorpoq*,
 kommer kun sjældent hjem

Netop den manglende oversættelse af suffixerne har været til stor irritation for de danske brugere. Det har affødt udgivelsen af en 'tilhængsliste' fra 1988 (Hertling & Olsen 1988) med korte oversættelser af de mest produktive suffixer, efterfulgt af nogle få ord-eksempler. De korte oversættelser er en hjælp for den danske bruger, men man risikerer til gengæld at blive låst fast i en lidt for håndfast oversættelse, så man aldrig får fat i hele spektret af, hvad suffixet kan bruges til.

Som det er nu, hvor de fleste danske brugere alligevel griber til tilhængslisten, har vi i forbindelse med den igangværende revision af Oqaatsit drøftet at indføre oversættelse af aflednings-suffixerne. Det har imidlertid ikke været praktisk muligt at foretage så grundlæggende en ændring.

7. Ordforråd

I Ordbogi blev der brugt både sekundære og primære kilder: dels de hidtidige ordbøger, dels det talte og skrevne samtidige sprog. Her kan man passende citere hvad Otho Fabricius skriver i sit forord til ordbogen fra 1804:

men den [P.E.'s ordbog] maatte naturligviis blive mere og mere mangelfaftig, alt ligesom Sproget berigedes med nye Ord og Vendinger formedelst Indbyggernes længere Omgang med Udlændinger, og disse nøjere bleve bekendte med dets Ord-Forraad og Dannelighed til at navngive endog fremmede Ting og udtrykke abstrakte Begreber.

I Ordbogi blev nydannelser og nye betydningsudvidelser taget med, samt veletablerede nyere låneord fra hverdagslivet, som f.eks. *biili*, *banki*, *fabrikki*, *maskiina*.

Ældre ordstof blev stort set ikke taget med, det samme gjaldt dialektord. Ordbogen skulle afspejle standardsproget som det tales i Central-Vestgrønland. De ældre ordbøger indeholdt en del dialektord med oplysninger om lokalitet, men også de byggede på det Central-Vestgrønlandske standardsprog, der ligger til grund for retskrivningen.

I Oqaatsit er antallet af opslagsord som sagt blevet udvidet væsentligt, ikke bare i antal, men også substantielt. Der er både kommet flere nutidige grønlandske ord med og flere gammeldags ord f.eks. fra den ældre litteratur. Men der er stadig ikke dialektord.

I Oqaatsit er der som noget nyt kommet en del faste fraser med, (dvs. også i begrænset omfang oplysninger om kollokation). Denne udvidelse er sket primært af hensyn til danske brugere. Fraserne kan slås op under hvert led, dvs. uden krydshenvisninger. Og der har selvsagt ikke været plads til at få særligt mange faste udtryk med.

Endvidere er der kommet forskellige fagtermer med samt forkortelser, akronymer og stednavne. Der er kommet lidt flere forklaringer med under opslagsordene, således (som vist ovenfor) er f.eks. de grønlandske slægtskabstermer forklaret (af hensyn til de danske brugere), og danske fagtermer er forklaret (af hensyn til de grønlandske skoleelever).

Det er indlysende, at primærkilderne ikke kan udnyttes optimalt, når ordbogen bliver lavet i Danmark. Selv ikke den mest opmærksomme og bevidste sprogbruger kan have den fulde føling med, hvad der rører sig i sproget i moderlandet. Det kan endda knibe, selv om man bor midt i sprogsamfundet... bortset fra, at i princippet er enhver ordbog jo forældet den dag den udkommer.

Sprognævnet udsender med spredte mellemrum forskellige terminologilister, men ofte opfatter de almindelige sprogbrugere ordene som konstruerede ad hoc-udtryk. Det har således ikke altid været let for redaktionsgruppen at skulle afgøre, hvilke udtryk der var levedygtige eller berettigede (de to ting er ikke nødvendigvis det samme).

At der kan være afstand mellem terminologi-skabende myndigheder og almindelige sprogbrugere, kan ikke undgås i et land med kultursammenstød på flere fronter. Der er ikke bare kulturelt sammenstød mellem dansk og grønlandsk, men også mellem administrationsapparatet og borgerne, og mellem center og periferi. Debatten om den problematik er endnu i sin vorden. Men det har ikke kunnet undgås, at Oqaatsit kommer til at virke mere normativ end redaktionsgruppen ønsker.

7.1 Homonymer – polysemer

Som i alle andre ordbøger må man tage stilling til, hvordan man behandler homonymer og polysemer. Uden i øvrigt at gå ind på vanskelighederne ved at afgrænse de to begreber, vil jeg her bruge termen **homonymer** om to enslydende ord (hvilket i den fonemiske retskrivning også betyder ens-stavede, dvs. **homografer**) som betyder hver sit, og som ikke har en fælles betydningskerne, som er etymologisk ubeslægtede og som evt. bøjes forskelligt. Og bruge termen **polysem** om to enslydende ord (og homografer), som betyder hver sit, men som har en fælles betydningskerne, som er etymologisk beslægtede og som bøjes ens.

Hvis man sammenligner Ordbogi og Oqaatsit kan man sige, at Ordbogi implicit fulgte et morfosemantisk kriterium (Svensén: 202–203), idet der var en forholdsvis streng skelnen mellem homonymer og polysemer, således at polysemer med samme morfologiske egenskaber

blev opført som betydningsvarianter (eller -udvidelser) under samme lemma. Eksempelvis:

avalappoq *o* sejler ud; rejser til Danmark; træder frem; går ud på dansegulvet

Ved særligt almindelige polysemer delte man dog betydningsvarianterne op i to separate opslagsord:

atuarpaa I *o* følger det (en vej, rute eller et spor)

atuarpaa II *o* læser det

Den anden betydning er en betydningsudvidelse, i sin tid dannet helt konkret ud fra, hvordan man følger linien med fingeren når man sidder og læser.

I Oqaatsit er der derimod eksplicit gjort rede for princippet: hellere for mange opslagsord end for få. Det betyder, at selv om man i princippet følger et morfosemantisk princip, så får et semantisk kriterium (med lav tærskel, som jeg vil kalde det) lov at dominere, hvor man skønner det praktisk af hensyn til den ene eller den anden brugergruppe. Det vil sige, at man i Oqaatsit i højere grad opfører polysemer som separate opslagsord, hvis den fælles betydningskerne fortaber sig i historiens tåger eller anses for at være for abstrakt. Som eksempel på en tåget historisk sammenhæng, der opløses er ovennævnte:

avalappoq I *o* sejler ud; sejler af sted

avalappoq II *o* rejser til Danmark

avalappoq III *o* går ud på dansegulvet

Et eksempel på at en abstrakt sammenhæng opløses ses i behandlingen af tre etymologisk forskellige ord (de etymologiske oplysninger (fra Fortescue et al. 1994) har jeg angivet i parentes, de står selvfølgelig ikke i ordbøgerne.

Kleinschmidt (1871) har tre opslagsord, her gengivet i forkortet form:

pâk I 'fiskeand' (< *pa(C)iR)

pâk II 'munding eller indgang' (< *pa>)bruges om:

- 1) munden af en fjord indløb, sund (evt. store elve),
- 2) munden af skydevåben, skorsten, blæseinstrument og andet rør lignende
- 3) indgangen til et hus el. telt el. hule
- 4) åbningen = ringen i en kajak

- 5) åbningen på en pose el.l.
6) åbningen i et ærme eller bukseben forneden

paok 'sod' (< *pagu(la))

I Ordbogi står de, traditionen tro, som tre ord:

paaq I: skallesluger

paaq II: husgang, forstue, entré

paaq III: sod

men i Oqaatsit er den ene af underbetydningerne udskilt som et fjerde opslagsord:

paaq I: skallesluger (en fugl)

paaq II: husgang, indgang, forstue, entré

paaq III: sod

paaq IV: kajakring

I Oqaatsit er *kajakring* blevet indført som selvstændigt opslagsord, fordi den fælles betydningskerne (indgang, munding) skønnes at være for abstrakt. Det er praktisk, at man direkte kan se oversættelsen. Det spiller også ind, at der er tale om et begreb fra den traditionelle fangerkultur, som måske ikke er bekendt for alle de unge, og hvor den danske oversættelse formodes at være en hjælp (idet alle grønlandske børn i princippet lærer dansk i skolen. I praksis er det meget afhængigt af, hvor i landet og hvilken skole det er).

Man kan i øvrigt også se, at hensynet til de grønlandske skoleelever stadig vejer tungest, siden man forklarer at *skallesluger* er 'en fugl'. Så ved de, hvad det er for et *paaq*, de får oversat.

7.2 Nye ord, låneord og fremmedord

Selv om spørgsmålet om låne- og fremmedord og indførelsen af nye begreber er af stor betydning for ethvert 'lille sprog', vil jeg kun lige strejfe emnet, men ikke gå i dybden med det her. Det kunne ellers give stof nok til en artikel for sig.

Låneord defineres gerne som fremmede ord, der er helt eller næsten integreret i sproget, hvad udtalen og stavning angår, og som kan bruges af alle. Fremmedord defineres gerne som fremmede ord, der ikke er lydligt fuldt integreret, ejheller stavemæssigt, og som føles som og virker som fremmedelementer. Det er selvsagt ikke muligt at sætte en skarp grænse imellem de to begreber. I Oqaatsit kaldes alle ord af fremmed oprindelse derfor for nemheds skyld for låneord.

I grønlandsk er de gamle låneord stærkt integreret i sproget, både i udtale og stavning: *palasi* (præst), *poorsimaaq* (bådsmand) *ussik* (okse), *kuupeeq* (køben), *pilikki* (blæk), *Suulut* (Søren), *Ujuaat* (Johan).

Med tiden blev låneordene mindre og mindre integreret i takt med den stigende påvirkning fra dansk og med det, at flere og flere lærte mere og mere dansk. Så de nyere låneord bryder den grønlandske fonotaks og grafotaks i større grad: *maskiina*, *fabrikki*, *helikopteri*, *klippeporti*.

Spørgsmålet om integration af fremmede ord, dvs. i sidste ende spørgsmålet om grænsen mellem låneord og fremmedord kompliceres af, at integrationen afhænger af hvor i landet man er, og hvilke personer der bruger dem, dvs. hvor meget dansk de kan. Men selvfølgelig afhænger det også af det rent sproglige materiale, dvs. hvor nemt det er at integrere det konkrete ord: børnene i Nuuk siger *kureprætseq* (kurebræt – med delvis integration) men *tikkummi* (tyggegummi – med fuld integration).

Hvad angår stavning af låneord kan det diskuteres i hvor høj grad de skal grønlandiseres. Det er ikke givet at man altid – ligesom kunstigt – skal integrere ord, som faktisk er fremmedartede, og som føles som fremmedelementer. Det såkaldt internationale hensyn vender begge veje: på den ene side kan det være praktisk (for både grønlændere og udlændinge) at de grønlandske ord afspejler de internationale ord. På den anden side kan det også være en fordel, at grønlænderne kan genkende ordene i udenlandske tekster (brugsanvisninger, lærebøger osv.) Men det er klart, at det ikke bare politisk men også retskrivningsmæssigt (overholdelsen af det fonemiske princip) vil være ønskeligt, at brugsord får lov at blive stavet som de siges på grønlandsk.

I Oqaatsit har vi forsøgt at afbalancere de forskellige hensyn, idet vi udtrykkeligt gør opmærksom på, at der i hvert enkelt tilfælde er tale om et skøn. Vi havde ikke kommissorium til vidtgående ændringer, men vi havde heller ingen officielle retningslinier at arbejde ud fra. Det betød at vi også på dette punkt kom til at virke normsættende – men uden mulighed for en forudgående offentlig og officiel principdiskussion. – Vi har grønlandiseret stavningen (delvist) ved de mere almindelige ord, f.eks. ændret *billetti* til *bilitsi* og *betoni* til *betonngi*, men tillader fortsat dobbeltformer: *hesti* og *hiisti*, *cykeli* og *sikkili*.

Spørgsmålet om låne/fremmedord diskuteres mere eller mindre heftigt i de nordiske lande, og løses som bekendt vidt forskelligt i de forskellige lande. Á. Svavarsdóttir (1994) skriver om problematikken i islandsk ud fra en ordbogsmæssig synsvinkel, hvor hun bl.a. lægger vægt på ordbogens funktion som oplysende og vejledende men også på sprogbrugerens ret til selv at vælge.

Lars Vikør (1993) diskuterer det sproglige klima i de nordiske lande, eller rettere i de nordiske sprogsamfund, og kobler graden af sprogbevidsthed sammen med, hvor truet sproget er. Begrebet sprogbevidsthed er svært at definere, men Vikør beskriver de forskellige nordiske sprog alt efter hvor megen variation de tillader, hvor konservativ retskrivningen er, hvor puristisk en holdning til låneord de har og hvorvidt de assimilerer låneordene; det er ikke absolutte kategorier, men gradsspørgsmål. Vikør kobler placeringen på skalaerne til, hvorvidt sprogbrugerne tager deres sprog for givet, eller om de føler, at sproget skal man kæmpe for – og værne om: man er mere tolerant over for låneord, hvis man tager sit sprog for givet.

Det er faktisk svært at placere grønlandsk entydigt på Vikørs skala. For mig ser det ud som om Grønland hører til blandt 'strammerne' i de fleste af Vikørs kategorier, undtagen hvad låneord angår, hvor det hører til blandt 'slapperne'.

Både hvad fremmedord, låneord og oversættelseslån angår, er billedet imidlertid temmelig blandet: der er på den ene side både emsige sprogrøgttere og fundamentalister – på den anden side har de fleste en mere pragmatisk holdning til låneord. Grønland har ikke et særlig stærkt eller markant sprognævn, det lider af ressourcemangel både menneskeligt og økonomisk. Der er heller ingen sammenhængende og effektiv sprogstyring, men heldigvis er der netop nu bestræbelser i gang for at forbedre forholdene.

At problematikken ikke er helt enkel, viser følgende eksempel: i Oqaatsit hedder telefon *oqarasuartaat*, men man siger faktisk mest *oqarasuaat*. (Det står der til gengæld ikke, kun i formen *oqarasuaatilerisoq*: telefondame. I den nye udgave af Oqaatsit kommer *oqarasuaat* selvfølgelig med).

Låneordet *telefoni* står også opført, og findes i forskellige afledninger. Den sprogbruger, som uden tøven bruger *oqarasuaat* når han taler om en telefon, eller bliver spurgt, hvad 'telefon' hedder på grønlandsk, bruger ligeså spontant *telefonikkut* ('gennem telefonen'), når han taler om f.eks. et telefonmøde. Det viser, at brugen af låneord også afhænger af den syntaktisk-semantiske sammenhæng – ligesom sociolingvistiske og pragmatiske forhold givetvis spiller ind. Men den slags er ikke blot svært at beskrive, endsige give regler for, det er også svært at styre.

8. Grammatiske oplysninger i Oqaatsit

Hvad angår de grammatiske oplysninger bærer Oqaatsit præg af at være en skoleordbog (ikke en egentlig 'videnskabelig' ordbog, cf. Rischel

1996:221–222), som ydermere skal tilgodese vidt forskellige målgrupper.

Så **fordelingsstrukturen** (af de grammatiske oplysninger, cf. Bergenholtz 1995:9) er både simpel (der står grammatiske oplysninger om de danske ord under lemmaet) og ikke simpel (der bruges koder for grammatiske oplysninger, som er forklaret i **omtøsten**).

Kondenseringsgraden (omfanget af og kompleksiteten af kodebrug og henvisningssystem (Mogensen 1995:111ff) er derfor relativt lav, idet kun enkelte grammatiske oplysninger er angivet med koder, mens andre oplysninger enten er skrevet fuldt ud, dvs. uden brug af koder, eller også ligger latent i de valgte ordformer. Med latent mener jeg, at oplysningerne gives implicit, således at man kun vil opdage at man får en grammatisk oplysning, hvis man har de fornødne forudsætninger for selv at uddrage systematikken. I det følgende vil jeg eksemplificere disse forhold nærmere.

De grammatiske oplysninger om de grønlandske ord indskrænker sig stort set til oplysning om opslagsordenes grammatiske kategori, dog kun for nominers og verbers vedkommende, ikke for adverbiers og partiklers:

atuarfik *t* skole (-en)
niggerpoq *o* det blæser sydost
arriitsumik langsomt
aqagu i morgen

Bortset fra enkelte tilfælde gives der ingen morfologiske oplysninger om grønlandske ord. Det var især de grønlandske medlemmer af redaktionen der mente, at eftersom den primære målgruppe er grønlandere, som må antages at vide, hvordan ordene bøjes. Det synspunkt er ikke usædvanligt: "...L1 -> L2 ordbøger, hvor det gælder, at det fortrinsvis er L2-ordforrådet, der forklares, idet det forudsættes at brugeren har større behov for grammatiske oplysninger om L2 end om L1." (Mogensen 1995:113)

De danske medlemmer af Oqaatsits redaktion opfattede sig naturligt nok som repræsentanter for de danske brugere, og ville gerne tilgodese denne gruppes behov for oplysninger om de grønlandske ord. Selv om det er en generel principdiskussion, var den særlig vanskelig fordi det var en "barberet" ordbog, hvor vi var nødt til at begrænse os og gå på kompromis.

Der var imidlertid også et andet argument imod oplysninger om bøjning af de grønlandske ord. I grønlandsk – som i så mange andre sprog – er der tendens til at stærk bøjning af substantiver viger for svag bøjning. Ingen i redaktionen ønskede at ordbogen skulle komme til at virke konservativ/normativ (Rischel 1996:220). Løsningen blev, at man

anførte de stærkt bøjede ord som opslagsord med henvisning til entals- eller grundformen. Det tilgodeser de danske brugere uden at virke normerende på de grønlandske. Men på den anden side kan danske brugere ikke se, hvordan et givet substantiv bøjes, hvilket er frustrerende for den aktive bruger.

At de grønlandske brugere er primærgruppen ses af, at der er bøjningsoplysninger om de danske ord (L2), nemlig substantivernes køn (angivet ved bestemthedsendelsen):

piumasaq *t* ønske(-t); vilje(-n); krav(-et)

På et tidspunkt under udarbejdelsen af Oqaatsit bredte ønsket om at give mange oplysninger om dansk sig til verbernes konjugation, således at vi – igen af hensyn til de grønlandske brugere – på et tidspunkt sad med oversættelser, der så sådan ud

kiggippaa (kiggissivoq) o klemmer (klemte, har klemt) det sammen; sætter (satte, har sat) det i spænd.

Det blev dog af indlysende grunde opgivet igen.

I Ordbogi var omtæksten begrænset til nogle korte vejledende afsnit om bogens baggrund og opbygning, om retskrivnings- og alfabetiseringsprincipper. Også i Oqaatsit gælder princippet om en lav kondenseringsgrad, dvs. "*...at begrænse brugen af grammatiske koder til et minimum. ... for at lette læseligheden, ikke mindst for de meget unge brugere.*" (Oqaatsit:430). Men ønsket om at give mere udførlige grammatiske oplysninger medførte, at omtæksten i Oqaatsit blev forøget drastisk med et udførligt kapitel om 'Ord, ordformer og ordbetydning i grønlandsk og dansk' (Rischel 1990) hvor ligheder og især forskelle i sprogstrukturen blev forklaret samt et afsnit om stavning af låneord og et afsnit med regler for principperne for omsætning fra gammel til ny retskrivning (Jacobsen 1990 a,b).

Men vi har måttet erkende, at kun meget få brugere overhovedet kender eksistensen af disse afsnit. Som J.E. Mørgensen udtrykker det (1995:116): "...erfaringen viser, at kun de færreste brugere overhovedet slår op i omtækster og forord: De forventer at få de nødvendige informationer der, hvor de slår op første gang." Derfor vil de grammatiske afsnit i næste udgave af Oqaatsit, der netop er undervejs, udkomme i et særskilt supplementsbind, som i højere grad – håber vi – vil indbyde til at blive brugt i egentlig undervisningsøjemed.

Men stadig mangler der en egentlig grammatik, som kan indgå som en integreret del af en større 'pakkelsesning' (cf. Bergenholtz 1995:11ff) – sådan som det tidligere var tilfældet hos Egede, Fabricius og Kleinschmidt.

9. Afslutning

Den grønlandsk-danske ordbog, Ordbogi (1977) er historisk at betragte som en nødløsning, affødt af den radikale retskrivningsreform. Som der står i forordet, var den tænkt som en skole-ordbog, der var ikke tid til at lave en større ordbog.

Imidlertid er der aldrig siden blevet sat midler af til at sætte en 'rigtig' ordbog i værk, så da Ordbogi var ved at være udsolgt, blev efterfølgeren, Oqaatsit (1990), kun en udvidet og revideret udgave af skoleordbogen.

Når det er den eneste ordbog på markedet, opfatter folk den selvfølgelig ikke som en skoleordbog, og derfor kommer dens begrænsninger – for eksempel det at man ikke kan se, hvordan de grønlandske ord bøjes – til at virke frustrerende og irriterende på de voksne brugere. Det er fuldt forståeligt, omend det er uretfærdigt over for ordbogen.

De strukturelle forskelle mellem grønlandsk og dansk betyder at opstillingen af lemmata ikke er helt ligetil. Grønlandsk er et polysyntetisk sprog, hvor det enkelte ord har en kompleks morfologisk struktur med afledning på afledning på afledning. At sætte kriterierne for hvilke udbyggede ord, der skal med som opslagsord, byder på både sprogvidenskabelig og kulturelle problemer – især hvis ordbogen skal kunne bruges af både L1- og L2-talere. Det er også vanskeligt at give en dækkende oversættelse af afledningssuffixerne, fordi betydningen af disse ofte er kontekstafhængige i vid forstand.

Ordbogsbilledet i dag ser således ud: der findes én eneste ordbog i den gældende retskrivning. Det er en grønlandsk-dansk skoleordbog med fokus på isolerede ord med korte oversættelser til dansk.

Det, der især er iøjnefaldende i billedet er alt det der mangler: Vi mangler en grønlandsk-dansk ordbog med udførlige oplysninger om grønlandsk morfologi, nuancerede betydningssammenhænge, stilvarianter, kollokation og syntaktiske sammenhænge.

Vi har heller ingen dansk-grønlandsk ordbog i ny retskrivning (bortset fra en minimalistisk skoleordbog, beregnet for den ikke avancerede danskundervisning af grønlandske børn i folkeskolen). De voksne må tage til takke med et fotografisk optryk af den gamle dansk-grønlandske ordbog, der som vist ovenfor i udpræget grad henvender sig til grønlandske brugere – og som altså er i gammel retskrivning. Og det er faktisk en hindring for mange almindelige brugere. Selvom der findes forholdsvis enkle og helt entydige omsætningsregler fra gammel til ny retskrivning (og de står bagest i Oqaatsit – men hvem kigger dér?), så kræver det stor overvindelse eller stort engagement at give sig i lag med den gamle retskrivning.

Der er heller ingen ordbøger mellem grønlandsk og hovedsprogene (bortset fra en lille grønlandsk-engelsk-dansk ordliste). Især manglen på engelsk/grønlandsk og grønlandsk/engelsk ordbøger er katastrofal, ikke bare med hensyn til faglitteratur ved videregående uddannelser, men også i betragtning af at ICC-organisationen (den cirkumpolare Inuit-organisation) primært fungerer på engelsk.

Der er heller ingen moderne grønlandsk ordbog. Ganske vist blev der sat et stort grønlandske ordbogsprojekt i gang i 80'erne, men det kuldsejlede (cf. Langgård, dette bind).

Og så mangler der alle de andre modersmålsordbøger og ditto håndbøger. Jeg fortæller mine studenter på Grønlands universitet, at en modersmålsbruger ikke bare kan men også skal ty til modersmålsordbøger. Ingen er udlært, alle kan komme i tvivl. De grønlandske studenter bliver grønne af misundelse (nej, det er ugrønlandsk – de bliver helt tavse af benovelse) når jeg viser dem, hvad vi har: ikke bare Ordbog over det Danske Sprog (28 bind) men også Nudansk Ordbog (som også er en fremragende etymologisk ordbog og med sproghistorisk oversigt), Håndbog i dansk Sprogbrug, retskrivningsordbog, synonymordbøger, etymologiske ordbøger, idiomordbog, dialektordbøger, ordbog med bevingede ord, fremmedordbøger og mange mange flere. Og der kommer til stadighed nye.

Behovet for en bred vifte af ordbøger er akkurat lige så stort i et 'lille sprog' som i et stort. (Med 'lille sprog' menes sprog med under 500.000 talere, cf. H. Holmboe, dette bind). Zakaris Hansen talte ved kongressen om fordele og ulemper ved at lave ordbøger for 'små sprog'. Ulemperne er at det er så forfærdelig ressourcekrævende, både menneskeligt og økonomisk. Fordelene, at man er et tæt og overkommeligt sprogsamfund. Det gælder nu ikke helt for Grønland, hvor befolkningen bor spredt over en uhyre langstrakt kyststrimmel. De geografiske afstande er enorme, og der er ingen bilveje, men skibs- og fly/helikoptertrafikken er rasende dyr. Men der er alligevel ønsket om samhørighed, som givetvis forstærkes af tilstedeværelsen af danskerne.

Jeg gør mit bedste for at uddanne kvalificerede sprog-arbejdere, ordbogs-magere in spe. Lad os håbe, at de bevilgende myndigheder kan bringes til at indse vigtigheden af at et 'lille sprog' også får de nødvendige økonomiske redskaber til at kunne følge med udviklingen på egne præmisser.

Litteratur

Bergenholtz, Henning 1995: Grammatik i bilingvale ordbøger. I: *LexicoNordica* 2, 5–18.

- Bergsland, Knut/Jørgen Rischel (eds.) 1986: *Pioneers of Eskimo Grammar*. Copenhagen: Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague.
- Berthelsen, Chr., I. Kleivan/Fr. Nielsen, R. Petersen/J. Rischel 1977: *Ordbogi. Kalaallisuumit – Qallunaatumut. Grønlandsk-Dansk*. København: Ministeriet for Grønland.
- Berthelsen, Chr./B.Jacobsen/I.Kleivan/Fr.Nielsen/R.Petersen/J.Rischel 1990: *OQAATSIT. Kalaallisuumiit Qallunaatumut. Grønlandsk Dansk ORDBOG*. Nuuk: Atuakkiorfik.
- Bugge, Aa./K.Lynge/A.Fuglsang-Damgaard/Fr.Nielsen 1960: *Dansk-Grønlandsk ORDBOG*. København: Ministeriet for Grønland.
- Dansk Sprognævn (ed.) 1986: *Retskrivningsordbogen*. København: Gyldendal.
- Fortescue, M./S.Jacobson/L.Kaplan 1994: *Comparative Eskimo Dictionary. With Aleut Cognates*. Fairbanks: Alaska Native Language Center, University of Fairbanks.
- Fortescue, Michael 1980: Affix Ordering in West Greenlandic Derivational Processes. In: *International Journal of American Linguistics, Vol. 46, no. 4*, 259–278.
- Gad, Finn 1981: *Læse- og skrivekyndigheden indtil 1814*. København. *Grønland, vol. 7*, 205–219.
- Jacobsen, Birgitte 1990a: Stavning af låneord. I: *Oqaatsit*, Nuuk: Atuakkiorfik, 460–465.
- Jacobsen, Birgitte 1990b: Omsætning fra gammel til ny retskrivning + Liste over omsætningsregler fra gammel til ny retskrivning. I: *Oqaatsit*, Nuuk: Atuakkiorfik, 466–465 + 466–472.
- Jacobsen, Birgitte 1994: Grønlandsk læseundersøgelse. *En ortografisk, fonologisk og morfologisk undersøgelse*. København: Københavns Universitet (U publ. Ph.D.-afh.)
- Kjer, I./Chr.Rasmussen 1893: *Dansk-grønlandsk Ordbog*. Kjøbenhavn: Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.
- Kleinschmidt, Samuel 1871: *Den Grønlandske Ordbog*. Kjøbenhavn: Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet.
- Mogensen, Jens Erik 1995: Fordelingsstruktur og kondensering. Grammatik i bilingvale ordbøger med dansk og tysk. I: *Lexico-Nordica 2*, 109–119.
- Petersen, Robert/Jørgen Rischel 1985: Sproglig indledning og kommentar til Resens tysk-grønlandske ordliste. I: *Grønland, vol. 5–6–7*, 156–171.
- Rischel, Jørgen 1990: Ord, ordformer og ordbetydninger i grønlandsk og dansk. I: *Oqaatsit*. Nuuk: Atuakkiorfik, 430–455.
- Rischel, Jørgen 1996: *The Making of Modern Greenlandic*.

- Dictionaries. *Cultural and Social Research in Greenland 95/96. Essays in Honour of Robert Petersen*. Ilisimatusarfik/Atuakkiorfik, Nuuk, 217–227.
- Svavarsdóttir, Ásta 1994: Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger. I: *LexicoNordica 1*, 119–137.
- Svensén, Bo 1993: *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford: Oxford University Press.
- Vikør, Lars 1993: *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Oslo: Novus.

Jógvan í Lon Jacobsen

Modersmålsordbogen som grundlag for andre ordbøger

This article deals with the Faroese monolingual dictionary, published in 1997. One of the questions discussed is what requirements should be made for a dictionary which is to form the basis of future Faroese bilingual dictionaries. Attention is drawn to the fact that one main condition of a reliable dictionary, viz. the excerpt material is unsatisfactory.

Purism as a principle in lexicography is discussed and criticized, one major disadvantage being that a great deal of the spoken language is excluded.

The strong language normalization work (done in the past) has not comprised loan words and foreign words. As a result, a lot of such words are spelled in different ways.

0. Formål

Jeg vil her fremsætte nogle tanker om færøsk leksikografi i det hele taget og diskutere modersmålsordbogen (herefter forkortet MMO) og dens egnethed som grundlag for andre færøske ordbøger, dvs. ordmateriale, seddelsamlingen, excerpering osv. Eksplicit fortæller jeg noget om selve modersmålsordbogen, men formålet er at fremsætte nogle betragtninger over ordbogens egnethed som grundlag for kommende færøske tosprogede ordbøger.

1. Forskellige typer ordbøger

Almindeligvis skelner man mellem flere typer ordbøger. På den ene side rigssprogsordbøger, der lægger hovedvægten på det landsdækkende og samtidige ordforråd, og på den anden side ordbøger, der har til formål at beskrive ældre sprogtrin, dvs. historiske ordbøger eller lokalt begrænsede sprogformer, dvs. dialektordbøger (se Lindegård Hjorth 1983). MMO er alle disse typer på en gang, dog mest rigssprogsordbog men i betydeligt omfang en historisk ordbog med gamle ord og betydninger, dialekt- og til dels fagordbog.

Man kan spørge sig selv: Hvad kræves der af en ordbog, som skal danne grundlag for kommende tosproglige færøske ordbøger? Det er et vidt begreb og indeholder mange ukendte faktorer og et stort spørgsmål, som jeg næppe vil kunne besvare bare på en nogenlunde

tilfredsstillende måde. Men en vigtig forudsætning for en ordbog med dette ambitiøse formål er for det første et godt og solidt excerperingsgrundlag, hvilket desværre ikke er til stede i tilstrækkelig grad i øjeblikket.

Purisme

Jeg synes, at det puristiske princip er en god grundidé for et lille sprog. Og det puristiske princip har altid stået meget stærkt i færøsk leksikografi. Purisme betyder rensning af sproget for fremmed ordstof, hvilket vanskeligt lader sig gøre og i særdeleshed i det moderne informations- og teknologisamfund. Og vi må bare indse det som en kendsgerning, at det er de store sprog, først og fremmest engelsk men også dansk, som sætter dagsordenen; og ordstrømmen er ensrettet fra de store mod de små.

Udgangspunktet for ordbogen er det normative princip. For ca. 100 år siden, da man for alvor begyndte at bruge det nykonstruerede færøske skriftsprog, syntes de fleste at have den grundholdning, at man skulle prøve på at finde eller lave afløsningsord for fremmed ordstof (jfr. Larsen 1993:12ff). Og denne linje har man fulgt lige siden – i større eller mindre grad. Selvforsyningsprincippet fandt vej ind i færøsk sammen med lanceringen og benyttelsen af skriftsproget. Da man allerede i slutningen af forrige århundrede var blevet overbevist om den "fremmede fare", hvor meget større er denne fare så ikke i dag med den enorme påvirkning, som i særdeleshed de små sprog er udsat for i dagens info-samfund. Vi må bare se i øjnene, at påvirkningen er så massiv og konstant, at et så lille sprogsamfund som det færøske hverken er i stand til at dæmme op for det fremmede ordstof eller er udrustet til at danne blot en beskeden del afløsningsord. På denne baggrund må man som færøsk leksikograf tage stilling til indlemmelse af en hel del fremmedord og låneord i ordbøger. Og jeg er af den opfattelse, at man bliver nødt til at acceptere en betragtelig del af det fremmede ordstof som hørende til dagligsproget og af den grund optage det i færøske ordbøger; men det bliver naturligvis altid et vurderingsspørgsmål i hvert enkelt tilfælde: skal dét ord med eller skal det ikke med. Men som udgangspunkt må man anerkende, at det leksikalske grundlag for færøsk må udvides betydeligt i forhold til den strenge puristiske linje som man hidtil har haft som udgangspunkt. Hvis man vil, at en færøsk ordbog skal dokumentere dagligsproget, så må man inddrage en stor del ord, som man før ikke har accepteret som en del af det færøske vokabular (jfr. Thomsen 1993 og 1996).

Normering

Færøsk leksikografi har altid været og er for det første et spørgsmål om sprognormering og for det andet om normeringsgrad. Udgangspunktet er, at der eksisterer et stort antal ord i færøsk – i særdeleshed danismer – som man ikke har villet optage i ordbøger, fordi man ikke har villet acceptere dem. Det er særlig talesproget som er influeret af danske låneord, og derfor har man været meget tilbageholdende med at optage disse ord i ordbøger, og det er vi stadigvæk til en vis grad. Dog vil alle kunne se, at der er sket et skred til fordel for de almindeligste låneord, talesprogsord og til dels fagord i MMO (i alfabetisk rækkefølge f.eks. *betala, begynna, elektrikari, elektron, fotografera, funksjón, giro, helikoptari, hormon, klassisisma, madonna, mimosa, patent, privatur, safirur, snakka, tenorur, violin*).

Den dansk-færøske og den engelsk-færøske ordbog

Den nye dansk-færøske ordbog (1995) anlagde en efter færøske forhold meget liberal holdning til normeringsspørgsmålet og accept af fremmed ordstof med mange låneord og almindelig brugte talesprogsord med færøsk ortografi (f.eks. *abortera* (abortere), *kovboy* (cowboy), *kronologiskur* (kronologisk), *kulturur* (kultur), *prevenið* (forebyggelse), *pragmatikari* (pragmatiker), *pragmatiskur* (pragmatisk), *pragmatikk* (pragmatik), *sjalu* (jaloux)). Om den sprogpoltiske kurs siger redaktøren i forordet:

Úr einum málrøktarsjónarmið havi eg roynt at brúka snøgg føroysk orð heldur enn at gera ov nógv av at velja innlænt orð. Tí er *farva* t.d. ikki við, men bara *litur*. Áberandi danismur sum eit nú *hopleysheit* eru ikki tiknar við, tí vit hava góða orð *vónloysi*". Heilt vanligar danismur sum *forelskaður* hava hinvegin fingið innivist.

Denne ordbog medførte højrøstede protester, følelsesladede tilkendegivelser og diskussionsindlæg i aviserne fra færinger om at ordbogen ikke var i stand til at hjælpe brugeren, fordi opslagsordet i enkelte tilfælde var anført som ækvivalent blot med færøsk retskrivning (jfr. *jaloux/sjalu*).

Men det var ikke den dansk-færøske ordbog, som brød isen på dette område, men snarere den engelsk-færøske (Stiðin 1992), herefter forkortet E-F, som har en hel del låne- og fremmedord blandt sine færøske ækvivalenter (f.eks. eng. *passion* (fær. *litinskapur*, da. *lidenskab*), *civilization* (fær. *sivilisatjón*, da. *civilisation*)). Men det er

vanskeligt at finde nogen linje i udvælgelsen af talesprogsordene blandt ækvivalenterne, f.eks. har *chemistry* oversættelserne *evnafrø* og *kemi*, mens *geometry* kun har *mátingarfrø* men ikke det almindelig brugte *geometri* osv. (jfr. Thomsen 1993:10).

Sprognævnet

En følge af denne mere liberale holdning til færøsk ordforråd er, at ordbogsredaktører nu må tage stilling til retskrivning af disse låne- og fremmedord. Men der er ingen officielle ortografiske normer for retskrivning af låne- og fremmedord, så derfor vælger hver enkelt redaktør den ortografi, som han eller hun synes bedst om. Der er anarki på dette ortografiske område i færøsk, og det færøske sprognævn vil ikke tage stilling til retskrivning af låne- og fremmedord i sin helhed.

En stor del af disse ord kan vi dårligt undvære, de er en integreret del af det færøske ordforråd, om man vil det eller ej. Og derfor må der tages stilling til retskrivning af dem. Og hvem er mere oplagt til at påtage sig denne opgave end netop sprognævnet? Sprognævnet er måske bange for, at man derved giver disse ord det blå stempel og giver op over for den store udfordring, der ligger i at danne nye afløsningsord. Man er måske også bange for det principielle i sagen og at det første skridt i accept af låne- og fremmedord angående ortografi vil medføre andre og mere vidtgående resolutioner i fremtiden. Ord som f.eks. *moralur*, *etikur*, *pedagogur*, *sivilisatió*n, *biologi*, *matematikk*, *fysikk*, *mekanism*a osv. synes jeg man må optage i ordbøger, og så måske senere lade dem udgå igen, hvis det viser sig, at de tilsvarende færøske ord har overtaget deres plads i sproget, men ellers ikke. Vi har færøske afløsningsord for *biologi*, *matematik*, *fysik*, *kemi* osv., så disse ord kan man diskutere i ordbogsammenhæng, men vi har ikke noget tilfredsstillende ord for *etik*, *moral*, *pedagog* osv. Vi har ordet *si*alag for *moral*, men vi kan ikke snakke om *si*alagi på et fodboldhold eller på en arbejdsplads – dér hedder det altid *moralur*.

Sprognormeringen har også medført mange unødvendige og forvirrende dobbeltformer f.eks. *kaka/køka* (kage), og disse dobbeltformer medfører tilsvarende dobbeltformer i sammensatte ord f.eks. *brúnakaka/brúnakøka*, *kakuformur/køkuformur*. Vi har også dobbeltformer som *lóg/løg*, som medfører dobbeltformer i afledninger og sammensætninger, f.eks. *lógligur/løgligur*, *lógloysi/løgloysi*. Resultatet er et dilemma og en stor usikkerhed i retskrivningen og er desuden meget pladskrævende i en ordbog.

Manglende samsvar

En følge af den vaklende ortografi i fremmed- og låneordene er en række manglende samsvar i retskrivningen af låneord/fremmedord. Eksempelvis har MMO og den dansk-færøske ordbog (D-F) ordet *spitari* (speeder) stavet med *t* af fonotaktiske grunde, mens den engelsk-danske ordbog (E-F) har *spidari* med *d*. *Køpling* (kobling) staves med *p* i MMO og i E-F (som også har neologismen *køkja*); D-F har formen *kobling*. Fremmedord på *-tión* er i E-F stavet med *-sjón* (*konfirmasjón*, *sivilisajón*, *akselerasjón*), mens D-F staver disse ord med *-tión* (*konfirmatió*, *akseleratió*). *WC* har formen *vesi* i MMO og i D-F, som tillige anfører ækvivalenten *nátthús* markeret som ironisk; i MMO er *nátthús* ikke spor ironisk; E-F har kun *vatnhús* og *WC*. *Druide* har svag form *druidi* i E-F, men stærk form *druidur* i D-F; ordet er ikke med i MMO. Ordet *massage* er optaget i E-F og D-F stavet *massasja*, men findes ikke i MMO; E-F staver *crash* som *krasj*, mens D-F har formen *krassj* og verbet *krassja*.

(Manglende) Excerpering

Vi har ingen elektronisk tekstsamling eller korpus til vores ordbogsarbejde. Det største leksikalske problem i øjeblikket er et mangelfuldt og ufuldstændigt seddelmateriale, som skyldes manglende excerpering. Man har ikke excerperet bøger systematisk de sidste ca. ti år. I perioden fra 1990 til 1994 udkom der f.eks. 630 bøger, som i gennemsnit giver 126 titler pr. år. Vi leksikografer ved ikke, hvad disse bøger indeholder af ordmateriale til ordsamlingen. Aviser bliver bevidst udelukket fra al excerpering, der er ingen systematisk excerpering foretaget af færøske aviser i det hele taget. Der udkommer i øjeblikket to store færøske aviser fem gange om ugen foruden andre aviser og tidsskrifter. Efter opfordring fra bl.a. undertegnede er sprognævnets sekretær blevet anmodet om – som et forsøg – at excerperere et sportstillæg til den største færøske avis "Dimmalætting", og det resulterede i en mængde ord og betydninger, som ikke fandtes i seddelsamlingen. Men det var bare et eksperiment, som til stor fortrydelse for bl.a. undertegnede ikke havde nogen fortsættelse. Det er symptomatisk for færøsk ordindsamling og excerpering, at den eneste avis der systematisk er blevet excerperet er "Føringatíindi", som udkom fra 1890 til 1906! Seddelsamlingen indeholder for størstedelen excerpter fra klassisk færøsk skønlitteratur både på modersmål og oversat, folkelivs- og kulturhistoriske

skildringer og enkelte fagtekster; hoveddelen stammer fra første halvdel af dette århundrede. Desuden er der materiale fra privatfolk og ord fra radioudsendelsen "Ordbogen", hvor radioen blev brugt som medie til eftersøgning af ord og betydninger ude blandt folk. Men det var ikke dagligsproget, man var interesseret i, men gamle dialektale eller lokale og sjældne ord og betydninger, som f.eks. indeholder oplysninger om gammelt arbejds- og åndsliv, gamle redskaber, idiomer o.lign. som for længst er forsvundet eller var ved at forsvinde ud af sproget. Denne "sjældne-ord-tendens" har desværre overskygget indsamling og excerpering af det almindelige talte og skrevne færøske dagligsprog.

Den praksis, som er skitseret her ovenfor er en kopi af det, som skete i oplysningstiden, da præsterne i Norge havde fået interesse for "besynderlige og rare ord" (Djupedal 1969:160) og begyndte at optegne bygdemålstekster i midten af 1700-tallet. Ásta Svavarsdóttir (1994:120) kalder det meget præcist for "samlerlidenskab".

Et eksempel på hvor mangelfuld seddelsamlingen er, er at der ingen brugseksempler er på et så almindeligt ord som *styribor* (styrebord) og kun et eksempel på *bakbor* (bagbord), hvilket medfører, at vi med basis i seddelsamlingen alene ikke er i stand til at oplyse om, hvordan ordet bruges, om det hedder f.eks. *at sita í styribor* eller *at sita í styribor*. Den elektroniske stavekontrol, som vi har mulighed for at tilkoble redigeringsprogrammet, har 32 eksempler på *styribor* (acc.) og kun to eksempler på *styribor* (dat.); 28 eksempler er på *bakbor* (acc.) og kun fem på *bakbor* (dat.). Denne fordeling mellem acc. og dat. tolker vi sådan, at det hedder *at sita í styribor*, da de fleste eksempler er med den form. Men desværre kan vi ikke bruge stavekontrollen som eksempel materiale, da ordene står isolerede uden kontekst, men det er vores ønske at få et søgeprogram som kan søge efter ordene i kontekst. Men dette afsavn må vi finde os i i hvert fald lidt endnu, til stor fortrydelse for os leksikografer.

Grundlaget for opslagsordene i MMO er afdelingens seddelsamling på skønsvist 6–700.000 sedler og den F-D ordbog (1961) samt supplementsbindet (1974); disse bygger på ældre ordbøger og seddelsamlingen. Men af nyt materiale til MMO er der inddraget fagordlister fra forskellige specialister og fagfolk, excerpering af ord fra den nye D-F ordbog (1995) med en nærmere angivet hyppighed, desuden kan vi supplere lemmalisten med ord fra stavekontrollen evt. med en nærmede angivet hyppighed; stavekontrollen indeholder ca. 180.000 ord og ordformer. Vi får også supplerende oplysninger fra folk; redaktørerne bruger sig selv og hinanden som informanter samt andre ansatte på afdelingen, studenter og andre folk, som man snakker med.

En digression til svundne tider

Vi ser i vores ordbog de samme tendenser som i den gamle danske "Videnskabernes Selskabs Ordbog, som blev udgivet fra 1793–1905, hvor vi kan læse følgende om lemmaselektionen:

Ordbogen skulle medtage "alle gode, reene, overalt brugelige, og upaa-tvivlelige Danske Oord", men udelade "Alle grove, plumpe og liderlige Oord og Talemaader, som stride imod Ærbarheden, thi, som det siges, "de behøves ikke at vides for dem, der ikke skiøtte derom, og de som have Lyst til at vide dem, lære dem nok foruden des".

[...]

Vores ordbog bygger i det store og hele på det såkaldte akademiprincip, "hvorefter kun gode og anbefalelsesværdige ord kunne finde optagelse i ordbøger". Jeg kan ikke lade være at vise en parallel til den danske leksikograf Christian Molbechs ordbog fra første halvdel af 1800-tallet. Han arbejder efter akademiprincippet. Han siger, at ordbogen skal være "en Tolk for det rene, det dannede Skriftsprogs rigtige Brug i vor nærværende Alder". Dette sprogpædagogiske sigte har givet sig udslag, som en eftertid kan have svært ved at acceptere. Standardeksemplet i denne forbindelse er det af Molbech selv fremhævede: det almindeligt brugte "Geburtsdag" blev udeladt, fordi det var en hæslig germanisme, mens "Fødselsdag" blev medtaget, skønt ingen sagde det (Lindegård Hjorth 1983:24–29).

Lindegård Hjorth siger om Molbechs ordbog, at den er en vigtig kilde til oplysning om den norm, som var gældende på den tid for skriftsproget og det dannede talesprog. Skønt MMO bygger på samme hovedprincip som de gamle danske ordbøger, nemlig det normative, så er den dog mindre normativ end sine forgængere, fordi vi har medtaget en betydelig del talesprogsord og fremmedord, som var utænkelige for bare få år siden.

RiSt

MMO bliver redigeret på pc, og til det formål anvender vi ordbogsprogrammet RiSt (forkortelse af ritstjórnarforrit = redigeringsprogram), og som er udviklet på Færøerne i forbindelse med påbegyndelsen af MMO. Programmet er siden videre udviklet og forbedret samtidig med at ordbogsarbejdet skred frem, og programmøren, som er tilknyttet dataafdelingen ved Fróðskaparsetur Føroya har føjet os i alle vores ønsker om ændringer af programmet osv. Det har været meget tæt

samarbejde mellem den leksikografiske og den tekniske side i forbindelse med MMO.

Men programmet kan naturligvis også bruges til andre ordbogsprojekter, hvilket allerede er sket. Det bliver benyttet til den nye redaktion af den islandske modersmålsordbog; Gad i Danmark har også erhvervet sig dette program til sine ordbøger, og der er tillige vist interesse for programmet andre steder i Norden og f.eks. i Italien. Programmet benyttes også i redigeringen af en lille færøsk-italiensk ordbog, som er under udarbejdelse i øjeblikket. Uden at komme yderligere ind på den tekniske side af sagen vil jeg nævne, at programmet er opdelt i nærmere definerede kategorier eller felter, og på den måde kan vi plukke de relevante oplysninger ud af pc'eren fra en PostScript understøttet laserprinter, som i sin udskrift viser os artiklen som den kommer til at se ud i bogform med forskellige fonte og deslige.

Brugskodede ord

Jeg har i forbindelse med dette bidrag foretaget en undersøgelse af alle de ord i MMO, som er forsynet med brugskoder for stil og forskellige slags fagord. Det har jeg gjort, fordi jeg har valgt at benytte brugskoderne som et barometer for forholdet mellem det almene færøske ordforråd på den ene side og det mere eller mindre fag- eller stil-specifikke ordforråd på den anden side, og som derfor må anses for at falde uden for dagligsproget eller almensproget. Brugskodernes funktion er jo give brugeren et fingerpeg om, at ordene på en eller anden måde falder uden for dagligsproget.

Pr. 11/11 1996 viste ordbogen, at af det samlede antal opslagsord på 63.000 er knap 23.000 ord og betydninger forsynet med en eller anden stil- eller fagmarkør, dvs. 36,5% eller lidt over en tredjedel falder på en eller anden måde uden for almensproget eller er specielt på en eller anden måde. Den største gruppe med stilmarkør er lokale eller dialektale ord og betydninger med et antal af ca. 5.900; ord som er kommet ind gennem dyrkning af skriftsproget er ca. 2.800; gammelt ordstof f.eks. fra det gamle bondesamfund ca. 1.550, og heri er kvadordene ikke medregnet, fordi de får sin egen brugskode, og den udgør ca. 1.400 ord og betydninger; ordsprog, talemåder og mundheld udgør ca. 1.000 ord og betydninger, og bibelsproget er repræsenteret med ca. 740 ord og betydninger. Og så er der 176 ord, som stammer fra en gammel ufærdig ordbog af en forfatter som bl.a. havde som en af sine fornemste opgaver at udvide det færøske ordforråd med islandsk inspireret ordstof.

Men når vi så kommer til det mere prosaiske ordforråd som skæmt, spøg, ironi, vulgarismer, nedsættende udtryk, talesprog osv. så er tallene betydelig lavere: skæmt og spøg ca. 270, ironi ca. 30, vulgarismer ca. 80, nedsættende udtryk ca. 200, og ord fra talesproget, dvs. ord, som ikke anbefales i skrift er repræsenteret med ca. 450 ord og betydninger. Hvis vi nu tager de sidste stilkoder (dvs. vulgarismer, talesprog, ironi osv.), som repræsenterer for talesproget/ dagligsproget i forhold til det "finere" ordstof, f.eks. lokalt/dialektalt (som jeg henregner hertil fordi det sædvanligvis ikke vil få brugskoden talesprog selv om det for så vidt er det, men det har en anden værdi end det nutidige talesprog), skriftsprog, kvadsprog, bibelsprog o.s.v.), så får vi et forholdstal mellem talesproget og skriftsproget som siger 1:13.

At vi kun har 39 ord inden for geografifaget, mens geologifaget er repræsenteret med 181 skyldes ikke, at geografien rent sprogligt ligger længere ude i periferien og at geologien er mere centralt placeret i færingers sproglige bevidsthed. Grunden til forskellen er, at geologien sprogligt er blevet dyrket af en geologisk entusiast, mens geografien ikke har haft en tilsvarende terminologisk forkæmper. Grunden til at vi finder elektricitetsterminologi repræsenteret med ca. 60, er den samme: ingen har dyrket faget sprogligt – skønt dette fag står meget mere centralt i vores sproglige bevidsthed end både botanik, zoologi, medicin, jura, sprogvidenskab og geografi. Elektricitetsfaget har naturligvis sit ordforråd, men ordenes udtryksside berettiger dem ikke – i øjeblikket og i sine nuværende skikkelser – til optagelse i ordbøger.

Det skal dog bemærkes, at vi har anvendt koder med rund hånd i denne fase, og det har vi gjort for at få så mange ord som muligt ud til specialisterne til gennemlæsning, men mange af disse koder vil blive slettet efter korrekturlæsningen, så brugskoderne vil blive færre i den endelige version. Brugsuplysninger som f.eks. "om får", "om vejret", "om ko som skal malkes", "om dyr og mennesker" osv., ikke er medregnet i denne oversigt, fordi de har deres eget felt. Disse oplysninger er benyttet i ca. 3.000 tilfælde.

Konklusion

MMO er naturligvis vel egnet som grundlag for andre færøske ordbøger. Men efter det som hidtil er sagt, kunne dens nytteværdi være meget bedre, hvis excerperingen til ordbogen var bedre og mere systematisk og konsekvent og hvis man ikke havde nedprioriteret talesproget i så stor grad som tilfældet er. Men det er af stor betydning, at MMO lever op til forventningerne om at den skal danne grundlag for andre ordbøger, og det kan den først når de påviste mangler er udbedret.

Skal MMO danne et virkeligt grundlag for andre ordbøger kræves der en udvidelse af det leksikalske grundlag for det, som vi kan kalde for moderne færøsk. Jeg mener at ang. sprogrensningsprincippet, så har man hidtil anlagt en for streng puristisk holdning, med det til følge, at en stor del af ordforrådet udebliver fra ordbøgerne, f.eks. talesprogsord, låneord, fremmedord, fagord osv. Et ikke uvæsentligt spørgsmål i denne forbindelse er: Hvad forventer folk af MMO? Jeg har på fornemmelsen, at man forventer at finde en nationalencyklopædi, dvs. en ordbog som dokumenterer færøsk i alle dets afskygninger. Og det er en kæmpeforventning, som vi ikke kan leve op til, fordi den er yderst mangelfuld m.h.t. enkelte fagområder, f.eks. forskellige tekniske fag, som ligger helt udyrket hen i færøsk.

Der er manglende samsvar mellem MMO på den ene side og de andre ordbøger (D-F og E-F) på den anden, dvs., der findes ord i disse tosproglige ordbøger som ikke findes i MMO, og det gælder i særdeleshed den D-F, fordi den har så mange talesprogsord med. Og indbyrdes benytter de ovennævnte tosproglige ordbøger forskellig ortografisk praksis m.h.t. det nyere ordstof.

Der er selvfølgelig fordele ved ordbogen. Den har en lemmaliste på ca 65.000 ord med betydningsbeskrivelser og synonymer, forsynet med brugseksempler, og brugs- og stilkoder, oplysninger om proveniens, afvigende udtale, valens, idiomer, kollokationer osv. Den er en samling af færøsk ordforråd fra skrevet og talt sprog. Ordmaterialiet dækker perioden fra det ældste færøske fra kort efter man begyndte at bruge det unge færøske skriftsprog i praksis i slutningen af forrige århundrede (tillige med inkorporering af en betragtelig del af Svabos ordmateriale fra anden halvdel af 1700-tallet og gammelt kvadmateriale) og helt op til vore dage – dog med hovedvægt på den ældre del. MMO er således en ordbog over moderne færøsk, men den er historisk, og den er delvis en dialekt- og udtaleordbog. Den dokumenterer betydningerne med eksempler, som dog for en stor del er fra en forsvunden tid, fordi det nyere ordmateriale ikke har fået den ønskede prioritering. MMO indeholder en fuldstændig bøjningslære. Hvert eneste opslagsord, som kan bøjes, er forsynet med et tal, som henviser til et fuldstændigt bøjningsparadigme over vedkommende ord. MMO vil fungere som en retskrivningsordbog, dvs. som en normativ ordbog. Indfaldsvinklen i MMO er den normative, men denne holdning er mere opblødt nu i forhold til ældre ordbøger, dvs. den er ikke så restriktiv som de ældre ordbøger. Men i modsætning til dansk danner den restriktive færøske sprognormering eller purisme en større modsætning i og med at det danske sprog indtager en så afslappet og liberal holdning til sprognormering. Hvis f.eks. islandsk havde haft den samme plads i det færøske sproglige bevidsthed, som dansk har, havde modsætningerne

naturligvis ikke været så fremtrædende, og så havde vi ikke følt vores sprogpolitik så begrænsende som vi faktisk gør.

Litteratur

- Ásta Svavarsdóttir 1994: Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger I: *LexicoNordica* 1, 119–137.
- Djupedal, Reidar 1969: Jens Christian Svabo. Eitt tillag til lívssøgu hansara. II Svabo og orðabókastarv hansara. I: *Varðin* 33, 148–202.
- Larsen, Kaj 1993: Hin fyrsti málreinsarin. I: *Málting* 9, 12–19.
- Lindgaard Hjorth, Poul 1983: *Danske ordbøgers historie*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Præsentationshæfte 12. februar.
- Petersen, Hjalmar P.: *Donsk-føroysk orðabók*. Føroya Fróskaparfelag 1995.
- Thomsen, Johnny 1993: Eitt sindur orðabókagerð. I: *Málting* 7, 2–13.
- Thomsen, Johnny 1996: Brúka argjakonur *lepastift*? ella nyta argjakvinnur *varrastift*? I: *Málting* 16, 10–24.

Raimo Jussila

Den finländska romanin och dess ordböcker

There are approximately 9.000–10.000 gypsies in Finland. Most of them nowadays live in the cities, especially in the Helsinki region. They have managed to preserve their traditions rather well, but there is a risk that their language, *Romani*, may disappear. Education in Romani in primary schools started in 1994, and brief courses for adults have been arranged since the 1980's. Since 1997, The Research Institute for the Languages of Finland is responsible for language planning and research concerning Romani and Finnish sign language. A language planning Institute for Romani has been established, and a dictionary (1994) and text-books have been published.

I Finland kom forskningen i och vården av romani i gång på officiellt håll 1996, då en lagändring gällande romani och teckenspråk trädde i kraft. Enligt grundlagen har Finland två officiella språk, finska och svenska. Forskningscentralen för de inhemska språken (grundad 1976), som lyder under undervisningsministeriet, har dessutom bedrivit forskning i samiska. De här tre språken brukar kallas inhemska. Nu utvidgades alltså forskningscentralens verksamhetsfält till att omfatta även romani och teckenspråk.

Till stöd för språkvården instiftades genom en förordning språknämnden för romani den 1.6.1997. Samtidigt inledde också nämnden för teckenspråk sin verksamhet. Från tidigare fanns den finska och den samiska språknämnden samt svenska språknämnden i Finland som sakkunnigorgan för Forskningscentralen för de inhemska språken.

Helt från noll startar i alla fall inte romaniforskningen och -språkvården. I denna artikel ges en översikt över vad som har gjorts särskilt inom ordforskningen i Finland under de senaste århundradena. Men först litet bakgrundsfakta om de finländska zigenarna.

Det finns uppskattningsvis 9.000–10.000 zigenare i Finland. Största delen av dem bor numera i Helsingfors med närområden (ca 40%). Flyttningsrörelsen har också i övrigt gått från glesbygderna in till bosättningscentra. Ett stort antal zigenare har flyttat till Sverige, och många reser ofta mellan Finland och Sverige.

De första zigenarna kom till Stockholm redan 1512. På Åland uppträdde de 1559 och till Finland kom de för första gången för ca 400 år sedan, 1584. Till att börja med visades nykomlingarna gästfrihet, men snart ändrades inställningen. Redan Gustav Vasa försökte fördriva dem ur landet, och på 1600- och 1700-talet stiftades det flera lagar i

Sverige-Finland, med stöd av vilka zigenarna i bästa fall tvingades ut i ödebygderna för att odla övergivna hemman eller i värsta fall helt enkelt hängdes. Också kyrkan ställde sig länge och väl avvisande. Barnen omhändertogs av samhället för att de skulle uppgå i majoritetsbefolkningen. Diskrimineringen av zigenarna har pågått ända fram till våra dagar om än i subtilare former.

Den finländska zigenarbefolkningen har bevarat sina egna traditioner och sin etniska enhet mycket väl. Mest iögonenfallande är kvinnornas granna dräkter. Men också männens enhetliga svartvita klädsel skiljer dem från majoritetsbefolkningen. Inom familjen och släkten följs fortfarande många regler för hur man skall uppträda, t.ex. att äldre skall visas aktning, och många renlighetsregler. Släkten har ytterst stor betydelse.

Zigenarna har traditionellt levt ett kringflackande liv. De har livnärt sig på att tigga, på handel (särskilt hästhandel), på olika former av hantverk (smyckestillverkning, snörmakeri, smide, järntrådstillverkning, sel- och sadelmakeri, kopparslagning) och på att sko hästar, kvacksalva och spå. De var också soldater, rackare, skinnare, dödgrävare, profosser och bödlar till yrket. Numera är situationen naturligtvis en annan när zigenarna har slagit sig ner i bosättningscentra. Men fortfarande anses handel vara typiskt för zigenarna.

Språk har spelat en central roll för zigenarna. De har varit tvungna att behärska majoritetens språk för att kunna utöva sina yrken och bedriva tiggeri. Det egna språket har erbjudit möjligheter att samtala utan att utomstående förstår. Romani har varit och är alltjämt ett hemligt språk som utomstående inte invigs i. Det har varit enbart ett talat språk. Först under den allra senaste tiden har det börjat användas också i skrift. De äldsta skriftliga alstren är anteckningar som språkforskare gjort utifrån zigenarnas talade språk.

I och med att zigenarna blivit bofasta och fått nya levnadsvanor har villkoren för deras språk snabbt försämrats. Zigenarbefolkningen har lyckats bevara sin etniska särprägel men språkligt har de uppgått i den finska eller på sina ställen svenska majoriteten. Endast de allra äldsta talar romani som modersmål men också de är tvåspråkiga. Av de som är i medelåldern är det bara ett fåtal som kan romani flytande. De yngre behärskar inte språket alls eller kan på sin höjd några ord eller vissa centrala fraser.

Någon egentlig litteratur på romani existerar inte i Finland. Två evangelier har publicerats, *Johannesesko evankeliumos* i Viljo Koivistos översättning (1971) och *Markusesku evankeliumos* i Pertti Valtonens översättning (1970). Ett tredje översatt av Henry Hedman utkommer inom kort. Koivisto har också översatt ett antal andliga sånger (1970). De första stapplande stegen som skriftspråk har romani i likhet

med så många andra språk tagit med hjälp av bibeln. Korta texter på romani har också publicerats i zigenarnas egna tidningar, *Romano Bodos* och *Lat%oo Diives*. I övrigt är det nästan enbart språkforskare och personer som bedrivit väckelsearbete bland zigenarna som fram till 1980-talet har ägnat romani något intresse.

Zigenarnas hemlighetsfulla språk fångslade redan tidigt finska språkforskare. Kaplanen Kristfrid Ganander (1741–90) i den lilla socknen Rantsila hann ägna sig också åt romani förutom åt sin stora finska ordbok och sina många andra intressen. År 1780 deltog han i Vitterhetsakademiens i Stockholm litteratürtävling med sin essä *Undersökning om De så kallade TATTARE eller Zigeuner, Cingari, Bohe-miens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige* och fick en silvermedalj. Essän publicerades dock inte; den bevaras i akademiens arkiv. Den innehåller över 150 romaniord, varav många förekommer flera gånger inne i satser. Enligt en muntlig tradition skulle Ganander också ha sammanställt ett manuskript till en romaniordbok, men det är spårlöst försvunnet.

På 1800-talet var det flera forskare och amatörer som intresserade sig för romanis ordförråd. Den kände finskhetsivraren A.I. Arwidsson (1791–1858) tecknade upp romaniord i Padasjoki. De publicerades av Sophus Bugge 1858 i hans jämförande undersökning över olika romanidialekter. Kaplanen i Alavieska men också översättaren K.J. Kemell (1805–32) gjorde anteckningar om romani och utarbetade ett ordboksmanuskript som hans anhöriga förstörde. Anteckningarna har däremot kunnat utnyttjas av senare ordboksförfattare liksom också Henrik August Reinholms romanisamlingar. Den senare var predikant i Viborgs församling och fängelse och en mycket mångsidig folktraditionsinsamlare.

Den första tryckta ordboken över romani publicerades av Arthur Thesleff (1871–1920). Han var botaniker till sin utbildning men började ägna sig åt forskning i zigenarnas språk och kultur både i Finland och på olika håll i Europa och Nordamerika. Hans främsta verk är *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner* från 1901. Den egentliga ordbokstexten omfattar 111 tryckta sidor. I inledningen beskriver Thesleff kort hur zigenarna kom till Finland och hur det gamla ordförrådet snabbt förändrades under i all synnerhet svenskans påverkan. Som bilaga ingår deklinations- och konjugationsmodeller. Uppslagsorden är på romani och förklaringarna ges i form av tyska motsvarigheter. Substantivens genus markeras genomgående. Uppslagsordens böjning redovisas inte och inte heller ges några språkexempel. Däremot förekommer hänvisningar till synonyma ord och parallella skrivformer. Thesleff presenterar också många etymologiska paralleller

och tänkbara ursprungsformer, särskilt svenska sådana. Det finns också rikligt med hänvisningar till den dåtida litteraturen om romani (t.ex. F. Miklosich – *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's* 1872–80, A. F. Pott – *Die Zigeuner in Europa und Asien* 1844–45 och R. v. Sowa – *Wörterbuch des Dialekts der Deutschen Zigeuner* 1898). Han redovisar också troget uppslagsorden från Arwidsson, Kemell och Reinholm med deras brokiga ortografi och svenska eller finska ekvivalenter. Thesleffs ordbok är den viktigaste källan för forskning i den finländska romanins ordförråd.

I det självständiga Finland upphörde forskarnas intresse för romani helt för flera årtionden. Ordinsamlingen utfördes av två lekmän, den finska zigenarmissionens grundare Oskar Johansson, sedermera Jalkio, (1882–1952) och Gamlakarlebyapotekaren Axel Kronqvist (1871–1956). Deras ordlistemanuskript finns hos zigenarmissionen (numera Romano Missio) och de har utnyttjats för senare ordboksarbete och forskning. Det säger något om de finska forskarnas ointresse att de enda undersökningar om den finländska romanin och dess ortnamn som presenterades under första hälften av 1900-talet publicerades av esten Paul Ariste på 1940-talet.

På 1960-talet började Pertti Valtonen vid Helsingfors universitet forska i romani. Han skrev sin omfattande licentiatavhandling om den finländska romanins utveckling (1968). Utöver en del språkprov, en evangelieöversättning och några artiklar publicerade han också en etymologisk ordbok över romanin i Finland 1972. Boken omfattar 140 sidor och 1.800 uppslagsord och är en mycket ingående utredning om den finländska romanins ursprung. Förutom skriftliga källor har Valtonen använt sig av egna inspelningar av romani från 1960-talet, så hans ordbok innehåller alltså också en hel del information om romanins senare utveckling.

I början av 1970-talet började man från samhällets sida medvetet stödja zigenarnas språk och skapa förutsättningar för att utveckla det till ett skriftspråk. Undervisningsministeriet tillsatte en kommitté som hade i uppgift att skapa en ortografi för romanin, utarbeta en abc-bok och sammanställa en normativ ordlista. Kommittén publicerade ett förslag till ortografi och det har man försökt följa i Finland sedan dess. En normativ ordlista med ca 3.000 uppslagsord skapades. Den publicerades 1971 och följer det ortografiska förslaget. Utgångsspråket är romani och ekvivalenterna ges på finska. Att utarbeta abc-boken blev kommittémedlemmen Viljo Koivistos uppgift och han publicerade en lärobok i romani för nybörjare 1982, *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*.

Undervisningsministeriet fortsatte på sin aktiva linje under 1980-talet. En romaniarbetsgrupp tillsattes och denna föreslog i sitt betänkande 1982 att en grammatik, en ordbok och läseböcker för undervis-

ning i romani skulle utarbetas. Viljo Koivisto, som tagit som sin uppgift att värna om sitt modersmål, åtog sig uppdraget. Han hade tidigare varit predikant inom pingströrelsen och tog magisterexamen vid Helsingfors universitet med kulturanthropologi som huvudämne. Läroboken med tonvikt på grammatik färdigställde han 1987.

Ordboksarbetet kom i gång i mitten på 1980-talet. Författare var Viljo Koivisto. Han fick stöd i sitt arbete av Forskningscentralen för de inhemska språken. Projektet finansierades av undervisningsministeriet. Den stora svårigheten var att det inte fanns några skriftliga källor eller språksamlingar utöver de fåtaliga ovan presenterade. Men med stöd av dem och sina egna språkkunskaper utarbetade Koivisto ordboken. Största delen av språkexemplen har han skapat själv. *Romano-finitiko-angliko laavesko liin* utkom 1994. Den omfattar 368 sidor och 5.500 uppslagsord. Den har ekvivalenter både på finska och engelska. Exemplen är översatta till finska. Uppslagsorden är försedda med uppgifter om böjningen (främst nominativ pluralis och genitiv singularis och pluralis), Dessutom anges om ordet är maskulint, feminint eller pluraletantum och om det är sällsynt. Hänvisningar till uppslagsord med samma eller närbesläktade betydelse görs. För ord som är okända i modern romani anges den ursprungliga källan. Vad redigeringsteknik och typografi beträffar försöker Koivistos romani-finsk-engelska ordbok vara en ordbok för hela zigenarbefolkningen.

När undervisningen i romani kom i gång i skolan och bland de vuxna visade det sig att det också behövs en ordbok från finska till romani. Viljo Koivisto tog itu med att redigera en sådan med utgångspunkt i uppslagsorden i Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') och sin egen romani-finsk-engelska ordbok. Moderna samhällsliga begrepp som det saknas ord för i romani vållar stora problem. Även om romanin ägnar sig väl för att skapa olika slag av omskrivningar kan sådana inte skapas utan godkännande från språkgemenskapen. Manuskriptet beräknas vara färdigt om ett par år.

I forskningscentralens regi redigeras också en bidirektionell ordlista romani-finska-romani som skall omfatta ca 5.000 uppslagsord. Materialet till den har sammanställts av lekmannen Yrjö Temo (död 1985), som helt saknade skolutbildning, utifrån hans egna språkkunskaper. Han har också översatt delar av Nya testamentet.

När undervisningen i romani inleddes i grundskolan 1994 behövdes det mera undervisningsmaterial. Utbildningsstyrelsen publicerade abc-boken *Romano t%oimbako drom* av Miranda Vuolasranta 1995 och grammatikboken *Sar me sikjavaa romanes* av Henry Hedman 1996. Bägge dessa innehåller ordlistor som hänför sig till texterna som ingår, vilket underlättar användningen.

Som en bas för språkvårdsarbetet och det lexikologiska arbetet har en del av de ovan presenterade ordböckerna lagrats i elektronisk form på Forskningscentralen för de inhemska språken. Materialet fylls på efter hand med de nyord och rekommendationer som är resultatet av arbetet i den nya språknämnden för romani. Materialet är dock inte tillgängligt för allmänheten.

På grund av att zigenarbefolkningen har varit två- och flerspråkig har romanin ständigt varit utsatt för inflytande från andra språk. Numera är det först och främst finskan som influerar romanin i Finland. Tidigare var det svenskan som i synnerhet på ordplanet hade ytterst stor inverkan. Den stora mängden ord med svenskt (eller ibland danskt eller tyskt ursprung) är påfallande i den finländska romanin. Från svenskan kommer ord som *aldriboskero* 'evig' (jfr *aldrig*), *bultravaa* 'bullra', *tsyöpös* 'affär' (jfr *köp*), *dooligo* 'dålig', *ennos* 'slut' (jfr. ände), *fäardavaa* 'göra färdig', *chyddavaa* 'hända' (jfr *ske*, pret. *skedde*), *reevos* 'räv', *knuffavaa* 'knuffa'. Däremot är de finska lånen överraskande få. Några exempel: *alotavaa* < *aloittaa* 'börja' *hanka* < *hanki* 'snö; skare', *jokkos* < *joki* 'å; älv; flod', *kulkiba* < *kulku* 'gång; färd', *perhos* < *perhe* 'familj', *tam tsoon* < *tammikuu* 'januari' och *-ko* (frågepartikel). De finska lånorden verkar överlag dessutom ha begränsad utbredning medan de svenska i regel används inom hela språkgemenskapen.

I övrigt innehåller den finländska romanin ord både från de indiska trakter zigenarna har utgått ifrån och ord som har upptagits under den långa vandringen. Kärnordförrådet – pronomen, räkneord, centrala substantiv och adjektiv och de vanligaste verben – har bevarats under hela vandringen. Exempel på ord av den här typen är *jak* 'öga', *pangh** 'fem', *aah*h*aa* 'vara', *daa* 'ge' och *terno* 'ung'. Under zigenarnas vandring har många ord kommit in i språket: från persiskan kommer *angustri* 'ring', från armeniskan *bou* 'ugn', från grekiskan *fooros* 'stad', från rumänskan *dzinta* 'sinne', från serbokroatiskan *blaato* 'blå', från ungerskan *aadur* 'tusen', från bulgariskan *holluja* 'strumpor', från tyskan *brugammos* 'fästman' o.s.v. De äldre lånen har naturligtvis anpassats till romanins egen fonologi och morfologi. Endast de nyaste finska och svenska lånen har upptagits oförändrade (t.ex. *dum* < sv. *dum*, *että* < fi. *että* 'att').

Den finländska romanin har motstått finskans inflytande på ordförrådet synnerligen väl. Detta beror förmodligen på att romanin haft funktionen av ett hemligt språk. Ord som den finska majoritetsbefolkningen lätt hade kunnat känna igen har inte lånats in. Men eftersom zigenarna varit tvåspråkiga har finskan influerat språket på andra vis. Många fonologiska och morfologiska drag är resultatet av finsk påverkan. Några exempel.

De tonande klusilerna *g*, *b* och *d* håller på att övergå i de tonlösa *k*, *p* och *t* (t.ex. *daad* 'pappa' > *taat*; *drab* 'medicin' > *trap*). Också de initiala konsonantkombinationerna *th-*, *kh-*, *ts-* och *dz-* som är främmande för finskan håller på att förändras (t.ex. *phennaa* 'säga' > *pfennaa* ~ *fennaa*; *dzeeno* 'man' > *dzeeno* ~ *zeeno* ~ *djeeno* ~ *jeeno* ~ *seeno*).

Typiskt för modern romani är att genus och artiklar håller på att försvinna. I äldre romani hade alla ord grammatiskt genus, maskulinum eller femininum, som har kommit till synes bl.a. i adjektivböjningen och i artiklarna. Numera kvarstår genusskillnaderna närmast i uppenbara "biologiskt" betingade fall: *rankano t%oau* 'vacker pojke' och *rankani t%oai* 'vacker flicka'. Artiklar förekommer inte längre utom som relikter i de fall då de smält samman med prepositioner, t.ex. *apo tafla* 'på bordet' (*ap* + artikeln *o*).

Den finländska romanin håller på att försvinna. Barnen tillägnar sig finska som modersmål eftersom romani inte just används i hemmen. Samhällets insatser – skolundervisning i romani, produktion av undervisningsmaterial, språkvård – verkar ohjälpligen komma för sent. Situationen försvåras av romanins funktion av hemligt språk. I synnerhet de äldsta zigenarna motsätter sig publicering på romani i fruktan för att publikationerna skall hamna i händerna på majoritetsbefolkningen. Men en viss tillförsikt ger det faktum att publiceringen sedan mitten av 1980-talet har skötts av zigenarna själva. Incitamentet är inte längre enbart forskares nyfikenhet utan strävan att bevara och utveckla romanin. Utifrån dessa premisser måste den nyinrättade språknämnden för romani ställa upp sina mål och beräkna sina krafter.

Litteratur

- Bugge, Sophus 1858: *Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner*. Beiträge zur Vergleichenden Sprachforschungen. Berlin.
- Hedman, Henry 1996: *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas* ('Språkguide för romani'). Opetushallitus. Jyväskylä.
- Joki, Aulis J. 1956: Kristfrid Gananderin mustalaistutkielma. *Virittäjä* 1.
- Koivisto, Viljo 1982: *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*. Ammattikasvatusthallitus – Kouluhallitus.
- Koivisto, Viljo 1987: *Rakkavaha romanes. Kaalengo t%oimbako sikjibosko liin*. Ammattikasvatusthallitus – Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Koivisto, Viljo 1994: *Romano-finitiko-angliko laavesko liin. Romani-suomi-englanti sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary*.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Painatuskeskus. Helsinki.

Mustalaiskielen normatiivi sanasto. Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä ('Särtryck av betänkande från ortografikommittén för romani') 1971: A. Helsinki 1971.

Mustalaiskielen ortografiakomitean mietintö (Betänkande från ortografikommittén för romani). Komiteamietintö 1971: A 27. Helsinki 1971.

Sammallahti, Pekka 1972: *Mustalaiskielen erikoispiirteitä. – Zirikli*. Julk. (Utg.) Pohjoismainen romaanineuvosto, Suomen mustalaisyhdistys ry ja Tukholman romaaniyhdistys. Helsinki.

Thesleff, Arthur 1901: *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki.

Valtonen, Pertti 1968: *Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa*. Lisensiaatintyö 1968. Helsingin yliopisto, historiallis-kielitieteellinen kirjasto.

Valtonen, Pertti 1972: *Suomen murtalaiskielen etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 69. Helsinki.

Vuolasranta, Miranda 1995: *Romano t%oimbako drom*. Julkaisija: Opetushallitus. Jyväskylä.

Per Langgård

Ordbogersuaq, den store grønlandske ordbog, der ikke blev til noget – nogle etnopolitiske overvejelser

At the fall session of 1978 in Greenland's Provincial Council a proposal concerning the compilation of a Greenlandic national (monolingual) dictionary, *Ordbogersuaq* was voiced. The proposal was well received, funding assured, and the job established, but unfortunately *Ordbogersuaq* was never realized.

It will be demonstrated how lack of manpower in the hectic years following the introduction of Home Rule in 1979 together with insufficient management and problems caused by a nationalistic attitude rendered the project impossible.

Finally a case is made to demonstrate how a polyfunctional version of *Ordbogersuaq* might be a realistic alternative in Greenland as well as in other minority languages via possibilities created with the modern technology.

En kort historie

I 1973 blev spørgsmålet om ordbøger til såvel skolebrug som til generelt brug overvejet mellem Skoledirektionen i Nuuk og det daværende ministerium for Grønland (herefter forkortet MfG). At dette skete i netop 1973 hænger sammen med, at det var i 1973 den nye grønlandske retskrivning blev vedtaget som afløser for den mere end 100 år gamle såkaldte "Kleinschmidts retskrivning" også kaldet "den gamle retskrivning". Behovet for nye ordbøger var således påtrængende på netop den tid. Det umiddelbare produkt af overvejelserne blev den grønlandsk-danske skoleordbog, "Ordbogi", der udkom i 1977.

Men faktisk afstedkom overvejelserne et andet, men knap så synligt resultat. Der blev nemlig gennemført en ministeriel udredning af det grønlandske ordbogsbehov i videste betydning, en udredning, der skulle blive startskuddet for *Ordbogersuaq*.

Som baggrund for overvejelserne om denne store – men altså ikke-eksisterende – ordbog skal sprogsituationen i Grønland i et kortere historisk perspektiv først ridses op. En vis viden om denne historie er nemlig en forudsætning for at forstå tankerne i det følgende.

De læsere, der kun har en begrænset viden om Grønland, vil med en høj grad af sandsynlighed komme til at forbinde en à to stereotyper, der tit forbindes med den 3. Verdens tidlige kolonier og/eller den 4. Verdens oprindelige folk, med forholdene i Grønland. Den ene er stereotypen om centralmagts totale negligering af marginalerne som

den fx er kendt fra de centraleskimoiske bands i Canada eller fra Amazonindianerne i Brasilien, den anden er stereotypen om centralmagtens totalt umodificerede etnocentrisme og den deraf følgende blinde moderniseringsproces uden hensyntagen til minoritetssprog og kulturtræk i den moderniserede kultur.

Ganske vist har Grønland været udsat for såvel negligeringen som etnocentrismen, men ingen af dem har nogensinde været drevet til de ekstremer, som kendes så mange andre steder fra. Man må altså ikke visualisere Grønland og herunder sprogforholdene i Grønland med de stereotyper, man måtte have fra fx arktisk Nordamerika, den norske Finmark, svenske Norrbotten, Kolahalvøen eller andre steder med isolerede og marginaliserede kulturer. Grønlands historie adskiller sig nemlig på en hel række områder radikalt fra andre oprindelige folks.

For det første har Grønland bortset fra Ammassalik distrikt levet i rolig kontakt med omverdenen i mange år, idet den permanente kolonisation startede i 1721. Til sammenligning kan det nævnes, at mange inuit på den anden side af Davis-strædet levede totalt isoleret helt ind i begyndelsen af det dette århundrede. Men den danske påvirkning af Grønland var frem til 1953 aldrig særligt massiv, hvilket vel først og fremmest skyldes, at der aldrig rigtigt har været god økonomi i Grønland. Det som nok er væsentligt i denne forbindelse er det forhold, at der mellem 1721 og 1953 fandt en rolig, men stabil udvikling sted. Når man altså undertiden hører, at Grønland i 1953 med et slag sprang fra stenalderen til atomalderen er dette ganske enkelt ikke korrekt.

Kulturtilnærmelsen mellem Grønlands oprindelige eskimoiske kultur og den importerede dansk-norske begyndte allerede tidligt. Først og fremmest blev jo Grønland kristnet forbavsende hurtigt i kraft af en missionsvirksomhed, der blev gennemført på grønlandsk, ikke på dansk. Missionen havde også den effekt, at analfabetismen i den grønlandske befolkning blev udryddet på et meget tidligt tidspunkt. Faktisk hævder en missionær allerede i 1825, at analfabetisme ikke længere eksisterer i Grønland. Som en tredje faktor bør det også nævnes, at pengeøkonomi, eller rettere en blandingsøkonomi gjorde sig gældende allerede i sidste århundrede.

Det særlige ved denne kulturtilnærmelse i kirke, skole og handel består deri, at den næsten fra begyndelsen foregik på grønlandsk og derfor opfattedes som integrerede elementer af den grønlandske kultur, hvilket igen ikke mindst skyldes en meget bevidst uddannelse af grønlandere som kateketer og handelsassistenter og en meget bevidst folkeoplysning iøvrigt. Seminariet, Ilinniarfissuaq, der altid har været helt eller delvist grønlandsksproget blev stiftet i 1845 og har været fastholdt siden. I 1861 påbegyndtes udgivelsen af den grønlandskspro-

gede avis, "atuagagdliutit", i 1862 introduceres det første tilløb til egne kommunalbestyrelser, de såkaldte "*paarsisut*", fra omkr. århundredskiftet vokser en lille, men ganske effektiv skreven litteratur frem. Osv. osv. Alt i alt må det konkluderes, at om end det gik stille og roligt i det gamle Grønland stod tiden dog meget langt fra stille. Som en slags toppen af denne kransekage udkom i 1951 den lille fine grønlandske ordbog, "ordbogêrak", som i enhver henseende er et rent grønlandsk produkt.

Anden verdenskrig og mere specifikt Danmarks Riges Grundlov af 1953 vendte op og ned på billedet af dette lidt men ikke helt negligerede grønlandske Grønland. Nu var det dansk sprog og dansk kultur, der blev promoveret, medens interessen for grønlandsk kultur og grønlandsk sprog var særdeles afdæmpet i såvel den grønlandske som den danske "offentlige mening". Fra Grønlands traditionelt monolingvalt grønlandske status gik der nu rundt regnet 20 år, hvor presset mod sprog og kultur var så udtalt, at mange begyndte at frygte et egentligt sprogskift. Epoken er blevet kaldt "daniseringsperioden". Men ganske hurtigt fik befolkningen – såvel den menige grønlænder som opinionsdannerne – øjnene op for de farer, der gemte sig i moderniseringen, og denne erkendelse gav stødet til fremvæksten af en efter grønlandske forhold usædvanligt skarpt formuleret nationalisme vendt mod de danske *kulturimperialister* og til den "kulturrevolution", der førte til etableringen af Hjemmestyret i 1979.

Det skal også nævnes, at denne historie har afstedkommet en noget overraskende tosprogssituation i Grønland. Før 1950 var samfundet som sagt monolingvalt grønlandsk, i 50-erne og 60-erne voksede en høj grad af tosprogethed frem, som nævnt i en sådan grad, at mange begyndte at befrygte selve det grønlandske sprogs eksistens. Denne udvikling blev dog dramatisk standset af nationalismen i 70-erne. Faktisk er det helt almindeligt, at nutidens unge (dvs. generationen født omkr. 1980) igen er grønlandsk monolinguale.

Der er et forhold, der skal understreges meget tydeligt: Når der ovenfor er omtalt nationalisme og kulturrevolution, er der tale om udtryk, der skal forstås relativt. Befolkningen i Grønland formåede det kunststykke at gennemføre en revolution uden at dette kostede et eneste menneskeliv, ja det kan vist endda blive vanskeligt med sikkerhed at henføre så meget som en enkelt blodtud til denne revolution. Men alligevel er der tale om en ægte revolution. Den danske indflydelse og den danske kultur blev konsekvent problematiseret og den grønlandske dittos særstilling konsekvent forfægtet med en undertiden næsten monoman energi.

Det er denne "kultiverede" kulturgardist-holdning, der udgør det eneste forklaringskompleks, der kan forklare mange af de umiddelbart vanskeligt forståelige tiltag, der prægede *Ordbogersuaqs* korte liv.

Det første tilløb til Ordbogersuaq

Ankermanden i det ministerielle udredningsarbejde omtalt i første afsnit var fhv. skoledirektør, Christian Berthelsen, der også var redaktør af "Ordbogi". Udredningen havde form af en ganske kort notits på 6 sider, der i 1977 blev fremsendt til Landsrådets stående sprog- og retskrivningsudvalg, der så forelagde den og de deri indeholdte spørgsmål til landsrådet på efterårssamlingen 1977.

Grundlæggende rekommanderer MfG, at der snarest og med højst mulig prioritet udarbejdes en dansk-grønlandsk ordbog til afløsning for den gamle af Bugge et al. (DA-GRL 1960), og at der med anden prioritet udarbejdes en grønlandsk-dansk ordbog. Det skal bemærkes, at begrundelsen for sidstnævntes lavere prioritering ikke er kvalitativ, men alene skyldes, at skoleordbogen "Ordbogi" netop da stod foran udgivelse. Endelig rekommanderer MfG, at der udarbejdes en stor grønlandsk ordbog efter principper, der meget svarer til principperne i den store danske ordbog. Det hedder om denne ordbog (BILAG77:109):

Udgivelsen af den store grønlandske ordbog (c) forekommer at være et mere langsigtet projekt, og det vil ikke være hverken rimeligt eller realistisk at prøve på at fremskynde dette arbejde på bekostning af arbejdet med de øvrige ordbøger.

Referatet af den påfølgende debat i rådet er fyldig og antyder, at emnet har været varmt. Specielt den senere landsstyreformand, Jonathan Motzfeldt, og rådets nestor, Jørgen C. F. Olsen, talte varmt imod MfG's rekommandationer og prioriterede ubetinget den store ordbog. Afslutningsvis blev afstemningen da heller ikke som antaget af MfG et valg mellem de tosprogede ordbøger på den ene side og den store nationale ordbog på den anden, men et valg mellem forskellige tidsmodeller for den store ordbog. Formanden formulerede afstemningstemaet således (GRL77:32):

1. Hvor mange går ind for, at udgivelsen af den store grønlandske ordbog under alle omstændigheder prioriteres højest?

2. Hvor mange går ind for, at udgivelsen af den store grønlandske ordbog prioriteres så højt, at sagen fremmes mest muligt, men uafhængigt af arbejdet med udgivelsen af de mindre ordbøger?¹

For den højeste prioritet stemte 9 medlemmer, 5 stemte for den lavere prioritering og 2 undlod at stemme. Det er således helt entydigt, at ønsket om en national ordbog var meget stort, stort nok til at overskrive de meget klare advarsler, som ministeriet og i nogen grad sprog- og retskrivningsudvalget havde givet².

Endelig skal det ad denne sagens "forhistorie" nævnes, at der i 1977 ikke blev afsat egentlige penge til ordbogen, men det besluttedes, at bemyndige landsrådets forretningsudvalg til at optage forhandlinger med de berørte myndigheder (GRL77:262).

Begyndelsen

Det som må siges at være *Ordbogersuaqs* egentlige starttidspunkt er nok det symposium, der blev afholdt i Nuuk i det tidlige forår 1978. I projektgruppen sad medlemmerne af sprog- og retskrivningsudvalget³, professor Robert Petersen fra Københavns Universitet, Chr. Berthelsen fra MfG samt Karl Elias Olsen, der dengang var forstander på Knud Rasmussens højskole i Sisimiut. Denne gruppes forslag til en stor ordbog blev forelagt landsrådet den 4.10.78.

Ordbogersuaq blev omtalt som en "semantisk ordbog", der tydeligt var inspireret af den store danske ordbog, til hvilken der da også refereres hyppigt under møderne. Projektgruppen forestillede sig den i 8–10 bind sat i tospaltet A5 format. Sidetallet blev anslået til at komme til at ligge mellem 1850–2300 sider, prisen til at være ca. 5,5 mio og produktionstiden fra første ansættelse til færdig bog blev anslået til at være et sted mellem 5 og 7 år. Redaktionen blev foreslået sammensat af professor Robert Petersen, Lars Møller Lund, Ole Brandt samt Isak

---

¹ Den danske formulering er ganske uklar, men det fremgår af andre passager i referatet, at der med den menes, at arbejdet med den store ordbog skal etableres, men med en lav prioritet således at arbejdet med de tosprogede ordbøger ikke bremses. Den grønlandske formulering (*Kalâtdlit-nunâne landsrådip okalokatigissutai 1977 p. 37*) er omend ikke meget klarere så dog lidt klarere " .. kisiáne ordbogit mingnerussut nakiternekarnigssānik sulinermut píssutáusanane?"

² Udvalgets forelæggelse af notatet var bemærkelsesværdigt loyal mod MfG's redegørelse og må siges absolut ikke at indholde noget, der kan tolkes som en uenighed med redegørelsen.

³ Landsrådets sprog- og retskrivningsudvalg var siden 1959 et stående 5-mands udvalg under landsrådet. Det dengang aktuelle udvalg var nedsat i foråret 1975 og omfattede følgende personer: Lars Møller Lund (formand), Ole Brandt, Alibak Steenholdt, Isak Heilmann og Hendrik Lennert.

Heilmann. De tre sidstnævnte havde alle sæde i sprog- og retskrivningsudvalget, og de var alle læreruddannede.

Den foreslåede stab havde en noget utraditionel sammensætning. Den bestod af (i) de 4 redaktører, der tilsammen forventedes at bidrage til arbejdet med ca. et årsværk fordelt over godt 5 år, altså med omkr. 5% af et årsværk pr. redaktør pr. år, (ii) korresponderende medarbejdere svarende til godt eet årsværk for en seminarieuddannet person pr. år, (iii) den faste stab, der i hvert af de 5 produktionsår bestod af en halvtids sekretær, en halvtids seminarieuddannet medarbejder, een fuld AC-stilling og en gæsteforskerstilling svarende til 1/3 AC-stilling. Hvis disse normeringer og honorarernes modsvarigheder i sammenlignelige stillinger grupperes, når vi frem til et forsigtigt skøn, ifølge hvilken *Ordbogersuaq* skulle kunne kompileres, redigeres og korrigeres for i alt 3 HK mandeår, 8 AC mandeår samt 11 lærermandeår.

Også den enkelte artikels struktur havde man formået at fastlægge under mødet. Denne artikelstruktur giver anledning til en række observationer, hvorfor jeg trods længden skal bringe den i sin helhed inkl. det eksempel, der blev forelagt landsrådet ved den lejlighed. Opstillingen samkører det dansksprogede referat (GRL78–EFTER-ÅR:91) med det primært grønlandsksprogede bilag optrykt i samme kilde p. 322–323:

Beskrivelsen på dansk som forelagt Landsrådet		Bilagets eksempel
Opslagsordets grammatiske identitet		iffiaq I (t) -t
Udtale		[if:iAq]
Betydning		iffiugaq/iviliaq iffiaq qernertoq
Oprindelse		ivik
Stavemåde efter den gamle retskrivning		igfiak
Thuledialekt		
Angmagssalikedialekt		
Andre dialekter		timiusiaq/tiggaliaq
Ordets betydning på dansk		rugbrød(et)
Ordets betydning på engelsk		rye bread
Eksempler fra ordets anvendelse i litteratur, radio og dagligtale		Iffiaanngitsut sussaanngillat! Iffiaminersuaq taqamoq! Kitseriikkanik iffiarsivoq
Ordets synonymmer evt. homonymer		ivigartariaq/ ivikkanik ikaartitigaq
Opslagsordets grammatiske identitet		iffiaq II (t) -t
Udtale		[if:iAq]
Betydning		ivigartariaq
Oprindelse		ivik
Stavemåde efter den gamle retskrivning		igfiak

Thuledialekt		
Angmagssalikdialekt		
Andre dialekter		ivikkiaq/ivigartariaq
Ordets betydning på dansk		høbjærger(en)
Ordets betydning på engelsk		haymaker
Eksempler fra ordets anvendelse i litteratur, radio og dagligtale		Ataataga qanga Saalumut iffiartarallarmat ilaasarpugut
Ordets synonymmer evt. homonymer		iffiugaq/ivikkanit sanaaq

Opslagsordets grammatiske identitet		iffiaq III (t) -t
Udtale		[if:iAq]
Betydning		ivinnit sanaaq/ ikaartiterilluni ivikkiaq/ ivinnit nuiroragaq
Oprindelse		ivik
Stavemåde efter den gamle retskrivning		igfiak
Thuledialekt		
Angmagssalikdialekt		
Andre dialekter		nuioragaq
Ordets betydning på dansk		sivarbejde(t)
Ordets betydning på engelsk		basketwork
Eksempler fra ordets anvendelse i litteratur, radio og dagligtale		Anaana iffiaminik takornarianut tuniniaasalerpoq.
Ordets synonymmer evt. homonymer		iffiugaq/ivigartariaq

Såvel artikelopbygningen som eksemplerne kan give anledning til mange kommentarer. Enkelte af disse vil der blive vendt tilbage til nedenfor, men forinden skal historien om *Ordbogersuaqs* forhistorie afsluttes, hvorfor der på dette sted kun skal anføres de kommentarer til artikelformatet, som fulgte med forelæggelsen dengang i 1978.

I sin forelæggelse mente formanden, at de 5 første felter ikke giver anledning til kommentarer. Om felterne 6–8 fastslog han, at de manglende oplysninger om dialekter i eksisterende ordbøger ikke er udtryk for et tilvalg men for et fravalg på grund af mangelen før da "på såvel kvalificeret arbejdskraft som økonomiske ressourcer." Disse mangler mente han nu så tilpas løste, at tiden var inde til at medtage også denne type informationer.

Endelig udtalte han – og der citeres igen en meget lang passage, fordi netop dette var den helt centrale anstødssten og som det skulle vise sig en af de alvorlige belastninger i arbejdet.

Måske kan det synes noget søgt, når projektgruppen under punkterne 9 og 10 har foreslået medtagelse af betydningen af opslagsordet på dansk og engelsk, al den stund ordbogen tænkes at være grønlandsksproget. Når projektgruppen alligevel har foreslået dansk og engelsk som elementer i ordbogen, er det sket ud fra følgende hensyn:

Hvad dansk angår, er projektgruppen af den opfattelse, at mange børn og unge i Grønland er dobbeltsprogede eller befinder sig et sted

mellem grønlandsk og dansk. Ved at medtage dansk har man ønsket at stimulere deres interesse for det grønlandske sprog, ligesom dansk-sprogede personers mulighed for at kunne identificere ordets betydning på dansk er tilgodeset.

Projektgruppen er vidende om, at der i Canada og i Alaska netop i disse år er bestræbelser i gang for at få udgivet ordbøger på inuit-sprog med henblik på at opbygge mere ensartet retskrivning. Derfor er der foreslået medtagelsen af engelsk for på denne måde at støtte de igangværende bestræbelser.

Forslagets modtagelse

Landsrådets beslutning om at fremme Ordbogersuaq var absolut unison. Flere medlemmer udtalte positivt deres støtte og ingen satte spørgsmålstegn ved projektet og efter behandlingen i økonomisk planlægningsudvalg blev der til ordbogsprojektet optaget 370.000 kr på landskassens budget for 1979 og 0,8 mio for hvert af de følgende overslagsår. Eller anderledes udtrykt: Sprog- og retskrivningsudvalget fik præcis hvad man ønskede sig på præcis det tidspunkt, man ønskede sig det.

Det videre forløb

Desværre viste det sig ikke ukompliceret at komme i gang med arbejdet. 1979 er ikke noget hvilket som helst år i Grønlands historie, det er nemlig det år, hvor Hjemmestyret blev indført og en af de allervæsentligste ændringer af Grønlands forhold fandt sted. Der var mange ting, der nu skulle bringes på plads, ændres eller etableres. Og ikke mindst de sproglige spørgsmål med deres høje symbolværdi kom til at fylde voldsomt meget i Hjemmestyrets første år. Fx vedtog tinget i foråret 81 et forslag om en forsøgsordning med henblik på at etablere det som et krav, at danskere skulle kunne tale grønlandsk. På samme samling skulle tinget tage stilling til et forslag om, at erstatte den radiospredte engelskundervisning med undervisning i østgrønlandsk og nordgrønlandsk i stedet for. Forslaget blev ikke vedtaget, men jeg nævner det alligevel her, fordi det siger noget om den ekstreme status, de sproglige spørgsmål havde, og fordi det hænger sammen med den af Ordbogersuaq-udvalget foreslåede lemmatisering som ovenfor omtalt. Som et sidste eksempel på det grønlandske sprogs enorme symbolbetydning kan det bemærkes, at landsstyremedlemmet for kultur

og uddannelse i forbindelse med behandlingen af dette forslag udtrykte det grønlandske sprogs betydning for Hjemmestyret ved direkte at sætte lighedstegn mellem den politiske beslutning om hjemmestyre og sproget i snæver betydning, idet han bemærkede: "at indførelsen af hjemmestyret i sig selv havde medført den efterlyste klare tilkendegivelse af vigtigheden af det grønlandske sprog ..." (GRLFOR 81:61).

Dette viste sig i forhold til det store ordbogsprojekt at være en problematisk tendens, ikke mindst fordi de personer, der kom til at agere i sådanne andre sproglige entrepriser var de samme personer, man året forinden forestillede sig i ordbogsredaktionen.

Ønsket om et eget grønlandsk universitet blev i disse år omsat til et konkret udvalg, der i 1981 kunne forelægge tinget loven om Ilisimatusarfik. (Ilisimatusarfik startede aktiviteterne i året 83/84). Ilisimatusarfiks første rektor og egentlige grundlægger er Robert Petersen, der som nævnt ovenfor var en af initiativtagerne bag den store ordbog.

Ønsket om at etablere et magtfuldt sprognævn til afløsning for det gamle Landsrådets sprog- og retskrivningsudvalg var i forvejen stort og blev yderligere forstærket, da Carl Christian Olsen, Pujo, i 1979 indvalgte i udvalget på forslag af Siumut i stedet for en mindre radikal person. Pujo var designeret – og også senere ansat – primus motor i ordbogsredaktionen, men nu brugte han mange kræfter på etableringen af Grønlands sprognævn og blev da også senere sprognævnets formand.

De her nævnte forhold skal kun opfattes som isolerede eksempler på et forhold, der prægede disse Hjemmestyrets første år: Der var meget i gære og der var meget der skulle nås. Og der var økonomi til at gøre ganske meget. Nationalismen var udtalt og chauvinismen befandt sig kun en hårsbredde under overfladen. Der skød nye institutioner op og de gamle institutioner, man havde overtaget fra MfG, blev grønlandiserede: Den traditionsrige "Kongelige Grønlandske Handel" blev til *Kalaallit Niuerfiat* (Grønlandernes handelsorganisation), "Landsbiblioteket" blev til *Nunatta atuagaateqarfia* (Grønlands bibliotek) og Grønlands Tekniske Organisation til konstruktionen *NunaTek*. Det næste skridt i denne grønlandisering bestod ofte i udskiftningen af en dansk institutionsleder med en grønlandsk. Og netop denne tendens kom til at skabe ganske store problemer.

Der var naturligvis en pris, der måtte betales for denne lidt euforiske tilstand. Ganske vist fandtes der dengang nogenlunde med finanser, men der manglede i høj grad ressourcepersoner. Så for veluddannede grønlandere – for ikke at tale om de ganske få grønlandere med kandidatexamen – var perioden udpræget sælgers marked. I den situation er det selvsagt næsten umuligt at rekruttere nogen som helst til det krævende men ikke særligt gloriøse job som menig ordbogsmedarbej-

der, når alternativet er at blive kontorchef i et ministerium, rektor for en uddannelsesinstitution eller overtage en stabsfunktion i fx ICC. For slet ikke at tale om at hente de hurtige profitter ved det dengang ekstremt lukrative rejefiskeri eller at skabe sig en gylden karriere som politiker.

Mulighederne var næsten legio – og det var næsten umuligt at finde medarbejdere til Ordbogersuaq, hvilket finanslovstallene tydeligt bærer præg af. Som det vel erindres var sprog- og restskrivningsudvalgets budgetter meget optimistiske med finanslovsbidrag på 370 tusinde i 79 og ca. 0,8 mio. de følgende 6 år. Det skulle vise sig umuligt overhovedet at forbruge disse bevillinger, Ved regnskabsaflæggelsen for 1979 ses det, at sprog- og retskrivningsudvalget havde et mindreforbrug på 156.000 kr. (eft80-bilag:123). I 1980 (eft81-bilag:290) igen et mindreforbrug på ca. 0,5 mio⁴. Endelig konstateredes det i forbindelse med efterårssamlingen 82 igen, at Ordbogsredaktionen ikke havde brugt sin bevilling. Faktisk var langt under halvdelen blevet forbrugt. I bemærkningerne hedder det (eft82-bilag:150) "Det meget væsentlige forventede mindreforbrug .. hænger dels sammen med mangel på kvalificerede ansøgere til jobbet som medarbejder ved Ordbogsredaktionen .. Besættelse af nævnte stillinger vil realistisk bedømt først kunne ske omkring 1. januar 1983."⁵

En kort digression om Oqaasiliortut

Grønlands sprognævn, der jo på mange områder kom til at spille ind i Ordbogersuaqs korte levetid, har allerede ved flere lejligheder været nævnt, og nævnet vil også indgå i overvejelserne i det følgende. Det er derfor på sin plads her før den egentlige analyse i det følgende at præcisere, hvad det er for et organ, der er tale om. Det gamle landsråd vedtog i 1959 at etablere et stående sprog- og retskrivningsudvalg. Dette udvalg levede en snes år et noget stille liv midt i den dengang fremherskende daniceringspolitik. Men med 70-ernes etniske mobilisering og den symbolværdi, der tillagdes det grønlandske sprog, voksede kravet om en synliggørelse af udvalget frem. I efteråret 78 tog man internt i udvalget hul på diskussionen om ændring af vedtægten, og denne diskussion fulgtes op det næste par år.

---

⁴ Dette tal er dog noget ugenomsigtigt, idet det bl.a. indeholder en overførsel fra 1979. Reelt mindreforbrug snarere 0,1 til 0,2 mio.

⁵ Faktisk fandt ansættelserne først sted i efteråret 1983 og da ikke som ansættelse af ordbogsmedarbejdere men som VIP ansættelser ved det nyetablerede Inuit Institut.

På efterårssamlingen 1981 (eft81:75 pp) førstebehandlede lovfor-
slaget om oprettelse af Grønlands sprognævn. Under forelæggelsen
pegede landsstyremedlemmet bl.a. på den opgave, at nævnet skulle (p.
78) "indsamle, registrere og godkende nye ord, former og vendinger,
herunder forkortelser ... at have det overordnede tilsyn med det igang-
værende arbejde med den store grønlandske ordbog". Inuit instituttet/
Ilisimatusarfik, der blev besluttet på samme samling, skulle påtage sig
rollen som sprognævnets sekretariat.

Debatten viste med al tydelighed at nogle af de karakteristiske træk
ved debatten fra de foregående år fortsat var gældende, idet tre temaer
prægede debatten: (i) Grønlandsk sprog er en afgørende faktor for
identiteten som grønlænder (ii) kravet til sprognævnet er af præskriptiv
art, puritanismen var udtalt, (iii) grønlandsk blev opfattet som et truet
sprog.

Ad dette sidste udtalte Mf. Otto Steenholdt (p. 79) sig meget kate-
gorisk: "Vort sprog er dømt til døden. De mennesker, der gerne ville
værne om vort sprog er enten døde eller har mistet modet og er blevet
tavse."

Loven om Oqaasiliortut/ Grønlands sprognævn blev vedtaget på
forårssamlingen 82.

Analyse

Ordbogersuaq blev sat på bedding under megen politisk og folkelig
opmærksomhed, men der er ikke kommet noget ud af arbejdet. Eller
rettere – der er ikke kommet nogen ordbog ud af arbejdet. Til gengæld
er der kommet noget andet, som måske eller måske ikke kan få stor
betydning for den næste *Ordbogersuaq*. Men den konkrete
Ordbogersuaq blev ikke til noget. De synlige rester af det store projekt
består af

1. et skab fuldt af kassettebånd med optagelser af især ældre
grønlændere – såvel talere af standard vestgrønlandsk som
dialekttalere.
2. nogle kasser med transskriptioner af nogle af båndene
3. nogle kasser med maskinskrevne lister med højst forskelligartede
termer fra forskellige kilder. Om disse sidste gælder det, at man
meget ofte ikke med sikkerhed kan afgøre, om de enkelte ord er
excerpter eller neologismer/ konstruktioner. Og hvor dette er muligt
kan man ofte ikke afgøre, hvor excerperterne kommer fra – og altså
hvilken kontekst de er taget ud af – eller hvem der har udtænkt
neologismen.
4. nogle kasser med helt uordnet materiale
5. en snes MB indtastninger af to ældre ordbøger.

For at forstå, hvorfor det gik som det gjorde, må mindst 3 forskellige men indbyrdes forbunde årsagskomplekser inddrages. Der har tydeligvis været svære rekrutteringsproblemer og tunge organisatoriske problemer. Disse skal nedenfor behandles i afsnittet om *Personproblemerne*. Der var også problemer med at fastholde en almindelig accept af, at det var netop den monolinguale ordbog, der skulle sættes på. Der var nemlig mange, der følte behovet for en moderne dansk-grønlandsk oversættelsesordbog meget, meget påtrængende. Dette problem skal nedenfor behandles under *Genreproblemerne*. Endelig var der alt for mange uafklarede spørgsmål om datafangsten og alt for mange uafklarede spørgsmål af rent lingvistisk deskriptiv art, problemer der nedenfor skal søges behandlet samlet under overskriften *De leksikologiske problemer*. Problemkomplekserne skal her behandles så isoleret, som det nu engang er muligt at behandle dem, men det skal igen understreges, at dette er en kunstig forenkling, idet problemerne som nævnt er indbyrdes forbundne.

Personproblemerne

Projektet har tydeligvis været belastet af svære rekrutteringsproblemer og tunge organisatoriske problemer. Organisatoriske problemer i stort skal der ikke ofres mange ord på. De er velkendte for alle, der på en eller anden måde har været involveret i ordbogsarbejde. Til gengæld kan det måske forekomme sprogfolk i det arbejdsløshedsplagede Norden overraskende, at der kunne være problemer med at rekruttere medarbejdere i en situation, hvor projektet havde penge nok og utvivlsomt kunne have fået endnu flere, hvis der havde foreligget et dokumenteret behov.

Problemet hænger for det første sammen med det simple faktum, at der ikke fandtes formelt uddannede, grønlandsksprogede personer ledige på markedet. I det hele taget fandtes der i det unge hjemmestyrede Grønland meget, meget få grønlændere med en videregående uddannelse i det hele taget⁶. Således var der i 1979, da arbejdet blev påbegyndt, kun to grønlandske akademikere med en fagsproglig uddannelse. De er begge eskimologer uddannet i Holtved-traditionen. Dvs., en uddannelse, der vægter antropologiske og sproglige elementer og metoder ca. lige meget. Og der var heller ikke rigtigt kandidater til stillingerne blandt ikke-grønlændere. Der er nemlig ikke ret mange, der

---

⁶ Den totale – kumulerede – produktion af grønlandsksprogede grønlændere med en kandidatuddannelse var dengang omkr. en halv snes, hvoraf ca. halvdelen var jurister.

taler grønlandsk i det hele taget, og blandt disse få findes højst en håndfuld, der har den nødvendige sproglige performans til og modet til at indgå i et sådant rent grønlandsksproget projekt. Og for samtlige disse – grønlandere og danskere – gjaldt det, at de alle havde gode fuldtidsstillinger og iøvrigt interesser, der ikke netop var ordbogsarbejde.

Naturligvis kendte idegruppen bag *Ordbogersuaq* denne arbejds-markedssituation, men den blev ikke betragtet som et afgørende handi-cap for projektet. Dette kan måske godt virke overraskende for udenforstående, men det hænger for en stor dels vedkommende sammen med den dengang herskende – og omend nærmest latent så dog endnu eksisterende – mistillid til de som de opfattedes rigide danske krav om formalia og den parallelle tillid til at der eksisterer særlige grønlandske alternativer. Hjemmestyret er ikke bygget af akademikere. Ideologien bag det er udtænkt af og realisationen af det er gennemført af en gruppe grønlandske politikere og embedsmænd, der alle er mellemuddannede: En telegrafist, en exam.theol. og en translatør skiller sig ud men ellers består gruppen primært af folkeskolelærere og socionomer.

Hvis man kan tale om noget så upræcist som en "samfundsattitude" var det dengang den, at formelle uddannelser var inferiøre i forhold til det essentielle, nemlig at være grønlander og at kunne tale grønlandsk. Og hvis man tror på denne forudsætning – eller i det mindste accepterer forudsætningens immanente logik – giver det jo god mening at forestille sig *Ordbogersuaq* tilvejebragt af en gruppe ikke helt specificerede grønlandere. For med den forudsætning bredes jo arbejdsmarkedet voldsomt, idet især lærere fra den hæderkronede seminarieuddannelse fra Ilinniarfissuaq, men også HK gruppen hermed udgør potentielle ordbogsredaktører.

Summa summarum kom arbejdet i gang omend lidt halvhjertet. Først med en 1/2 AC-er og en halv HK-er, siden godt et år med ca. 1/4 AC (fordelt på flere personer), 1/2 HK og en hel lærer. Fra 83/84 er det ikke længere muligt at udskille ordbogsredaktionen fra sprognævnets sekretariat fra det opstartende universitet, Inuit instituttet, således at man med næsten lige god ret kan hævde, at der fra da af var fuld bemanning på ordbogen, som man kan hævde, at der fra 83/84 slet ingen bemanning var tilbage.

Netop dette udgør et af de helt store problemer i arbejdet: Der var ingen af AC-medarbejderne, der ønskede at definere sig selv primært som medarbejdere ved ordbogen. To af dem havde mere end travlt med at etablere det fremspirende universitet som hhv. rektor/ideolog og lektor/praktisk gris, og een havde rigeligt at gøre med at være formand for et fremspirende sprognævn ud over at være lektor ved det nye universitet. Så i en periode var det kun den menige, seminarie-

uddannede medarbejder, der passede ordbogen. Men det gjorde han kun ind til Inuit instituttet første gang optog studerende (det var i februar 1984), for så forlod han sin stilling for i stedet at blive student.

Og det leder så frem til det andet forhold, som viste sig at være et stort problem. Faget grønlandsk (NB: Grønlandsk som modersmål) profileredes og professionaliseredes som nævnt i indledningen stille og roligt frem mod 1953, hvor attituderne totalt ændredes. Så i ca. en generation lå faget reelt stille. Der fandt ingen faglig fornyelse sted og hvad næsten værre var, så døde – helt konkret – den gamle ekspertise efterhånden. Så da modersmålsfaget i den etniske mobiliserings tidsalder vendte tilbage i fokus, vendte det tilbage formidlet med en voldsom emotionel ladning, men uden teknisk viden om sproget i sprogets bærere.

Og dette blev, hvor ufatteligt det end måtte lyde, ikke engang oplevet som et rigtigt problem. For teknisk lingvistisk viden i europæisk betydning var nemlig en kvalitet, der blev sat alvorlige spørgsmålstegn ved. Det grønlandske sprog – og i øvrigt også den grønlandske litteratur – havde en sådan symbolsk vigtighed, at det nærmest var profant at analysere det. Det skulle erkendes og føles på en særlig, grønlandsk måde. Endvidere var det så unikt, at det slet ikke lod sig beskrive med de imperialistiske latinske traditioner, men måtte beskrives med et særligt grønlandsk apparat, der endnu ikke var udviklet, men som snarest måtte udvikles⁷.

Sådanne holdninger og mytedannelser er nu fortid i Grønland, men medens *Ordbogersuaq* levede var det nutid. Og det turde vel være overflødigt at nævne, at principiel modvilje mod analytisk tænkning som sådan er uheldig for en ordbogsredaktør! Men sådant kunne man helt enkelt ikke sige højt dengang.

Genreproblemerne

Og selv om man havde formået at klare personaleproblemerne ville dette endda næppe have været nok til at redde projektet. Der var nemlig

---

⁷ Det turde være overflødigt at nævne, at sådanne rent ideologiske forhold kan influere meget direkte på uddannelse og forskning som det fx er set i det tidligere Sovjet. Så ekstreme er forholdene langt fra i Grønland, men attituder som de nævnte har haft en voldsom og voldsomt negativ indflydelse på uddannelserne. Faktisk er der uddannet en hel generation modersmålslærere med så store mangler i deres metasproglige kapacitet, at man ofte fra dem kan høre så overraskende synspunkter som eksempelvis, at der ikke findes verber og nominer på grønlandsk, eller at begreber som subjekt og objekt slet ikke kan appliceres på grønlandsk men kun på europæiske sprog.

mange andre problemer end personspørgsmålene, der pressede sig på. Herunder ikke mindst genreproblematikken.

Der viste sig nemlig meget hurtigt problemer med at fastholde den almindelige accept af, at det var den monolinguale ordbog, der skulle sættes på. Ganske vist stod nationalismen stærkt i begyndelsen af 80-erne, og der kan ikke herske tvivl om, at den almindelige mening var, at det var den nationale grønlandske ordbog, der måtte fremmes. Men meget, meget hurtigt begyndte især politikere og embedsmænd af enhver art at føle behovet for en moderne dansk-grønlandsk oversættelsesordbog meget, meget påtrængende. Det var jo netop i disse år, at lovarbejdet kørte på højere tryk end nogensinde før, og hjemtagningerne af institutioner og kompetencer faldt tæt, hvilket naturligvis stillede enorme krav til det grønlandske sprog. Men jf. diskussionen ovenfor i forbindelse med forelæggelsens bemærkninger om dansk er det helt klart, at tiden slet, slet ikke var til at beskæftige sig med det lidet populære danske sprog. *Ordbogersuaq* var altså kommet i klemme mellem et symbolsk og et reelt behov, en klemme som virkede yderligere demoraliserende på de sidste rester af medarbejderstaben.

Der var også et andet uafklaret problem, der kom til at grave dybe grøfter mellem medarbejderne – ikke mindst rektor – på den ene side og på den anden side den relativt store gruppe af "tilsynsførende redaktører", der udgjordes af den eksterne redaktion i det helt oprindelige forslag, de korresponderende medarbejdere, der jo for manges vedkommende tilhørte den gamle generation af opinionsdannere, og endelig efter 1982 af medlemmerne af Oqaasiliortut, der jo med lovens vedtagelse fik til opgave "*at have det overordnede tilsyn med det igangværende arbejde med den store grønlandske ordbog.*" Denne store og uensartede gruppe var som så ofte nævnt naturligvis præget af tidens puritanisme og nationalisme uden samtidig at have medarbejdernes professionelle afstand til data. Det er en konstellation, der skaber grobund for konflikter. På den ene side ønskede "de eksterne" grundlæggende præskription og inddragelse af også de af Oqaasiliortuts nydannelser, som endnu ikke havde fundet vej ind i sproget, og frem for alt opfattede de danske låneord som en uting, der ikke kunne eksistere i den nationale ordbog. På den anden side stod så "de interne" med den velkendte mistillid til præskriptionen og det lige så velkendte ønske om deskription.

De leksikologiske problemer

Til sidst skal her en række problemer af mere teknisk art behandles. Der var nemlig alt for mange uafklarede spørgsmål om selve artikelstrukturen, om datafangsten og alt for mange uafklarede spørgsmål af

rent lingvistisk deskriptiv art. Og så skal man jo ikke glemme, at denne historie udspiller sig omkr. 1980, da computerne endnu var nye og langt fra uproblematisk.

Når man i dag bladrer i det gamle ordbogsmateriale springer det i øjnene, at forskellige personer har fulgt helt forskellige principper i lemmatiseringen. Ikke mindst eksisterer der mange lister mv., hvor det upopulære felt, dansk, helt enkelt er udeladt. Og kun meget få af disse maskinskrevne kort og lister er opbygget efter de principper, som landsrådet vedtog i 1978. Dette er egentlig ikke underligt, idet der ved nærmere eftertanke viser sig at være mange flere problemer end netop oversættelsesfeltet indbygget i den foreslåede struktur. Faktisk er der store problemer i reelt samtlige felter. Her skal et par af de mest problematiske kort gennemgås samtidig med nogle kommentarer til de problemer, som de afstedkom, og de tiltag, de genererede:

1. Nøglefeltet giver ud over stavemåden en oplysning om ordklasse og en enkelt grammatisk oplysning in casu deklinationen. Men der findes ingen blot tilnærmelsesvis enighed om det grammatiske beskrivelsesapparat. Terminologiforvirringen er stor og den dækker – hvad værre er – undertiden over reelle forskelle i opfattelsen af processer og tilstande i det grønlandske sprog. En af de allerførste opgaver, som Inuit instituttets medarbejdere kastede sig ud i, var følgelig et forsøg på at opstille en grammatisk standard, der er eksakt nok til at stå for kvantificeringens krav.
2. Udtalefeltet er helt enkelt overflødigt. Fremmedordene fra regnet har vestgrønlandsk udtale været totalt forudsigelig på såvel segmentniveau som på prosodisk niveau i hvert fald i dette århundrede. Og efter vedtagelsen af retstavningsreformen i 1973 er denne forudsigelighed reelt blevet umiddelbart læsbar.
3. Betydningsfeltet er væsentligt, men som det fremgår af illustrationen finder der en total sammenblanding af denotation, etymologi og usus sted. I det hele taget viste det sig at være meget tidskrævende at få de korresponderende medarbejdere til at adskille beskrivelsesniveauerne.
4. Eksempelfeltet må vel betegnes som hjertet i en national ordbog. Men som det anvendes i eksemplet har det kun en meget ringe værdi. Der er nemlig tale om ad hoc eksempler. Ordbogsredaktionens tidlige tid var stort set ahistorisk. Interessen samledes om indsamling af helt nyt materiale (det er her de ovenfor omtalte mange kassettebånd kommer ind) og denne interesse modsvarede så af en tilsvarende begrænset interesse for det forhåndenværende materiale, som jo også rigtigt nok næsten udelukkende var bilingvalt. Kernen i dette problem er selvfølgelig, at projektet uden en eller anden form for basal excerptsamling (fx tidligere ordbøger) under ingen omstændigheder kan holdes inden for den tidsramme eller den økonomiske ramme, som projektet selv i allergunstigste fald ville have haft.

Specielt kan det undre, at der mangler oplysninger om særlig stilistik, fagsprogsbegrænsninger og historiske oplysninger. Det kan også, ikke mindst tidsånden taget i betragtning, forekomme overraskende, at de af mange årsager interessante informationer om ordenes relationer vestpå til såvel inupik- som yuppik-dialekter ikke er medtaget⁸.

I denne sammenhæng er der et helt anderledes problem, der må nævnes selv om det er af mere leksikografisk end leksikologisk karakter. Det er spørgsmålet om EDB, der i denne computerens mørke middelalder skabte lige så store problemer, som de løste. Dette gjaldt også *Ordbogersuaq* og *Ilisimatusarfik*. Der var så mange forhold at tage stilling til: Skulle det være centralt eller distribueret, skulle det være PC-er eller net, skulle man lægge sig op ad hylde soft-ware eller skulle man programmere selv. For slet ikke at tale om den række af koncepter, man måtte forholde sig til: OS1100, CPM, XENIX, PC-DOS, MS-DOS osv. osv. Og holdninger, programmer og begreber skiftede hastigere end Grønlands vejr en efterårsdag med søndenvind. Denne problemstilling er naturligvis ikke særligt grønlandsk, men kun alt for velkendt overalt. Når den alligevel omtales i denne sammenhæng skyldes det en formodning om, at problemet i det meget lille grønlandske miljø uden teknisk ekspertise i organisationen kom til at spille en for central rolle.

En konklusion

Der er mange gode grunde til at *Ordbogersuaq* aldrig blev til noget. Dette betyder dog ikke nødvendigvis, at projektet ingen fremtid har. I det foregående er der forsøgt tegnet et billede af et projekt, der aldrig rigtigt kom i gang, men samtidig er det understreget, at den aller-væsentligste årsag til dette er at søge i det faktum, at timingen var forkert.

Ordbogersuaq kunne ikke skrives i 80-erne, men nu en lille snes år senere kan den formentlig godt genovervejes, om end i en anden form jf. tankerne nedenfor. Efter erfaringerne fra *Ordbogersuaq* burde det være klart, at der er en række forudsætninger, der skal opfyldes først, og en række attituder, der må overholdes.

For det første må opgavens reelle omfang erkendes af såvel medarbejdere som bevilgende instanser og projektet må sikres adgang til de tilstrækkelige ressourcer i tilstrækkeligt mange år.

---

⁸ Det ville have været et meget ambitiøst forehavende, havde man medtaget det, men det ville være interessant og det ville være i tidens ånd. Betragtningen skal altså nærmest læses som min stille forundring over, at feltet ikke er ønsket inddraget.

Det må fastholdes, at ordbogsarbejde også i Grønland er en teknisk krævende virksomhed, der med uhyre få undtagelser kan tænkes uden en høj grad af faglig ekspertise forudsat. Der må altså af den lille gruppe personer med en relevant uddannelse øremærkes menneskelige ressourcer til eksklusivt dette arbejde.

Det må erkendes og accepteres, at "radbrækning af sproget" i en eller anden form må og skal finde sted selv i en grønlandsk ordbog (eller en sproglig database).

Ordbogens symbolske og snævert nationale betydning er ikke tilstrækkeligt til i sig selv at legitimere et så stort arbejde, der i praksis må forventes at blokere alle øvrige initiativer ved reelt at sluge alle forhåndenværende økonomiske og menneskelige ressourcer i en længere årrække. Den må derfor i en helt anden grad end tilfældet var i 80-erne tænkes polyfunktional.

Der er en meget begrænset kildeadgang for den grønlandske leksikograf. Der findes intet sprognævnregister, ingen seddelsamling ved universitetet og der er kun få ældre ordbøger. Der må derfor med højst mulig prioritet etableres et tekstkorpus som basis for udvælgelsen af lemmata og med henblik på excerpering af autentiske og dækkende eksempler på anvendelsen.

Det må summa summarum erkendes, at selve forudsætningen for leksikografi i såvel grønlandsk som i andre meget små sprog er erkendelsen af det faktum, at der er for få personer til at overkomme for mange arbejdsopgaver.

Det er mange odds imod grønlandsk leksikografi, men jeg er overbevist om, at erfaringerne fra den store ordbog kan hjælpe med til at overvinde mange af dem. For der er lyspunkter i mørket. Først og fremmest er teknologien blevet så meget raffineret, at tekstkorpora, konkordanser, KWIC's og lignende nu kan etableres på en brøkdel af den tid, noget sådant engang krævede. For det andet muliggør moderne kommunikation uhindret samarbejde med medarbejdere uden for Grønland. Det er altså nu muligt at tilknytte i udlandet bosiddende leksikografer på deltid eller som konsulenter til varetagelse af udvalgte opgaver og dermed reducere behovet for lokal arbejdskraft, der i den grønlandske sammenhæng er selve knaphedsfaktoren.

Men udnyttelsen af disse teknologiske tilbud forudsætter særdeles kompetente og veluddannede medarbejdere, der ikke udelukker sig selv fra mulighederne af ideologiske eller nationalistiske årsager.

Litteratur

BilEft77: *Grønlands Landsråd – Efterårsmøde 1977 – Bilag*. Godthåb 1979.

- DA-GRL 1960 = Aage Bugge, Kristoffer Lyng, Ad. Fuglsang-Damgaard, Frederik Nielsen. *Dansk-Grønlandsk Ordbog*. Kalâtdlit-nunãne nakiterisitsissarfik
- GrlEft77 = *Grønlands Landsråds Forhandlinger 1977 – Efterårs-samling 1977*. Godthåb 1979.
- GrlFor78 = *Grønlands Landsråds Forhandlinger 1978 – Forårs-samling 1978*. Uden trykkested og -år
- GrlEft78 = *Grønlands Landsråds Forhandlinger 1978 – Efterårs-samling 1978*. Uden trykkested og -år
- GrlFor81 = *Grønlands Landstings Forhandlinger – Forår 1981*. Grønlands Hjemmestyre/ Pilersuiffik
- KAL77: *Kalâtdlit-nunãne landsrådip okalokatigissutai 1977*. Uden trykkested og -år.

Lars-Gunnar Larsson

Prästen och ordet

Ur den samiska lexikografins historia

The first attempts at writing Saami were made by Swedish and Norwegian missionaries. Their work also resulted in the first descriptions of the grammar and vocabulary of the Saami dialects. In fact, priests and missionaries have played a very important rôle in Saami lexicography from the middle of the 18th century, when the first dictionaries were published. In Sweden the written Saami was founded on southern dialects, codified in the dictionary by Fiellström 1738, whereas written Saami in Norway were based on Northern Finnmark dialects already in the dictionary by Leem 1768. In the first dictionaries the vocabulary of the Bible dominates over inherent words. During the 19th century the lexicographic works of linguists became increasingly important. In the 20th century priests have still accomplished important linguistic work in the field. Out of the five great dictionaries of different Saami dialects two were written by priests, two by sons of a Lapland priest and one by a pure linguist.

1. Språklig variation och ortografisk norm

Inom ett sammanhängande område i norra Skandinavien, Finland och Ryssland lever sedan urminnes tid det samiska folket. Hur långt söderut i landet samiskt språk varit i bruk i gammal tid är en komplicerad fråga som inte kan utredas här. Idag är Stockholm en av de största samekommunerna i vårt land och inte heller för äldre tiders vidkommande torde det finnas någon anledning att anta att samerna skulle ha varit ett folk med hemorts rätt enbart i nordligaste Sverige (se Larsson 1992: särskilt 97f. med kartor; jag kommer att diskutera denna fråga utförligt i samband med utgivningen av en ordlista över sockenlapparnas språk). Samernas nutida utbredningsområde framgår av kartan på nästa sida. Det rör sig om ett jättelikt område där naturresurserna (framför allt i ett förindustriellt samhälle) inte räcker till för att försörja några stora folkgrupper. Det samiska folket är heller inte talrikt.

Hur många samer det finns är en mycket svår fråga att besvara. Någon enspråkig same kan man knappast träffa idag, däremot är det lätt att finna trespråkiga samer. Faktorer som tvåspråkighet, tryck från majoritetsbefolkningens sida, nationellt uppvaknande, språkets – och för all del också folkets – varierande status i de fyra berörda länderna gör att endast mycket approximativa siffror kan ges. Som ytterligheter har mellan 30.000 och 100.000 personer angivits (M. Korhonen 1981:15; Samer s. 5); allt beror på vilka kriterier man använder för nationalitetsbestämningen. Kanske man kan säga att det finns minst 50.000 samer

idag, därmed inte sagt att alla dessa behärskar samiska språket, framför allt inte i skrift men inte heller i tal.

Fig. 1. Samernas nutida utbredningsområde

Frågan om samernas exakta antal är inte heller betydelsefull i detta sammanhang. Det viktiga är de förutsättningar för dialektsplittring den fåtaliga populationen spridd över det väldiga landområdet erbjuder. Variationen mellan de samiska dialekterna är också högst betydande, men skillnaderna mellan dialekterna uppträder gradvis. Som länkarna i en kedja griper dialekterna i varandra och förändras successivt. Ytterändarna – jämtsamiskan i söder och Ter-samiskan i nordost – utgör helt skilda språkssystem utan möjlighet till förståelse sinsemellan, låt vara att de kan förete sådana överensstämmelser som dialektgeografer kan finna i randområden. Däremot är det knappast möjligt att entydigt peka ut några avgörande dialektgränser inom det samiska språkområdet (Sammallahti 1985; Larsson 1985a).

Skillnaderna mellan de samiska varieteterna är så omfattande att man kan välja att tala om sju eller åtta olika språk (M. Korhonen 1981:17), om nio huvuddialekter eller språk (E. Itkonen 1986:3), om ett språk med tre huvuddialekter eller kanske tre språk (Collinder 1949:2) eller om ett språk med tio huvuddialekter (M. Korhonen 1981: 15ff.). Det är i grund och botten meningslöst att

försöka jämföra olikheterna mellan språk och t.ex. säga att estniskan förhåller sig till finskan som danskan till svenskan. Om man ändå skall försöka beskriva variationen inom samiskan är kanske den bästa jämförelsen den romanska språkgruppen. Ingen sådan jämförelse kan emellertid pressas till någon nämnvärd konkretion eller precision.

Denna naturvuxna språkliga variation, där nationsgränserna inte haft någon betydelse och alltså inte kunnat ge någon anvisning om var gränser mellan samiska språk eller huvuddialekter skall dras, har naturligtvis ställt till stora problem då samiska skall fixeras i skrift. Valet av normgivande varietet har växlat åtskilligt, liksom också de ortografiska konventionerna. När samiska först sattes på pränt var det i missionens tjänst. Prästgärning bland samerna kom i påfallande många fall att förenas med språkvetenskaplig verksamhet. Åtskilliga präster har till samiska översatt religiös litteratur och även utarbetat grammatiker och ordböcker. Den språkliga normen kom därmed att bli beroende av evangelisationens vägar in i Lappland. Då en ort etablerades som bas eller brohuvud i missionsarbetet kunde också ortens lokala språkform få ställning som norm och – eftersom det handlade om religiösa texter – t.o.m. prestigefylld norm (Larsson 1985b).

Förenklat uttryckt kan den svenska missionen bland samerna sägas vara ungefär 100 år äldre än den norska. De äldsta samiska böckerna, en ABC-bok och en mässbok från 1619, har Nicolaus Andræ, som var präst i Piteå, till upphovsman. Dessa första försök att skriva samiska uppvisar en påfallande språklig virrighet. Varken dessa böcker eller 1600-talets största samiska volym, *Manuale Lapponicum* av Johannes Tornæus, uppvisar nämligen något enhetligt samiskt språk (se vidare Forsgren 1987:6ff.). Tornæus text utgör en egenartad blandning av former från olika dialekter, sammanförda utan urskiljbar princip, och denna språkform kan bedömas på olika sätt. Tornæus har ansetts lärd och språkkunnig (Forsgren 1987:13; Qvigstad 1933:336) och rent av blivit kallad samernas *Agricola* (se Stipa 1990:53). Tornæus skiljer sig emellertid markant från Mikael *Agricola*, det finska skriftspråkets fader som baserade sin norm på västfinskan. Hans skriftspråk behöll sin grundläggande betydelse för finskan i närmare 300 år, medan Tornæus skriftspråk aldrig kom att användas av andra.

Syftet med denna framställning är inte att ge någon allmän översikt över de samiska ortografiernas framväxt och variation i fråga om dialektal bas. Jag vill i stället översiktligt visa den nära förbindelsen mellan prästerlig karriär och samisk lexikografi och härvid kommer ett naturligt urval att ske till de präster som hade så god kunskap i samiska att de utarbetade ordböcker. De som översatte religiös litteratur eller författade grammatiker, men inga ordböcker, förbigås dock. Inte heller kommer jag att redovisa alla de ordböcker som, inte minst i våra dagar, framställts med tanke på skolundervisning. Denna presentation skall handla om prästen i Lappmarken och ordböckerna.

De fyra länder där samer lever har under historiens gång ingått i olika kombinationer: Danmark-Norge, Sverige-Finland, Sverige-Norge

och Ryssland-Finland. Eftersom min framställning sträcker sig fram till våra dagar då de fyra berörda nationerna är självständiga har jag valt att tala om t.ex. samemission i Norge och lexikografi i Finland även under de perioder då dessa länder inte var självständiga stater. Att kalla Leem en dansk missionär eller Stockfleth en svensk lexikograf skulle verka förvirrande eftersom de var norrmän.

2. Det sydlapska bokspråket

Nicolaus Andræ i Piteå och Johannes Tornæus i Torneå gjorde tidiga försök att etablera missionsverksamhet bland samerna långt uppe i norra Sverige, men den nya lärans viktigaste marschväg in i Lappland var en annan. Huvudvägen gick enkelt uttryckt från söder mot norr. Den efterlämnade betydligt viktigare språkliga minnesmärken än Andræs och Tornæus första försök att skriva samiska. Även den första samiska ordboken är knuten till en betydelsefull person och den representerar en epokgörande språkform: det handlar om Petrus Fiellström och det sydlapska bokspråket.

Petrus Fiellström – eller Per som han väl kallades – var född i Silbojokk 1697 som son till kyrkoherden där (uppgifterna om Fiellströms person efter Sköld 1984) och han hade redan som barn lärt sig samiska. Som skolmästare i Lycksele insåg han behovet av en samisk ordbok och grammatik för prästerna som arbetade bland samerna: "Af lyckeligare fullbordan med thetta sitt Christeliga upsåt, skulle wisseligen Riksens Höglöflige Ständer, med GUDs hielp hafwa at hugna sig, och följacketligen theraf sielfwa nationen mycken ymnigare wederqweckelse för sina fattiga siälar förspörja, om Presterne, hwilkom thessas [samernas] underwisning åligger, wore ock theras språk mächtige" (Fiellström 1738b:förord).

Fiellströms samiska skriftspråk anses vara baserat på umesamiskan, kanske närmare bestämt dialekten i Sorsele (Sköld 1984:18). Språkformens umesamiska karaktär framgår emellertid mest av grammatikens böjningsformer, där Fiellström brukar former som genitiv singularis på *-n* och lokativ singularis på *-sn*. I ortografin valde Fiellström att genomföra förenklingar vad gäller markeringen av både vokal- och konsonantväxlingar. I sig är detta, som Sköld (1984:19) påpekar, ingen så tokig lösning när syftet var att göra språkformen läsbar över ett stort område. Ett problem utgör dock att skriftbilden varken visar de sydliga dialekternas omljudsväxlingar eller de nordligas stadieväxlingar och texterna kan därför knappast ha använts av prästerna om de ville lära sig samiska som främmande språk utan infödd talares hjälp. För den samisktalande var det dock möjligt att identifiera sina ord i de

reducerade skriftformer texterna erbjöd. Över detta språk gav Fiellström således ut både grammatik (1738b) och ordbok (1738a). Dessutom översatte han en katekes och 1755 utkom hans översättning av hela Nya testamentet. Kombinationen ordbok, grammatik och katekes var ingen ovanlighet bland framgångsrika präster i Lappland. Först 1811, nästan 50 år efter Fiellströms död, utkom hela Bibeln i denna språkform. Under ungefär 150 år fullgjorde Fiellströms sydlapska bokspråk funktionen som samiskt kulturspråk i Sverige.

Fiellströms ordbok omfattar 190 sidor och ger samiska ekvivalenter till sådana svenska ord som prästen-missionären behövde. Syftet har alldeles tydligt varit att betjäna prästerna i undervisningen, vilket ju också framgår av Fiellströms egna, ovan citerade ord, inte att ge en deskriptiv bild av samiskans ordförråd. Lexemet 'Gud' och avledningar därtill utgör 10 uppslagsord, fyra ord för 'frälsare' förtecknas, 'lönskaläge', 'omskärelse', 'havets stillhet' och 'vetemjöl' tas upp, men under 'ren' hittar man endast adjektivet och lexikonets enda ord för 'oxe', *hwåxa*, åsyftar nötkreaturet (Schlachter 1958 s.v. *vüiksès*). Även sådana ord kan naturligtvis ha sitt värde då man söker fastställa ordbokens dialektala bas. I *bijrtiuoppetem* 'omskärelse' noterar man t.ex. skrivningen *-ij-* som med största sannolikhet återger syd- och ume-samiskans långa vokal, inte de nordligare dialekternas korta *-i-*.

Ordförrådet i Fiellströms ordbok tycks ha en vidare täckning än enbart umesamiska. Umesamiskan – åtminstone sådan vi känner den idag – befinner sig i fråga om ordförrådets sammansättning på gränsen mellan sydsamiskan och de nordligare varieteterna och i många fall överensstämmer umesamiskans ord med de nordligare dialekterna (Larsson 1985a:169f.). Så lyder t.ex. ordet för 'snö (i allmänhet)' i de sydsamiska dialekterna i Härjedalen, Jämtland och Västerbotten *lobme* men i arjeplogs-, lule- och nordsamiska, liksom också i östsamiska dialekter, uppträder en helt annan ordstam, saN. *muohta*. Även ume-samiskan har detta nordliga lexem (Larsson 1985a:169). Om man undersöker sådana gränsfallsord i Fiellströms ordbok får man intressanta resultat. För 14 sådana lexem anger Fiellström i sju fall enbart nordliga ord men inget sydligt. I tre fall ger han både det nordliga och det sydliga ordet, t.ex. 'måne' *mano*, *ask*. I två fall räknar Fiellström upp en rad ord, däribland det gängse nordsamiska men inte det sydsamiska standardordet. Det gäller t.ex. ordet för 'billig' där han bl.a. anger *alpes*, ett nordligt ord, men det sydsamiska *liehties* tas inte upp. Slutligen finner man två fall som inte kan sättas in i någon sådan nord-syd-skala. Det gäller ordet för 'svin', Fiellström *swine*, som visserligen mera påminner om saN. *spii'dne* än saS. *snårka* men som nog bör tolkas som ett sent svenskt lån, och det gäller Fiellströms *låcke tiuöte* för '1000' (eg. "tio hundra") som varken liknar saN. *duhát* eller saS. *stuore lühkie*.

Om nu umesamiskans ordförråd genomgående har en så nordlig prägel som min korta studie (Larsson 1985a:163f., 169f.; 1986:166ff.) givit vid handen är det inte de nordliga orden i Fiellströms ordbok som drar uppmärksamhet till sig utan i stället de sydligas låga antal. Man anar ett missionsspråk på marsch mot norr. Under alla omständigheter kan sägas att Fiellströms ordbok tycks ha haft till uppgift – liksom Tornæus Manuale – att betjäna prästerna i så stor del av Lappmarken som möjligt. Kanslikollegium gav honom ju också ett reseanslag för att studera olika samiska dialekter (Sköld 1984:18).

3. Nordlig norm i Norge

Medan den svenska missionen bland samerna i huvudsak tycks ha rört sig från söder mot norr, var missionsvägen på norsk sida den motsatta, från norr mot söder. Lule, Pite och Ume lappmarker på svensk sida motsvaras i Norge endast av en jämförelsevis smal landremsa och de dominerande samiska områdena där är – förenklat uttryckt – dels det sydsamiska området, dels Finnmarken. Finnmarkens språk, nord-samiska, som inte är begränsat till Norge utan också talas i nordligaste Sverige och nordvästra Finland, är idag den dominerande samiska varieteten med minst 75% av de samisktalande. Det är förstaeligt att missionen på norsk sida inriktades på denna folkgrupp.

De första samiska ordböckerna från Norge ligger endast några tiotal år efter Fiellströms ordbok, men de första svenska försöken att bruka samiska som skriftspråk ligger ungefär 100 år före de norska. Knud Leem (uppgifter efter Bergsland 1984:B 53) började verka som missionär i Porsanger och Laksefjord 1725 och blev tre år senare präst i Alta. Som lärare i samiska vid det återupprättade Seminarium lapponicum Fredericianum i Trondheim från 1752 kunde han fortsätta publicera arbeten om samiskt språk. Redan 1748 gav han ut sin grammatik över Porsanger-dialekten, som är språkhistoriskt intressant bl.a. därför att han där jämför fjällsamernas dialekt med kustsamernas. De senares språk har sedermera trängts tillbaka och överflyglats av fjällsamernas (vidare t.ex. Larsson 1986:111ff.). 1756 följde så Leems första ordbok, *En lappesk Nomenclator efter Den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden, "hvilken er den første i Danmark udkomne og hvortil jeg ej haver havt Hjelp af noget Manuscript men aleene samlat den af forhvervet kundskab i Sproget"*, som han skriver i förordet. Leems arbete skiljer sig på flera sätt från de äldsta samiska ordböckerna i Sverige, framför allt genom att han lägger en nordsamisk dialekt till grund för sitt lexikon och grundar sin ortografi på denna dialekt. Vidare framgår att han varit språkintresserad (Leem

1756 Fortale [uppslag 7]) och hans strävan har uppenbart varit inte endast att förse blivande präster med Bibelns ordförråd översatt till samiska utan också att ge en beskrivning av samiskans ordförråd och t.o.m. språkets struktur.

Leems *Lexicon lapponicum bipartitum*, vars första del utkom 1768, förde samisk lexikografi ett stort steg framåt. Ordboken omfattar inte mindre än 1.610 sidor. För de samiska uppslagsorden ges danska och latinska ekvivalenter. Av ordboken framgår tydligt hur väl Leem behärskade samiska. Han uppmärksammar samiskans avledningsmöjligheter och fraseologi och anger noggrant såväl attributiv som predikativ form av adjektiven, en distinktion som utgör den värsta stötestenen för den som studerar samiska. Leems ordbok är det första arbete i samisk lexikografi som tveklöst kan betecknas som ett storverk.

Leem dog 1774 men ordbokens andra del med danska uppslagsord utgavs 1781. Denna del är till omfånget mindre och uppgår till endast 666 sidor, men utgivningen av den är notabel eftersom seminariet i Trondheim stängts efter Leems död och norska åter blivit undervisningsspråk bland samerna (M. Korhonen 1981:56).

4. Lindahl & Öhrling, en klassiker

På svensk sida är också den andra stora insatsen i samisk lexikografi ett resultat av prästerligt arbete. Det handlar om två präster: Eric Lindahl och Johan Öhrling. Johan Öhrling verkade som rektor och präst först i Arjeplog, sedan i Jokkmokk. I sydligare trakter – i Sorsele och Lycksele – hade Eric Lindahl sina prästtjänster. 1780 utkom deras ordbok *Lexicon lapponicum (L&Ö)*. Företaget till den drygt 700-sidiga boken skrevs av Johan Ihre. Ordboken omfattar en kort översikt över grammatiken, författad av Öhrling. Liksom i Fiellströms fall förefaller grunden vara umesamiska, men man lägger märke till bl.a. de parallellformer som ges för lokativ: *Akkasne*, *akkan*, den förra karakteriserar umesamiskan och sydligare dialekter, den senare lulesamiskan. Å andra sidan ges i genitiv endast former med ändelsen *-n* som hör hemma i umesamiskan och söderut, längre norrut är genitiven ändelselös. Denna blandning av dialekterna bör förmodligen ses mot bakgrund av ordboks författarnas hemvist. Själva lexikondelen omfattar två delar. Den mer omfattande delen – sidorna 1–584 – ger samiska uppslagsord, latinska och svenska ekvivalenter samt viss fraseologi. Denna del följs av en kortare (sidorna 585–716) med svenska uppslagsord och samiska ekvivalenter. Ordförrådets dialektgeografiska bas visar överensstämmelser med Fiellströms ordbok. För 14 ord (dock inte alldeles samma ord som i Fiellströms fall) ges i åtta fall endast det

nordligare ordet och i sex fall både det nordliga och det sydliga. Det intressanta i sammanhanget är inte den förhållandevis höga andelen nordliga ord, som får sin förklaring av missionens successiva framträngande norrut, utan det förhållandet att typiskt sydsamiska ord som *tjidtjie* 'mor' varken förtecknas i Fiellströms eller i Lindahls och Öhrlings ordbok. Frågan om Lindahl & Öhrlings beroende av Fiellström är en stor fråga som kräver sin egen undersökning. Här kan bara noteras att man kan finna det bibliskt viktiga men samiskt ointressanta ordet 'omskärelse' även hos Lindahl & Öhrling, men i den samisk-svenska delen blir *pirra tjuoppet* 'omskära' endast en bland tio förtecknade avledningar och sammansättningar. Man kan således i L&Ö se en ökande vilja att beskriva det samiska språkets ordförråd utifrån dess egna villkor.

5. Språkvetare tar över

I och med att den samiska skriftspråksnormen i Sverige lagts fast i sydsamiskt område och missionen fortsatte mot norr måste den tid komma, då sambandet mellan ortens språk och det tryckta ordet brast. Inte ens bibelspråkets auktoritet och ortografins grova beteckningssätt kunde i längden överbrygga de språkliga skillnaderna. Jag påminner om parallellen med den romanska språkgruppen som uppvisar ungefär lika stora inbördes språkliga skillnader som den samiska dialektgruppen. Som sydsamiskans motpol i Sverige kan man ställa lulesamiskan. De mellanliggande dialekterna kan ses som mer eller mindre nära sammanhörande med och underordnade syd- resp. lulesamiska. Lulesamiskan kodifierades i en mycket god språkform av Lars Levi Læstadius, som lärt sig samiska som barn hos sin halvbror Carl i Kvikkjokk, dvs. på lulesamiskt område. Det skriftspråk Læstadius grundade, det nordlapska bokspråket, ibland kallat kátalapskan, finns framför allt dokumenterat i fyra tryckta betraktelser och språket i framför allt Tåluts Suptasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra 'Gamla berättelser om Gud och människan' brukar anses vara idiomatiskt och t.o.m. "schvungfullt" (Forsgren 1987:57f.). Varken ordbok eller grammatik över denna språkform utarbetades dock av Læstadius. När lulesamiskan kodifierades hade initiativet gått över från prästerna till språkvetenskapmännen. 1885 begav sig nämligen den språkitresserade studenten Karl Bernhard Wiklund ut på en årslång resa till Lule lappmark (se vidare Larsson 1996a). Ett av resultaten av denna resa var en lulesamisk ordbok 1890 som året därpå följdes av en ljud- och formlära (Wiklund 1891) – båda på tyska. Språkvalet tycks spegla övergången från missionens praktiska inriktning som krävde svenska (möjligen i förening med lärdomens latin) till språkvetenskapens tyska.

I Norge tog sig språkvetarnas inflytande ett delvis annat uttryck. Den berömde Rasmus Rask medverkade till en ortografisk nydaning som kom att få långvariga konsekvenser, nämligen införandet av en fonematisk grundprincip (M. Korhonen 1981:56). Diakritiska tecken

togs i bruk för nordsamiskan och på norsk sida började man skriva %o och c. På svensk sida utnyttjades efter modell från svenska språket digraferna *sj* resp. *tj*, så som fortfarande är fallet i den nu brukade lulesamiska ortografin. Det är nog ett rimligt antagande att de olika ortografiska principerna i Sverige och Norge bl.a. hänger samman med skriftspråkens geografiska utgångspunkter: det sydlapska bokspråket började utvecklas i söder, i närheten av majoritetsbefolkningens språk – i Norge grundades det första skriftspråket på dialekter så långt från rikets centrum som tänkas kan. För några år sedan kom det gemensamma nordsamiska skriftspråket och dess diakritiska tecken in på svenskt område via svenska kartor och det ledde till våldsamma diskussioner (Mattisson 1993:10, 29f.). Det tog således mer än 200 år innan skriftspråket i Sverige med sina sydliga rötter skulle råka i konflikt med Norges samiska skriftspråk med dess nordliga rötter.

Efter Leems ordböcker följde prästen Nils Vibe Stockfleths *Norsk-lappisk Ordbog* (1852). Det är ett arbete av aktningvärt omfång, närmare 900 sidor. Det är den första ordbok där de diakritiska tecknen kommer till användning. Stockfleth planerade även en samisk-norsk del till ordboken och att ordningsföljden mellan de båda ordböckerna blev som den blev hade åter sin förklaring i prästerskapets behov: "Aarsagen til at den lappisk-norske Del ikke først blev trykt er den, at den norsk-lappiske Del er for Tiden av mere paatrængende Nødvændighed for Præsterne i Finmarken" (Stockfleth 1852:Forord). Prästernas behov av samiska ord återspeglas även i Stockfleths ordbok och det ord som tjänar som schibbolet i min artikel återfinns också här: *Uomskaaren*, adj. birracuopakættai.

Stockfleths samisk-norska manuskript kom att ligga till grund för den samisk-latinsk-norska ordbok som gavs ut av J.A. Friis, professor i lapska och finska vid Oslo universitet från 1866. 1887 utkom hans ordbok med en grammatisk översikt på knappt 50 sidor och en ordboksdel som sträcker sig över 868 sidor i kvartoformat. Intressant för utvecklingstakten inom samisk lexikografi är att Friis i förordet till sin ordbok ser sig föranlåten att kritisera de principer som drygt 100 år tidigare följdes i *L & Ö* vid urvalet av ord.

Det var emellertid Friis efterträdare på professuren i Oslo, Konrad Nielsen som utarbetade den ordbok som nog får ses som det oöverträffade verket i samisk lexikografi: *Lappisk ordbok* (LO). Nielsen hade först tänkt bli präst i sin hemtrakt Helgeland (E. Itkonen 1954:101) men blev i stället språkvetare och expert på Finnmarkens samiska dialekter. Trots teologexamen måste han anses som språkvetare, vilket framgår av förordet till hans samiska ordbok: i ett första häfte (Nielsen 1913) inriktades ortografin på att visa distinktioner "av stor betydning både for sproghistorien og for den praktiske tilegnelse av sproget" (LO:VIII);

språkhistoriens behov sätts främst och präster nämns inte särskilt. Nielsens samiska lexikon (LO) utkom mellan åren 1932 och 1962 i fem band. De tre första banden – tillsammans drygt 2.200 sidor – utgör själva ordboken med samiska uppslagsord och ekvivalenter på norska och engelska. Det fjärde bandet är en systematisk del med orden ordnade i semantiska grupper och försedda med ett bildmaterial som hjälp till förklaringarna. Sista bandet är ett supplement på närmare 300 sidor. De båda sista delarna utkom efter Nielsens död 1953 med Asbjørn Nesheim som redaktör. Nielsens ordbok är ett arbete av grundläggande betydelse och en grund för vad som därefter utkommit av nordsamiska ordböcker; dessa är oftast betingade av ortografiska förändringar. Samers suckan över att professorsbyte i Oslo också innebar ett ortografibyte får sin förklaring av utvecklingen i nordsamiskans ortografier: Friis ortografi ersattes av Nielsens. Nielsens ortografi förändrades något av hans efterträdare Knut Bergsland i samarbete med svensken Israel Ruong och denna ortografi togs i bruk av nordsamer i både Norge och Sverige (ordbok: O. Korhonen 1973). Då denna ortografi i sin tur byttes ut i slutet av 1970-talet innebar det ett mycket stort steg framåt så till vida som att den skulle brukas av nordsamerna i alla de tre berörda länderna, men det var samtidigt ett steg bakåt så till vida som den i mångt och mycket visar överensstämmelser med Friis ortografi. En mycket viktig omständighet i samband med denna den nu brukade ortografen är dock att dess skapare visserligen – som traditionen bjöd – var professor i finsk-ugriska språk i Oslo men också same, Ole Henrik Magga. Bestämmanderätten över samiskans skrivsätt hade därmed – äntligen – kommit över i samernas egna händer. För sydsamiskans vidkommande kan en likartad utveckling iakttas i och med att den senaste och nu brukade ortografen tillkommit i samarbete mellan professor Knut Bergsland, som är den främste vetenskapsmannen på området, och sydsamiskan Ella Holm Bull (ordbok: Bergsland/Mattsson-Magga 1993). Den främste konkurrenten till denna ortografi är prästen Gustav Hasselbrinks (se nedan).

Den samiska lexikografen i Finland har även den prästerlig anknytning, men på ett annorlunda sätt. De samiska språkförhållandena där är också mer komplicerade än i Sverige och Norge: dels är den samiska populationen inte särskilt stor, det handlar om kanske 5.000 personer, dels talas i Finland tre samiska varieteter som skiljer sig mycket kraftigt från varandra. Då man delar samiskan i tre huvuddialekter, låter man av tradition gränsen mellan öst- och centralsamiska dialekter utgöras av gränsen mellan nordsamiska och Enare-samiska. Det finns emellertid också argument, t.ex. skillnader i ordförrådet (Rydving, under utg.), som talar för att gränsen i stället skall dras ett steg längre österut, alltså mellan Enare-samiska och skoltsamiska. Såväl

nord- som Enare- och skoltsamiska talas i Finland. Under perioden mellan 1809 och Finlands nationella självständighet, då mycket fenno-ugristiskt fältarbete av grundläggande betydelse utfördes, låg också de samiska dialekterna på Kolahalvön väl inom räckhåll för finska forskare och åtskilligt insamlingsarbete bedrevs där, t.ex. av M.A. Castrén och D.E.D. Europaeus. Även om språkmän som Arvid Genetz publicerade en mindre ordbok över kolasamiskan 1891, är det framför allt två prästbarn som gjort de verkligt storartade insatserna. Lauri Itkonen var präst i Enare och av hans söner blev två, Toivo Immanuel och Erkki, ordboksförfattare. Faderns – och släktens (Bartens 1993: 275) – engagemang för samerna och förtrogenhet med Lappland hade säkerligen påverkat sönerna. Resultaten är imponerande: T.I. Itkonen gav ut en ordbok över skolt- och kolasamiska dialekter på drygt 1.200 sidor och Erkki hann avsluta sin stora Enare-samiska ordbok innan han gick bort 1992. Dessa både ordböcker företer både likheter och olikheter.

Erkki Itkonens Enare-samiska ordbok (IW) omfattar tre lexikon-delar på över 1.300 sidor och en grammatik- och registerdel. Som uppslagsord redovisas 5.707 grundord i numrerade artiklar av varierande längd som också innefattar avledningar och sammansättningar. Orden översätts till tyska men registerdelen innehåller också en förteckning över sådana nordsamiska ord som har etymologisk motsvarighet i Enare-samiskan. Uppslagsorden i IW skrivs i stort sett med det nutida skriftspråkets ortografi.

T.I. Itkonens uppgift däremot var att beskriva ordförrådet i dialekter spridda över ett större område, vilket i sig är skäl till större variation, som talas inom ett gransområde i religiöst hänseende – och därmed följer olika teckenuppsättningar. Skoltsamerna och deras östliga grannar kolasamerna är grekisk-ortodoxa och nyttjar därmed det kyrilliska alfabetet (vidare Larsson 1996b), men efter andra världskriget hamnade en del skolter på den finska sidan gränsen, dvs. på de latinska bokstävernans sida. T.I. Itkonen hade därför inget enhetligt skriftspråk med skriftspråksformer att använda uppslagsord i sin ordbok när den utkom 1956. Han valde därför att sätta skoltsamiska former från Paatsjoki-dialekten i fonetisk transkription som uppslagsform. Det säger sig självt att en mer än 1.000-sidig ordbok med dialektformer i finsk-ugrisk fonetisk transkription som uppslagsord inte blir direkt lätthanterlig. WKK är emellertid inte unik inom fenno-ugristiken; likadana ordböcker framställdes vid samma tid av Karjalainen (1948) för chantiska dialekter och av Lehtisalo (1956) för nentsiska. Till skillnad från IW översätts de skolt- och kolasamiska orden i WKK både till tyska och finska. Häri återspeglas emellertid knappast någon omtanke om modersmålstalarnas behov – ryska hade då varit det

nödvändiga språket – utan snarare finska språkets starka ställning som arbetspråk i finsk fenno-ugristik. Ett lexikon med uppslagsorden i fonetisk skrift och ekvivalenterna på vetenskapens två språk representerar den maximala utvecklingen bort från prästernas lexika med deras praktiska syften. Notabelt är att det var en prästson som skapade det.

För de östsamiska dialekternas vidkommande kan det annars noteras att de ryska prästernas missionsiver inte resulterat i lexikonarbete. En översättning av Matteus-evangeliet till skoltsamiska utkom 1884 (M. Korhonen 1981:64), men ingen ordbok kom till. Härtill kan väl flera faktorer ha bidragit, t.ex. att de ryska samerna är än färre än de finska – man brukar räkna med knappa 2.000 talare. En bidragande orsak har väl också varit att predikan spelar en mindre viktig roll i den grekisk-ortodoxa gudstjänsten; ryska präster bland skolt- och kolasamer hade mindre anledning att vända sig till gudstjänstbesökarna på deras eget språk än de lutherska prästerna i Sverige och Norge. På senare år har dock kolasamiska ordböcker kommit ut, men de förföljs av de vanliga problemen att välja ortografi.

6. Prästerliga insatser i Sverige under senare tid

I takt med att språkvetare arbetat fram ordböcker för de flesta samiska dialekter – eller språk om man så vill – har det lexikografiska arbetet kanske framför allt kommit att bestå av viss omarbetning och framför allt överföring av äldre ordböcker till ny ortografi, t.ex. Sammallahti (1989). Vidare har för åtskilliga varieteters vidkommande mindre ordböcker för skolbruk utarbetats, t.ex. Jernsletten (1983) och Svonni (1984).

Helt har emellertid inte den samiska lexikografin glidit prästerna ur händerna ur händerna ens under 1900-talet. I Sverige finns två storslagna ordböcker som utarbetats av präster, även om de haft täta kontakter med språkvetenskapens värld (Larsson under utg.) eller rent av fått grundlig språkvetenskaplig skolning. Till stor del har de samlat materialet för ordböckerna själva även om de också inarbetat andras ordsamlingar i sina lexika. Grunden är dock de utmärkta insikter i sina respektive dialekter som de förvärvat genom mångårig prästtjänst i samiska områden.

Harald Grundström, som lämnade sin komministertjänst i Jokkmokk 1953 efter mer än 30 års tjänstgöring där (Lundmark 1996: 110), utgav mellan 1948 och 1954 en monumental ordbok över lulesamiskan (HG). Uppslagsorden är skriftspråksformer – baserade på Wiklunds skriftspråk – och efter dessa redovisas i fonetisk skrift formerna i olika underdialekter. Ekvivalenter ges på svenska och tyska. Själva ordboksdelen, som omfattar närmare 1.600 sidor, följs av ett register över nordsamiska motsvarigheter, en efterskrift och böjningsparadigm

för olika lulesamiska underdialekter. Register, efterskrift och paradigm omfattar över 200 sidor. Att redovisa böjningsparadigm för underdialekter är väl motiverat eftersom ordboken täcker språket i både Jokkmokk och Gällivare och mellan dessa båda finns mycket stora skillnader såväl i fonologi som i morfologi (Wickman 1980). Det nordsamiska registret i både IW och HG visar dels nordsamiskans starka ställning, dels den roll Nielsens ordbok spelar. Grundströms ordbok är ett storverk. Man kan visserligen finna ordet *pirratjuohpakvuohhta* 'oomskurenhet (relig.)' som snarast visar att ordboksförfattaren tagit traditionell hänsyn till Bibelns ordsfatt, men äktsamiska ord, som termer för t.ex. rennäring, förtecknas med stor noggrannhet och säkerhet.

Gustav Hasselbrink verkade i 13 år som komminister i Dikanäs i södra Västerbotten (vidare Söderström 1996). När han lämnade tjänsten var hans kunskaper i sydsamiska så goda att de resulterade i en doktorsavhandling om sydsamiskans komplicerade ljudsystem. Som pensionär i Uppsala kunde han sedan utarbeta manus till sin sydsamiska ordbok, *Südlappisches Wörterbuch (SW)*, ett arbete på nästan 1.500 sidor. Ordboken inleds med en grundlig grammatikdel och Hasselbrinks arbete erinrar därmed om Fiellströms nästan 250 år äldre arbete, låt vara att Fiellströms grammatik kom ut som separat bok. Hasselbrink anger uppslagsorden i en egen ortografi och anger ekvivalenterna enbart på tyska. Det är förståeligt att dagens sydsamer ser överförandet av SW:s ordformer till den numera i Norge och Sverige gängse och införandet av svenska ekvivalenter som något synnerligen eftersträvansvärt. Prästen Hasselbrinks grundliga ordbok över sydsamiskan blev mer av en källa för språkvetenskaplig forskning och ett monument över ett språk på väg att dö ut än ett arbetsredskap för de sydsamer som idag arbetar för att revitalisera sitt modersmål. Det är långt ifrån någon självklarhet att sydsamiskan i Norge och Sverige kommer att försvinna.

I denna översikt över präster som också varit samiska lexikografer har den språkvetenskapliga skolningen kommit att ta större och större plats. Det passar därför att avsluta med en nutida ordboksförfattare som i sig kombinerar båda dessa roller. Olavi Korhonen var på 1970-talet samernas kyrkoherde och han gav också ut två svensk-samiska och samisk-svenska ordböcker i det mindre formatet, den ena över nordsamiska (O. Korhonen 1973), den andra över lulesamiska (O. Korhonen 1979). 1982 disputerade han i finsk-ugriska språk och blev snart därefter professor i samiska vid Umeå universitet. Han arbetar nu på en stor ordbok över nordsamiskan och kan därmed utgöra bästa tänkbara slutvinjett för en översikt över präster som blivit samiska lexikografer.

Idag förfogar vi över monumentala ordböcker över de allra flesta samiska språk – eller huvuddialekter – från sydsamiskan längst i söder till kolasamiskan i öster. Från söder till norr och öster utgörs de av SW för sydsamiskan, HG för lulesamiska, LO för nordsamiskan, IW för Enare-samiskan och WKK för skolt- och kolasamiska. Trots att ortografin i de flesta av dessa skiljer sig från den som brukas idag och trots att ytterligare några ordböcker av olika skäl måste betecknas som mycket betydelsefulla (t.ex. Schlachter 1958; Genetz 1891; Sammallahti 1989), torde ingen bestrida att det är just dessa fem som är de tyngst vägande arbetena inom samisk lexikografi. Av dessa ordböcker har en författats av en ren språkvetare, två av

präster och två av prästsöner. Kyrkans män har i hög grad bidragit till vår kännedom om ordförrådet i de samiska språken, både i gammal tid och modern.

Ordböcker

- Bergsland, Knut/Mattsson Magga, Lajla, 1993: *Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja. Sydsamisk-norsk ordbok*. Indre Billefjord Idut.
- Fiellström, Petrus, 1738a: *Dictionarium sueco-lapponicum Eller en Orda-Bok I hwilken The förnämste Swänska Ord efter Alphabetet upsökas kunna, och på Lapska gifne finnas*. Stockholm.
- Friis, Jens A., 1887: *Ordbog over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt over sprogets grammatik. Lexicon lapponicum cum interpretatione latina et norvegica adiuncta brevi grammaticae lapponicae adumbratione*. Christiania.
- Genetz, Arvid, 1891: *Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielen- näytteitä. Wörterbuch der Kola-lappischen Dialekte nebst Sprach- proben*. Helsingfors.
- HG = Grundström, Harald, 1948–1954: *Lulelappsk ordbok. Lulelapp- pisches Wörterbuch*. 1–4. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C:1.). Uppsala/København.
- IW= Itkonen, Erkki, 1986–1991: *Inarilappisches Wörterbuch*. I–IV. (Lexica societatis fenno-ugricae. 20:1–4.) Helsinki.
- Jernsletten, Nils, 1983: *Álgosátnegirji. Samisk-norsk ordbok*. Tromsø, Bergen, Oslo/Stavanger: Universitetsforlaget.
- Karjalainen 1948 = K.F. Karjalainens *ostjakisches Wörterbuch*. Be- arbeitet und herausgegeben von Y.H. Toivonen. (Lexica societatis fenno-ugricae. 10.) Helsinki.
- Korhonen, Olavi, 1973: *Sádnigir'ji sámigielas ruotagillii dáros ruota- gielas sámigillii. samisk-svensk svensk-samisk ordbok*. Jokkmokk
- Korhonen, Olavi, 1979: *Bákkogir'je julevusámes dárrui dáros julevu- sábmái. lulesamisk-svensk svensk-lulesamisk ordbok*. Luleå.
- Leem, Knud, 1756: *En lappesk Nomenclator efter Den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden*. Nidrosiæ.
- Leem, Knud, 1768–1781: *Lexicon lapponicum bipartitum*. I–II. Nidrosiæ.
- L&Ö = Lindahl, Eric/Öhrling, Johan, 1780: *Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico*. Holmiæ.
- Lehtisalo, Toivo, 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*. (Lexica societatis fenno-ugricae. 13.) Helsinki.
- LO = Nielsen, Konrad/Nesheim, Asbjørn, 1932–1962: *Lappisk ordbok. Lapp Dictionary*. Grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og

- Kautokeino. 1–5. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XVII:1–5). Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Nielsen, Konrad, 1913: *Lappisches Wörterbuch nach den Dialekten von Polmak, Karasjok und Kautokeino. Heft 1.* (Lexica societatis fenno-ugricae. 1.). Helsingfors.
- Sammallahti, Pekka, 1989: *Sámi-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja.* Ohcejohka: Jorgaleaddji.
- Schlachter, Wolfgang, 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie.* (Lexica societatis fenno-ugricae. 14.). Helsinki.
- Stockfleth, Nils Vibe, 1852: *Norsk-lappisk Ordbog.* Christiania: J.W. Cappelens Forlag.
- Svonni, Mikko, 1984: *Skuvlasátnelistu.* Jokkmokk: Sámiskuvlastivra.
- SW = Hasselbrink, Gustav, 1981–85: *Südlappisches Wörterbuch.* Band 1–3. (Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C:4.) Uppsala: AB Lundequistska bokhandeln.
- Wiklund, K.B., 1890: *Lule-lappisches Wörterbuch.* (MSFO 1.) Helsinki.
- WKK = Itkonen, Toivo Immanuel, 1958: *Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen. Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja.* I–II. (Lexica societatis fenno-ugricae. 15.) Helsinki.

Övrig litteratur

- Bartens, Raija, 1993: Erkki Itkonen 1913–1992. I: *FUF*, 275–281.
- Bergsland, Knut, 1984: *Eldre samiska tekster.* Universitetet i Tromsø, Institutt for språk og litteratur.
- Collinder, Björn, 1949: *The Lappish Dialect of Jukkasjärvi. A morphological survey.* (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 37:3.) Uppsala / Leipzig.
- Fiellström, Petrus, 1738b: *Grammatica Lapponica.* Holmiæ.
- Forsgren, Tuuli, 1987: *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850.* (Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen Umeå universitet. 36.) Pedagogiska institutionen, Umeå.
- FUF = *Finnisch-ugrische Forschungen.* 1–. 1901ff. Helsinki.
- Itkonen, Erkki, 1954: † Konrad Nielsen. I: *FUF Anzeiger*, s. 100–105.
- Korhonen, Mikko, 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan.* Helsinki: SKS.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1985a: Kriterien zur Klassifizierung der lap-pischen Dialekte in Schweden. I: *Dialectologia Uralica.* Materialien des ersten internationalen Symposions zur Dialektologie der ura-

- lischen Sprachen 4.–7. September 1984 in Hamburg. Herausg. W. Veenker. Wiesbaden. s. 159–171.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1985b: Vägen till ett skriftspråk. I: *Tvärsnitt* 3/1985. Uppsala. s. 30–37.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1986: Nordligt i söder och sydligt i norr. Något om samisk dialektforskning. I: *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1985*. s. 106–122.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1992: Gemeindelappen und Schweden. I: *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und slavischen Sprachraum*. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991. Hrsg. L. Honti et al. Amsterdam. s. 97–110.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1996a: Karl Bernhard Wiklund. I: *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*. Utg. R. Raag & L.-G. Larsson. (Ursus 2.) Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet. s. 33–55.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1996b: Tecknen på gränsen mellan öst och väst. I: *Att förstå Europa – mångfald och sammanhang*. Humanistdagarna vid Uppsala universitet 1994. Uppsala. s. 285–289.
- Larsson, Lars-Gunnar, under utg.: *Herr Komminister! Herr Professor! K. B. Wiklunds och Harald Grundströms brevväxling 1922–1934*.
- Lundmark, Bo, 1996: Prästen som samisk språkforskare. I: *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*. Utg. R. Raag & L.-G. Larsson. (Ursus 2.) Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet 1996. s. 95–115.
- Leem, Knud, 1748: *En lappisk Grammatica Efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden, Samt Et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold*. Kiøbenhavn.
- Læstadius, Lars Levi, 1844: *Tåluts Suptsasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra*. Härnösand.
- Mattisson, Ann-Christin, 1993: *Samiska ortnamn på fjällkartorna*. (Ortnamn och namnvård 3. LMV-rapport 1993:19.) Lantmäteriet, Gävle.
- Qvigstad, J., 1933: Die Sprache in Tornæus' Manuale Lapponicum. I: *Liber semisaecularis societatis fenno-ugricae*. (MSFOu 67.) Helsinki. s. 336–350.
- Rydving, Håkan, under utg.: *Words and Varieties: Dialectometrical Studies of Saami*. (Diss.)
- Samer*. Informationsskrift. 1991. SSR:s kultur- o. utbildningsutskott, Umeå.

- Sammallahti, Pekka, 1985: Die Definition von Sprachgrenzen in einem Kontinuum von Dialekten: die lappischen Sprachen und einige Grundfragen der Dialektologie. I: *Dialectologia Uralica*. Materialien des ersten internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.–7. September 1984 in Hamburg. Herausg. W. Veenker. Wiesbaden. s. 149–158.
- Sköld, Tryggve, 1984: Pehr Fjellström och det svensksamiska skriftspråket. I: *Saga och Sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1984. Uppsala. s. 15–26.
- Stipa, Günter Johannes, 1990: *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft von der Renaissance bis zum Neopositivismus*. (MSFOu 206.) Helsinki.
- Söderström, Sven, 1996: Gustav Hasselbrink och den sydsamiska ordboken. I: *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*. Utg. R. Raag & L.-G. Larsson. (Ursus 2.) Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet 1996. s. 131–142.
- Wickman, Bo, 1980: Features of Dialect Mixture in the Lappish Dialect of Northern Gällivare. I: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27.VIII 1980*. Pars III. Red. O. Ikola. Turku: SKS. s. 267–274.
- Wiklund, K.B., 1891: *Laut- und formenlehre der Lule-lappischen dialekte*. (Göteborgs kongl. vetenskaps och vitterhets samhälles handlingar. Ny tidsf. H. 25.) Göteborg.

Kodade tecken:

□ =stunget t.

= akut cirkumflex övber föregående *s* och *c*, dvs. *s]* resp. *c]*.

%oãt

t

†

c

Hjalmar P. Petersen

Man vil ikke se noget, som man ser.

Man vil ikke se noget således som man ser det

This article is about the edition of a Danish-Faroese Dictionary published by Føroya Fróskaparfelag in December -95. It is also about the situation of Faroese as a language, and the author's conclusion is that the language is not a dying language. Loanwords are written according to Faroese phonology and morphology. The principle behind this is to be seen in the article. The name of the article shall be seen as a criticism of the Faroese purism, which sometimes is rather extreme in its denial of the actual language situation, making it very difficult for people to use the language in everyday communication. This has changed since the publication of the dictionary, and people are now able to use e.g. loanwords authorised in a dictionary.

1. Den færøske sprogsituation

1.1 Sprogets overlevelsesmuligheder

Det færøske sprogsamfund består af ca. 42.000 sprogbrugere med færøsk som hovedsprog. Her definerer jeg et hovedsprog som "et sprog, der bliver talt af størstedelen af befolkningen." Foruden de ca. 42.000 sprogbrugere på Færøerne, bliver færøsk også talt af de mange færinger i Danmark. En lille dansk sprogminoritet findes på øerne. De fleste forstår færøsk, og man taler overvejende færøsk til dem, selv om mange gerne svarer på dansk. Disse har næppe nogen nævneværdig indflydelse på det færøske sprogs fortsatte beståen. Dansk er vores første andet sprog, hvilket har sat sine spor – særlig i ordforrådet. Flere låneord kan og må i dag betragtes som dele af færøsk. Denne kendsgerning skal også genspejles i ordbøgerne. Senere i artiklen bliver diskussionen om stavningen af fremmedordene behandlet, samt hvilke danismer, kan anses som en naturlig bestanddel af den enkelte færøske sprogbrugers sprogudøvelse.

I 1948 blev færøsk anerkendt som officielt sprog i kirker og skoler. Færøsk fik politisk status som hovedsprog, men dog således, at dansk skal læres grundigt. At sproget fik politisk status gjorde, at man i dag bruger sproget som første sprog i skoler, kirker og i alle officielle institutioner – retsvæsenet undtaget. Dette har stor betydning for sprogets fortsatte beståen set ud fra den sociolingvistiske term statusplanlægning. Skal man gøre sig tanker om sprogets overlevelsesmuligheder ved at gøre brug af en anden sociolingvistisk term, korpusplan-

lægning, er færøsk ikke et af de germanske sprog, der er i fare for at uddø. Dette beror på, at man har en del original litteratur på færøsk, både prosa og lyrik, og mange musikbands skriver og synger på færøsk. Sproget er undervisningssprog i alle skoler og bliver også benyttet i alle kirker. Man har færøsk radio, TV og aviser, der kommer ud alle ugens dage bortset fra mandag. Teatergruppe bruger kun færøsk, og i de senere år er en hel del børnebøger, nogle tegneserier og skolebøger publiceret på færøsk. I tidens løb har man fået to Engelsk-færøske ordbøger av Skarði (1986) og í Skála, Mikkelsen & Wang (1992). Man har en ajourført Dansk-færøsk ordbog (Petersen 1995), der delvis bygger på en ældre redaktion av Jóhannes av Skarði (1967/1977), og en Dansk-færøsk ordbog forfattet af Jógvan við Áanna (1961, 1966, 1971, 1977), se Enni (1991). Alt dette er med til at styrke sprogets overlevelsesmuligheder.

Geografisk er øerne ret så isolerede. De næste årtier bliver det næppe aktuelt med f.eks. en stor dansk tilflytning til øerne. Dette er ikke helt uvæsentligt for sprogets overlevelsesmuligheder sammenlignet med f.eks. bretonsk i Frankrig, hvor man har problemer med de mange fransksprogede tilflyttere til oprindelige bretonsksprogede områder. Omgangssproget bliver fransk i skoler såvel som i børnehaver og kirker. Humphrey L. Humphreys (1993). Dette problem har man ikke på Færøerne. Hvad der vil ske på øerne som følge af en evt. olieindustri er svært at bedømme, men man kan regne med meget store samfundsmæssige omvæltninger, der vil påvirke hele kulturlivet, og som følge deraf også sproget.

Forudsætningerne for et sprogs uddøen er overvejende ydre økonomiske forhold, og et folks holdning til selve sproget. Er man stolt af sproget, eller undslår man sig for at tale det? En undersøgelse, Holm (1993) viser, at gymnasieelever har en meget positiv holdning til færøsk som sprog. Desuden bliver færøsk ikke talt af en sproglig minoritet på Færøerne. Det er ikke et sprog, der er i fare for at blive opslugt af et folk med et andet sprog som f.eks. Minor Mlabri nordpå i Indokina, Rischel (1995). Alle disse ting taget i betragtning, kan man roligt sige, at den færøske sprogsituation er meget forbedret, især set i forhold til århundredets begyndelse, hvor sproget var forbudt i kirke og skoler. Da havde man heller ikke nogen litteratur, og skriftsproget var ungt (fra midten af 1800). Sproget har gennem hele århundredet styrket sin position, takket være de spirer, der blev sået af romantikken og nationalbevægelsen. Det bør dog nævnes, at man fra politisk side ikke synes at være opmærksom på vigtigheden af at få færøsk tale og undertekster i tv'et. Desuden er bevillingerne til børne-tv yderst små, ja man må snarest betegne dem som latterlige. I en tid hvor næsten hver husstand har parabol, er det meget uheldigt, at de politiske myndigheder

ikke er opmærksomme på den fare, der for tiden kommer fra engelske film.

1.2 Den færøske purisme og færøsk talesprog

Purismens historie på Færøerne begynder i slutningen af forrige århundrede med dr. J. Jakobsen, og er videreført af bl.a. prof. Chr. Matras og prof. J.H.W. Poulsen. Dr. Jakobsen benyttede en del islandske ord, men han brugte også gamle færøske ord, der fik udvidet betydning, f.eks. *rás* 'sti' til 'bane' som i 'stjernernes baner'. I mod. færøsk betyder ordet desuden 'kanal', såsom 'tv-kanal' Larsen (1993). Denne tradition blev opfulgt af Chr. Matras og J.H.W. Poulsen. En del af purismens ord har vist sig gennemslagsdygtige, mens andre sjældent bliver benyttet. Blandt almindelige nyord kan nævne *kollvelting* 'revolution', *eyglei>ari* 'observatør', *pallbor* 'panel', *telda* 'computer', *fløga* 'CD', *kyknuskapa>ur*, *kyknudána>ur* 'celleformet' osv. Skal man imidlertid følge den strenge, færøske purisme, der bærer præg af fundamentalistisk tro, så skal alle fremmedord renses ud af sproget. Leksikografens opgave er dog mere konkret. Han/hun skal lave en ordbog, der er i overensstemmelse med den aktuelle sproglige situation. Derfor bliver han/hun nødt til at tage en del låneord med. Enhver form for kommunikation ville desuden være umulig, hvis disse ord blev rensat ud af sproget. Ordbøger må derfor indeholde ord af slagsen *spitari*, *mikrofon*, *sex*, *pedalur*, *moralur*, *etikkur* og ikke kun de puristiske *fer>agevi* 'gaspedal', *ljó>tak*, *ljó>fatur* 'mikrofon', *kynsliv* 'sex' *ástig* og *føtil* 'pedal' *si>alæra* 'moral, etik', med flere. For en udenlandsk læser synes dette måske som en selvfølge. På Færøerne har det ikke været det, førend ved publikationen af EFO:1992 og i højere grad i DOF:1995.

Man kan spørge om, hvor mange konstruerede ord der bliver brugt i talesproget. Et illustrerende eksempel af den færøske talesprogssituation er belyst af Godtved-Jacobsen og Nattestad-Steintún (1996). De har gjort et talesprogseksperiment, hvor de valgte 50 fremmedord. Ordene blev sat ind i en dansk kontekst. Forsøgspersonerne skulle oversætte den danske tekst. Godtved-Jacobsen og Nattestad-Steintún ville have fat i ord som *tænasta* for *service*, *kaffibú* for *café* osv. Fem kvinder og fem mænd i 20–30 års alderen fik sætningerne forelagt. Først skulle forsøgspersonerne oversætte ordene til deres eget talesprog. De fik derefter at vide, at de skulle lave en ny oversættelse, men nu skulle de oversætte sætningerne til så godt færøsk som overhovedet

muligt. Resultatet var ganske interessant, og genspejler forskellen imellem almindeligt omgangssprog og det sprog, puristerne ønsker sig. Hver forsøgsperson oversatte gennemsnitligt 9 af de 50 ord "ret", da oversættelsen var spontan. Anden gang – da de havde fået besked på at tænke sig om – var resultatet 22 "rette" ord ud af 50. Dette viser, at man i mange tilfælde ikke har en del af purismens ord i korttidshukommelsen, kun i langtidshukommelsen. Ordene er ofte ikke en naturlig del af sprogbrugerens kompetence, men kan for en del blive det, hvis de bliver brugt af f.eks. TV og radio samt aviserne, og retfærdigvis bør også nævnes, at man i de sidste årtier har set en hel del nyord slå an, just fordi medierne og børnebøger bruger dem.

1.3 Ordforrådet genspejlet i ordbøger

Jakobsens og Steinatúns undersøgelse er interessant, men på trods af dette faktum, har purismen en udpræget tendens til ikke at ville, eller psykologisk kunne, acceptere den aktuelle færøske sprogsituation, forstået således, at den ikke vil have en del af det færøske ordstof af udenlandsk oprindelse genspejlet i ordbøger og andre tekster. Holdningen er tydelig i forordet til 1967-udgaven af Donsk-føroysk orðabók:

Den aktuelle færøske sprogsituation er den, at flere ord, der bliver brugt i talesproget, ikke er medtaget i skriftsproget. Lige siden man begyndte at blive opmærksom på det færøske sprogs situation, og man for alvor begyndte at arbejde med sproget, har man anset dem [danismerne og fremmedordene] for at være ufærøske, selv om folk generelt benyttede dem. Færinger har altid været purister i deres sprogpolitik. Disse ord er heller ikke taget med i denne bog.¹ (av Skar*i* 1967; min oversættelse).

I 1995 redaktionen af den Dansk-færøske ordbog valgte redaktionen bevidst at tage en del fremmedord med. De blev, efter islandsk og norsk model, stavet i henhold til færøsk fonologi og morfologi. Brugeren skulle kunne finde et ord for et andet, hvad enten det så var af færøsk eller fremmed oprindelse, og vigtigst af alt, ordbogen skulle så vidt muligt genspejle den aktuelle færøske sprogsituation. Vi fandt det vigtigt, at undgå en fremmedgørelse af sprogbrugeren, jf. Weyhe E. (1995), og at man for så vidt som muligt skal komme uden om det, E.

---

¹ "Málstøðan í Føroyum er tann, at mong orð, sum vanligar verða nýtt manna millum, hava ikki fingið innivist í bókamáli. Tey hava, heilt frá tí at áhugin fyri málinum vaknaði, og farið varð rættiliga undir at arbeiða við tí, verið hildin at vera óføroysk, tó at fólk yvirhøvur nyttu tey. Føroyingar hava so í málstrevi sínum alla tíðina verið tað, vit kunna kalla málreinsarar. Tílk orð eru heldur ikki tikin upp í hesa bók."

Haugen kalder *schizoglossia*². Enhver kan vel også se, at det er ganske meningsløst, at gøre seriøse leksikografiske arbejder efter citatet ovenfor. I DFO:1995 valgte vi en mellemvej, og medtog en del nyord sammen med fremmedordene, for ad den vej muligvis at kunne introducere nyordene ind i sproget, eks. *akkumulator* og *ravlø>a*; *egoisma* og *særlystur*, *sjálvsøkni*; *gir* og *gervi*. Det er nu op til hver enkelt, hvilket ord han/hun vælger at skrive, og dette har man ikke før praktiseret i ordbogsredaktioner på Færøerne, undtagen delvis i EFO:1991. (Forkortelse for Ensk-føroysk or>abók).

Denne pragmatiske holdning til sproget og ordbogsarbejder er imidlertid ikke ny. Long (1967) skrev en anmeldelse af den Danske-færøske ordbog fra 1967. Her efterlyser han flere almindelige talesprogsord af udenlandsk oprindelse. Også karakteriserer han den færøske purisme som en institution, der vil ensrette sproget. Long skriver:

Bogens hensigt er altså ikke at give et billede af færøsk, således som det er eller som det var, da folk her tænkte på færøsk. Den er tænkt som et redskab til at ensrette sproget efter hovedet på mænd, der har slået sig sammen til at klække en ny, glamorøs oldnordisk sprogfugl Fønix.³

Det bør fremhæves, at det er et meget centralt emne, Long her kredser om. Dette, at man ad puristisk vej prøver på at *lave* et sprog og ikke accepterer den aktuelle sprogsituation. Long mener, at 1967 redaktionen bl.a. skulle indeholde ord som *avdanka>ur* 'afdanket', *feilur* 'fejl', *kobling* 'kobling', *avlurta* 'aflytte' *diet*, *aforisma*, *avske>* 'afsked', *straffur* 'straf' ...

I nyere tid har man også set sådanne synspunkter, jf. Niclasen (1994), Thomsen (1993 og 1996), Andreassen (1995), Petersen. (1995). Thomsen mener, at man bliver nødt til at acceptere en større del af talesproget i skrift og også i ordbøger. Ofte bliver låneordene vurderet som hørende til lavsproget, mens nyord hører til højsproget. Lavsproget er i denne sammenhæng det almindelige færøske talesprog. Petersen (1995) mener, at man groft sagt kan dele danismerne op i to grupper. Nogle er mere danistiske end andre, mens andre igen er blevet forfærøsket (hvis man må have lov til at benytte disse to udtryk). De FF danismer er sådanne, som er blevet en del af sprogbrugerens naturlige sprogudøvelse, bl.a. fordi man enten ikke har noget færøsk ord, eller fordi de færøske ord kan virke umoderne og til tider

² Haugen siger om *schizoglossia*: "En slags personlighedsspaltning, som har gjort mange mennesker språklig splittet og usikre" Her fra Thomsen (1995).

³ "Bókin er altso ikki ætla> at skula geva eina mynd av føroyskum máli, sum ta> er ella sum ta> var, tá i> fólk her hugsa>i á føroyskum, men sum eitt ambo> til at einsrætta máli> eftir høvðinum á monnum, sum hava tiki> seg saman um at fáa klakt ein nýggjan, glæsiligan norrønmálsfugl Fenix" (Andreassen 1979:208).

lattervækkende. Et godt eksempel på dette, er de meget almindelige ord *forelska*, *forelskilsí*. I redaktionen fra 1977 oversætter Skarði av J. *forelske* således:

forelske *f. sig i*: fáa hug á, leggja ástarhug á, fáa yndi el. tokka til; *f-t ásttíkin*; *f-t i en pige*: góur við eina gentu; *være f-t i hinanden*: vera gó, verða blí; *blive (være) f-t i*: fáa (hava) hug á; *han blev f-t i hende*: honum rann tyur at henni (el. til hennara); *de blev f-t i hinanden*: har runnu ástir saman.

Dette er forandret i 1995 udgaven til:

forelske *s. forelske sig i forelska seg í*, fáa hug á, fáa yndi el. tokka til; *forelsket i en pige forelskaur* í eini gentu, góur við eina gentu; *være forelsket i hinanden* vera gó, vera forelska; *være forelsket* vera forelskaur; *han blev forelsket i hende* hann var forelskaur í henni, hann fekk hug á henni; *de blev forelsket i hinanden* tey blivu forelska í hvørjum ørum

Og i artiklen **forelsket** er oversættelserne: *forelskaur*, *forliptur*, *ásttíkin*, *alskhugaur*, *tokkabundin* (at einum). av Skarðis *leggja ástarhug á* el. *honum rann tyur at henni* er umulige såvel i en moderne tekst som i tale. De kan måske bruges i meget høj og fornem stil. Oversættelserne i 1995 redaktionen er i overensstemmelse med den aktuelle sprogsituation, og de er med vilje blevet knæsat, fordi sprogbrugeren skal kunne have mulighed for at bruge et talesprogsord, men nu med den forskel fra tidligere, at de har en ordbogsautoritet bag sig.

Et ord som *forelskaur* eller *forelskilsí* er accepteret af (næsten) alle sprogbrugere. Modsat nægter folk kategorisk at benytte visse andre danismer. Det er ligesom de har en fingerspidsfornemmelse for, hvilke danismer, der er acceptable, og hvilke, der ikke går an. Situationen er selvfølgelig noget forenklet; men det ville ikke desto mindre være umuligt at få nogen til at bruge f.eks. ordet **smukkur* 'smuk' Thomsen (1996). Grunden hertil kan være, at man har et godt færøsk ord *vakur*. Og alligevel. Selv om man har *vakur* 'pæn, smuk' og ikke tillader **smukkur*, så har samme sprogbruger ikke noget imod at bruge ordet *penur* 'pæn'. *Penur* er endda almindeligere end *vakur*. Problemstillingen omkring denne fingerspidsfornemmelse hos sprogbrugeren over for forfærøskede danismer og danistiske danismer er et meget interessant psykologisk fænomen, fordi der rent teoretisk ikke skulle være noget i vejen for, at man kunne benytte **smukkur*, især da man kan bruge *penur*. Jeg vover mig ikke ind på nogle vidtløftige forklaringer af dette fænomen, men dette har ført mig frem til den foreløbige konklusion, at nogle danismer er mere danistiske end andre.

Som nævnt har 1995 redaktionen af Dansk-færøsk ordbog gjort nogle grundlæggende ændringer i forhold til den puristiske sprogholdning, således at hovedvægten i den nye redaktion er gået fra det puristiske synspunkt over til en pragmatisk løsning af det redaktionelle problem. I forlagets indledning til 1995 udgaven ses holdningsændringen tydeligt:

Sprogbrug er hver enkelts sag. Derfor skal sprogpolitikken også bringes i overensstemmelse med dette. I det moderne samfund har folk en demokratisk ret til at tage del i sprogpoltiske afgørelser, og dette skal afspejles i de ordbøger, der er ment som brugsbøger for offentligheden.⁴

Det, som bl.a. ligger i at sprogpolitikken skal bringes i overensstemmelse med den enkeltes sprogbrug, og at offentligheden skal have en medbestemmelsesret, er, at den færøske purisme i høj grad har båret og stadig bærer præg af diktat. Dette ses tydeligt i sprognævnets pjece *Or>afar*, der har en udpræget skolemesterholdning og til tider en uhøflig tone.

Den puristiske holdning til sproget medførte, at hvis av Skar>i, der redigerede de foregående to Danske-færøske ordbøger, ikke kunne oversætte et ord, hvad enten det så var et fremmedord eller en danisme, så tog han det overhovedet ikke med som opslagsord, selv om man i talesproget benytter og benyttede ordene. Et sådant leksikografisk synspunkt volder brugeren visse problemer, fordi det ikke altid er muligt at lave færøske nyord for fremmedordene. Brugeren står da i en situation, hvor han ikke er kommet nogen vegne i sin søgen. Hvis de så prøvede at skrive fremmedordene eller låneordene, kunne der til tider herske det, man roligt kunne kalde kaotiske eller snarere anarkistiske tilstande. Et illustrerende eksempel fra aviserne er skrivemåden af *pædagog*. Blandt forslag til stavning af dette ord har man set:

pedagogur
pedagokur
pedakogur
petakokur

og andre muligheder findes også såsom:

petakogur
pedakokur
pædagogur

---

⁴ D.e.: "Málbrúk er alra søk, og málpolitikkurin eigur tí eisini at skipast sum alra søk. Í nútí>arsamfelagnum hevur fólki> ein demokratiskan rætt til at vera vi> í málpolitiskum avger>um, og hesi vi>urskifti eiga eisini at endurspeglast í or>abókum, i> ætla>ar eru sum brúksbøkur hjá almenninginum".

pædagogur
 pædakokur
 pætakokur
 pætagokur

I 1995 redaktionen valgte vi stavemåden *pedagogur*, men medtog også det færøske nyord *námsfrøingur*. Ved at give dette meget benyttede fremmedord en færøsk skriftform, får sprogbrugeren en norm at holde sig til, samtidig med at han/hun kan vælge imellem fremmedordet og et hjemmelavet ord (*námsfrøingur*).

Problemstillingen omkring medtagelse af fremmedord blev delvist løst i Engelsk-færøsk ordbog (1992). Her så man for første gang en hel del fremmedord i en færøsk ordbog samt et forsøg på at give dem en færøsk stavemåde. Jeg ved ikke, om redaktørerne har diskuteret problemet med det færøske sprognavn *Málnevndin*, men i hvert fald anså jeg deres behandling af dette ømtålelige emne inden for færøsk sprogdebat som et fingerpeg i den retning, færøsk leksikografi i fremtiden vil gå. Fra deres ordbogsarbejde kan bl.a. nævnes *cowboy* til *cowboyur*. DOF:1995 har *kovboy*. Ordet *moccasin* staver de *mokkasina* o.s.v.. Her er stavemåden tilpasset til det færøske alfabet og den færøske udtale. Det samme gælder for *masseur* til *massørur*, *garage* til *garasja*, *balle* til *ballett*, *cite* til *sitera*.

2. 1997 redaktionen af Donsk-føroysk orðabók

I nov. 1993 begyndte arbejdet med redaktionen af Donsk-føroysk orðabók. I dec. 1995 blev bogen publiceret. I praksis betød redigeringen, at av Skarðis ordbog fra 1977 blev skannet ind på redaktionsprogrammet *RiSt*. Dette er en forkortelse for det færøske *Ritstjórnarforrit* 'redaktionsprogram'. Desuden blev de danske opslagsord i *Retskrivningsordbogen* fra 1991 skannet ind på samme program. Arbejdssætningen lød på, at redaktionen i hovedtrækkene skulle indsætte flere danske opslagsord, men ellers ikke gøre nogle omfattende forandringer i manuskriptet fra 1977. Fróskaparfelag ansatte forfatteren til denne artikel som hovedredaktør. Nogle måneder senere blev M. Staksberg knyttet til projektet som medredaktør, hvilket var af stor menneskelig betydning; også var det en stor hjælp i forskellige redaktionelle såvel som i sprogpoltiske tvivlsspørgsmål. Som arbejdet skred frem stod det mig klart, at det ikke ville være særlig hensigtsmæssigt at publicere en ordbog, der ikke grundlæggende reviderede J. av Skarðis ordbog fra 1977. Det ville være på sin plads at fjerne flere af hans oversættelser, fordi de aldrig, eller yderst sjældent,

blev brugt i skrift, og aldrig i talesproget. Man har på Færøerne også erfaring med, at det økonomisk ikke er særligt fordelagtigt at redigere en ordbog, der ignorerer den aktuelle sprogsituation. En sprogsituation, der er præget af en del danismer og fremmedord. I 1986 forsøgte Føroya Fróðskaparfelag sig med en Engelsk-færøsk ordbog (Ensk-føroysk orðabók, J. av Skarði), der bygger på meget strenge, puristiske principper, hvilket medførte, at flere almindeligt benyttede låneord i færøsk ikke blev taget med i bogen. En mængde af de almindeligste opslagsord blev forbigået, fordi man ikke havde nogen oversættelse. Ordbogsbrugeren fik derfor i mange tilfælde ikke nogen hjælp. Salgstallet blev også overmåde lille, hvilket ryddede vejen for í Skála, Mikkelsen og Wangs kommercielle Engelsk-færøske ordbog fra 1991.

2.1 Muligheder inden for tosprogede ordbogsarbejde på færøsk sprogområde

En bog, der kom mig i hænde på et meget belejligt tidspunkt ved redaktionsarbejdet var *Kulturens Gesandter* efter Lund og Hansen (1994). Deres opdeling af fremmedord var meget behjælpelig, og også Larsens artikel i *Málting* (1993) om J. Jakobsens puristiske arbejder.

Hvad angår nyord, har man mulighed for at benytte et gammelt færøsk ord således, at det får udvidet betydning: *rás* 'sti' → 'bane/kanal', *básur* 'bås' → 'stand', *deild* 'afdelte stykke, spec. stykke jord' → 'afdeling; rubrik; sektor', *teigur* 'jordlod' → 'kolonne, spalte' og *fløga* 'lag hø' → 'CD'. Man kan også låne islandske ord ind i sproget: *bókmentir* 'litteratur', eller norrøne ord. De norrøne og islandske ord er tilpasset færøske udtaleforhold og lydlove, f.eks. norrønt *ljá* 'låne' til færøsk *lígja* 'lease'. Det er selvfølgelig også muligt at lave nye sammensætninger som *framsoðni* 'ambition', *pallborð* 'panel', eller løsere sammensætninger *lærdur háskúli* 'universitet'. En anden mulighed er at benytte gamle suffikser analogt med andre ord i sproget som i *telda*. Dette princip er ikke meget benyttet⁵. Som man ser, er dette purismens arbejdsmetode.

Man bliver dog nødt til at tage en del fremmedord med i ordbogsredaktionen. En mulighed er da at give fremmedordene, der i forvejen har tilpasset sig færøsk fonologi og morfologi, en færøsk ortografi. Dette blev gjort i EFO:1992, og i et større omfang i DOF:1995. To eksempler er nok, idet vi nedenfor kommer nærmere ind på stavningen

⁵ J.H.W. Poulsen lavede ordet *telda* "computer" efter modellen *dalur* "dal" : *deld* "lille dal" : *tal* "tal" : *teld + *a* (hvor *a* er en bøjningsendelse) "computer".

af fremmedord i mod. færøsk. Eksemplerne er *sitat/citat* og *garasja/garage*. Til tider har man i færøsk både et låneord og et færøsk ord. F.eks. *fløktur/innvikla>ur/komplisera>ur*. I det nævnte tilfælde er det nødvendigt at have i hvert fald *innvikla>ur* med, idet man har visse nuanceforskelle. En motor f.eks. kan ikke være *fløktur*, men den kan udmærket godt være *innvikla>ur* eller *komplisera>ur*. Ligeledes kan et menneskesind ikke være *fløkt*, kun *innvikla>* eller *komplisera>*.

I færøsk såvel som i andre sprog findes også en del oversættelseslån. Et eksempel i EFO:1992 er *defrost* til dansk *afise* til færøsk *avísa*. Oversættelsen er led for led. Sådane er der flere af i DFO:1995. Det bør vel nævnes, at EFO:1992 ikke er en ordbogsredaktion. Forfatterne har købt Gyldendals Engelsk-danske ordbog. Det eneste de har gjort er at oversætte den danske tekst til færøsk. Dette er meget betænkeligt, især da de påtænker en Færøsk-engelsk ordbog. Den kommer nu indirekte til at gå igennem et tredje sprog: dansk.

I nogle tilfælde kan man i en sammensætning oversætte betydningen således, at en dansk sammensætning bliver oversat med en færøsk, men således, at hvert led i sammensætningen benytter forskellige ord, f.eks. *rideknægt* : *hestasveinur*. Ordene er lavet af henholdsvis *ride* + *knægt* og *hestur* 'hest' + *sveinur* 'dreng'.

I en del tilfælde er selve betydningen af ordet misforstået. Som eksempel kan færøsk *lammitera* 'larme' og dansk *lamentere* 'klage' nævnes. Et andet eksempel er det franske *petit* 'lille', der bliver til færøsk *petti* 'en smule', og det engelske *business* til adjektivet *besnissa>ur* 'udspekuleret'. Disse ord er opstået i en konkret talesituation, ikke foran en computer, hvor redaktionsarbejdet foregår. Dog er de meget interessante. Blandt hybriderne i færøsk kan man nævne: *bangheit*, *bangilsi* 'ængstelse', *irriterilsi* 'irritation', *rimpilsilsi* 'nymfomani', *formerkjá* 'mærke, fornemme, føle' og sådanne som *anti-borgaraligur* 'antiborgerlig'. Det sidste kan muligvis være lånt ind i sproget som ét ord.

2.2 Stavemåden af fremmedord i DOF

Det færøske skriftsprog bygger på en etymologisk norm, der stammer fra midten af 1800-tallet. Skriftsproget volder en del problemer, fordi der er så stor forskel imellem skrift og tale. Det var bl.a. en grund til, at medredaktøren M. Staksberg og jeg valgte at skrive de fremmedord, der forekommer i ordbogen, i henhold til færøsk fonologi. Bøjningsmæssigt volder ordene ikke noget problem, idet de automatisk falder ind i produktive færøske bøjningsklasser. Man finder sågar eksempler med

ord, der går ind i lukkede ordklasser så som *kartong* : *kartengur* analogt med *stong* : *stengur*.

-tion ord. Selv om ord med *-tion* ikke før har været meget at se i ordbøger – undtagen i EFO:1992 – så har man traditionelt skrevet dem *-tión* i bl.a. aviserne. EFO:1992 bruger den norske skrivemåde med *-sjón*, norsk *-sjon* – hvilket også svarer til den færøske udtale af *-tion*. I begyndelsen af redaktionsarbejdet havde vi *-sjón* i DOF. Dette blev senere hen revideret. Resultatet er *-tión*. Således følger ordbogen den almindelige færøske skrivemåde fra aviserne, samt de få ord, der findes i *Mó›urmálsor›abók Føroyamálsdeildarinna*, hvor f.eks. *konfirmation* er skrevet *konfirmatión*. Stavemåden med *-tión* volder ikke nogle pædagogiske problemer, fordi det er en meget enkel regel, der siger, at alle *-tion* ord skal skrives med *-tión*. Modsat bliver ord på *-sion* skrevet *-sjón* i ordbogen, d.e. *pension* til *pensjón*. Den første skrivemåde *-tión* er den almindeligste i færøske tekster i dag, mens man endnu vakler med hensyn til *-sion* imellem *-sión* og *-sjón*.

Garage-ord. Hvor man har en S-udtale, benytter ordbogen konsekvent skrivemåden *sj*. Dette er i overensstemmelse med EFO:1992. Skrivemåden har vundet hævd i aviser og tv. Her ser man jævnligt f.eks. *reportasja*, *massasja* og andre.

Ord med c. Hvor *c(h)* lyder som *s* har vi i DOF:1995 gennemgående bogstavet *s*, f.eks. i *sirkul*, *sitat*, *sjarmera*. Nogle ord, der kan defineres som citatord, har bevaret deres oprindelige stavemåde: *caddie*, *callgirl*, *cappuccino*, *chador*, *chagrin* ... Ordet *centimeter* er det eneste ord, der har begge muligheder: *centimetur* og *sentimetur*. Dette har sine indlysende grunde. I de tilfælde, hvor man har palataliseret udtale i låneordet, bruger ordbogen *k*: *check* til *kekkur*. Foran fortunevokal er *k* palataliseret i færøsk. Hvor man har mulighed for to stavemåder i dansk, har vi kun den ene i ordbogen: *cimbrer*, *kimbrer* til *kimbrari*. Ét ord har palatal udtale foran en bagtungevokal *choker*. Her bruger DOF:1995 *tjokari* for at imødekomme den dialektale udtale med [tj] visse steder, f.eks. i Eysturoy og på Su›uroy.

cc bliver skrevet som *ks*, da det lyder sådan: *accent* til *aksent*, *accept* til *aksept* ...

x bliver skrevet som *ks* da udtalen er /ks/, f.eks. *taxi* til *taksabilur*; dog valgte vi at skrive *sex* som *sex*, dette var mest for *stemningens* skyld. I de tilfælde, hvor *x* lyder som *s*, bliver det skrevet med *s*, som i *xylofon* til *sylofon*.

Ballett-ord. Ifølge færøske udtaleregler og de nye trykforhold, der er en følge af låneordene, så skulle et ord som *ballet* være stavet *balett*. Dvs. med et *l* og to *tt*. Trykket ligger på *'-lett* og vokalen foran er halvkort. Det samme gør sig gældende i ord som *fallit*, *stilet*, *kotelet*.

For ikke at skabe forvirring i, valgte redaktionen at stave ordene *fallit*, *billet* og *ballet* som *fallitt*, *billett*, *ballett*. D.e. en kombination af det danske skriftbillede og en delvis tilnærmelse til færøske udtaleregler (med *-tt* i endelsen; med en tilnærmelse er ment, at stavemåden ikke er som efter udtalen, d.e. *falitt*, *bilett*, *balett*.) Skrivemåder såsom *ballett* blev desuden brugt i medierne og af forskellige skribenter. Låneord med ét *l*, fleks. *kotelet*, *stilet*, blev skrevet *kotelett* og *stilett*. Dette er efter færøske udtaleregler og i henhold til det danske skriftbillede. Uheldigvis har jeg fundet en fejlskrivning i ordet *paillet* som blev til *paillett*. Efter *fallitt* argumentationen skulle man have *paillett*. Muligheder for andre fejl er selvfølgelig også til stede.

I ordet *jazz* har vi valgt (med forbillede i islandsk og stavemåden i den snarlige Færøsk-færøske ordbog) skrivemåden *djassur*, mens *z* i *lazaret* er skrevet *lasarett*.

Udtalen af *ei* i mod. færøsk er /ai:/ undtagen i Nordstrømdialekten, Østerø og på Norderøerne, hvor /ai:/ *ei* falder sammen med /oi:/ *oy* til /oi:/, f.eks. *eiga* 'eje' og *oy>a* 'ødelægge' til /oi:ja/. En del fremmedord har en stavemåde med *ai*, *aj* el. *ej*. Blandt disse kan man nævne: *AIDS*, *arkaisering*, *balalajka*, *haiku*, *hebraisk*, *kaj*, *kalejdoskop*, *kokain*, *maj*, *majs*, *naiv*, *samurai*. Ordene *naivur* og *kokain* har tryk på *-i*. Derfor har man ikke nogen diftongisk forbindelse. De andre ord bliver i DOF:1995 stavet: *aids*, *arkaisering*, *balalaika*, *haiku*, *hebraiskur*, *kai*, *kalaidoskop*, *mai*, *mais*, *samuraiur*. Ordene må skrives med *ai*, fordi de ikke har en [oi:] udtale i de nævnte dialektområder. Hvis vi skrev f.eks. **kei*, ville udtalen være /koi:/ i det område, hvor *ei* og *oy* bliver udtalt som /oi:/. Udtalen er ikke **/koi:/*, men */kai:/*. Derfor skrivemåden *ai*.

Det er dog med fortrydelse, at vi valgte at skrive *wire*, *praje*, *sky-light*, *nylon* som *veirur*, *preia*, *skeilett*, *neilon* og ikke som *vairur*, *praia*, *skaillett*, *nailon*.

-ll ord. Udtalen af bogstavkombinationen *ll* i mod. færøsk er [dl] såsom [adlir] *allir* 'alle'. En hel del fremmedord har en lang [l:] udtale. Udtalen er markeret i selve ordbogen: **krokodilla** [-'dil:-]. Vi har kun taget trykstavelsen med for ikke at komplicere læsningen. Grunden til, at langt [l:] er markeret i ordbogen er, for at det skal være muligt for udenlandske brugere at vide, hvornår *ll* bliver udtalt som [dl], og hvornår det bliver udtalt som [l:].

-il og **-ul** endelsen. I nogle tilfælde kan man vælge imellem en *-ul* eller en *-il* skrivemåde i et ords endelse. I dialekterne har man enten [il] eller [ul]. Hovedprincippet i DOF:1995 er, at der hvor man ikke har palataliseret udtale af klusilen, benytter ordbogen *-ul*. Det samme gælder, hvor man kan påvise et etymologisk *-ul*. Dette er i ord som *vinkul*, *fábul* (< fabula), *nikkul*, *apostul* (<apostolos), *tittul* (<titulus),

monokkul, triangul (<triangulum), *tempul* (<templum), *partikkul, sirkul* (<circulus), *tabernakku* (tabernaculum).

Hvor man har ord, der står i forbindelse med personer og begreb i bl.a. europæisk historie, har vi i redaktionen valgt at beholde den oprindelige stavemåde, f.eks. *calvinisma, celsius, freudianari* (ikke *froydianari*), *marxisma* (ikke *marksisma*), *xantippa* (ikke *santippa*), *Zeus* (ikke *Seus*), *Poseidon* (ikke *Posaidon*) o.s.v.

3. Ordbogsarbejder i et lille samfund samt konklusion

Det er næsten unødvendigt at sige det. Færøerne *er* et lille samfund. DOF:1995 blev finansieret af *Orðabókagrunnurin*. Fonden har ikke uanede mængder af penge at råde over (ca. 700.000 kr. i nov. anno 1996), og da den har finansieret DOF samt dele af lønningerne til arbejdet med den Færøsk-færøske ordbog, er det selvfølgelig nødvendigt med nye kapitaltilskud. Trykomkostningerne af DOF blev båret af en fond under *Føroya Landstyri*. Fonden har et vist pengebeløb, som er afsat til trykningen af ordbøger, særlig inden for Fróðskaparseturs regi. De menneskelige resurser er også få. For tiden har man oparbejdet et velfungerende ordbogsteam på *Føroyamálsdeildin* (Afdelingen for færøsk sprog, litteratur og folkeminddeforskning), men man kan kun frygte, at når de er færdige med den Færøsk-færøske ordbog, at de så ikke har finansielle muligheder for at forsætte med at arbejde på instituttet i ret lang tid fremover. Det er en skam, idet man kommer til at miste kompetent arbejdskraft. Jeg fik god hjælp med korrekturlæsningen af manuskriptet af de to på ordbogsteamet på *Føroyamálsdeildin* Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. Også var medredaktøren Marius Staksberg en god rådgiver da forskellige emner skulle diskuteres og løsninger findes. Jeg var også heldig med andre korrekturlæsere. Dette var kyndige folk som Valdemar Dalsgaard og Kirsten Brix og medredaktøren Marius Staksberg (for at nævne nogle), men pga. en begrænset, økonomisk bevilling og et deraf følgende tidspres, fik disse folk ikke mulighed for at arbejde med projektet i længere tid. Dette er en konsekvens af manglende finansielle bevillinger, hvilket desværre er vilkårene for kulturelle arbejder i små samfund som det færøske.

De to tosproglige ordbøger, der er publiceret i halvfemserne viser et holdningsskift vedrørende behandlingen af flere almindelige talesprogsord. Dette afspejles i nogen grad i EFO:1992 og i endnu højere grad i DOF:1995. Det er uundgåeligt, at disse ordbøger ikke kommer til at skabe en norm, hvilket bl.a. ses af stavemåder så som: *reportasja, garasja, konfirmatión, sjarmerandi, kovboybuksur, ballett* med flere.

Den aktuelle sprogsituation taget i betragtning, er det formålsløst og umuligt at lave ordbøger på Færøerne, uden at tage sådanne ord med. Ordbogen indeholder i mange henseender såvel nyord som almindelige talesprogsord af udenlandsk oprindelse. Brugeren bestemmer da selv, hvad for et ord han vælger.

Økonomisk er det en tung byrde at lave ordbøger i et lille sprog-samfund, og det har også den ulempe, at det ikke er muligt at starte på en ny redaktion med det samme, således at man kan forbedre eksisterende ordbøger. Den dansk-færøske ordbog blev trykt i 5000 eksemplarer. Det kommer til at tage nogen tid før disse er solgt, og man kan næppe forvente, at folk køber en ny ajourført redaktion af ordbogen efter en 5–6 års periode, særlig pga. prisen, der er 380 kroner. På trods af disse fakta erfarede vi, efter at have arbejdet med manuskriptet i et år, at forlaget *Sti>in* også var i gang med en Dansk-færøsk ordbog. Initiativet blev taget af Wang, í Skála og Mikkelsen, d.e. de samme personer, der har udgivet den Engelsk-færøske ordbog fra 1992. De fik et tilbud om samarbejde, men afslog. Man kan derfor inden for ganske kort tid se to Dansk-færøske ordbøger. Dette kan selvfølgelig have sine fordele for brugeren, men i et så lille sprogsamfund som det færøske, er det spild af kræfter, der burde være forenede. Her må man blot konstatere, at desto mindre samfundet er, desto større tvistigheder.

Det påstås, at sprog har stor betydning for nationalitetsfølelsen. På Færøerne er sproget hos nationalbevægelsen et nationalitetssymbol. De betragter sproget nærmest som en museumsgenstand, der ikke skal bruges, men kun skues og tages frem til polering for støv engang imellem. Det er et symbol på lige fod med grindedrab, kædedansen og fåreslagtingen, for nu at nævne nogle ting. Talesprogssituationen er den, at man har norrøne arveord, nyord, islandismer, danismer og fremmedord. En del af sprogbrugerne – særlig af fundamentalistisk, nationalistisk støbning – vil ikke vedkende sig dette faktum. Dette gælder især danismerne og fremmedordene. Dog er de ikke blege for at benytte disse ord i deres omgangssprog. Det er derfor en lille omskrivning af Nietzsches (1894): "Jeg kalder det en løgn: *ikke* at ville se noget, som man ser, *ikke* at ville se noget *således* som man ser det", der ligger bag overskriften i denne artikel.

Litteratur

- Andreasen, Hanus 1995: Vegir til springvatni>. I: *Sosialurin nr. 65, 1. apr.* Tórshavn.
 DFO 1967 = *Donsk-føroysk or>abók* 1967. Red.: Jóhannes av Skar>i. I: Føroya Fró>skaparfelag. Tórshavn.

- DFO 1995 = *Donsk-føroysk orðabók* 1995. Red.: Hjalmar P. Petersen. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- EFO 1992 = *Ensk-føroysk orðabók* 1992. Red.: Anfinnur í Skála, Jonhard Mikkelsen og Zakarias Wang. Stívin. Hoyvík.
- Enni, Jóhannes 1991: Jógvan við Ánna og lívsverk hansara. *Varðin* 58, 256–258.
- Hansen, Erik & Lund, Jørn 1994: *Kulturens Gesandter. Fremmedord i dansk*. Munksgaards Sprogserie. København.
- Holm, Elisabeth 1993: Áskoðanir um mál í miðnámsskúlunum. I: *Málting* 9, 2–11.
- Humphrey, Lloyd Humphreys 1993: The Breton language: its present position and historical background. I: *The Celtic Languages*. red. Martin J. Ball sammen med James Fife. Routledge. London and New York.
- Jacobsen-Gotved, Lisbeth & Steintún-Nattestad, Mona 1992: Hvørji orð verða nytt í føroyskum í dag. I: *Málting* 2, 35–41
- Larsen, Kaj 1993: Hin fyrsti málreinsarin. I: *Málting* 9, 12–19.
- Long, Ricard 1967: *Donsk-føroysk orðabók* (ummæli). I: *Dagblaðið* 1967. Her fra: *Kveikt og kannað* (red. H. Andreasen, Føroya Skúlabókagrunnur. 1979.)
- Niclasen, André 1992: Tann skeiva málrøktarakósini. I: *Málting* 4, 2–11.
- Nietzsche, Fridrich: 1894. *Antikrist. Forbandelse over kristendommen*. København. Hans Reitzels Forlag. Oversat af Helligsøe A. efter *Fluch auf das Christentum, 1894*.
- Petersen, Hjalmar Páll 1995: Innlænt orð í føroyskum. I: *Málting* 13, 2–8
- Rischel, Jørgen 1995: *Minor Mlabri. A hunter-Gather Language of Northern Indochina*. Museum Tusulanum Press. University of Copenhagen.
- Thomsen, Jonny 1993: Eitt sindur um orðabókagerð. I: *Málting* 7, 2–13.
- Thomsen, Jonny: 1996: Brúka argjakonur lepastift ella nyta argjakvinnur varrastift. I: *Málting* 16, 10–24.
- Weyhe, Eivind 1996: Genitiven i færøske grammatikker – et problem-barn. I: *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejsskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*. Udg. Institut for dansk Dialektforskning. C.A. Reitzels Forlag. København.

Lena Rogström

Serenius, Bertelsen och Bay. Förlagor och förebilder i den tidiga engelskspråkiga lexikografin i Skandinavien.

The Scandinavian languages, Danish, Norwegian and Swedish, have a lot in common and emerge from the same roots. The cultural and historical backgrounds of the three countries are very much the same, and it should not come as a surprise that early lexicography in the Scandinavian countries also have a great deal in common. Nevertheless, the history of lexicography is often treated separately for each country, even though you would probably get a very interesting picture of the growth of lexicography in Scandinavia by examining it across the borders.

This paper is a small attempt to show what such an approach could result in. It deals with the first Scandinavian English-Danish and English-Swedish dictionaries from the 18th century. A comparison between the dictionaries involved, shows a great deal of resemblance between the Danish dictionaries and the Swedish one, which is the older of them. No doubt, the Danish lexicographers have used the Swedish dictionary for their own purposes, something which earlier researchers have not noticed. The comparison gives a hint of what could be found in a more systematic investigation of early Scandinavian lexicography, something which no doubt would be of great interest for our lexicographical history.

De nordiska länderna och Storbritannien har länge haft nära förbindelser med varandra, något som emellertid inte ger utslag i den skandinaviska lexikografin förrän mot mitten av 1700-talet. Då gavs å andra sidan ordböcker ut i såväl Sverige som Danmark med engelska som både källspråk och målspråk. Syftet med denna undersökning är att ge en antydan om det troliga beroendeförhållande som finns mellan några av dessa ordböcker, som en ingång till vidare kartläggning av området. Undersökningen behandlar endast en engelsk-svensk och två engelskdanska¹ ordböcker och tar inte upp ordböcker med engelska som målspråk.

Den första engelska ordboken på skandinaviskt språkområde gavs ut 1678 i Danmark. Lexikografen var Frideric Bolling, och ordboken har titeln *Engelske Dictionarium*. Bollings ordbok är behandlad av Kabell & Lauridsen (1988), som också har givit ut ordboken i faksimil med utförliga kommentarer. Bollings ordbok är ett ganska litet verk, snarast att betrakta som en gloslista. Den kom bara ut i en upplaga och verkar

---

¹ I "danska" och "Danmark" innefattas också Norge och norskt skriftspråk vid denna tid.

inte ha varit känd för någon av de lexikografer i Danmark och Sverige som i Bollings efterföljd kom att ge ut engelska ordböcker under 1700-talet. Bolling behandlas därför inte mer i denna undersökning, utan jag hänvisar i stället till tidigare forskning rörande hans ordbok, framför allt Kabell & Lauridsen (1988).

För svenskt vidkommande introduceras engelskan genom Haqvin Spegel (1712), i hans *Lexicon Svio-Gothicum*, ett närmast polyglott lexikon där engelskan endast utgör en mindre del tillsammans med en mångfald andra språk. Man kan av den anledningen inte betrakta Spegels ordbok som en svensk-engelsk ordbok. Källspråksmaterialet framstår därtill som något besynnerligt och "osvenskt". Många stickord utgörs av föråldrade, fornsvenska och fornvästnordiska ord som näppeligen kan ha varit kuranta under början på 1700-talet. Det finns också en del danska stickord. Inte heller Spegel kommer att behandlas vidare, men hans ordbok finns utförligt beskriven av Anna Hannesdóttir i ett pågående arbete.

Denna undersökning kommer i stället att fokusera tre andra 1700-talslexikografer, nämligen danskarna Andreas Bertelsen (1754)² och Christian Frederik Bay (1784, 2:a uppl. 1796, 3:e uppl. 1806, 4:e uppl. 1820) och svensken Jacob Serenius (1734, 2:a uppl 1757).

Kabell & Lauridsen (1992) har beskrivit Bertelsens och Bays ordböcker men drar inga paralleller till svensk lexikografi vid samma tid, något som bör kunna vara givande av flera skäl. För det första publiceras de aktuella danska och svenska ordböckerna inom samma tidsrymd, för det andra finns det vissa likheter mellan några av lexikografernas bakgrund och deras ordböckers tillkomsthistoria, och för det tredje verkar det föreligga vissa beroendeförhållanden mellan de olika ordböckerna som kan visa att Bertelsen och Bay båda har använt Serenius ordbok som förlaga, eller att alla tre har använt en eller flera gemensamma förlagor. Ett fjärde skäl är att det kan vara intressant i sig att kartlägga den skandinaviska, och nordiska, lexikografins historia på ett samlat sätt. Denna undersökning är dock bara en fingervisning om vad som kan vara värt att undersöka.

I det följande kommer förhållandet mellan de nämnda ordböckerna att utredas närmare. Uppgifterna om de danska ordböckernas tillkomst har framför allt hämtats ur Kabell & Lauridsen (1992), medan Jacob Serenius lexikografiska produktion beskrivs i mitt pågående avhandlingsarbete.

---

² I Kabell & Lauridsen (1992) förekommer namnet med tre olika stavningar: Berthelsen, Berthelson och Bertelsen. Jag har valt den stavning som används i deras bibliografi.

Ordböckernas syften och tillkomsthistoria

Serenius (1699–1776) engelsk-svenska ordbok, *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum* (1734), är äldst av de aktuella ordböckerna och därmed också en given utgångspunkt i beskrivningen. Ordboken är i huvudsak tvåspråkig, men har också latinska ekvivalenter till stickorden och vissa ord inne i artiklarna. Språkprov är dock endast angivna på svenska och engelska och metaspråkliga kommentarer ges huvudsakligen på svenska. Ordbokens syfte verkar ha varit att underlätta kommunikationen för handelsmän, sjöfarare och vetenskapsmän, vilket ligger väl i linje med Serenius personliga intressen och politiska strävanden. Som aktiv mösspolitiker arbetade han för att befrämja svensk export bl.a. genom att försöka öka handelsutbytet mellan England och Sverige. Han hade dessutom både kyrkopolitiska och pedagogiska intressen av att förbättra förbindelserna mellan de båda länderna.³

Serenius var verksam som legationspräst i London när han skrev sin första ordbok, och har otvivelaktigt grundat denna på en engelsk-fransk (och fransk-engelsk) förlaga, *The Royal Dictionary* (1699), av Abel Boyer. Serenius ordbok skiljer sig dock från Boyers i vissa avseenden, bl.a. beträffande ett särskilt appendix över handels- och sjöfartstermer som bara finns hos Serenius. Detta har inga latinska ekvivalenter, och artiklarna har en enklare struktur än huvudordbokens.

Serenius ordbok ger ett vederhäftigt intryck, inte minst med tanke på att den är den första av sitt slag i Sverige och inte har någon tidigare svensk-engelsk tradition att utgå ifrån. Ordboken omfattar uppskattningsvis 18.000 stickord som inleder artiklar, strukturerade enligt semantisk-morfologiska principer. Artiklarna omfattar många betydelser hos stickordet vilka illustreras med utförliga språkprov på engelska och svenska. Boyers ordbok var också känd för sina många betydelser till stickorden (Collison 1982:90), vilket alltså går igen hos Serenius. Artiklarna innehåller också en mångfald avledningar och sammansättningar. Jämfört med förlagan har Serenius strukturerat artiklarna själv.

I förordet anges att ordboken är tänkt att befrämja handel och vetenskapligt utbyte mellan Sverige och England. Den är primärt avsedd för svenskar, men antagligen har Serenius också tänkt sig att engelsmän skulle kunna använda ordboken, inte minst av den enkla orsaken att den var den enda tillgängliga. Den förefaller dock inte vara avsiktligt anpassad till att både fungera för svenskar och engelsmän på likvärdiga premisser, bl.a. med tanke på att metaspråkliga kommentarer och betydelsspecificering till största delen ges på svenska.

---

³ För en utförlig beskrivning av Serenius liv och kyrkliga gärning hänvisas till Hagberg (1952).

Den andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken är innehållsmässigt i princip oförändrad. Dock har Serenius gjort om makrostrukturen och delat upp långa artiklar i flera mindre. Det finns också fler etymologier. Den viktigaste förändringen för denna undersöknings vidkommande ligger i Serenius utökning av handels- och sjöfartsregistret, genom tillägg av kommandorop.

Serenius ordböcker blev mycket populära och var länge de enda ordböcker mellan svenska och engelska som fanns att tillgå i Sverige. Sjöbeck (1774) och Brisman (1783) bygger båda på Serenius medan Widegren (1788) däremot har Sahlstedt (1773) som förlaga, vilket betyder att Serenius ordböcker i princip dominerade den engelsk-svenska lexikografin i 50 år. Handelsregistret trycktes t.ex. separat och det förefaller därför inte märkligt om både huvudordboken och handelsregistret skulle ha legat till grund också för de något senare danska ordböckerna.

Andreas Bertelsens ordbok, *An English and Danish Dictionary* (1754), verkar ha kommit till med samma syfte som Serenius; att främja handelsutbytet mellan hemlandet och England. Bertelsen trycker på detta i förordet till sin ordbok, och säger också att han därför infogat sådana ord och talesätt som kan vara av extra stort värde för de tänkta avnämarna (Kabell & Lauridsen 1992:292).

Bertelsen (1717–1756) föddes i Norge, men hamnade slutligen i London 1746, bl.a. efter att ha studerat teologi i Köpenhamn (Kabell & Lauridsen 1992:286). Han arbetade vid danska kyrkan i London där han också gav ut sin ordbok – i mångt och mycket en parallell till Jacob Serenius.

Lexikografernas bakgrund och ordböckernas tillkomsthistoria må vara en tillfällighet som man inte kan dra några större slutsatser av. Viktigare är då det faktiska innehållet i ordböckerna. Likheten mellan Serenius och Bertelsens ordböcker är på vissa punkter för stor för att det skall vara en ren tillfällighet. Det förefaller därför troligt att Bertelsen har utgått från Serenius ordbok när han skrev sin egen. Eftersom Bollings ordbok verkar ha varit bortglömd vid denna tid var Serenius ordbok den enda som fanns att tillgå på ett skandinaviskt språk. Man kan därför tänka sig att den var bekant också för danskar och normän och att den kan ha varit tillgänglig i den danska kyrkan i London, där Bertelsen var verksam.

En annan möjlighet är att Bertelsen kan ha begagnat sig av samma förlaga som Serenius, men detta förefaller mindre sannolikt. För det första var Boyers ordbok ganska gammal runt 1754, och det borde ha funnits aktuellare ordböcker att ta som förlaga. För det andra borde det vara lättare för Bertelsen att utnyttja en ordbok med svenska som målspråk i utformningen av en engelsk-dansk ordbok. Frågor av dessa

slag är dock svåra att ge ett säkert svar på utan mer omfattande forskning i lexikografihistoria.

Också den andra danska ordbok som undersöks, av Christian Friderich Bay, verkar delvis bygga på Serenius ordbok. Bay (ca 1737–1809) föddes i Köpenhamn där han bl.a. undervisade i engelska (Kabell & Lauridsen 1992:290). Bays ordbok från 1784 är egentligen en översättning av Theodor Arnolds engelsk-tyska ordbok (årtal ej angivet), men med ett tillägg av handels- och sjöfartstermer. Ordboken kom ut i ytterligare tre upplagor, 1796, 1806 och 1820, vilka i titlarna anges vara reviderade. Kabell & Lauridsen hävdar dock att de är omtryck (1992:303). Det framgår inte klart av deras framställning vad ordböckerna i så fall skulle vara omtryck av, men förmodligen skall man tolka det så att de två sista upplagorna är omtryck av den andra, som då är reviderad i förhållande till den första. Detta innebär i så fall att de tre sista upplagorna är likadana till innehållet och skiljer sig från den första, vilket bekräftas av mina undersökningar. Bays upplaga från 1806 är mer än dubbelt så stor som förstaupplagan och skiljer sig kraftigt från denna. Den har också det speciella sjöfartsregistret inarbetat i huvudordboken. Också Bays ordbok verkar ha sjöfarare och handelsmän som målgrupp, vilket märks inte minst genom det tidigare nämnda handels- och sjöfartsregistret.

Man kan således se att intresset för handelsutbyte med England under 1700-talet resulterar i en rad ordböcker på engelska i Skandinavien. Förutom de verk som undersöks här gavs också några ordböcker ut med danska respektive svenska som källspråk, bl.a. Wolff (1779), Bay (1798, 1807, 1824) och Serenius (1741). Dessa behandlas dock inte här.

Jämförelse mellan Serenius (1734) och Bertelsen (1754)

Det är alltid vanskligt att fastslå vilka ordböcker som fungerat som förlaga eller inspiration till senare ordböcker. Alla lexikografer utnyttjar redan befintliga verk i sina egna arbeten, och många ordböcker har ungefär samma innehåll utan att de för den delen är kopior av några förlagor. Ordböcker som har för avsikt att skildra samma språk vid samma tidpunkt kommer självfallet att innehålla delvis samma ordmaterial och liknande beskrivningar av det. Detta betyder dock inte att beskrivningarna måste vara ordagranna i två olika ordböcker, något som ofta är fallet i Bertelsens och Serenius ordböcker. Man kan av den anledningen förmoda att Bertelsen använt Serenius som förlaga. Alternativt har de båda gått tillbaka på samma ordbok, dvs. Abel Boyers *The Royal Dictionary*. Problemet i detta sammanhang är i så fall

att avgöra vilken av Boyers upplagor som kan ha varit förebild. I mitt avhandlingsarbete har jag undersökt likheter och skillnader mellan Boyers olika upplagor och kommit fram till att man med ganska god säkerhet kan använda sig av vilken upplaga som helst, eftersom skillnaderna mellan dem är marginella, trots utgivarnas försäkran om motsatsen. Jag har därför valt att använda den upplaga som är mest lättillgänglig (1780 års upplaga som finns i Göteborg), trots att denna är senare än både Serenius och Bertelsen, och därför inte kan ha varit den faktiska förlagan. I en undersökning av detta slag kan den dock tjäna sitt syfte som en utgångspunkt för fortsatta, mer ingående undersökningar. I ett större arbete måste man naturligtvis reducera antalet troliga förlagor i den mån det låter sig göras.

Undersökningen begränsar sig till en jämförelse mellan några artiklar ur Serenius (1734) och Bertelsen (1754). Eftersom Bertelsens ordbok inte finns i Göteborg har jag nöjt mig med artiklar ur Kabell & Lauridsen (1992) samt Jacoby (1990). Jacoby har kopierat utdrag direkt ur Bertelsens ordbok vilket är en fördel eftersom man då får en korrekt bild av artikelns utformning. Kabell & Lauridsen har återgivit artiklar utan att ange hur de ursprungligen är strukturerade. Därför kommer jag inte att gå närmare in på en jämförelse av Serenius och Bertelsen ur detta perspektiv. För att underlätta jämförelsen har jag också åsidosatt de typografiska konventioner som lexikograferna begagnat sig av och i stället lagt tyngdpunkten på att få exempelartiklarna så jämförbara som möjligt. Material som skiljer sig åt mellan artiklarna har markerats i fetstil. Mindre skillnader mellan målspråken har ignorerats. Efter varje artikel finns en kommentar om vad som förenar respektive skiljer de båda ordböckerna och hur detta relaterar sig till Boyer.

Exempel 1. Artikeln "ACCORDING"

Serenius (1734)

Bertelsen (1754)

ACCORDING, Adv. såsom, effter,
prout, secundum.

According as you deserve,
såsom du förtjenar.

According to his mind, effter hans sinne.
It would raise a great deal of money to tax
the fair Sex according to theyr beauty &
skill in dressing, to be determin'd by
theyr own judgement. Om en contribution
skulle upbäras af fruntimret, uppå deras
egen taxering, alt effter deras skiönhet
och **förstånd på klädning**, så skulle
en anseelig summa upbringas.

**Accordingly, Adv. Do well or ill,
you shall be awarded accordingly,
gör illa eller wäl, du skalt blifwa
belönt dereffter.**

**ACCORDING, Adj. eenstemmig
liigedan.**

According, Adv. saasom, efter.

According as you deserves [sic!],
saasom du förtiener.

According to his Mind, efter hans Sind
It would raise a great deal of Money, to
tax the fair Sex according to their beauty
and skill in dressing, to be determined by
their own judgement. Dersom Fruenti-
mere efter egen Skiönsomhed bleve
skattede som de besad Skiönhet til, og
forstoed at smykke og pynte sig,
hvilken anseenlig hob Penger wilde det
indbringe.

Exempel 1 (forts.)

—

Boyer (1780)

—

ACCORDING, adv **According as.** Selon que. **According to,** selon, suivant,
conformément à.

Ex. According as you deserve, Selon que vous méritez.

According to your orders, Suivant ou conformément à vos ordres.

Ou bien en ces sens.

According as they shall see occasion, Comme ils le trouveront à propos.

According as every man's pleasure is, Selon le bon plaisir de chacun.

According to his mind, A sa fantasie.

According to the present rate, Au prix courant.

It would raise a great deal of money, to tax the fair sex according to their beauty and
skill in dressing, to be determined by their own judgement. On leveroit de grosses

sommes, si l'on taxoit le beau sexe, à proportion de leur beauté & de leur bon goût pour l'ajustement, dont on les feroit les juges.

To go according to the times, S'accommoder au temps.

To act according to reason, Agir raisonnablement.

ACCORDINGLY, adv. Conformément, convenablement.

According som adjektiv finns varken hos Serenius eller Boyer som båda har adverbet som stickord. Bertelsen väljer dock adjektivet som stickord och behandlar adverbet i samma artikel som adjektivet.

Förutom att Serenius har latinska ekvivalenter och ytterligare ett adverb, *accordingly*, i sin artikel överensstämmer hans och Bertelsens artiklar väl. Den viktigaste likheten är att de båda har samma urval av språkprov jämfört med Boyer, som överlag har fler språkprov i sin artikel. Det vore en allt för stor tillfällighet om Bertelsen skulle valt exakt samma språkprov som Serenius oberoende av denne. Man kan förmodligen bara av den anledningen anta att Bertelsen använt Serenius som förlaga.

Det längsta språkprovet har en komplicerad meningsbyggnad. Boyer följer den engelska meningsbyggnaden medan Serenius och Bertelsen föredrar att göra om det engelska språkprovet till en konditional satsfögoning, dock med något olika typer av eftersatser.

Exempel 2. Artikeln "A"

Serenius (1734)

Bertelsen (1754)

A är **både** en articulus indefinitus **och nota unitavis**: brukas in singulari allen och fram för alla substantiva singularia med den enda åtskilnad at, om de börjar med en vocalis, lägges n til **för betre liud skull**, e.g. a Bird, en fogel, an Eagle, en örn, an Hawk en falck eller höök.

När Substantivum med **Adjectivum** componeras, är dess rätta rum altid för prædicatum, e.g. an honest man, en ärlig karl; men när Conjunctiones as och so, eller endere af Adjectivis Such och Half gå förut, blifwer, **för betre liud skul**, dess ställe emellan subjectivum och prædicatum e.g. as honest a man as ever lived, så ärlig karl som nånsin war til. Such a thing, en sådan ting. Half an hour, en half tima.

A. Sättes ock, såsom ett nota actionis, emellan verbum participium præsens, Ex. They fell a drincking, de satte sig til at dricka. He went a hunting, han for på jagt.

A. Brukas (1) at utmärka tid,
Ex. Twice a day, två gånger om dagen. Once a year, en resa om året.

(2) **Loco Præpositionis, Ex. is he a bed still? Ligger han ännu? I'll go a foot, jag wil gå til fots**

(3) Såsom en particula expletiva, Ex. Many a day, mången dag. Many a man, mången man.

(4) I stället för of the, Ex. It is five o' clock, klockan är femb.

NB. När A. brukas i stället för He, Ex. Here a comes, här kommer han, eller i stället för Have, Ex. I would a fled, jag wille hafva flydt, är det snarare et missbruk i språket, som kan tolas i gement tal; men i skrifwande ingalunda, utan i **burlesque eller comique**.

A, En, Et. Er en Articulus Indefinitus, og legges alleene forand til Substantiva in Singulari med den forskiel, at om nestfølgende ord begynder med en Vocal, **eller den Consonant H**, da tager den n til sig, e.g. a Bird, en Fugl, an Eagle, en Oern, an Hawk, en Hög.

Naar Substantivum sammenföyes med et **Prædicatum**, sættes den altid for Prædicatum, e.g. an honest Man, en ærlig Mand; men dersom **en af disse tvende** Conjunctiones (as og so) eller og en af de tvende Adjectiva (such og half) gaar forand, bliver dens sted imellem Subjectum og Prædicatum, e.g. as honest a Man as ever lived, saa redelig en Mand som nogentid var. Such a Thing, saadan en Ting. Half an Hour, en halv time.

A bruges og som et nota actionis imellem Verbum og Participium Præsens, e.g. the [sic!] fell a drinking, de satte sig til at drikke.

He went a Hunting, hand foer paa Jagt.

A bruges og loco propositionis,
e.g. Twice a Day, to gange om Dagen. Once a Year, engang om Aaret.

He is a Bed, hand er i Seng. He will go a Foot, hand vil gaee til Foeds.

A bruges og som en Particula expletiva, e.g. Many a Day, mängen Dag. Many a Man, mängen Mand. **Many an Hour, mängen Time.**

A bruges og i steden for of the e.g. It is five a Clock, Klokken er fem.

NB. Naar **den** bruges i steden for He, e.g. Here a comes, her hand kommer; eller og i steden for Have, e.g. I would a fled, jeg vilde löbet bort, da er det en misbrug i Sproget, der vel taales i Talemaaden men ei i Skrivemaaden, uden i **lystige og skiemtsome Skrifter**.

Exempel 2 (forts.)

—

Boyer (1780)

—

A est la premiere lettre de l'Alphabet chez tous les Peuples, & la premiere des cinq voyelles; elle fait un son désagréable si elle se recontre souvent dans une même période, comme remarque Cicéron. A se prononce diversement en Anglois. Tantôt il se prononce comme la diphtongue ai, ou comme notre è ouvert.

Ex. To cultivate, cultiver; date, date. Et tantôt comme notre A françois. Ex. War, Guerre; tall, haut, grand.

R. On pourroit donner des regles sur la prononciation de cette voyelle; mais elles sont

sujettes à tant d'exceptions, que le plus court est de les apprendre par l'usage.

A subst. Ex. A good A, un bon A. A little A, un petit A.

A en Anglois est souvent un article qui signifie un, une.

Ex. A house, une maison. A garden, un jardin.

R. En François l'article un, une, fait des, au pluriel; mais en Anglois cet article n'est pas exprimé au pluriel.

Ex. Houses, des maisons. Gardens, des jardins.

Cet article A, devant un mot qui commence par une voyelle, ou par une H muette, prend une N, pour éviter le son désagréable qui naîtroit de la recontre des deux voyelles.

Ex. An eagle, une aigle, An hour, une heure.

A. Quelque, le, la.

Ex. To do a thing, Faire quelque chose; I was there a while, J'y fus quelque temps; To wear a sword, Porter l'épée; Twice a day. Deux fois le jour.; Once a year, Une fois l'année.

A se met quelquefois dans le sens de la préposition BY, Par.

Ex. So much a week, Tant par semaine; So much a man. Tant par tête.

On se sert aussi très-souvent de cette Particule, entre un verbe & un participe du temps présent.

Ex. To go a hunting. Aller à la chasse; To go a begging. Mendier. I am a coming, Je viens, je m'en viens. He is a doing it, Il le fait, il y travaille. It is a doing, On y travaille, on y est après.

A se met quelquefois a lieu de of the.

Ex. It is one a clock, (pour, it is one of the clock). Il est une huere.

A quelquefois est une Particule explétive, & ne sert qu'à l'ornement du discours.

Ex. What a man are you? Who are you? Quel homme (qui) êtes-vous?

On dit aussi, many a man, au lieu de, many men. Plusieurs personnes.

Quelquefois encore, par corruption, au lieu des prépositions IN, ON, &c.

Ex. To be a bed, (pour, to be in or more properly on the bed). Être au lit.

To go a foot, (pour, to go on foot) Aller à pied.

Quelquefois elle entre en composition sans pourtant rien changer au sens des mots avec lesquels elle est composée.

Ex. Afar off, to abate, signifient la même chose que leurs simples, far off, loin, to

bate, rabattre.

I detta exempel kan man se att Serenius bearbetat Boyers artikel en hel del. Serenius utesluter bl.a. en stor del i början av Boyers artikel, som behandlar ursprunget hos bostaven *A* och dessuttal. Bertelsens artikel har störst likhet med Serenius. De största skillnaderna i mellan Serenius och Bertelsens långa artiklar, som i princip är en grammatisk kommentar till bruket av den obestämda artikeln i engelska, består i att Bertelsen lägger till en uppgift om stavningen *an* framför initialt *h*, ett bruk som Serenius praktiserar men inte nämner. Bertelsen har också ett tydligt exempel på denna stavning.

Bertelsen skiljer inte på tidsmässigt och lokationellt bruk av *a* som preposition, vilket Serenius gör. Han spaltar också upp bruket genom numrering. Serenius använder dessutom franska lånord där Bertelsen förklarar orden på danska.

Även här kan man hävda att likheterna mellan Serenius och Bertelsen, samt de gemensamma skillnaderna mot Boyer, är allt för stora för att det skall vara en slump. I valet mellan troliga förlagor måste man således föredra Serenius också i detta fall.

Exempel 3. Artikeln "COACH"

Serenius (1734)	Bertelsen (1754)
COACH, S. täkt wagn, carosse , currus .	COACH, Sub. vogn.
A coach and six-Horses, or only , a coach and six, wagn med sex hästar.	A coach and six, en vogn med sex Hester for.
A Stage-coach, passage-wagn.	A stage coach, en passagevogn.
A Gentleman's coach, herre-wagn	A Gentlemans coach, en fornemme vogn .
A Livery coach, carosse de remise .	A livery coach, en leje-vogn .
A Hackney coach, hyr-wagn.	A hackney-coach, en hyre-vogn.
Coach-horse, wagns-häst.	COACH-BOX, Sub. kudske-sæde .
Coach box, magazinen i en wagn .	COACH-HIRE, Sub. vogn-leje .
Coachman, kutsk.	Coach-horses, vogn-hester.
Coath-hire [sic], wagnshyra.	Coach-house, vogn- skiul .
Coach-house, wagn huus .	COACHMAN, Sub. Kudsk .
Coach-maker, wagn-makare.	Coach-maker, vogn-mager.

Boyer (1780)

COACH, subst. Carrosse.

A coach and six horses, or a coach and six. Un carrosse à six chevaux.

A stage-coach, Un carrosse de voiture; A gentle-man's coach, Un carrosse de maître.

A livery coach, Un carrosse de remise; A hackney coach, Carrosse de louage, un fiacre.

To keep a coach. Tenir ou avoir carosse, faire rouler carrosse; Coach-horse.

Cheval de carrosse. Coach-box. Le siege du cocher. Coach-man. Cocher.

To pay for the coach-hire. Payer le carrosse. Coach-hire. Louage de carrosse.

Coach-house, Remise de carrosse. Coach-maker, Carrossier, faiseur de carrosses.

Coach or couch, (at sea) Chambre de conseil.

Alla tre artiklarna är tämligen lika, men Serenius och Bertelsen stämmer bäst överens inbördes i jämförelse med Boyer, som framför allt har fler språkprov än de båda andra. Serenius har tagit med en del synonymer som Bertelsen ignorerar. Serenius har också en ekvivalent helt på franska (*carosse de remise*), en parafraas innehållande ett franskt ord (*magazinen i en wagn*) samt en sammansättning med fransk förled (*passage-wagn*). Den franska förleden finns också hos Bertelsen, (*passagevogn*) som annars har danska ord rakt igenom.

Serenius följer Boyers uppställning medan Bertelsen har strikt alfabetisk ordning. Han har därtill valt en något annorlunda struktur genom att arbeta med stickord i kapitalstil, något som Serenius och Boyer inte har.

Det är självklart vanskligt att utifrån ett fåtal artiklar avgöra om Bertelsen använt Serenius eller Boyer som förlaga. Man får emellertid säga att det skulle vara mycket osannolikt att man i tre olika artiklar i två skilda ordböcker skulle finna exakt samma urval från en gemensam förlaga. Av den anledningen ligger det närmast till hands att tro att Serenius i varje fall spelat en viss roll som förlaga åt Bertelsen. Helt säker kan man emellertid inte vara, trots den påfallande stora överensstämmelsen.

Jämförelse mellan Serenius (1734, 1757) och Bay (1784, 1806)

Handels- och sjöfartsregistret i Bays ordbok (1784) är förmodligen hämtat från Serenius ordbok eller från en gemensam förlaga. Bay har dock reducerat antalet artiklar något. De som finns överensstämmer å andra sidan så gott som helt med Serenius, vilket visas nedan.

Exempel 4. Artiklarna "TO ANCHOR" och "BAPTISM"

Serenius (1734)	Bertelsen (1754)
To ANCHOR [...] To shoe the anchor, sätta skon på ankaret, hwilken är giord af et stycke trä som sättes under ankerpynten, på det han intet skal rifwa eller taga emot sidan [...]	ANCHOR [...] To shoe the anchor, sætte Skoen paa Ankaret (hvilken er gjort af et stykke Træe, som sættes under Ankerpynten, paa det det ikke skal rive eller tage imod Siden.
BAPTISM, en doppning eller blötning med watn som med wissa ceremonier gemenligen förrättas när linien eller någondera af Tropicos passeras. Samma ceremonia måste alla de undergå som ei förr varit på det farwatnet, eller ock måste de lösa sig derifrån med pengar.	Baptism, en Døbning eller Overøsning med Vand, som med visse Ceremonier gementligen skeer, naar man passerer Linien. Samme Ceremonier maae alla de undergaae, som ikke tilforn har været paa det Farvand, eller og de maae løse sig derfra med Penge.

De svenska exemplen ovan är hämtade från Serenius första upplaga, 1734, men skiljer sig inte från 1757 års upplaga. I den andra upplagan har Serenius däremot lagt till ett särskilt avsnitt med "Words of command and sea-terms by various occurrences". De olika kommandona finns under olika rubriker, anpassade till skilda situationer. Under rubriken "TO TURN THE WIND AWARD, At lofwera" står t.ex.: "My course is South and the wind is South-west, vår curs är syd och winden är ifrå syd-west". Emellanåt utspelas rena dialoger, som t.ex följande, avsedd att användas under "A FIERCE FLYING STORM, En häftig flygande Storm":

"Shall we get down our top-masts? Skole wi stryka stengarna?"

"No, let all stand, the ship is wholesomer and hath better way through the sea for their being aloft, nej, lät dem stå, skepet bär sig betre och är makeligare då de äro uppe." Med tanke på den krävande användningssituationen får man förmoda att den förutseende kaptenen studerat ordboken på sin kammare i god tid före annalkande stormar.

Utrop av enklare slag exemplifieras annars av "Up, up boys, Up, up gossar eller "Steady, steady, keep her thus, rettså, rettså, holl så", något man i nödfall kunde tänkas slå upp direkt i ordboken vid behov.

Bays ordbok innehåller också dessa speciella kommandorop, varför man kan anta att han använt Serenius andra upplaga, förutsatt att han använt Serenius alls.

I Bays upplaga från 1806 finns ett stort antal beteckningar på blommor och örter som sägs emanera från Linné, samma källa som, enligt uppgift från SAOB-redaktionen, Serenius antas ha till sitt botaniska register i sin andra upplaga. Det finns också många språkprov

som överensstämmer mellan Bay (1806) och Serenius, t.ex. i artikeln *dog* där bl.a. följande exempel existerar i båda ordböckerna: *To play the dog in the manger, Keep a dog and bark myself?, A hungry dog will eat a dirty pudding, To have a dog in his belly, He is an old dog at it, An old dog will learn no tricks.*

Flera av språkproven är närmast idiomatiska uttryck och kan av den anledningen finnas med i de båda ordböckerna oberoende av varandra. Det finns dock gott om exempel som kunde varierats mera om ingen påverkan förelegat. I artiklarna *down* (adv och preposition) har Serenius följande exempel som också, bland flera, finns hos Bay: *To go down, To lie down, To set down, To pay the money down, To drink one down, The wind is down, Down upon the nail, He is down in the mouth, To have the palate of the mouth down, This will never down with him, Upside down, To go down the wind.*

Kabell & Lauridsen (1992:306f) diskuterar bara ett förslag till förlaga till sjöfartsregistret, nämligen William Falconer (1780) *An Universal Dictionary of the Marine*, en ordbok som en recensent av Bays ordbok föreslagit. Falconers ordbok avfärdas dock på innehållsmässiga grunder av Kabell & Lauridsen. Som vi sett finns det även andra skäl till att avskriva den.

Sammanfattning

Lexikografihistoria är fortfarande en ung vetenskap, inte minst i Norden. Till viss del har den nordiska lexikografins historia och traditioner börjat kartläggas, inte minst genom tillgången till omfattande bibliografier över ordböcker i de nordiska länderna, framför allt Haugen (1986) och Jacoby (1990). Dessa är dock inte fullt så heltäckande som skulle vara önskvärt, vilket framkommer när man ger sig i kast med några enstaka ordböcker och fördjupar sig i dem. För svenskt vidkommande pågår flera stora undersökningar om vår lexikografiska tradition,⁴ men fortfarande återstår mycket att göra.

Allt eftersom vår lexikografihistoria kartläggs ökar också kontakt-ytorna mot de övriga nordiska ländernas lexikografiska traditioner, vilka förmodligen är mer sammantvinnade än vad man i förstone tror.

---

⁴ Vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, har en avhandling i lexikografihistoria nyligen publicerats, *Lexicon Lincopense*, av Monica Johansson (1997). Ytterligare två avhandlingar är under arbete. Dessa är Anna Hannesdóttirs arbete om den svenska definitionsordboken och Lena Rogströms om Jacob Serenius ordböcker (eng<>sv).

En undersökning av detta slag kan naturligtvis bara ge indikationer om ett förhållande som sedan kanske visar sig bottna i andra orsaker än de antagna. Det förefaller dock vara mer än sannolikt att Serenius i någon mån figurerat som förlaga till de tidiga engelsk-danska ordböckerna. Givetvis får man ännu mer intressanta, lexikografihistoriska förhållanden klarlagda om man utgår från ett större material – undersökningar som inte minst de skandinaviska ländernas språkliga och politiska historia verkar utgöra en lämplig grund för.

Litteratur

- Arnold, Th. 1784: *A Compleat Vocabulary of English and Danish. Fuldstændigt engelsk og dansk Haand-Lexicon. Udg. paa Engelsk og Tydsk af Theod. Arnold, nu paa Dansk oversat, forbedret og forøget med en Samling af Handels- og Søe-Termini og Talemaader.* Kiøbenhavn 1784.
- Bay, C.F. 1806: *Fuldstændig engelsk og dansk Ordbog, udarbejdet efter de nyeste og bedste Ordbøger.* Kiøbenhavn. (3 uppl.av Arnold 1784)
- Bay, C.F. 1798: *Fuldstændigt Dansk og Engelsk Haand-Lexicon, udarbejdet efter de nyeste og bedste Ordbøger.* Kiøbenhavn 1798. 2 uppl. og forbedret Udg. Kiøbenhavn 1807. 3 uppl. giennemseet og forbedrede Udg. Kiøbenhavn 1824
- Bertelsen, A. 1754: *An English and Danish Dictionary: Containing the Genuine Words of both Languages with their Proper and Figurative Meanings, Interspersed with a Large Variety of Phrases, Idioms, Terms of Arts and Proverbial Sayings, Collected from the most Approved Writers.* I. London 1754.
- Bolling, F. 1678: *Engelske Dictionarium.* København.
- Boyer, A. 1780: *The Royal Dictionary, English and French and French and English.* Lions. 1 uppl. 1699.
- Brisman, S. 1783: *Engelskt och Swänskt Hand-Lexicon Innehollande Engelska Orden med deras Betydelser samt Accentuation och Prononciation.* Stockholm, Upsala och Åbo.
- Collison, R.L. 1982: *A history of foreign-language dictionaries.* London.
- Falconer, W. 1780: *An Universal Dictionary of the Marine or Copious Explanations of the Technical Terms.* London.
- Hagberg, L. 1952: *Jacob Serenius' kyrkliga insats. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia.* 28. Stockholm.

- Jacoby, M. 1990: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum*. Wiesbaden Harrassowitz
- Johansson, M. 1997: *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21. Göteborg.
- Kabell, I. & Lauridsen, H. 1992. English-Danish/Danish-English Dictionaries in the Second Half of the 18th Century. A Discussion of the Authors, their Lives and their Production. I: *Lexicographica* 57. S. 283–314.
- Sahlstedt, A. 1773: *Swensk Ord-Bok, Efter det nu för tiden i Tal och Skrifter brukliga sättet inrättad*. Stockholm.
- Serenius, J. 1734: *Dictionarium Anglo-Svethico Latinum*. Hamburg. 2 uppl. 1757: *English and Swedish Dictionary*. Harg & Stenbro.
- Serenius, J. 1741: *Dictionarium Svethico-Anglo-Latinum*. Stockholm.
- Sjöbeck, J.C. 1774–75: *Engelskt och Swenskt Samt Swenskt och Engelskt Hand-Dictionaire, Med Et därtil fogadt Uttal eller Pronunciationen*. Stockholm.
- Spegel, H. 1712: *Glossarium Sveo-Gothicum eller Swensk Ordabook*. Lund.
- Widegren, G. 1788: *Svenskt och engelskt lexicon efter Kongl. Sekr. Sahlstedts svenska ordbok*. Stockholm.
- Wolff, E. 1799: *En dansk og engelsk Ordbog*. London.

Henrik Andersson

Politikens Musikordbog af Inger Bergenholtz. [trykkested ikke nærmere angivet end Danmark]. 1996. 287s. Dkr. 195,-.

Politikens Musikordbog er inddelt i tre afsnit: 1. Præliminarianer med korte forord, brugervejledning og lister over forkortelser og anvendt litteratur. 2) Selve den alfabetiske ordbogsdel. 3) Systematisk del.

Målgruppen defineres bredt som alle musikinteresserede: "Hovedvægten ligger på kunstmusikken, men jazz, rock og pop er medtaget i et omfang, som muliggør en orientering i disse musikområder" (s. 6). Biografiske artikler og gennemgang af enkeltværker er valgt fra; det ville have forøget værkets omfang enormt.

Bogens layout er nydeligt. I den alfabetiske del præsenteres stoffet i to brede spalter med løs bagkant. Lemmaet angives med fed skrift umiddelbart efterfulgt af den redaktionelle tekst i en indrykket blok. På trods af en god udnyttelse af siden både i højden og i bredden (ret kort afstand mellem spalterne, en tom linje mellem hver artikel) er teksten let at skaffe sig overblik over. Hertil bidrager også den pæne, letlæselige skrifttype, der er valgt. Fremstillingen er ledsaget af en hel del velvalgte illustrationer i form af tegninger og (især) nodeeksempler.

Den ordbogstekniske formidling af stoffet er lige så læservenlig som den typografiske. Brugervejledningen indeholder de obligate oplysninger om alfabetiseringsprincipper, valg af stavemåde, afkodning af henvisningsmarkører, skilletegn, forskellige skrifttyper osv. Da forfatterens praksis er behageligt fri for tekniske spidsfindigheder, fylder afsnittet under tre sider, så der er en pæn chance for, at brugerne for en gangs skyld får det læst.

I forordet erklæres det, at ordbogen lige så godt kunne have heddet leksikon, eftersom den ikke blot oversætter faglige udtryk, men også giver encyklopædiske oplysninger. "Om man taler om ordbog eller leksikon, er blot et spørgsmål om mere eller mindre snæver definition". Det må være den tvivlsomme distinktion mellem almen- og fagsprogsleksikografi, der sigtes til. Det er dog et spørgsmål, om der ikke er i hvert fald to definitoriske forskelle:

1. mht. ortografi: Almensproglige ordbøger føler sig i modsætning til fagordbøger strengt forpligtet på den officielle ortografiske norm, hvis en sådan eksisterer.

2. mht. definitionspraksis: Det er almensproglige ordbøgers forbandede pligt at beskrive en sprogbrug der er i strid med faglig termi-

nologi, hvorimod fagordbogen kan eller ligefrem bør forholde sig normativt til en sådan.

Med Politikens Musikordbog som eksempel:

Hvad ortografiske principper angår, ekspliciteres det i brugervejledningen, at *c* vælges for *k*, *ph* for *f*, *qu* for *kv* (dvs. usus vejer tungere end den officielle norm). I en ordbog med så bred en målgruppe kunne det overvejes, om det ikke havde været bedre at følge Retskrivningsordbogen. Indrømmet: De færreste vil i dag finde på at slå fx **requiem* og **polonaise* op under *rekviem* og *polonæse*, men kendskabet til normen ville nok slå bredere igennem, hvis stavningen med *-kv-* og *-æ-* havde været valgt eller i det mindste nævnt som eneste officielt normerede. Og det forekommer ikke hensigtsmæssigt i tilfælde, hvor der er dokumenteret usikkerhed i sprogsamfundet som fx *refræn/refrain* at vælge den unormerede form **refrain*. (Det kan ligne et særlig groft udslag af civil ulydighed, når omslaget skifter med "3.000 musikalske opslagsord fra *a capella* til *ærkelut*", men stavefejlen *a capella* må forlaget tage på sin kappe; betydningsforklaringen står, som den skal, under *a cappella*).

Mht. definitionspraksis: En almensproglig ordbog tillader ikke fyndige udsagn af typen: "Udtrykket [violoncello] er egentlig den korrekte betegnelse for cello", "betegnelsen wienerklassicisme er en misforståelse", hvorimod de kan være berettigede i en redegørelse for fagterminologi.

I brugervejledningens afsnit om sproglige angivelser hedder det kort og klart: "Udtaleangivelser er begrænset til understregning af den trykbærende vokal". Ved "trykbærende" må forstås "hovedtrykbærende", som det fremgår af eksempler som **a tempo, ballata, variantoneart**. Denne regel er enkel og lyder tilforladelig, men lige mht. prosodiske angivelser stemmer praksis langt fra altid med teorien. Der er ganske enkelt for mange fejl. Det er ikke så meget det, at der undtagelsesvis kan forekomme en konflikt mellem angivelse af etymologi og prosodi som i:

facile (fra. og ita.) let, i betydningen let at udføre

Her burde der have været en henvisning fra **facile** (ita.) til **facile** (fra.) eller vice versa. Men det er en bagatel i forhold til de alt for mange tilfælde, hvor der angives forkert tryk, for mange tryk og for få tryk.

Forkerte trykangivelser er bl.a. gået ud over latinske ord og udtryk. Reglen for udtale af latinske ord med mere end to stavelser er jo, at trykket lægges på næstsidste stavelse, hvis denne er lang (og det er den oftere, end de fleste tror!), på tredjesidste, hvis næstsidste stavelse er kort. Usus følger ikke altid denne regel, og hvis den blev ført ud i sin

bitreste konsekvens, ville det betyde, at **videobåndoptager** var den "rigtige" udtale af det, vi alle kalder en **videobåndoptager**. I flere tilfælde har brug og regel imidlertid afstedkommet dobbelte udtaleformer, hvis status i sprogsamfundet kan give anledning til usikkerhed. Én gruppe vælger etymologistridigt tryk på tredjesidste stavelse: **pluralis**, **libido**, **Cupido**, mens en anden insisterer på den latinske prosodi: **pluralis**, **libido**, **Cupido**. Redigerer man musikordbog, melder problemet sig ved fx *ars antiqua*, *incipit(-nøgle)*, *salve regina*. Hvis man som Politikens Musikordbog vælger kun at angive én udtale, bør man vælge prestigevarianten, og det er her uden tvivl *dén*, der mest ligner den latinske udtale, altså **antiqua**, **regina** og **incipit**, ikke som i Politikens Musikordbog **antiqua**, **regina** og **incipit**. Her har brugeren grund til at føle sig svigtet. Han havde været bedre hjulpen, om forfatteren havde angivet begge udtaler, også som en praktisk konsekvens af forordets erklærede tilslutning til det synspunkt, at forskellen på ordbøger og leksika kun er et spørgsmål om definitionens større eller mindre rummelighed. Fagsprogsleksikografien må vel være lige så forpligtet på omhu med udtaleangivelser som den, der beskriver almensproget. Eller hvad? I øvrigt: Udtalerne **maracas** og **gamelan** er da vist ikke almindelige. Hedder det ikke **maracas** og **gamelan**?

Reglen om, at udtaleangivelser er begrænset til understregning af den trykbærende vokal, administreres ikke konsekvent. Hvorfor dog **country blues** og **country-dance**? Ét hovedtryk havde været rigeligt, som i **country-rock**, der altså er god nok. Det er yderst tvivlsomt, om **bossa nova** og **paso doble** forekommer i det virkelige liv, det hedder da **bossa nova** og **paso doble**! Hvorfor pludselig markere bitryk i **fritungeinstrument**, **latinamerikansk rytme** (bitrykket på *-kansk* skulle have været hovedtryk på første stavelse i *rytme*), **modalnotation**, **musikkonservatorium** m.fl.? I et enkelt tilfælde får man hele to bud på en udtale. Først **mund-æoline** korrekt alfabetiseret efter det valgte princip om at bindestreg kommer før *a*. Efter *mundharmonika* .. *mundstykke* dukker mundæolinen op igen – ganske vist på forkert alfabetisk plads, men denne gang med den rette udtaleangivelse: **mund-æoline**.

De mange overflødige trykangivelser kunne passende være fordelt på fx *Tanz* i **Deutscher Tanz** for ikke at tale om bl.a. **gagaku**, **idée fixe** og **saron** m.fl., som åbenbart slet ikke nåede at holde sig til, da der blev uddelt tryk.

Hvis nogen skulle have glemt det, vil jeg minde om, at *Den Store Danske Udtaleordbog* er udkommet for længe siden.

Hvis en bedømmelse af en ordbog skal være fair, må man tage hensyn til, hvilke vilkår den er udarbejdet under. I det aktuelle tilfælde må

vurderingen tage i betragtning, at forfatteren ikke har haft megen plads at gøre godt med. Den gennemsnitlige artikellængde for de ca. 3000 indgange må have ligget i underkanten af 8 linjer, når man tager hensyn til, at der er ret mange illustrationer.

Stoffet virker fornuftigt disponeret på den knappe plads. Det redaktionelle sprog er klart og lettilgængeligt uden indviklede nominalhypotagmer og vanskelige forkortelser. Den gode udnyttelse af pladsen består bl.a. i, at henvisningssystemet er konsistent (en enkelt svipser: *figuralmusik* henviser til, hvad der angivelig (dvs. højrevendt pil med dobbeltskaft) er et synonym: *mensuralmusik*. Artiklen findes ikke, og under *mensuralnotation* er der heller ingen omtale af *figuralmusik*). Generelt drives der ikke rovdrift på henvisninger med betydningen 'se', 'se også' (højrevendt pil med enkeltskaft). Disse henvisninger supplerer med de relevante oplysninger, de skal, men de kan godt springes over, hvis man har travlt; artiklerne giver hver for sig så god besked, at brugeren ikke behøver at føle sig som en ko i en labyrint.

Lemmasektionen er velgennemtænkt; man finder næsten altid de fænomener og begreber, teksten omtaler, som opslagsord, selv i artiklerne om musikinstrumenter. Endelig en ordbogsredaktør, der har begrebet, at mennesker ikke er født med at vide, hvad fx *lydstykke* og *metaltunge* betyder!

Med den bredt definerede målgruppe har forfatteren stillet sig en meget vanskelig opgave. Musikteori er erfaringsmæssigt bandsat svært at formidle til brugere, der er renonce i elementære discipliner som notation, intervalopbygning, funktionsharmonik osv. Resultatet er, at de forhåndenværende opslagsværkers betydningsforklaringer hidtil groft sagt har tilhørt én af to kategorier: 1. tungen ud af vinduet. 2. volapyk for menigmand.

Tag et centralt begreb som *modulation*. Et eksempel på kategori 1 frembyder fx Kaj Aage Bruuns lille *Musikordbog* (København 1943):

Modulation [Modulasj^ohn] (med Stød), lat. Ved M. (af Modulation = Forandring) forstaar man først og fremmest en Overgang fra en Toneart til en anden (se endvidere M. G.).

Som eksempel på kategori 2 kan man vælge *Aschehougs Musikleksikon* (København 1958). Her fylder *modulation* over tre spalter, så lad os nøjes med første afsnit (bind 2, s. 167f.):

Modulation er overgangen fra en toneart til en anden. M. beror kort udtrykt derpå, at akkorden på 1. trin i en given toneart berøves tonikabetydningen, hvilken da overgår til en anden akkord. Da en toneart imidlertid aldrig lader sig udtrykke alene gennem en enkelt akkord (eftersom jo en hvilken som helst akkord kan være tonal i mere end én toneart), kræves

til underbyggelse også af den nye toneart flere i denne hjemmehørende akkorder, nemlig foruden dens tonika først og fremmest dens dominant (som indeholder den nye ledetone!) og dens subdominant; disse tre akkorder indeholder tilsammen samtlige toneartens (skalaens) toner og danner da også de konstituerende bestanddele af den harmoniske kadence (se *Kadence*). [..]

Valget af eksempler har ikke til hensigt at latterliggøre de to opslagsværker, der begge har ubestridelige kvaliteter. De skal bare tjene som konkrete eksempler på, hvor svært det har været at finde den gyldne middelvej mellem på den ene side en praksis, der på forhånd næsten opgiver brug af fagspecifikke betydningsdifferentieringer og én, der formelig vælter sig i fagterminologi.

Politikens Musikordbog giver følgende bud på *modulation* (lad os i denne forbindelse se bort fra, at trykunderstregningen af diftongen *-io-* afviger fra værkets normale praksis, hvor kun *-o-* understreges):

modulation 1. I den klassiske harmonilære siger man, at et stykke modulerer, når det harmoniske grundlag skifter fra én toneart til en anden. En modulation kan bevæge sig mere eller mindre abrupt. Den kan fx foregå via en akkord, der kan omtydes, dvs. at den er fælles for begge tonearter, men har en anden funktion i den nye toneart. Den kan også indtræde via kromatisk alteration.

[..]

Eksemplet demonstrerer, at det faktisk godt kan lade sig gøre at udforme differentierede betydningsforklaringer af musikteoretiske begreber uden at jage almindelige mennesker langt væk. Ganske vist bruger forfatteren termen *alteration*, men det kan hun også sagtens tillade sig, eftersom begrebet får en tilsvarende veldrejet betydningsforklaring på sin alfabetiske plads. Termen *omtydning* kan også slås op, men det er pædagogisk set et rigtigt valg at forklare ordet på stedet, især når det gøres så kort og elegant som hér.

Generelt gælder det for Politikens Musikordbog, at den forener faglig vederhæftighed med pædagogisk tæft. Det er næsten uden undtagelse en fornøjelse at læse de stramt redigerede, informationsmættede artikler, og det gælder ikke blot for dem, der beskæftiger sig med teoretiske grundbegreber, men også for dem, der beskriver musikinstrumenternes opbygning, klang og funktion, oversætter partiturjargonnens tempo- og foredragsbetegnelser, beskriver musikhistoriske epoker, forklarer genrebetegnelser m.m.

Det kan ikke nægtes, at det hænder, at man både direkte og indirekte bliver mindet om, at pladsen er trang. Det er for så vidt i orden, at

forfatteren i artiklen *musikhistorie* erklærer, at hun opgiver at beskrive den vestlige verdens musikhistoriske udvikling fra grækerne til vore dage i en kort artikel (ingen artikler overskrider et omfang på 130 linjer tekst, dvs. to spalter), men hun kunne nu godt have forsynet de kortfattede videnskabsteoretiske og -historiske betragninger, hun begrænser sig til, med en kronologisk ordnet oversigt over de artikler, der fremstiller enkeltepoker og historiske skred i de stilistisk-kompositionstekniske principper, fx fra *Notre-Dame-skolen* til *seriel musik*.

Det vil givet såre mange, at der fx ikke er blevet plads til bare at nævne Beethoven i artiklen *klassisk 2*, han udgør dog for mange klassikkens treenighed sammen med Haydn og Mozart. Beethoven nævnes, men kun i artiklen *romantik*. Det kalder jeg en degradering! Forfatteren har i sine velmente bestræbelser på at fremstille komplicerede sager klart og kontant indimellem brugt håndkantslag, hvor en kort nuancerende diskussion havde været på sin plads. Som hovedregel er håndfastheden dog til gavn for artiklerne, når man tager den brede målgruppe i betragtning. Fx er artiklen om det som regel noget svævende begreb *senromantik* fremragende:

senromantik sidste del af den romantiske periode, begyndende i sidste fjerdedel af det 19. årh. Dens træk findes langt op i det 20. årh.

Senromantiske stiltræk er kendetegnet ved at sprænge grænserne for funktionsharmonikken, hvilket også har følger for musikkens formale opbygning. Harmonikken blev udvidet, fjerne tonearter indførtes enten ganske abrupt eller i umærkeligt glidende overgange. Ledetonespændinger og kromatisk alteration tilslørede det tonale centrum. Melodikken blev spændt i store buer, rytmen lod sig ikke binde til taktens tyngdepunkter og dynamikken bevægede sig ud i ekstremer. Instrumenternes klanglige yderområder blev afprøvet, og instrumentationen stillede stadig større krav om nye farver.

De mest markante komponister var fra det tysktalende kulturområde: R.Wagner, Fr.Liszt, H.Wolf, G.Mahler og A.Schönberg i hans første værker.

I ordbogen fylder artiklen kun 20 linjer (1/3 spalte). På så kort plads får læseren fyldestgørende besked om et udviklet emne. Det er en fornøjelse at læse en fagligt upåklagelig fremstilling, der kan formulere så mange relevante distinktive træk med så få tekniske termer.

Skulle der stadig være en læser, der ikke er med, kan han henvende sig til bogens systematiske del, der er et helt lille musikteoretisk kompendium på 37 sider med gennemgang af notation, intervaller, kirke-tonearterne, dur, mol og andre skalavarianter, kvintcirklen og akkordopbygning. Hertil kommer en nyttig illustration af orkesterop-

stilling samt en grafisk oversigt over menneskestemmens og de vigtigste orkesterinstrumenters toneomfang.

Den systematiske del tjener først og fremmest som aflastning af den alfabetiske, og som sådan er den udmærket udnyttet med talrige henvisninger. Afsnittene har ikke til hensigt at fungere som lærebog, hedder det beskedent, men med deres pædagogiske formidling af et svært stof fortjener de afgjort at blive læst i sammenhæng (bemærk, at der har indsneget sig en meningsforstyrrende fejl i illustrationen s. 267 i oversigten over de yngste kirketonearter. I stedet for "1. dorisk" skal der stå "9. æolisk").

Fejl er der ellers ikke mange af. Et par steder skaber illustrationerne forvirring. "Billedet viser den moderne klarinetfamilie med bas-, alt-, B [sic] og Es-klarinet", hedder det side 106, 2. spalte. Da der er afbildet tre klarinetter i tre forskellige størrelser, må den lille B- og Es-klarinet være den, der svarer til standardklarinetten. Det virker derfor mystisk, når teksten omtaler A- og B-klarinet som de mest udbredte. Ikke et ord om nogen Es-klarinet! Det virker heller ikke så smart, når det hedder, at **hemiol** fx kan "være en tredeling af en 6/4 takt i et stykke, der ellers har todeling:", hvorefter illustrationen giver et eksempel i 6/8 takt.

Bruger man lup og pincet, vil man opdage, at Giuseppe Verdi i et par tilfælde er blevet omdøbt til "Guissepe". Det ville aldrig være sket, hvis forfatteren havde været helt konsekvent i sin praksis med at forkorte komponisters fornavne. På dansk er der solid tradition for at kalde Bartoks gysopera *Hertug Blåskægs Borg*, ikke *Ridder Blåskægs Borg*, som den omtales et sted (s. 158, sp. 1). Det er selvfølgelig en lapsus, når der i den (i øvrigt glimrende) artikel **kor** tales om "J.S. Bachs kor- og orgelmusik fra 1. halvdel af det 17. årh."; der menes: "18. årh.". Stødt på manchetterne bliver man til gengæld, når man i artiklen **oratorium** kan læse flg.: "I den romantiske periode fulgte forsøg på at genoplive den gammeltestamentlige genre (ex: F. Mendelssohns "Paulus" 1836)." Paulus er jo ikke specielt gammeltestamentlig (hverken manden el. oratoriet), så *bibelsk* havde været en bedre karakteristik. Forfatteren kunne bare have givet Händels eneste nytestamentlige oratorium *Jephta* et par ord med på vejen; det er for unuanceret uden videre at kalde genren gammeltestamentlig.

For til sidst at bringe tingene i de rette proportioner: Disse få småting forstyrrer på ingen måde indtrykket af *Politikens Musikordbog* som en kompetent, velskrevet og dygtigt struktureret ordbog, der evner at formidle et stort og vanskeligt stof til en meget bred målgruppe. Med et forbehold over for udtaleangivelserne kan værket anbefales meget varmt.

John Ole Askedal

Hans-Peder Kromann † und Anne Lise Kjær (Hg.): *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie. Akten des internationalen Werkstattgesprächs zur kontrastiven Lexikologie 29.–30.10.1994 in Kopenhagen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1995 (Lexikographica, Series Maior: Supplementbände zum Internationalen Jahrbuch für Lexikographie, 66). viii + 131 s.

1. Som angitt i bokens undertittel er det samlende hovedtema for artiklene i denne boken forholdet mellom leksikologi og leksikografi. To synspunkter er i den sammenheng fremherskende: for det første leksikologiens status som grunnlagsdisiplin for leksikografien, og dernest betydningen av en bevisst kontrastiv tilnærming. En naturlig konsekvens av dette er at et flertall av artiklene har et eksplisitt onomasiologisk utgangspunkt.

2. Peter Rolf Lutzeiers bidrag "Es lohnt sich – Kontrastive Lexikologie Deutsch/Englisch im Bereich 'Einkünfte'" (s. 7–18) innledes av prinsipielle betraktninger om leksikologi vs. leksikografi og om leksikologiens forhold til andre lingvistiske disipliner (fra fonologi til klinisk lingvistik). Forf.s hovedanliggende er en kontrastiv-leksikologisk analyse av det semantiske felt 'inntekter' i moderne tysk og (britisk) engelsk som et bidrag til en "Kultursemantik der jeweiligen Sprachen" (s. 17) Analysen omfatter i alt 54 engelske og 56 tyske leksemer. Den er primært synkron, men tar i en viss utstrekning også hensyn til historiske forhold. Det gis en oppstilling av semantiske faktorer som delvis gjelder for begge språk, og delvis bare er relevante i ett av språkene: inntektenes (u)regelmessighet, eventuell betydning av gjenydelse, relevante yrkesgrupper (av marginal betydning i engelsk), også særlige pensjonistgrupper (ikke relevant i engelsk), inntektenes beregningsgrunnlag (uten betydning i tysk) og mottager (s. 15). Det fremlegges likevel ingen streng strukturalistisk semantisk feltanalyse. Forf. taler gjennomgående om to semantiske felter, et tysk og et engelsk. Det er ikke selvsagt ut fra artikkelens almene onomasiologiske orientering, men kan vel sees i sammenheng med at forf. i sin kontrastive analyse av to språk opererer med enkeltspråklige semantiske faktorer i tillegg til de felles, interlingvalt relevante.

Hovedtesen i Franz Josef Hausmanns bidrag (s. 19–23) kommer til uttrykk i tittelen "Von der Unmöglichkeit der Kontrastiven Lexikolo-

gie" og er konsist formulert i hans abstract: "Im Wortgebrauch überwiegt die Bindung über die Freiheit, das Syntagmatische über das Paradigmatische, die Idiomatik über die Kompositionalität. Deshalb ist kontrastive Wörterbuchbetrachtung [sic] nur in kleinen Bereichen der Sprache möglich. Darüberhinaus wird sie zur kontrastiven Phraseologie und Textologie." Hausmann maner altså til nærmest pessimistisk nøkternhet når det gjelder den kontrastive leksikologis og leksikografis muligheter – artikkelen skal være et bidrag til faglig "desillusjonering" (s. 19). Dog er ikke alle Hausmanns velformulerte setninger like overbevisende. Artikkelen inneholder en rekke programmatisk krav som vanskelig kan sies å være forenet til et enhetlig arbeidsprogram eller en enhetlig teori.. Skulle man f.eks. ta på alvor Hausmanns krav om at "Kontrastive Lexikologie [...] mit dem Sammeln von Kollokationen anfangen [sollte]" (s. 22), ville man miste av syne det for kontrastiv grammatikk og leksikologi viktige skille mellom vide og snevre semantiske seleksjonsregler (jf. Hawkins 1986: 57–61 og Hans-Peder Kromanns bidrag s. 116–117). Det er heller ikke innlysende hvordan dette kravet lar seg forene med Hausmanns ønske om en tekstologisk basert leksikologi. I "Thesen zur Desillusionierung" forutsettes videre en omfattende semantisk faktorbeskrivelse ("Merkmalsbeschreibung"), som "[die] Definitionen in den Wörterbüchern" bare er begynnelsen til (s. 19), men som man dessverre ikke får vite noe mere om.

Iwar Werlens bidrag "Kontrastive Lexikologie: Tagalog – Deutsch" (s. 24–38) gir en metodisk videreførende, typologisk interessant kontrastiv beskrivelse av på den ene siden tysk som språk med fast ordklassetilordning av leksemer, og på den annen side tagalog som et språk med "begrepsord" uten slik fast ordklassetilordning. En rekke tagalisk/engelske og tagalisk/tyske ordlister og ordbøker underkastes en kritisk kontrastiv vurdering. Werlen gir en plausibel begrunnelse for å lemmatisere tagaliske begrepsord etter et "Nest"-prinsipp. I sammenheng med Werlens anbefalinger melder vel det empiriske spørsmål seg hvorvidt enkelte i og for seg ordklasseindifferente begrepsord i tagalog tenderer i retning av å fungere som ekvivalenter til fortrinnsvis tyske verb, substantiver eller adjektiver, og hvilke konsekvenser slike leksemspesifikke ekvivaleringstendenser eventuelt bør ha for mikrostrukturen til de enkelte begrepsord-lemmata.

Anne Lise Kjær hevder i "Vergleich von Unvergleichbarem. Zur kontrastiven Analyse unbestimmter Rechtsbegriffe" (s. 39–54) at juridisk terminologi ikke egner seg for en kontrastiv-leksikologisk analyse på samme måte som almenordforrådet. Hun viser til at juridisk terminologi har en instrumental handlingsfunksjon innenfor rammen av en nasjonal eller internasjonal rettsorden, at den stadig tolkes og presiseres og forandrer innhold gjennom domsavsigelser. Juridisk språk

er derfor etter forf.s mening på en annen måte enn almenspråket preget av en dynamisk "Unbestimmtheit" og pragmatisk tillempelighet. Interessant er forf.s anbefaling at juridiske tekster bør oversettes forskjellig alt etter sin tekstfunksjon. Uttrykksmåten i målspråket bør rette seg etter utgangsspråket ved oversettelse av juridiske tekster med en metaspråklig funksjon, dvs. tekster som f.eks. skal tjene til å kommentere eller å informere om et annet nasjonalstatlig og -språklig rettssystem. Det samme gjelder tekster hvor rettssystemet er det samme, men språkformen forskjellig (jf. EU-lovtekster). Derimot må man orientere seg etter den målspråklige uttrykksmåte når oversettelsen innebærer et skifte av både språk og rettssystem, dvs. når hensikten er å skape et innenfor en annen rettsorden gyldig dokument. (s. 52 f.). Forf.s interessante teser hadde fortjent å bli illustrert og overprøvet med basis i et større materiale enn det som her presenteres.

Heribert Picht gir en konsis og velstrukturert oversikt over aspekter av "Wissensordnung und Wissensrepräsentation in der Terminologie" (s. 57–66), som logisk vs. ontologisk begrepssystematisering, begrepssystemers omfang, begrepsmessige makrostrukturer, hovedtyper av begrepsrepresentasjon (definisjoner, forklaringer). osv. Artikkelen lider i noen grad under mangel på konkretisering. Man savner dessuten en eksplisitt omtale av hvilken relevans terminologilæren som en særlig gren av leksikologien har for fag- og/eller almenspråklig leksikografi.

I "Phraseologische Äquivalenz und Differenz am Beispiel deutscher, englischer und finnischer Verbidiome" (s. 67–90) undersøker Jarmo og Briitta Korhonen denotativt likeverdige verbuttrykk fra tre språk. Utgangspunkt for utvalget av de i alt 340 denotasjonsmulighetene er at minst ett av språkene har et idiomatisk uttrykk. Uttrykkene undersøkes med henblikk på leksikalsk, grammatisk og/eller pragmatisk konvergens (total eller partiell ekvivalens) eller divergens (partiell eller total differens) og sammenfattes på dette grunnlag i 20 undergrupper. Undersøkelsen er særdeles grundig og nøyaktig utført og gir bl.a. det interessante resultat at tysk og finsk er de to av de tre språk som står hverandre nærmest med henblikk på verbidiomer. Det kan likevel være grunn til å sette et spørsmålstegn ved deler av undersøkelsens metodologiske grunnlag: Det er for denne resensent ikke innlysende klart hva som menes med "kleinere syntaktische Unterschiede" (s. 69) når det dreier seg om tre typologisk såvidt forskjellige språk som tysk, engelsk og finsk. Beleggmaterialet er tatt fra ordbøker. Forf. går likevel ikke inn på hvorvidt eller på hvilken måte den presenterte analysemodell kan tenkes anvendt i forbindelse med ett-, to- eller trespråklige fraseologiordbøker.

Knud Troels Thomsens bidrag "Zur Gültigkeit lexikologischer Untersuchungen" (s. 91–101) er egentlig en samling småstudier om

emner fra dansk-tysk kontrastiv grammatikk. Forf. går først inn på hva slags verbstammer adjektivsuffiksene ty. *-bar*/da. *-bar*, ty. *-lich*/da. *-lig* forbindes med. I neste avsnitt, "Grenzziehung zwischen Lexikologie und Grammatik", gis med utgangspunkt i en semantisk-syntaktisk analyse av *lösbar* og *löslich* anbefalinger om leksikografisk beskrivelse av ty. modal-passiviske verbaladjektiver på *-bar* og *-lich*. I tredje avsnitt dreier det seg om den da. såkalte "substantiverte infinitiv" på *-en* (som ikke er noen dansk infinitivendelse) i sammenligning med syntaktisk ikke direkte tilsvarende tyske nominaliseringer av verbs infinitivform. Forf. innleder også til en problematisering av den tradisjonelle "ordklasse" artikkel i dansk og legger her frem et interessant forslag om å skjelne mellom en $\pm$ "Bekanntheit"-determinator, realisert ved suffiks eller $\emptyset$, på den ene siden, og en pronominalt realisert $\pm$ "Bestimmtheit"-determinator på den annen side. Dessverre er skjemaet på s. 98 ikke fullt forståelig som sammenfatning av de dansk-tyske forskjeller. Til slutt kritiserer forf. definisjonene av *Konjunktion* og *Präposition* i den store seksbinds Duden-ordboken (1976/81) og i *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1967/77). Thomsen har ikke klart å formidle til undertegnede noen klar forståelse av hvilken relevans hans kontrastiv-grammatiske studier har i forhold til, eller for forholdet mellom, leksikologi og leksikografi.

Gisela Harras' bidrag "Eine Möglichkeit der kontrastiven Analyse von Kommunikationsverben" (s. 102–113) er et teoretisk ambisiøst forsøk på å utarbeide en "sprachunabhängige Basis [...] zur Beschreibung von Sprechaktverben für jede beliebige Sprache". Forf. benytter innledningsvis anledningen til å presentere et par ikke helt vellykkede terminologiske nyskapninger: *allgemeiner Rekursituationstyp* er neppe fullt ut forståelig uten den nokså vidløftige forklaringen "Typ von Situation mit seinen standardmäßigen Situationsrollen – einem Sprecher, einem Hörer, einem Äußerungsprodukt sowie einer komplexen kommunikativen Einstellung des Sprechers – [...] ein konzeptuelles Setting, das konstitutiv ist für die Verwendungsmöglichkeiten der betreffenden Prädikate in einer beliebigen Sprache" (s. 102). Nokså uheldig er vel også *Interaktionswelt des Sprechers* som sammenfattende betegnelse for "die **propositionale Einstellung** so wie die Eigenschaft der **intentionalen Einstellung** oder Sprecherabsicht und weitere situative Bedingungen aus der Sicht des Sprechers" (s. 103; forf.s fremhevelser); i denne definisjonen nevnes nettopp ikke den hørende, som unektelig er nokså vesentlig for at det kan komme istand interaksjon. Språkhandlingsverb analyseres som leksikaliseringer av komplekse logisk-semantiske predikater, men ikke alle enkeltheter ved analysene er like overbevisende. Når *beurteilen* analyseres som "S findet: P" og *ablehnen* som "S findet: nicht P", så gir

det et uberettiget inntrykk av semantisk komplementaritet mellom disse to verbene. Ved det voluntative komplekse predikat "S will nicht: nicht P" gis intet eksempel, men her kunne vel *fordern* eller *verlangen* anføres. Det er vel rett og slett feilaktig å analysere *behaupten* som "Interaktionswelt "-predikat "H hält nicht für wahr: P". Samme komplekse predikat anføres også til eksplisering av *lügen*, hvor imidlertid den talendes intensjon er vel så viktig som den hørendes resepsjon. – Mer givende enn disse til dels noe tvilsomme teoretiske utlegninger er Harras' to korte analysestudier. I kortfattet form beskriver forf. for det første systematiske "lexikalische Lücken" ved tyske kommunikasjonsverb, og kaster derved nytt lys over dette semantiske subsystemet. For det annet sammenlignes på en instruktiv måte tyske og engelske verb for 'å lyve'. Her bør det vel tilføyes at mangfoldet av tyske leksikaliseringer, sammenlignet med det beskjedne antall engelske, i første rekke kommer istand gjennom produktive tyske orddannelsesmønstre som ikke har noen parallell i engelsk (jf. om en tilsvarende tysk-dansk problematikk Hans-Peder Kromanns bidrag s. 120–123). Til tross for enkelte svakheter gir imidlertid Generelt gir Gisela Harras utvilsomt et interessant bidrag til belysning av relasjoner mellom orddannelse, pragmatikk og leksikologi som bakgrunn og oppgave for den intra- og interlingvale leksikografi.

Bokens siste bidrag er Hans-Peder Kromanns "Von den Möglichkeiten einer kontrastiven Optik und Mikroskopie in der Lexikologie" (s. 114–126). Det teoretiske grunnlag er i mangt og meget sammenlignbart med det man finner hos Gisela Harras; det er snakk om en "äquivalenter Situationstyp in beiden Ländern", som i tilknytning til et grunnbegrep i kontrastiv grammatikk omtales som "soziokulturelles Tertium Comparationis" (s. 115). Til forskjell fra Gisela Harras plederer imidlertid Kromann for at den "kontrastive Optik" forplikter leksikologen/leksikografen til å ta som sentralt utgangspunkt ett av de to språk som sammenlignes. Dette synspunkt kan man ha teoretiske betenkeligheter med, men det tilsvarer antagelig langt på vei de krav den kontrastivt arbeidende leksikolog/leksikograf stilles overfor i praksis. Kromann illustrerer sitt teoretiske program med velvalgte eksempler fra dansk og tysk fotballspråk, forsikringsterminologi og ord som betegner jødiske forhold.

3. Bokens medutgiver Hans-Peder Kromann gikk tragisk tidlig bort den 9.1.1995. Han var initiativtaker til og hovedansvarlig organisator for den konferanse – "Kopenhagener Werkstattgespräch zur kontrastiven Lexikologie" – som er utgangspunktet for den foreliggende bok. Boken gjenspeiler den rikdom på teoretiske og praktiske perspektiver som kjennetegnet Hans-Peder Kromann, og er samtidig et minnesmerke over

hans allsidige og på nordisk og internasjonalt nivå betydningsfulle virke som germanist og lingvist, slik dette også dokumenteres gjennom Franz-Josef Hausmanns nekrolog (s. vii–viii), og fortegnelsen over Kromanns publikasjoner i utvalg (s. 127–130).

Litteratur

Hawkins, John A., 1986: *A Comparative Typology of English and German. Unifying the Contrasts*. London - Sydney: Croom Helm.

Sten Ewerth

Vincent Petti och Kerstin Petti: *Norstedts första engelska ordbok*. 1996. Stockholm: Norstedts.

Allmänt

På baksidan av Norstedts första engelska ordbok sägs bland annat att den är "en **helt ny ordbok** för nybörjaren, dvs. barn i åldern 9–13 år. Det är **två ordböcker i en**, en **engelsk-svensk** och en **svensk-engelsk**. Dessutom innehåller den en verblista, information om räkneord, mått, klockan samt en lista med kända seriefigurer, barnböcker m.m."

Den sägs ha "ett **omfattande och aktuellt ordförråd** på ca **33.000 ord och fraser**." Vidare upplyses den presumtive användaren om att den är lätt att hantera på grund av att den har tydlig typografi, att alla engelska uppslagsord har uttalsangivelser och att den är rikligt illustrerad.

Såvitt jag har kunnat finna är baksidesinformationen korrekt, bara man är medveten om att den respektingivande mängden ord och fraser är summan av de två ordböckernas listor. Med andra ord är det uppemot 18.000 engelska ord och fraser som listas och förklaras i den första delen och kring 15.000 svenska ord som översätts i den andra delen. Med respektingivande syftar jag på att – åtminstone hittills – ordböcker och ordlistor för så unga brukare som det här är fråga om vanligen är tunnare. Den är rejält inbunden och bör kunna upplevas som ett riktigt lexikon av barnen, särskilt som den är traditionellt Norstedtsordboksrandig ...

Urvalet ord och fraser

Här skall inte tas mycket utrymme i anspråk för sedvanlig granskning av ordmaterialets relevans, det vill säga om Pettis har fått med de viktigaste och vanligaste orden och om förklaringarna är till fyllest. Några timmars noggrann läsning har övertygat mig om att urvalet är tillfredsställande, fastän jag naturligtvis utan problem hade kunnat räkna upp en del som borde ha varit med. Sölve Ohlander konstaterade för övrigt i *LexicoNordica 3* i sin stora ordboksöversikt, *The Big Four*, att även ordböcker baserade på gigantiska korpusar har oförklarliga luckor. (Ohlander 1996:261). Ohlanders exempel **IT** fanns inte heller i

Pettis bok, trots att till exempel **Internet** är med och trots att en pedagogisk teckning av en **PC** finns där.

Kollokationerna

I äldre ordböcker hade man ofta för lite av sådan oerhört värdefull information som regler för och exempel på hur även ganska vanliga ord kombineras. (Låt mig då bortse från det ofantliga överflöd av olika fraser som spalt upp och spalt ned tröttade läsarens ögon beträffande vanliga verb som **get** eller **be**.) I medvetande om att en ordbok blir användbarare ju mer av kollokationer den rymmer står den moderne ordboksredaktören inför ett problem. För mycket av det goda och boken blir ohanterlig eller i varje fall dyr. För lite och boken blir inte till tillräcklig hjälp.

Paret Petti har enligt min mening gått en perfekt balansgång. De har påfallande många kollokationer med utan att det ändå blir överlastat. Låt mig ge bara ett exempel på hur det kan se ut. Till substantivet **line** ges fem svenska betydelser; den femte som gäller tele får läsaren i form av två fraser: **are you still on the line?** och **hold the line, please!** För en ung användare, som har särskilt stor nytta av vardagspråkligt stoff, är sådan lexikalisk information minst sagt värdefull.

Illustrationerna

I sin Handbok i lexikografi från 1987 varnar Bo Svensén för att man i språkligt inriktade ordböcker låter illustrationer bli ett självändamål. De får bara användas då vanliga ordförklaringar inte ger betydelsen "med tillräckligt hög grad av precision, koncentration, fullständighet och tydlighet" (Svensén 1987:161).

I Norstedts första engelska ordbok äro illustrationerna legio, ty de äro många – och de är slående ofta där av enbart uppiggande eller dekorativa skäl. Vid uppslagsordet **beaten** står David med sin slunga bredvid den fallne Goliat. Mellan **jycke** och **jägare** står en beslutsam jaktklädd man med sin spets. Vid **jog** och **jogger** är en flicka i idrottskläder ute på en löprunda.

Men då och då är illustratören Thomas Fehrm pedagogisk och slår flera flugor i en smäll, såsom vid **telephone** då läsaren också får lära sig **receiver** och **cord** eller vid **insects** då ett halvt uppslag tas i anspråk för artnamn.

Men ett sådant bildöverflöd, egentligen stick i stäv mot gängse lexikaliska hänsyn, är här försvarbart. Målgruppen är mycket unga människor!

Användbarhet

"Det mest slående resultatet är emellertid barnförklaringarnas likheter med ordboksförklaringarna." Detta säger Birgitta Hene avslutningsvis i sin uppsats "Barns ordförklaringar och ordböckers" (Hene 1990: 115). Hon redovisar där resultaten av en undersökning av hur barn i åldern 10–12 år förklarar en grupp ord för en vuxen som kan dem, med andra ord en vanlig skolsituation. Följaktligen menar jag att man inte ska vara rädd för att sticka lexikon i händerna på även mycket unga människor.

Men det finns något som talar för att Norstedts första engelska ordbok kan bli till stor nytta landet runt, inte bara i ambitiösa föräldrars hem utan också och framför allt i många grundskolor. Det är nämligen så att många moderna språklärare nuförtiden arbetar med en metodik, som brukar betecknas principen om learner autonomy. Eleven får under en viss period arbeta självständigt, individuellt eller gruppvis, med ett stoff som den planerar och tar ansvar för helt själv. Läraren håller alltså inte under denna period traditionella lektioner utan ger visst stöd, då det behövs, och kontrollerar då perioden är över. I sådan elevbaserad undervisning sitter denna ordbok som gjuten!

Litteratur

- Hene, Birgitta 1990: Barns ordförklaringar – och ordböckers. I: *Svenskans* beskrivning 17, Åbo 1990, 115–126.
- Ohlander, Sölve 1996: "The Big Four." "Learners' dictionaries" inför 2000-talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.

Franziskus Geeb

Sue Ellen Wright, Gerhard Budin (ed.): *Handbook of Terminology Management, Volume 1, Basic Aspects of Terminology Management*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins 1997; 94,00 USD.

Umiddelbart må denne bog være meget interessant for leksikografer i almindelighed og fagleksikografer i særdeleshed. Dog viser læsningen, at udgiverne på det teoretiske plan bevæger sig tydeligt og udelukkende indenfor terminologividenskabens grænser. Med denne indsigt som grundlag bliver "Handbook of Terminology Management" mere forståeligt. Udsagn som f.eks. at ordbøger **altid** har en alfabetisk makrostruktur, hvorimod terminologiske data næsten altid foreligger i en systematisk makrostruktur kræver derfor ikke yderligere diskussion. Det står klart, at sådanne konstateringer skal ses som resultat af den meget ensrettede synsvinkel, som forfatterne indtager, idet de næsten ikke henviser eller inddrager lingvistisk eller metaleksikografisk faglitteratur. Dette vejer særdeles tungt, da bogen af udgiverne i forordet betegnes som hjælp i dagligdagen til bl.a. lingvister.

Betegnelsen "terminologimanagement" indebærer – som udgiverne konstaterer – dannelsen af nye fagtermer, udarbejdelsen af ordbøger og terminologiske databaser samt brugen af disse informationer ved oversættelse og tolkning, men håndbogen kan faktisk ikke dække alle disse områder. Brugere af terminologisk materiale, som desuden her helt uden begrundelse indskrænkes til oversættere, er ikke beskrevet eller klassificeret i denne håndbog. De opfattes åbenbart som homogen masse, hvilket næppe svarer til resultaterne af bl.a. metaleksikografisk brugerforskning. – Den systematiske produktion af "ordbøger og terminologiske databaser" bliver mere udførligt tematiseret i håndbogens bind 1. Kapitlet "Term Selection" henviser til en diskussion af tekstkorpora og deres sammensætning samt brug, men dette emne bliver ikke berørt. Derimod konkluderer Sue Ellen Wright, som står for denne del af håndbogen, ganske overraskende men korrekt, at også terminologisk arbejde i mange tilfælde starter ved at beskrive sprogbrugen og dermed er baseret på tekstkorpora. Dette er dog en ganske uventet "tilståelse", da bogen ellers mange gange pointerer, at terminologisk arbejde starter med "begrebet" og "begrebssystemer" for derefter at nå frem til "benævnelsen". Der mangler dog i denne håndbog en beskrivelse af begrebet "begreb". På dette meget centrale sted i de terminologiske og leksikografiske overvejelser er der brug for en

henvisning til nogle grundlæggende teorier omkring det sproglige tegn. "Begrebet" bliver i håndbogen uden videre bemærkninger brugt som sikkert ståsted. Dette danner også grundlaget for kapitlet om beskrivelsen af begreber, men begreber står for læseren af denne håndbog kun som en blød, ikke nærmere specificeret tankemasse bag det sproglige tegn, som alligevel gøres tilgængelig gennem sproglige tegn. Dette paradoks konkretiseres i bogen bl.a. i udsagnet, at leksikografien er interesseret i ord og terminografien i termer, samt at leksikografien arbejder semasiologisk hvorimod terminologien arbejder onomasiologisk. Denne teoretiske forvirring bliver fuldendt, da Bruno de Bessé i Kapitel 1.3 beskriver terminografisk arbejde som deskriptiv i modsætning til terminologisk arbejde, som åbenbart er præskriptiv. Desuden er efter de Bessé terminologer f.eks. standardiseringsekspertes. Beskrivelsen af terminologisk, terminografisk, leksikografisk og ikke mindst fagleksikografisk arbejde samt teoridannelse er dermed utilfredsstillende og forvirrende og kan næppe tilbageføres på "begrebet" som udgangspunkt. Læseren skal her uden tvivl igen tage højde for håndbogens teoretiske udgangspunkt.

"Handbook of Terminology Management" beskriver i dette grundlæggende kapitel 1 omkring fundamentale principper af "Terminology Management" sluttelig "begebsystemer", som dog også uden brugen af "begrebet" kan forstås som semantiske relationer. Vigtigt og bemærkelsesværdig er det store omfang, som udgiverne har afsat til disse "begrebsrelationer" og de forskellige systemer, som kan bruges til deres grafiske konstruktion. Kapitel 2 prøver at give nogle konkrete arbejdsvejledninger til deskriptiv og præskriptiv terminologisk arbejde helt hen til "Do's and Don'ts". Kapitel 3 omkring sprogpolitik med helt konkrete og informative indblik i bl.a. fransk sprogpolitik er i forhold til de nævnte teoretiske bemærkninger i kapitel 1 mindre kontroversiel. Dette gælder også for kapitel 4 med en god introduktion omkring copyright. Bogens sidste hovedafsnit 5 omkring terminologisk uddannelse kunne være en god inspiration også omkring leksikografisk uddannelse, men mangler i den konkrete udformning mere specificerede informationer omkring uddannelsesforløbet og materialernes sammensætning.

De forventede og i forordet omtalte brugere af "Handbook of Terminology Management" er sammensat af personer, som beskæftiger sig med oversættelse, terminologi, sprogplanlægning, informationsmanagement, samt forskning i lingvistik, informationsvidenskab, oversættelse, software design og terminologimanagement. Alle disse brugergrupper vil have stor gavn af en mere afvejet teoretisk fremstilling. Håndbogens centrale rolle i terminologiverdenen, som den er

beregnet til, understreger dette krav yderligere.

Interessant er håndbogens makrostruktur. Mange henvisninger i bogen til andre, relaterede afsnit samt såkaldte "infoboxes" i slutningen af bogen, som indeholder korte informationer til emner som f.eks. "begrebsrelationer" eller "hypertekst" gør den lettere læseligt. Dog mangler der i forordet en vejledning til læsning af centrale steder i bogen. Dette vil hjælpe ved brugen af "Handbook of Terminology Management", der som en håndbog ikke nødvendigvis skal læses fra den ene ende til den anden.

Skuffende er opsamlingen af teoretisk relevant faglitteratur, som igen kun kan ses som udtryk for en ren terminologividskabelig tankegang. Henvisninger til f.eks. "Manual of specialized Lexicography" er ikke mindst ved terminologiske overvejelser uundgåelige og åbner den i "Handbook of Terminology Management" forsømte metaleksikografiske og lingvistiske tankeverden. En udvidet bibliografi, som udkommer i bind 2, vil måske afhjælpe dette problem.

"Manual of Terminology Management" er skrevet af 25 forfattere, som hver sætter deres præg på de enkelte emner. Helheden lider derfor under en ikke entydig brug af fagtermerne, og den mangler et mere struktureret teoretisk grundlag. Håndbogen få utvivlsomt sin plads på universiteternes biblioteker, men leksikografer behøver vist ikke anskaffe den til privat brug.

Martin Gellerstam

Gunnar Bergh: *Kejsare, huliganer och pappenheimare. En utflykt bland ord och uttryck bildade på personnamn*. Stockholm: Carlsson Bokförlag. 1996

Visste du att kejsar Augustus uppkallade årets åttonde månad efter sig och att formen *augusti* är genitivformen från uttryck av typ *den förste augusti* ("den första dagen i Augustus månad")? Vill du läsa mer om saken så kan du gå till Gunnar Berghs nyligen utkomna bok om eponymer, alltså ord i språket som är baserade på namn. Där får man veta vilka personer som döljer sig bakom vanliga svenska ord som *banta*, *begonia*, *bojkott*, *dressin*, *giljotin*, *grogg* och *guppy* men man får också – och kanske mest – veta mer om ord som uppenbart är knutna till namn, t.ex. *alexandrin*, *friggebod*, *grahamsbröd* och *Judaskyss*.

Boken är enligt förordet inte ett uttömmande verk utan en provkarta över de mest välkända eponymerna. Detta är klokt med tanke på att enbart växtnamn uppkallade efter olika botanikers namn skulle uppta en stor del av ett sådant mer ambitiöst lexikon. De principer som styr urvalet är följande:

(1) Orden skall spegla en historisk verklighet av något slag: det får inte vara ord som *bragelöfte* där ingen historisk Brage kan anges, men det går bra med Noa och Job i Bibeln)

(2) Orden skall ha en vedertagen status i svenskan, dvs. man skall kunna hitta dem i ordböcker och encyklopedier. Här har författaren varit rätt generös gentemot "ord som börjar bli gammalmodiga" (vet du vad *borup*, *fahnehilmare* och *pinsback* betyder?).

Vad är det då för ord som hamnat i boken? Gunnar Bergh indelar ordet enligt fyra principer: efter upphovsmakarnas verksamhetsfält, nationalitet, levnadstid och kön. Ser man på verksamhetsfält så finner man att politik och hovliv står för 40 ord i samlingen, naturvetenskap för 34, industri för 26 och det bibliska området för 23. Denna styrkefördelning bekräftar enligt författaren tanken om språket som en spegel av verkligheten. Man bör då komma ihåg att de flesta orden har bildats på 1800-talet – mer generell än så är väl knappast styrkefördelningen.

Det nationella mönstret visar att fransmännen har gett oss flest eponymer, våre egna bildningar ligger tvåa, brittiska eponymer trea,

amerikanska fyra, tyska femma och italienska sexa. De flesta orden är som sagt bildade på 1800-talet och föga överraskande går 90 procent av orden tillbaka på en man.

Gunnar Bergh har samlat in 250 eponymer som han behandlar i nästan lika många korta artiklar. För vare eponym ges dels språklig information, dels bibliografiska data om personerna bakom orden. Boken är tänkt att fungera "inte bara som ett populärvetenskapligt sätt att närma sig ordbildningens mysterier, utan också som en kulturhistorisk översikt där många av världshistoriens berömdheter passerar revy".

Till detta kan sägas att läsaren i allmänhet får veta mer om personerna bakom namnen än om namnens språkliga form. Detta är i och för sig inte så märkvärdigt eftersom det i många fall inte finns så särskilt mycket att säga om den språkliga formen. Uppkallar man akvariefisken *guppy* efter prästen Robert Guppy (1836–1916) så är det inte så mycket mer att tillägga på den språkliga sidan. Däremot skulle det kanske vara på sin plats att förklara varför vi har fått kortformen eng. *bant* efter William Bantings namn. Är det inte en retrograd bildning till något i stil med *the Banting method* som är utgångspunkten för verbet *to bant* (som sedan har lånats in i svenskan)? Detta är i så fall ett exempel på de "ordbildningens mysterier" som kan intressera läsaren.

På motsvarande sätt kunde författaren ha varit lite mer kortfattad på den personhistoriska delen. Talar man om företeelsen *gandhiskynke* så kan man kanske ta lite lättare på Gandhis allmänna insatser ("Fastän Gandhis del i regnkappans tillkomst var lika med noll, hindrar det inte att han gjorde en del viktiga insatser på andra plan" etc.). Liknande nedkortningar kunde ha gjorts på andra artiklar (t.ex. under *friggebod* och *garibaldibus*).

Författaren påpekar att insamlandet av materialet "inte är gjort i en handvändning" och det tror man gärna. Han hänvisar också generellt till författarna av (ett urval) källor som han utnyttjat, bl.a. några engelska eponymordböcker och för svenskans del källor som Svenska Akademiens ordbok, Gösta Bergmans Ord med historia, Hellquists etymologiska ordbok etc. Här tycker jag att författaren inte bara generellt skulle ha hänvisat till dessa källor utan också specifikt för de enskilda orden – åtminstone i icke uppenbara tolkningsfall. Detta av flera skäl: dels borde den intresserade själv ha möjlighet att gå vidare till de källor som finns och vid behov pröva deras hållfasthet (är exempelvis tidskriften *Allt om mat* en sannfärdig källa när det gäller att belägga den verbala tillkomsten av rätten *flygande Jacob* och är etymologin på *börs* verkligen riktig?), dels undrar läsaren i vilken utsträckning författaren har gjort egna forskningar för att få fram belägg

för eponymer (hur är det med ord som *frisbee* – från namnet Friesbie – och *mack?*) eller om alla tolkningar är byggda på handböcker i ämnet. Jag tror inte att önskemålet om referenser fört enskilda tolkningar bara är en akademisk fråga. Rent praktiskt kan sådana referenser mycket väl samlas i en separat notförteckning.

Stilistiskt finns goda föregångare på svenska inom genren: på den språkliga sidan Gösta Bergmans redan klassiska böcker om ord med historia och på den personhistoriska sidan Alf Henriksson. Gunnar Bergh skriver i samma anda, populärt och underhållande. Ibland blir stilen lite väl uppsluppen som när Montezumas *magic influence* lite lekfullt översätts med "maginfluensa", giljotinen blir en "halsbrytande apparat" och ögonläkare "professionella ögontjänare". En och annan anekdot undrar man också lite över, som när författaren talar om Pyrrhuseger och associerar till den (apokryfiska?) historien om biskopen som efter en "livlig hyllningsmiddag" lär ha sagt: "En sådan skiva till och jag får byta stift"! Ett stilistiskt övertramp är väl passusen om Jakob Dahlin under uppslagsordet *Jakobsstege*. (Dahlin var en känd TV-person som avled för några år sedan.) De fakta som läggs fram är ändå så intressanta att man inte behöver krydda ytterligare.

Det finns en risk också att man behandlar historiska personer alltför anekdotiskt (något som Alf Henriksson ibland gör sig skyldig till). Man blir helt enkelt lite irriterad å de historiska personernas vägnar. Rör det sig om folk från allra äldsta tid (patriarken Jakob som en "slug och försigkommen rackare" och profeten Jeremia med sina "vidlyftiga" klagovisor) så kan man kanske svälja det men kommer folk närmare i tiden så känns det lite egendomligt: Napoleon som "den beryktade lille kejsaren" (beryktad betyder "med dåligt rykte", jfr Augustus som också orättvist får detta epitet), Wallin som "prelat", Calmette som en "hejare på baciller" osv. Man kan göra experimentet att i skrift kalla en nu levande person som Marjasin för "den lille landshövdingen" eller något i den stilen.

En språklig och saklig genomgång (från förlaget) hade överhuvudtaget inte varit ur vägen. Till en ny upplaga kan man tänka sig att göra några ändringar eller rättelser: man är inte "president" i ett företag (ordet *bakelit*), julevangeliet inleddes (eller inleds) inte riktigt så som anges (*augusti*), Svenska Akademiens "samlade utgåvor" (*bloomers*) är ett okänt begrepp, man *lägger* inte en brasklapp (snarare *bifogar* etc.), att tala om *Davidsharpan* utan att nämna Wallin är konstigt ("Davidsharpan i Norden"), *tjäna för Rakel* betyder mig veterligt inte "löna ont med gott", kan man som Bengt Lidner *bränna sitt liv i båda ändar?*, en *salvkanon* skjuter "salvor" snarare än "hälsningar och hedersbetygelser" (lat. *salve*) åtminstone om jag läser SAOB rätt.

Dessa anteckningar i kanten skall dock inte skymma det faktum att Gunnar Bergh leder läsaren på en både underhållande och belärande "utflykt" i den första allmänt inriktade eponymboken på svenska.

Rune Ingo

En ny stor finsk-svensk ordbok

Birgitta Romppanen, Nina Martola, Ilse Cantell, Mats-Peter Sundström: *Suuri suomi-ruotsi sanakirja/Stora finsk-svenska ordboken*. Helsingfors: WSOY 1997.

The dictionary evaluated in this article has been worked out as a collaboration project between The Research Institute for the Languages of Finland (Fi. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sw. Forskningscentralen för de inhemska språken) and the publishing house Werner Söderström Osakeyhtiö (WSOY). The dictionary is the largest and most comprehensive modern dictionary ever published between Finnish and Swedish, and it fills out a remarkable gap in the lexicographical literature in bilingual Finland. Particular strengths to be pointed out are on one hand the modern and useful Finnish vocabulary, on the other hand, as to the target language, the care to take into account both the Finnish Swedish and the Swedish Swedish linguistic and cultural variants.

Inledning

Behovet av goda ordböcker mellan de officiella språken i ett tvåspråkigt land är givetvis stort. Jag tänker då inte enbart på översättare, tolkar, journalister och andra professionella språkanvändare utan även på det faktum att goda redskap för ett smidigt överskridande av språkgränsen är av grundläggande betydelse för att samhället skall fungera och tvåspråkigheten verkligen utgöra den styrka vi vill att den skall vara. Inte mindre viktiga är svensk-finska och finsk-svenska ordböcker med tanke på de nordiska kontakterna, det nordiska samarbetet och i förlängningen även EU-aktiviteterna.

Under senare år har det i Finland för de inhemska språkens del rått en viss obalans på ordboksfronten såtillvida att vi i den under åren 1982–87 i tre delar utgivna Stora svensk-finska ordboken (huvudred. Göran Karlsson) haft tillgång till en god och omfattande svensk-finsk ordbok. Däremot har vi saknat en motsvarande finsk-svensk ordbok med samma tyngd, omfattning och aktualitet. Behovet av en ny finsk-svensk ordbok upplevdes under 1980-talet som verkligt trängande, och i januari 1990 kunde arbetet på en ny ordbok på allvar inledas i form av ett intressant samarbetsprojekt mellan en forskningsinstitution (Forskningscentralen för de inhemska språken) och ett kommersiellt förlag (WSOY).

På beundransvärt kort tid har huvudredaktör *Birgitta Romppanen* (WSOY), redaktionssekreterare *Nina Martola* (FCIS) och redaktörerna *Ilse Cantell* (WSOY) och *Mats-Peter Sundström* (FCIS), under en ledningsgrupp sammansatt av representanter för de båda samarbetspartnerna och bistådda av ett redaktionsråd med *Seija Tiisala* som ordförande och *Mikael Reuter* som representant för den svenska avdelningen vid Forskningscentralen för de inhemska språken, färdigställt den omfattande finska-svensk ordbok i två delar som nu rykande färsk finns tillgänglig på bokhandlarnas hyllor. Bakom ordboken finns utöver de ovan nämnda ett helt nätverk av finska, finlandssvenska, sverigesvenska och sverigefinska experter och expertorgan.

Ordboken är avsedd att fungera både som en produktionsordbok (för finnar) och en receptionsordbok (för svenskar) och den vänder sig således både till finska och svenska användare. I den inledande texten, Förord (med presentation av medverkande personer och organisationer), Källor, Till användaren, Den svenska verbböjningen, Komparationen av oregelbundna adjektiv och adverb, Böjningstyperna för de finska uppslagsorden, Översättningsmodeller för vissa ordtyper, De i ordboken använda förkortningarna (del 1) och Ortnamn (del 2), löper de finska och svenska texterna parallellt eller alternerar regelbundet med varandra.

Jag skall nedan, på basis av en mycket kortvarig bekantskap, redogöra för de första spontana intrycken av den nya ordboken, framför allt ur översättarens synvinkel.

En storordbok i ordets bokstavliga bemärkelse

Stora finsk-svenska ordboken gör verkligen skäl för namnet. Första delen (A–O) omfattar 1.077 sidor, andra delen (P–Ö) 1.079 sidor, och den innehåller totalt ca 130.000 uppslagsord och uttryck. Den saluförs som den mest omfattande finsk-svenska ordboken hittills och som den största hittills utgivna tvåspråkiga ordboken med svenska som målspråk. Detta gäller helt obestridligt moderna lexika, i ett historiskt perspektiv har den däremot nog en allvarlig konkurrent i Elias Lönnrots nästan legendariska, likaså tvådelade finsk-svenska ordbok från slutet av förra århundradet, där uppslagsordens mängd brukar uppges till ca 200.000. De två nu publicerade delarna är även stora till det yttre formatet: pärmen mäter 26 x 17 cm, tjockleken närmar sig 6 cm och vikten per volym ligger vid ca 2,2 kg. Det rör sig alltså om volymer som verkligen väger i handen, och osökt kommer tanken på alternativa lösningar. Man står eller sitter ogärna en längre stund med en sådan volym i handen. Å andra sidan känner vi digra ordboksvolymer från

tidigare. Närmast inställer sig en jämförelse med Elias Lönnrots ovan nämnda ordbok och Hahnsson – Kallio – Paasonen – Cannelin: Svenskt–finskt lexikon (ca 95.000 uppslagsord) från 1899, vilka vardera når upp till i stort sett samma yttre dimensioner. Besvären med storleken och den fysiska tyngden uppvägs i detta fall av att ordspalterna är lättlästa tack vare den luftiga sättningen och den stora stilen. En fördel är givetvis också att man inte behöver plocka i volymerna så ofta när de är färre till antalet.

Det finska basmaterialet härrör från moderna källor. Det är främst Suomen kielen perussanakirja I–III (1990–94) som stått för uppslagsorden, men redaktionen har även själv bedrivit excerpering.

Grafisk form och tryckteknik

Orbokens båda volymer inleds redan på insidan av pärmen med ett klart, informativt och visuellt tilltalande schema över spalternas uppställning och den information ordboken ger om de finska orden och uttrycken, deras svenska motsvarigheter och de olika förklaringarna och exemplen (se Figur 1 på nästa uppslag).

Spaltuppställningen är luftigare och fonterna större än i de flesta ordböcker. Man "kvävs" inte vid anblicken av uppslagen, och man behöver nödvändigtvis inte hämta glasögonen för att i förbigående checka ett ord eller uttryck. Däremot kan sidorna eventuellt upplevas som i viss mån oroliga till följd av den stora variationen i trycket. Uppslagsorden framträder väl tack vare den kraftiga fetstilen, men de riskerar å andra sidan bli för dominerande i förhållande till den övriga texten.

Den kraftiga fetstilen i uppslagsorden i kombination med den valda fonten gör att vissa bokstäver, enligt mitt förmenande, inte är visuellt så tilltalande eller distinkta som man skulle önska. Detta gäller t.ex. bokstäverna *a*, *e* och *o* (speciellt *e*), men även *i*, *j* och *l* kan vid en hastig anblick vålla onödiga problem.

I nedre marginalen finns regelbundna påminnelser på både finska och svenska om scheman över ordens böjningstyper, översättningsmodeller, oregelbunden komparation, förkortningar och ortnamn. Detta är ett lyckat sätt att påminna användaren, som sällan läser innehållsförteckningen eller fördjupar sig i de inledande avsnitten, om att ordboken faktiskt erbjuder mycket mer än betydelsemotsvarigheter till enskilda ord.

Angivelsen upptill på varje sida av uppslagets första och sista uppslagsord saknar fetstil, vilket avviker från gängse praxis i ordböcker. Något störande upplever jag dessutom att denna angivelse trängs uppe i vänstra, respektive högra hörnet tillsammans med sidonumreringen,

som tydligen till följd härav vid de fyrsiffriga sidonumren i slutet av volymerna ibland blivit stympad.

Figur 1a

Figur 1b

Innehåll

Ordartiklarna (se Figur 1) hänvisar – med undantag för sammansatta ord – i omedelbar anslutning till de finska uppslagsorden (nr 1 i Figur 1) till respektive böjningstyp (2). Detta ökar väsentligt möjligheterna att använda lexikonet som receptionsordbok, eftersom finskans rika ordböjning ju innebär att ett finskt ord i en löpande text sällan förekommer i den grundform som ordboken nämner (se närmare Språklig struktur, nedan). En kort upplysning om att t.ex. **aika**⁹*D utöver böjningstyp 9 också åsyftar stadieväxlingstyp D hade nog varit på sin plats. Man anger även skrivvarianter av orden (5), homonymer som numreras (6) och numrerad betydelseindelning (semem) hos finska polysema ord (7). Sedan följer de svenska ekvivalenterna, som graderas enligt synonymitet (8). Substantiven förses med uppgifter om hur ordet lyder även i bestämd form singularis och obestämd form pluralis, undantagsvis även bestämd form pluralis (9). Verbböjningen anges med numrerad kod (1–3 för de regelbundna, 4 för oregelbundna, som finns förtecknade framme i ordboken) (10). Dessutom ges sedvanliga uppgifter om t.ex. rektion, verbkonstruktioner och alternativa satslement. Värdefulla inslag är den rikliga exemplifieringen (22–23) och hänvisningarna till översättningsmodeller (28), något som är helt nytt i den inhemska ordbokslitteraturen. Uttalsangivelser anförs inte för någotdera språket. En systematisk angivelse av finskt, finlandssvenskt och sverigessvenskt uttal, vilket hade varit i konsekvens med ordbokens allmänna linje, har tydligen bedömts som en alltför omfattande apparat.

Eftersom den som översätter har ansvar för det jag brukar kalla översättningens fyra grundaspekter (språklig struktur, språklig varietet, semantik och pragmatik) skall jag i det följande framlägga några synpunkter på den nya ordbokens möjligheter att vara honom eller henne behjälplig på just dessa översättarens ansvarsområden.

Språkens struktur

Finskans rika ordböjning innebär ju att ett finskt ord i en löpande text sällan förekommer i den grundform som ordboken nämner. Antalet former som de finska orden kan förekomma i är ju annars helt otroligt. Om man beaktar kasus, numerus, possessivsuffix, enklitiska partiklar osv. för nominas del och verbets huvudformer (aktiv, passiv), personformer, modus, tempus, osv. för verbens del och dessutom beaktar de konsonant- och vokalväxlingar som ofta inträder i ordstammen vid böjning kan ett enskilt finskt nomen uppträda i ca 2.200 olika former och ett enskilt finskt verb i ca 12.000 olika former! Böj-

ningstabellerna är därför av största betydelse. För att kunna tillgodogöra sig den viktiga information som böjningstabellerna förmedlar måste givetvis en utlänning som försöker tyda en finsk text ha en rätt god kännedom om finskans struktur. Ordbokens böjningstabeller har utarbetats på FCIS och är de samma som i Suomen kielen perussanakirja. Utöver tabellerna ges exempel på böjning av finskans sammansatta ord och en översikt av den finska stadieväxlingen (som ju ibland omformar de finska orden nästan till oigenkännlighet!). Exempelordet **aika**⁹*D är ett mindre lyckat val, eftersom det (liksom *poika* : *pojan*) faktiskt i vokalstammen undantagsvis skrives med *j* (*ajan*) och inte enbart förlorar *k*-et i svagt stadium, vilket stadieväxlingstyp 9 illustrerar (*reikä* : *reiän*).

Uppgifterna om finskans ordböjning är en viktig information, kanske hade det varit på plats att i detta sammanhang uttryckligen påpeka existensen av både vokal- och konsonantstam hos vissa ord och framhålla även andra systematiska ljudväxlingar, trots att de ju av en uppmärksam användare kan utläsas ur böjningstabellernas exempelord. Ett faktum är i varje fall att identifikationen av ord i en löpande finsk text är något verkligt svårt för utlänningar. Ett franskt eller engelskt lexikon ger oss så gott som alla former ett ord kan ha i en text. Ett finskt ger oss i värsta fall en enda form – i exempelsatserna kanske några till – av ovannämnda 2.200–12.000 former.

Den svenska ordböjningen berördes i korthet redan ovan. Både nomen- och verbböjningen ger ett verkligt gott stöd för textproduktion på målspråket. Presentationen av de tre regelbundna verbböjningsgrupperna kompletterade med listor över oregelbundna verb och komparationen av oregelbundna adjektiv och adverb utgör en god utgångspunkt för behärskningen av morfologin. Stödet för de syntaktiska avgörandena översättaren står inför är givetvis mindre, både beträffande finskan och svenskan, eftersom ordböcker givetvis inte kan utformas till språkläromedel. Men stora finsk-svenska ordboken ger tack vare översättningmodellerna för vissa finska ordtyper (egenskapssubstantiv, verbalsubstantiv som anger handling, verbalsubstantiv som anger den handlande, kausativa verb, vissa tidsuttryck) även en viss hjälp med några syntaktiska svårigheter. Personligen finner jag detta första försök med modeller mycket intressant och värt att utvecklas vidare. T.ex. en mera systematisk framställning av användningen av satsgraderna i finskan och svenskan skulle ge användaren ett betydligt påtagligare stöd för de syntaktiska lösningarna. Mer traditionellt syntaktiskt stöd ger de rikliga (över 80.000) exemplen och exempelöversättningarna. Även avsnittet Konstruktionsuppgifter (s. xx) innehåller syntaktiska vinkar av värde för användaren.

Språkliga varieteter

Att konsekvent redogöra för åtminstone en språklig standardvariant – vanligen allmänspråket – utgör ett minimikrav för varje ordbok. Stora finsk-svenska ordboken är ambitiös beträffande språkliga varieteter och den redogör på ett föredömligt sett för ett stort antal sådana. Långt över hundra olika etiketteringar av expertgranskade facktermer förekommer. Enligt redaktionens statistik är de vanligaste områdena idrott, medicin, militär, teknik (alla över 1.000 fall), juridik, matlagning, musik, fysik, språkvetenskap, anatomi och historia (över 500 fall). Gränsen mellan allmänspråkliga ord och facktermer är alltid svår att dra. Härom vittnar t.ex. det faktum att ordboken betecknar *jalkapallo* 'fotboll', *lentopallo* 'volleyboll', *sulkapallo* 'badminton' och *sähly* 'innebandy' som idrottstermer (*urh*) medan *jääkiekko* 'ishockey' och *jääpallo* 'bandy' saknar motsvarande etikettering.

Mer systematiskt än någon annan hittills utgiven ordbok mellan de inhemska språken i Finland redogör Stora finsk-svenska ordboken för skillnader mellan sverige- och finlandssvenska ord och uttryck. Hittills har ordböckerna gjorts närmast med tanke på de finlandssvenska användarna och sverigessvenskan har följaktligen blivit försummad. Stora finsk-svenska ordbokens linje är i detta avseende en epokgörande förbättring i vår lexikografiska tradition. Beteckningen för finlandssvenska (*suomr.*) och sverigessvenska (*ruotsr.*) förekommer sammanlagt över 2.000 gånger i ordboken, därtill kommer hundratals gånger nyanseringar som *vars.* 'i synnerhet', *tav.* 'vanligen', *us.* 'ofta' eller *suomr. myös* 'finlandssvenska även', *myös ruotsr.* 'även sverigessvenska, osv. Man får t.ex. veta att *pulpetti* i Sverige motsvaras av *bänk*, medan den finlandssvenska motsvarigheten är *pulpet* och att finskans vardagliga *kiva* översättes med *skojig*, *rolig*, *trevlig* och i synnerhet i sverigessvenska med *kul* och *lattjo*. Mitt intryck hittills är att vi nu för första gången har att göra med en ordbok gjord i en medveten strävan att närma den finlandssvenska språkformen och den sverigesvenska till varandra, utan att någondera av dem försummas. Själv saknar jag nog mitt kära finlandssvenska *lysolja* (eller rent av *lyspetroleum*) som motsvarighet till finskans *valopetroli*, men det ordboken kallar *lysfotogen* fungerar säkert lika bra i min finsktillverkade lampa!

Samma grundlighet kännetecknar angivandet även av andra varieteter och stilarter. Jag har noterat beteckningar för vulgära, vardagliga, nedsättande, ironiska, folkliga, skriftspråkliga, barnspråkliga, dialektala, talspråkliga, bibliska, poetiska, slangbetonade, allmänspråkliga, högtidliga och föråldrade ord och uttryck, vilket gott och väl borde täcka de flesta språkanvändningssituationer. I princip har man följt de

stilangivelser som anges i källan Suomen kielen perussanakirja, t.ex. *divari* betecknas som vardagligt både i betydelsen 'andrahandsaffär, antikvitetsaffär, antikvariat' och i sportbetydelsen 'division'. Likaså betecknas *mollata* 'hacka på ngn' som vardagligt. Vissa avvikelser finns även. Så saknas liknande uppgifter om t.ex. *dubata/dubbata*, *duuni*, *duunata*, *moka*, *mokata* och *motata*. Är det fråga om en annan ståndpunkt (helt tänkbart i fallet *dubata/dubbata* 'dubba'), förbiseende eller ett eget systematiskt tillvägagångssätt? När det gäller finskans vulgärspråkliga *duunata* och *duuni* anser jag att det finns en klar stilskillnad mellan dessa och de svenska motsvarigheterna *jobba*, *arbeta*, respektive *jobb* (däremot är nog *kneg* och *knog* stilmässiga motsvarigheter till finskans *duuni*). Också *mokata* representerar en så pass klart lägre stil än svenskans *göra en blunder*, *dabba sig*, *göra en tabbe*, *göra bort sig* att stilskillnaden vore värd att noteras (*klanta sig* är däremot på samma stilnivå). Finskans *motata* har däremot fått motsvarigheter enbart på samma stilistiska nivå: *smocka till*, *klippa till*, *dra till*; *ge ngn en snyting*. Det är kanske så det är tänkt att fungera.

Semantik

Orden och deras betydelse på målspråket är väl om något det man väntar sig finna i en tvåspråkig ordbok. Men ordböcker är icke desto mindre olika och har helt olika användningsmöjligheter. Stora finsk-svenska ordboken har stora förtjänster med tanke på ordförrådet för det första för att den innehåller ett mycket omfattande ordförråd. För det andra är detta ordförråd aktuellt, up to date, och bygger på en genuin finsk ordboks material, vilket ytterligare har kompletterats genom excerpering av texter. Den är med andra ord inte ett hopkok på gammalt europeiskt allmångods som man vrider än hit och än dit, utan en ordbok som gjorts utgående från källspråkets och källspråkskulturens egenart.

Betydelsen hos ordbokens uppslagsord förefaller över lag vara mångsidigt analyserad och väl återgiven på svenska. Värdefullt med tanke på de ibland rätt långa ordartiklarna är att den noggranna indelning i delbetydelser (semem) som den finska källordboken har vanligen har kunnat bibehållas även i den tvåspråkiga ordboken, trots att en omfattande beskärning av materialet har företagits. Antalet ekvivalenter per uppslagsord är enligt redaktionens statistik i medeltal över 2,0, endast de lånordsdominerade orden på *bcd* och *efg* ligger i närheten av 1,5, de förra något under, de senare något över.

Antalet numrerade delbetydelser och bokstaverade undergrupper hos följande polysema finska ord illustrerar väl grundligheten i de semantiska utredningarna i Stora finsk-svenska ordboken:

<i>tulla</i> 'komma'	23 + 5 bokstaverade undergrupper
<i>olla</i> 'vara'	22 + 7 bokstaverade undergrupper
<i>vetää</i> 'dra'	19 + 2 bokstaverade undergrupper
<i>pitää</i> 'hålla'	16 + 8 bokstaverade undergrupper
<i>ottaa</i> 'ta'	12 + 9 bokstaverade undergrupper
<i>kova</i> 'hård'	12
<i>maa</i> 'jord'	11 + 6 bokstaverade undergrupper
1 <i>panna</i> 'sätta'	11 + 2 bokstaverade undergrupper
<i>syödä</i> 'äta'	11
<i>tehdä</i> 'göra'	11
<i>paikka</i> 'plats'	10
<i>terävä</i> 'vass'	10
<i>pää</i> 'huvud'	10.

Till de mest polysema orden hör också finskans *hyvä* 'bra' med 10 olika delbetydelser (jfr. 11 i Suomen kielen perussanakirja). Ordet är intressant eftersom det även illustrerar hur vanskelig indelningen i delbetydelser sist och slutligen är och hur personer med olika modersmål säkerligen har olika förväntningar även på ordböcker. Finskans *hyvä* används både för att ge ett allmänt kvalitetsomdöme och för att uttrycka att något smakar gott. *Kakku on hyvä* kan alltså betyda 1) att kakan/tårtan smakar gott, 2) att den är bra till alla delar (har stigit bra, ser bra ut, är vackert dekorerad, är hållbar, har bra koncistens, osv.) eller 3) att den både smakar bra och dessutom har de goda egenskaper en kaka bör ha. På svenska gör vi däremot skillnad mellan en *god kaka* och en *bra kaka*. En kaka kan vara god men i övrigt ha sådana egenskaper att den inte kan anses bra (har stigit dåligt, bitarna faller sönder, osv.) Huvudkällan Suomen kielen perussanakirja betraktar följaktligen inte 'god till smaken' som en egen delbetydelse hos ordet *hyvä*, och Stora finsk-svenska ordboken följer konsekvent samma indelning. En svensk upplever däremot 'god till smaken' som en klar och distinkt delbetydelse av ordet *hyvä* och skulle kanske förvänta sig att detta syns även i det finska uppslagsordets delbetydelser.

Viktigt för den semantiska exaktheten och tillförlitligheten är dessutom de väl beskrivna användningskontexterna, som redan berördes ovan i samband med de språkliga varieteterna. Ordens funktion i konkreta textsammanhang illustreras dessutom med hjälp av de rikliga exemplen på hur orden och uttrycken används.

Pragmatik

Situationsrelaterade faktorer, allt från språkliga konventioner till kultur- och samhällsbetingade fenomen, är en av översättarens största utmaningar – och fallgropar. Vid översättning överförs texten från sin ursprungliga språk- och kulturmiljö till målspråkets motsvarande miljöer, som karakteriseras av helt andra språkliga, samhällsliga och kulturella konventioner och förhållanden. Trots detta skall den översatta texten fungera, fylla den uppgift den har skapats för. Små lexikon är sällan till någon hjälp i dylika frågor, och även det stöd man kan finna i omfattande ordböcker är vanligen rätt begränsat. I detta avseende utgör Stora finsk-svenska ordboken ett lysande undantag. På samma sätt som man har föresatt sig att redogöra för direkt språkliga skillnader har man även målmedvetet gått in för att betjäna användarna beträffande kulturella och andra miljö- och situationsavhängiga skillnader mellan Finland och Sverige.

I slutet av ordboken (del 2, s. 1167–1179) finns en förteckning över finska geografiska namn. Förteckningen på de finska geografiska namnen med deras svenska motsvarigheter är med sina ca 1.300 uppslagsord ovanligt omfattande. Den upptar världsdelar, kontinenter, länder och städer, men även namn på älvar, öar, berg, sund, kommuner, byar, t.o.m stadsdelar i relativt små finska städer. Kommentarererna är här korta och vägledande men icke desto mindre nyttiga för användaren. Man får till exempel veta, att *Öljymäki*, som av gammalt i den svenska bibeln hetat *Oljeberget*, i den nya bibelöversättningen heter *Olivberget* och att *Gruusia* och *Georgia* båda som landsnamn motsvaras av svenskans *Georgien*.

Informationen är ibland något knapphändig. Man får veta att både *Palosaari* och *Kulosaari* på svenska kallas *Brändö*. Värdefullt vore givetvis också att bli upplyst om att *Palosaari* är en stadsdel i Vasa medan *Kulosaari* används om Helsingforsstadsdelen med samma namn på svenska. Ofta finns nog en hänvisning till var namnet förekommer, t.ex. "*Purola* (Vaasassa) Bobäck" eller i vilka textsammanhang det uppträder, t.ex. "*Suomenlinna* Sveaborg" och "*Viapori* (hist.) Sveaborg". Översättaren till svenska får dock inte veta att Sveaborg har två namn på finska, eftersom de finska namnen uppträder separat utan interna hänvisningar. Fel vid översättning till svenska leder notations sättet inte till, men det döljer onekligen en del information som kunde vara av värde. Men, kanske är det här som gränsen går mellan ordbok och encyklopedi? Redaktionen har onekligen haft många geografiska, politiska och administrativa förändringar att hålla reda på vid uppgörandet av namnförteckningen, och oftast har man klarat sig bra i att hålla sig à jour med tiden. *Tjeckoslovakien* finns med som historisk term, *Tjeckien* och *Slovakien* som landsnamn. Uppdelningen av före detta Sovjetunionen (*Neuvostoliitto*, hist.) och Jugoslavien har även

beaktats. Med i ordboken finns också *Vaasan lääni* Vasa län, som faktiskt ännu existerar men kommer att gå till historien inkommande höst. Det är minsann inte lätt att skriva ordböcker!

Skillnader i samhällstruktur och språklig konventioner redogör ordboken för i stor utsträckning. Man använder flitigt beteckningar som *Suom.* (ca 1.700 ggr) och *Ruots.* (ca 1.000 ggr) för att ange att någon term hänför sig till det finska respektive svenska samhället. Nyanseringar som *vars.* ('särskilt') *Suom.*, *vars.* ('särskilt') *Ruots.*, *Suom. myös* ('också') och *Ruots. myös* ('också') förekommer dessutom. Användaren upplyses alltså om att *ministeriö* i Finland på svenska motsvaras av *ministerium* och i Sverige av *departement*, att *Miss Suomi* på svenska heter *Miss Finland* medan *Miss Ruotsi* skall heta *Fröken Sverige*, att *luotto-osuuskunta* syftar på finländska förhållanden och översättes med *kreditandelslag*, att *tykkimies* i Finland på svenska motsvaras av *kanoniär* och i Sverige av *menig vid artilleriet*, att *tykistökomentaja* i Finland är *artillerikommandör* och i Sverige *artillerichef*, att *tykistökoulu* är antingen *artilleriskola* (Finland) eller *artilleriskjutskola* (Sverige), att *tykistöpatteristo* är antingen *artillerisektion* (Finland) eller *artilleribataljon*... Listan på dylika för översättaren livsviktiga upplysningar kunde göras nästan hur lång som helst.

Kollokationerna, fall där ett ord kräver en viss bestämd partner (som ofta är en annan än den semantiska motsvarigheten till källspråkets ord), ägnas också tillbörlig uppmärksamhet både i ekvivalenterna och i exemplen. Så får den finska användaren veta t.ex. att *mennä taksilla* på svenska heter *ta (en) taxi (mennä 'gå; åka')*, att *antaa opetusta* utöver *ge undervisning* även kan heta *meddela undervisning*, att *kävi sotaa* bör heta *förde krig (kävi 'gick')*, att *pitää päiväkirjaa* återges med *skriva* eller *föra dagbok (pitää 'hålla')*, att *nenä vuotaa* heter *näsan rinner (vuotaa 'läcka')* osv.

Andra jobbiga fall för översättare är **idiom**, fraseologismer eller vad man föredrar att kalla de uttryck som man brukar definiera genom att säga att uttrycket som sådant betyder något annat än summan av delarnas betydelser, **bevingade ord**, **ordstäv** och andra färdigt **myntade uttryck**, som ju inte på långt när alltid använder sig av samma bilder i de olika språken. Stora finsk-svenska ordboken anför i exempelaterialet dylika språkspecifika uttryck i berömvärd utsträckning. Jag nöjer mig här med att plocka några av exemplen under uppslagsordet *nenä 'näsa'*: *on niin pimeä, ettei näe nenänsä pitemmälle* 'det är så mörkt att man inte ser handen framför sig', *hänellä on tarkka nenä* 'han har bra väderkorn', *sopii kuin nenä päähän* 'det passar som hand i handske', *hän on aina nenä solmussa* 'han är jämt missnöjd; ingenting faller honom på läppen', *hän tuli kotiin nenä poskella* 'han kom hem

efter att ha fått duktigt med (en rejäl omgång) stryk', *kaivaa verta nenästään* 'tigga stryk', *voihan nenä!* 'fy sjutton; fy bubblan!; jösses!'

Errata

En ordbok på över 2.000 sidor kan svårligen vara helt perfekt med hänsyn till korrekturläsningen, speciellt som arbetstakten i detta fall varit hög. Några korta stickprov gav vid handen att de flesta misstagen är typiska textbehandlingsfel, några allvarligare misstag finns inte bland dem jag har jag stött på.

Den i övrigt utmärkta vägledningen på pärmens insida i tolkningen av ordspalterna innehåller för svenskans del en missvisande information beträffande punkt 19. Förklaringen *skämts*; i ordartikeln "**aataminaikainen** skämts; urgammal; antik; urmodig" säges i den finska texten helt riktigt höra hemma efter uppslagsordet/ekvivalenten och syftar då på det finska uppslagsordet. På svenska lyder motsvarande kommentar "före ekvivalent", vilket skulle göra *aataminaikainen* normalspråkligt och de svenska motsvarigheterna *urgammal* osv. skämtsamma, vilket de ju inte är.

I översikten över den svenska verbböjningen (s. xxiii) nämnes i grupp 1 formen *talade* som infinitiv. Motsvarande finska översikt på föregående sida upptar helt korrekt formen *tala*.

Dessutom kan man i ordboken hitta enstaka avstavningsfel typiska för datoråldern (t.ex. *Forskningscentralen*, s. xxviii) eller fall av felaktigt mellanrum:

en blinden	vuxen	(pro: en blind	en vuxen) (s. xix),
den blindad	en vuxna	(pro: den blinda	den vuxna (s. xix).

I den finska texten (s. xv) nämnes däremot de korrekta böjningsformerna för substantiverade adjektiv: *en blind*, *en vuxen*; *den blinda*, *den vuxna*.

Även något fall av onödigt mellanrum förekommer, t.ex.:

*pulveroitua*52*F (jauhautua) (2: 179),

likaså något enstaka fall av utebliven kursivering:

Han svarade inte är alltså korrekt svenska (pro: *Han svarade inte* är alltså korrekt svenska. (s. xxi).

En stor ordbok

Slutomdömet av denna min första bekantskap med Stora finsk-svenska ordboken kan inte bli mycket annat än lovord. Den ter sig lika stor till innehållet som den är till omfånget. Det jag speciellt värdesätter är det faktum att den inte bara är en tvåspråkig ordbok i den bemärkelsen att den ger oss ord och uttryck på två språk. Den erbjuder användaren mycket mer i och med att den i högre grad än vad vanligen är fallet även kontrasterar de båda språken och de båda kulturerna på ett konkret och matnyttigt sätt. Den är för målspråkets del inte en finlandssvensk ordbok, den är inte en sverigessvensk ordbok, den ligger enligt mitt förmenande ganska lämpligt någonstans där emellan. Det lämpligaste epitetet är kanske att säga att den är en i flera bemärkelser gränsöverskridande ordbok.

En och annan finlandssvensk kan kanske tycka att den inte känns riktigt så "egen" som lexika mellan finska och svenska av tradition varit. I detta avseende skiljer den sig från sin naturligaste parhäst, den Stora svensk-finska ordboken. Oberoende av detta och andra både visuella och redaktionella olikheter kan man med belåtenhet konstatera att översättare mellan de båda finländska nationalspråken nu har två fullgoda arbetsredskap – ett i vardera riktningen – att ty sig till. Den Stora finsk-svenska ordboken fyller på ett utmärkt sätt det största tomrummet som funnits i den finländska ordbokslitteraturen under det senaste decenniet. De smärre detaljanmärkningar som här framkommit förtar på intet sätt det goda helhetsintrycket. Redaktörerna med huvudredaktör Birgitta Romppanen i spetsen liksom hela den team- och samarbetsorganisation som ligger bakom ordboksprojektet är bara att gratulera.

Litteratur

Ordböcker

Lönnrot, Elias 1880: *Finskt-Svenskt lexikon I–II* med *Supplementhäfte* (utarbetadt af A.H. Kallio). Helsingfors: WSOY 1985 (1874, 1880 och 1886)

Haarala, Risto (huvudred.) 1990–94: *Suomen kielen perussanakirja I–III*. ('Finsk basordbok'). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: KKTK.

Hahnsson, J.A. – Kallio, A.H. – Paasonen, H. – Cannelin, K. 1899: *Svenskt-finskt lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 93. Helsingfors.

Karlsson, Göran (huvudred.) 1982–87: *Stora svensk-finska ordboken*.
Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 358. Jyväskylä.

Övrig litteratur

Ingo, Rune 1990: *Lähtökielestä kohdekieleen*. ('Från källspråk till målspråk'). Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

Ingo, Rune 1991: *Från källspråk till målspråk*. Lund: Studentlitteratur.

Sundman, Marketta 1996: Rec. av Ilse Cantell, Nina Martola, Birgitta Romppanen & Mats-Peter Sundström: *Suomi-ruotsi opiskelusanakirja* ('Finsk-svensk studieordbok') och Anja Sarantola & Tauno Sarantola: *Ruotsi-suomi opiskelusanakirja* ('Svensk-finsk studieordbok'). I: *LexicoNordica* 3/1996, 315–333.

Göran Kjellmer

Lars Törnqvist, *Engelsk-svensk namnordbok*. Lund: Studentlitteratur 1996.

Vid översättning från ett språk till ett annat, t.ex. från engelska till svenska, förorsakar överflyttandet av namn oftast inte några problem. Shakespeare, Mark Twain och Strindberg skrivs på samma sätt i engelskan och svenskan, liksom Birmingham, Chicago och Vimmerby. Dock måste man snabbt reservera sig. Svårigheter förekommer, av mycket olika dignitet. Problemen är ofta, som vi skall se, beroende av från vilket språk man närmar sig en namnfråga. En svårighet för förståelsen av en text på ett främmande språk ligger däri att vissa namn kan vara helt olika på det främmande och det egna språket. Om engelskans the Naze motsvarar svenskans (och norskans) Lindesnes i Norge, eller Lake Lucerne motsvarar Vierwaldstättersee i Schweiz, är formerna så olika att sammanhanget dem emellan knappast kan gissas. Ett mindre problem förorsakas av olika principer vid transkription från icke-latinska alfabet. Att den ryske ledaren skrivs Yeltsin på engelska men Jeltsin på svenska, eller att den berömde athenske skulptören kallas Phidias på engelska men Fidias på svenska bereder inte svensken problem, men att engelskans bruk av formen Gogland för ön i Finska viken motsvarar svenskans bruk av Hogland kan kanske förbrylla. Övriga olikheter mellan språken hindrar knappast förståelsen, t.ex. att engelskan ofta föredrar den latinska ändelsen vid klassiska namn, medan svenskan föredrar den grekiska (Parnassus gentemot Parnassos), eller att engelskans ändelse -ia vid namn på länder motsvaras av svenskans -ia **och** -ien (Tanzania gentemot Tanzania, och Libya gentemot Libyen).

Ibland kan man som läsare eller översättare av engelsk text alltså behöva hjälp för att orientera sig bland namnen. En nyutkommen bok som är avsedd att ge sådan hjälp är *Engelsk-svensk namnordbok* (Studentlitteratur 1996) av Lars Törnqvist, anställd vid Tekniska nomenklaturcentralen. Boken är på 88 sidor och omfattar "sådana namn som kan förekomma i en engelsk text från det senaste seklet och som kan tänkas orsaka problem för en svensk översättare" (s. 4).

Redan från början ställs man inför definitionssvårigheter: vad är ett namn? Förutom personnamn och ortnamn räknar författaren dit titlar på litterära och konstnärliga verk ("med riktmärket att täcka de flesta av de titlar som kan tänkas bli omnämnda i skönlitteratur, populärvetenskap, nyhetsartiklar, biografier och andra allmänna texter" (s. 7)). Dessutom

inkluderar han namn på vissa organisationer och, med någon tvekan, namn på perioder och händelser, såsom Rosornas krig (men inte Gulf-, Vietnam- eller Koreakriget). Boken, som har ett rent praktiskt syfte utan några teoretiskt-lingvistiska ambitioner, fungerar ganska väl i denna något löst definierade domän.

Trots sitt begränsade sidantal innehåller *Engelsk-svensk namnbok* en hel del nyttig information. En svensk läsare har säkert glädje av att få veta t. ex. att *The Book of Psalms* motsvarar Psaltaren i svenskan, att *Cologne* motsvarar Köln, att *the Dodecanese Islands* motsvarar Tolvöarna, att *Hither och Further Pomerania* motsvarar Vorpommern och Hinterpommern, att *Flushing* motsvarar Vlissingen, att *Jerome* motsvarar Hieronymus, och kanske rentav att *Popeye* motsvarar Karl Alfred. Sådana upplysningar är centrala för förståelsen av en text och ofta svåra att finna på andra ställen.

Praktiskt taget alla uppslagsord är försedda med en finstilt förklaring. Inte bara mindre kända personer och företeelser identifieras på detta sätt, t.ex. *Jabir ibn Haijan* arabisk alkemist, *Dee Jen-djeh* kinesisk domare, eller *Cenchrea* hamnstad nära Korinth, utan också mera välkända sådana, t.ex. *Yeltsin* rysk politiker, *Sweden* land i Europa, *Africa* kontinent. (Författaren gör halt först vid *Jesus Christ* och *Father Christmas*, som inte försetts med förklaring.) Förklaringarna fyller den viktiga funktionen att visa när den givna översättningen är tillämplig. Så översätts t.ex. *Out of Africa* bok av Karen Blixen med *Den afrikanska farmen*, medan *Out of Africa* film av Sydney Pollack översätts med *Mitt Afrika*. Sådana upplysningar bidrar avgjort till bokens användbarhet.¹

En styrande princip vid avgränsningen av ordboksmaterialet synes ha varit att inom ramen för de angivna intresseområdena inkludera sådant där engelskan och svenskan är olika och utesluta sådant där de är lika. Principen är rimlig nog i de flesta fall men får ändå ibland olyckliga följder. Vi får t.ex. veta att *Europe* världsdel motsvarar svenskans *Europa*. Den mytologiska gestalten *Europa* (vars mellanhavande med *Zeus* finns att beskåda på stora torget i Halmstad) finns inte omnämnd. Man kan då inte utan vidare anta att detta beror på att hon kallas *Europa* också i engelska sammanhang och alltså blivit utesluten av detta skäl, eftersom t.ex. *Neptune* planet får översättningen *Neptunus*, medan havsguden, som liksom planeten på engelska kallas *Neptune*, inte finns med. (Mytens *Europa* heter faktiskt *Europa* också på engelska.) Principen leder också till att sådana självklarheter som *the Oslo Fjord*, *the Sogne Fjord*, *the Orient Express* (*Oslofjorden*, *Sognefjorden*, *Orientexpressen*) förekommer i rikt mått, och till att systematiska stavningsvariationer, såsom svenskans *F-* för engelskans *Ph-*

---

¹ Men Stravinskys *Våroffer* är inte en symfoni, och Rakhmaninovs förklaring har råkat ut för ett missöde.

eller svenskans K- för engelskans C-, för in mängder med material som knappast behöver någon förklaring. Få svenskar lär tveka om att Phaistos, Phidias, Philip o.s.v. motsvarar Faistos, Fidias och Filip, eller att Cairo, Canada, Calliope, Cnossos, Corfu, Corinth, Corsica o.s.v. motsvarar Kairo, Kanada, Kalliope, Knossos, Korfu, Korinth och Korsika.

Om alltså principerna leder till att en hel del obehövt material tagits med, vilket trots allt är en mindre olägenhet, finns det å andra sidan inte så få namn som läsaren saknar. Det skall genast sägas att ingen ordbok kan vara fullständig, och att en på 88 sidor med nödvändighet uppvisar luckor. Författaren reserverar sig, klokt nog, speciellt när det gäller titlar på litterära och konstnärliga verk:

Det finns hundratusentals böcker, skådespel, filmer, musikverk, tavlor m.m. som har olika titlar på engelska och svenska. Bara en liten andel av dem får plats i en ordbok som denna. (s. 7)

Man känner sympati inför de uppenbara avgränsningssvårigheterna. Inte desto mindre sticker en del lakuner och inkonsekvenser i ögonen. Som möjlig hjälp vid en eventuell andra upplaga skall de här exemplifieras:

Cattegat (Kattegatt) är med men inte Skagerack;
 Congo (utan artikel!) (Kongo) och the Gambia är med men inte Ruanda;
 the Faeroe Islands-the Faeroes och the Falkland Islands är med, men inte the Falklands;
 Hadrian's Wall (Hadrianus vall(!)) är med men inte the Roman Wall;
 Saimaa (Saimen) är med men inte Vänern och Vättern;
 the Palatine Hill (Palatinen) och the Quirinal Hill (Quirinalen) är med men inte the Capitoline Hill;
 St. Peter's Basilica (Peterskyrkan) är med men inte Spanska trappan;
 the Red Spot (Röda fläcken (på Jupiter)) är med men inte Gula fläcken (i ögat);
 Dzhugashvili ges förklaringen alias Stalin, men Ulyanov får inte motsvarande förklaring (alias Lenin);
 James Francis Edward Stuart (Jakob Edvard Stuart, "the Old Pretender") är med men inte Charles Edward Stuart, "the Young Pretender";
 From the New World (Från Nya världen) är med men inte Den Ofullbordade;

The Archduke trio (Ärkehertigtrion) är med men inte Pastoral-symfonin;
 The Autumn Sonata (Bergmans Höstsonaten) och the Moonlight Sonata (Månskenssonaten) är med men inte Vårsonaten;
 The Mastersingers of Nuremburg (Mästersångarna) är med men inte Flygande Holländaren;
 The Bat (Läderlappen) är med men inte Maskeradbalen.
 The Father och The Ghost Sonata (Fadren och Spöksonaten) är med men inte Röda rummet, Ett drömspel, Hemsöborna.
 Leatherstocking (Skindstrumpa) och the Deerslayer (Hjortdödaren) är med men inte Falköga;
 Piglet (Nasse) är med men inte Ugglan;
 Pippi Longstocking (Pippi Långstrump) är med men inte Mumin;
 the House of Commons (Underhuset) är med men inte Kabinettet;
 the House of Representatives (Representanthuset) är med men inte Senaten.

Boken har ett ambitiöst syfte, är omsorgsfullt gjord och väl korrekturläst. Några fel förekommer förstås. Ändringar man gärna skulle se är dessa:

[Augeias person i grekisk mytologi] Augeas > Augias
 Britain romersk provins > Britannia
 [The Caliph of] Bagdad > Baghdad
 [Clytemnestra person i grekisk mytologi] Klytamnestra > Klytaimnestra
 Diogenes Laërtius > Diogenes Laërtius
 [the Venerable Bede] (den vördnadsvärde Beda > vördnadsvärde)
 Wormtounge > Wormtongue
 [Corcyra grekisk ö] Kerkyra > Kerkyra, Korfu

Jag har sparat det viktigaste till sist. Författaren säger apropå bibliska namn: "De flesta gammaltestamentliga namn kan ganska lätt överföras från engelska till svenska men inte omvänt." (s. 6) Man kan vara mer generell än så. På praktiskt taget alla bokens områden är likheterna mellan engelskan och svenskan så stora att en svensk läsare av engelsk text i de flesta fallen förstår vilken person eller företeelse som åsyftas med det engelska namnet. Det är inte främst här svårigheterna och behoven ligger. Boken vänder sig till svenskar – med all rätt: få engelsmän lär behöva veta vad Lake Erie eller Gamla testamentets Lamech motsvaras av på svenska. Men för en svensk, som utan vidare tyder Chekhov som Tjechov, är den motsatta vägen, den från Tjechov till

Chekhov, problematisk. Det är alltså vid överföringen av namn från svenska till engelska som svensken främst behöver hjälp. Och eftersom boken visar vissa tecken till att ha tillkommit med datorhjälp, skulle framställandet av en svensk-engelsk version kosta relativt liten möda. En namnordbok med i stort sett samma material men organiserad i en engelsk-svensk och en svensk-engelsk del skulle alltså vara både ganska lätt att framställa och samtidigt långt mera användbar för en svensk publik. Då skulle också variationen i namnmaterialet komma till synes, t. ex. att Vitryssland motsvaras av Belarus **eller** Belorussia **eller** Byelorussia **eller** White Russia på engelska, och att Karlavagnen kan heta Charles' Wain **eller** the Big Dipper **eller** the Plough **eller** Ursa Major. Men man kan alltid önska sig förbättringar. Tills vidare får vi nöja oss med att konstatera att vi fått ett nyttigt hjälpmedel på ett fascinerande område.

Aino Kärnä

CD-Perussanakirja (Finsk basordbok på cd-rom) – känt vin i nya läglar?

CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. ('Finsk basordbok på cd-rom'. Det nyaste om nufinska ord. Forskningscentralens för de inhemska språken publikationer.) Utgivare: Forskningscentralen för de inhemska språken. Programplanering och -produktion: Lingsoft Oy. Förläggare: Oy Edita Ab. Helsingfors 1997. Pris: FIM 950

Ordboksanvändartraditionerna ser litet annorlunda ut i Finland än t.ex. i Mellaneuropa, där upplagesiffrorna för ordböcker rör sig kring miljoner. Det finns knappast något tyskt hem där inte någon av de stora tyska, enspråkiga ordböckerna står i bokhyllan, t.ex. Duden eller Wahrig. Samma torde vara fallet i engelska hem, där OED (Oxford English Dictionary) eller CED, (Collins English Dictionary) uppskattas också bland folk i gemen. I Finland har tyngdpunkten traditionellt legat på tvåspråkiga ordböcker. Visserligen har också Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok'), som utkom sista gången i nytryck 1990, haft sin givna plats i de finska bokhyllorna, t.ex. som en uppskattad examensgåva, men någon ordbok för hela folket av europeiska mått har den aldrig blivit. Klart är att vi i Finland aldrig når upp till europeisk nivå. Ingen ordbok, inte ens Suomen kielen perussanakirja, som utkom åren 1990–1994, kan tävla med ordböckerna i de stora europeiska språken vad upplagan beträffar. Men inte heller täckningen, dvs. den procentuella andelen hushåll som har en enspråkig basordbok i sin ägo, kan jämföras med täckningen i Tyskland och England. En delorsak kan vara den enkla finska ortografin, men även traditionerna spelar säkert en roll.

De lägre försäljningssiffrorna beror förstås dels på vårt lands låga invånartal, dels också på priset (som till en del naturligtvis bestäms av de små upplagorna). Så länge priset på en ordbok håller sig kring två tusen mark kommer den ohjälpligen att vara något som bara ett fåtal kostar på sig.

Nu har det då äntligen kommit ut en omfattande finsk elektronisk ordbok på marknaden, något som många har väntat på. Priset är bara hälften så högt som på den tryckta ordboken, men i gengäld krävs det utrustning för åtminstone FIM 10.000 för att man skall kunna använda den, vilket gör att också CD-Perussanakirjas användare utgör en utvald

skara. En elektronisk ordbok skaffar man sig också av andra skäl än en tryckt, och CD-Perussanakirja skaffar man främst som extrautrustning och som ett kompletterande arbetsredskap till ordbehandlingsprogrammet.

CD-Perussanakirja baserar sig alltså på Suomen kielen perussanakirja, som har visat sig vara bra, omsorgsfullt gjord och aktuell och som därutöver är trevlig att läsa i. Ordartiklarna är väl strukturerade och speglar en seriös lexikografisk strävan. CD-Perussanakirja ger inte på samma sätt läsoplevelser (man kan inte ha den på nattduksbordet), men hur skiljer den sig i övrigt från sin tryckta syster?

Enligt förläggarens uppgifter har "den nya lägel" fyllts på med 2.000 nya uppslagsord och 3.000 gamla artiklar har daterats upp. Sålunda kan man hitta ord som kommit i bruk under de allra senaste tiden, t.ex. *biodiversiteetti* 'biodiversitet' och *monimuotoisuus* '(biologiskt) mångfald', *burn out* och *työuupumus* 'utbrändhet', *esiopetus* 'förskoleundervisning', *hymiö* 'smiley', *klooni* 'klon', *portfolio* '1. värdepappersportfölj; 2 arbetsmapp', *siirtogeneeni* 'överförd gen', *sovellusohjelma* 'tillämpningsprogram', *pakettihinta* 'paketpris' och *tunneäly* 'emotionell begåvning'. Även orden på *luomu-* är föredömligt många: *luomuliha* 'ekokött', *-tila* 'ekologisk gård', *-tuote* 'ekologisk produkt', *-vilja* 'ekologiskt odlad säd' och *-viljely* 'ekologisk odling'.

Även efter den senaste uppdateringen har nya fenomen dykt upp och därmed nya ord i språket, och en del av dessa kommer kanske med i nästa version:

aivotutkimus 'hjärnforskning'
alumni, -toiminta 'alumn', 'alumnverksamhet'
avajaisrieha '(livad) invigningsfest'
digitaalimedia 'digitalt medium'
 (*digitaalitekniikka* 'digitalteknik' och *digitaalinen* 'digital' finns)
eliölaji 'art av organism'
geeni/kasvi 'genmanipulerad växt' *-muunneltu* 'genmanipulerad',
-muuntelu 'genmanipulation, genmodifiering', *-ruoka* 'genmanipulerad mat'
informaatiotulva 'informationsflöde'
kariesrokote 'vaccin mot karies'
netti och *nettisurfaus* 'nät' och 'nätsurfning' (*jääsurfaus* 'isjakssegling' finns)
neurotieteet 'neurovetenskaper'
pakettialennus 'paketpris med rabatt'
palvelin 'server' (*palvelijatar* 'tjänarinna' finns)
sirukortti 'aktivt kort'
tulosohjaus 'resultatstyrning'
uuselintarvikkeet 'nya livsmedel'
virtuaalinen 'virtuell' (*virtuaalitodellisuus* 'virtuell verklighet' finns)

bara för att nämna några. Jag hade velat kontrollera om det är formen *mailata* eller *meilata* för 'skicka e-post' som har stabiliserat sig i språket, eftersom man hör båda varianterna, men ingetdera fanns tills vidare med i CD-Perussanakirja.

Ibland är naturligtvis nyorden så kortlivade att det inte är nödvändigt att ta upp dem. Exempelvis *kettutyttö* 'rävflicka (om ett par flickor som ställdes inför rätta efter att ha släppt ut minkar på ett par farmer i Finland)' kan vara en dagslända som hinner försvinna ur språket innan det kommer med i några ordböcker. *Luonto-* och *ympäristöaktivisti* 'miljöaktivist' har däremot tagits med i CD-Perussanakirja. Har *pesupallo* 'doseringsboll' kommit för att stanna? I så fall kunde det ordet få ersätta *pesupalju* 'tvättbalja'. Föregångaren till doseringsbollen, påsen för tvättmedelsdosering, fi. *pesuainepussi*, har redan fallit i glömska.

För en del ord ges kanske i framtiden en något annorlunda definition. *Kateviljely* 'täckodling' definieras nu t.ex. i CD-Perussanakirja på följande sätt: "odling av jordgubbar eller liknande genom att marken täcks med plast, sågspån eller liknande för att hindra ogräs att komma upp". Om definitionen skrevs nu skulle förmodligen ett större urval växter nämnas och som täckningsmaterial skulle också flis och gräsklipp tas med, medan plast håller på att försvinna. Så här i datorns tidsålder skulle ordet *verkko* 'nät' förmodligen också få ytterligare en betydelse, nämligen 'datanät'. För ordet *funktionaalinen* 'funktionell' skulle kanske en kontext till ges, nämligen kombinationen med ordet *elintarvike* 'livsmedel'. Det kan också hända att betydelsen 'sparåtgärd' för ordet *leikkaus* 'klippning; skärning; operation' skulle tas upp i ett eget semem i stället för som nu som en bildlig användning av *leikkaus* i betydelsen 'kirurgiskt ingrepp'. Till min förvåning märkte jag att Perussanakirja inte förklarar sådana juridiska ord som *esitutkintalaki* 'förundersökningslag', *syyteharkinta* 'åtalsprövning' och *valtakunnansyyttäjä* 'riksåklagare'.

Vad gäller själva användningen av CD-Perussanakirja kan det konstateras att den, när den är installerad under Windows 95, är lätt att använda och snabb. Installeringen vållar heller inga problem, även om överföringen till hårddisken kunde ha gjorts användarvänligare. (Ordet *käyttäjystävällinen* 'användarvänlig' finns för övrigt inte i CD-Perussanakirja. *Ihmisi-, lapsi-, luonto- vesistö- och ympäristöystävällinen* 'människo-, barn-, natur-, vatten- och miljövänlig' tas upp, men med rekommendationer om att andra ord är att föredra.) Man skriver in sökordet och vips kommer ifrågakvarande ordartikel fram på skärmen. Man kan välja att söka över hela ordbokstexten, enbart bland uppslagsorden, bland de sammansatta uppslagsorden, i metaspråket eller i exemplen.

För de polysema uppslagorden kan ju artikeln omfatta flera sidor i den tryckta ordboken. I CD-Perussanakirja kan man välja att se på artikeln i översiktligare form så att bara betydelsebeskrivningarna syns. Det gör den lättare att gestalta. På motsvarande sätt kan man välja att se på bara exemplen.

Ett problem som har att göra med överföringen i det nya mediet blir påtagligt vid användningen. När man bläddrar i den tryckta ordboken kommer sambandet mellan ett ord och dess avledningar fram på ett naturligt sätt. Det är alltså klart att det med tanke på utrymmet kan räcka med att bara nämna vissa sammansatta ord och avledningar. Nomen agentis-avledningen *keljuilija* 'bråkmakare' kan ges utan närmare förklaringar eftersom den står tillsammans med adjektivet *kelju* 'falsk; besvärlig; förarglig; trist m.m.', verbet *keljuilla* 'bråka, jävlas m.m.' och nomen actionis-avledningen *keljuilu*, som alla är förklarade. Uppskattningsvis tio procent av uppslagsorden i ordboken saknar helt och hållet förklaringar. I början av bokstaven *p* uppträder t.ex. följande ord utan vare sig förklaringar eller språkexempel: *padankansi* 'grytlock', *pappiskokelas* 'prästkandidat', *pappisura* 'prästbana', *paradoksaalisuus* och *paradoksisuus* '≈det paradoxala' osv. För många ord ges bara exempel och inga förklaringar, t.ex. *paanukatto* 'spåntak' och *pahanilkisesti* 'elakt'.

Detta går bra för sig i den tryckta ordboken, där *pahanilkinen* 'elak' och *pahanilkisesti* och *paanu* 'spån' och *paanukatto* står efter varandra. I den elektroniska versionen föranleder det emellertid problem, eftersom den föregående eller efterföljande ordartikeln inte syns samtidigt på skärmen. Då det inte är säkert att alla användare förstår vad *pahanilkisesti* betyder enbart med hjälp av exemplet *hymyllä pahanilkisesti* 'flina elakt' eller vad substantivet *paanukatto* betyder utifrån exemplet *kirkon tervattu paanukatto* 'det tjärade spåntaket på kyrkan', vore det skäl att fundera över hur detta lilla problem skall lösas. Med hjälp av bläddringsfunktionen kan man visserligen förflytta sig till föregående ordartikel, men det betyder extra mushantering. Borde alltså det föregående ordets betydelser visas i alla de fall då sökordet är ett uppslagsord som saknar förklaringar, eller borde uppslagorden i den elektroniska ordboken genomgående förse med förklaringar?

Nykysuomen sanakirja 'Nufinsk ordbok' var på sin tid en synnerligen grammatisk ordbok såtillvida att ordartiklarna innehöll rikligt med grammatisk information. För den vanlige användaren som inte var invigd i alla grammatikens hemligheter kunde artiklarna ibland vara rätt så besvärliga att tolka. Perussanakirja har i hög grad gjort sig av med den grammatiska barlasten: ordklassmarkeringar för uppslagsorden ges i mycket ringa grad. CD-Perussanakirja följer samma linje. Enligt vad

jag erfarit kommer man dock i framtida upplagor att gå in för ordklassmarkeringar för samtliga uppslagsord.

Ryggraden i en ordbok utgörs av substantiven. Där sker också de största förändringarna; nya ord och avledningar uppkommer. Bland substantiven upptas också de flesta nyorden i ordboken och föråldrade ord utesluts. De övriga ordklasserna är stabilare.

Substantiven har fått ordklassmarkering i CD-Perussanakirja bara om ordet kan uppträda i två funktioner, t.ex. både som substantiv och adjektiv. Ett exempel på den här typen är adjektiven/substantiven härledda från ortnamn. Helt konsekvent har markeringen dock inte genomförts. Jag gick igenom ortnamnsavledningarna och kunde konstatera att bara en liten del av de drygt hundra uppslagsord av den här typen som jag fann hade ordklassangivelser. Angivelser om att de kunde vara både adjektiv och substantiv hade bl.a. orden *suomalainen* 'finsk; finne', *itäsakslainen* 'östtysk', och *länsisakslainen* 'västtysk'. För orden *arabialainen* 'arabisk; arab' och *balttilainen* 'baltisk; balt' ges dessutom rekommendationen att de kortare formerna *arabi* och *baltti* är att föredra som substantiv. Däremot får orden *albanialainen* 'albansk; alban', *amerikansuomalainen* 'amerikafinländsk; -finländare', *itävaltalainen* 'österrikisk; österrikare', *länsieurooppalainen* 'västeuropeisk; västeuropé' inga förklaringar och inga ordklassangivelser. För ordet *baskilainen* 'baskisk; bask' finns ingen hänvisning till formen *baski*. I ordartiklarna *amerikkalainen* 'amerikansk; amerikan', *englantilainen* 'engelsk; engelsman', *hollantilainen* 'holländsk; holländare', *intialainen* 'indisk; indier', *irlantilainen* 'irländsk; irländare', *islantilainen* 'isländsk; islänning' *sakslainen* 'tysk', och *turkkilainen* 'turkisk; turk' framgår det indirekt av språkexemplen att orden kan fungera både som adjektiv och substantiv, men ordklasserna har inte angivits explicit. Här kan i förbigående nämnas att ordet *hampurilainen* 'hamburgare' definieras enbart som en maträtt både i den tryckta och den elektroniska ordboken och inte som adjektiv eller substantiv avlett till stadsnamnet.

Den dubbla ordklasstillhörigheten gäller inte enbart ord avledda av landsnamn, utan bi- eller polyfunktionalitet (eller homonymi) förekommer också för andra typer av ord. För ordet *tasavaltalainen* 'republikansk; republikan' har adjektiv och substantiv klart hållits isär, medan ordet *alainen* 'underliggande; underställd, underordnad' tydligen i första hand har tolkats som adjektiv, eftersom de flesta exemplen är exempel på den användningen. För en betydelsevariant har markeringen *substantiviskt* getts. Det är naturligtvis svårt att avgöra om *alainen* i exemplet *johtaja ja alainen* 'chef och underställd' är ett exempel på adjektivet *alainen* i substantivisk användning, som definitionen låter förstå, eller om det är fråga om ett substantiv *alainen*, men i kon-

sekvensens namn vore det kanske skäl att även här ange dubbel ordklassstillhörighet.

Böjningskoderna för uppslagsorden har övertagits från den tryckta Perussanakirja, trots att de i CD-versionen med fördel kunde ha utslutits, eftersom ordböjningen fås fram med en musklickning och det dessutom inte finns någonstans att kontrollera vad kodsiffrorna står för. Det är beklagligt att det för adjektivens del är endast kasusböjningen som ges i böjningsparadigmen och inte alls komparationen, som ibland kan vålla svårigheter.

En annan, i och för sig harmlös sak, som närmast kommer fram när man kritiserar ordboken, är att bruklighetsangivelserna inte är helt konsekventa. Jag gick t.ex. igenom yrkesbeteckningar för att se hur de var markerade och kunde konstatera att ungefär hälften av dem var försedda med etiketten *amm.* (*ammattinimike* 'yrkesbeteckning').

Verben får inte heller ordklassangivelse i ordboken. Koder som anger böjningstypen finns, men de förklaras som sagt ingenstans i den elektroniska ordboken. Jämfört med Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok') har verben som uppslagsordsgrupp uppdaterats. Föråldrade och sällsynta verb har gallrats bort och åtskilliga nya har tagits med i stället.

Jag finner det värdefullt att också en stor mängd kausativa verb har tagits med, t.ex. *kaadattaa* 'låta fälla (t.ex. träd)', *kaivattaa* 'låta gräva (t.ex. ett dike)', *teetettää* 'låta göra; låta tillverka', *korjauttaa* 'låta reparera', *laitattaa* 'låta laga', *leikkauttaa* 'låta klippa' och t.o.m *pidäyttää* 'låta anhålla'. Men en användare som uppskattar konsekvens kan störas av att de adjektivavledda kausativerna har behandlats något oenhetligt: med finns t.ex. *suurenuttaa* 'låta förstora', *tyhjennyttää* 'låta tömma' och *villiinnyttää* 'göra vild', medan t.ex. *lyhennyttää* 'låta förkorta', *pidennyttää* 'låta förlänga', *laajennuttaa* 'låta utvidga', *kavennuttaa* 'låta göra smalare' och *pienennyttää* 'låta förminska' saknas. Detta skapar ett intryck av att man vid lemmaselektionen inte har använt sig av de medel (ibland tämligen mekaniska sådana) som finns för att täcka hela ordfält, utan vilka ord som kommit med, även sådana som utgör delar av typiska ordfält, har varit beroende av slumpen.

Oböjliga ord är ofta en mardröm för lexikografen, eftersom ordklassbestämningen många gånger är omöjlig att göra utan satssammanhang. De är också ofta polyfunktionella. I CD-Perussanakirja förekommer klassificeringarna adverb, konjunktion, preposition, postposition och interjektion. Dessutom har vissa preciserande angivelser använts såsom underordnande konjunktion och samordnande konjunktion och ordningstal och grundtal. (Däremot används inte hypernymen *numeraali* 'räkneord'.)

Ett alternativ vore att förse alla oböjliga ord med etiketten *taipumaton* 'oböjlig' eller – vilket beroende på definition är nästan samma sak – att kalla dem för partiklar. Beroende på användningen kunde man sedan skilja på olika undergrupper eller funktioner såsom adverb, preposition osv. Undergrupperingen skulle alltså säga något om uppslagsordets syntaktiska funktion.

Underordnande och samordnande konjunktioner kan naturligtvis räknas som två separata klasser, eftersom relationen mellan de satser de förenar är olika, även om det i finskan inte kommer till synes på samma sätt som i de språk där i bisatsordföljden är en annan än huvudsatsordföljden. I så fall behövs inte hypernymen *konjunktion* som ordklassmarkör. Nu är systemet i Perussanakirja något oklart; en del av de underordnande och samordnande konjunktionerna markeras enbart med *konjunktion*, medan en del är typmarkerade. Sökning på etikett ger som resultat endast tre underordnande konjunktioner, *ellei* och *jollei* 'om inte' och *jotta* 'för att'. De som klassificerats som samordnande visade sig vara fem till antalet; *eli* och *elikkä* 'eller', *ja* 'och', *mutta* 'men' och *tai* 'eller'. En sökning på enbart *konjunktion* ger en lista på fjorton stycken, där resten av de vanligaste konjunktionerna i finskan finns med.

Till de vanskliga lexikografiska men också grammatiska problemen, som jag inte påstår mig veta svaret på, hör frågan om ett uppslagsord som kan höra till två olika ordklasser borde betraktas som två olika lexem eller om det är att betrakta som ett lexem med olika betydelser. På det senare viset har ordet *vaan* 'utan; ...som helst' behandlats. Det är klassificerat dels som konjunktion, dels som adverb.

Ordfogningar vållar också ofta lexikograferna huvudbry: borde de tas upp som egna uppslagsord eller skall de tas upp under något av de ingående orden och i så fall vilket? CD-Perussanakirja följer en användarvänlig linje. Ordfogningen *suuri valiokunta* 'stora utskottet (organ inom den finländska riksdagen som behandlar alla lagförslag)' förekommer både under *suuri* och *valiokunta*, uttrycket *käden käänteessä* 'i en handvändning' är upptaget både som eget uppslagsord och som exempel under uppslagsorden *käsi* 'hand' och *käänne* '(bl.a.) vändning'. Om användaren inte kommer ihåg att ordfogningen särskrivs utan sammanskriver det i söksträngen hittar CD-Perussanakirja det särskrivna uppslagsordet. Uttrycket *tuossa tuokiossa* 'på ett ögonblick' hittar ordboksprogrammet inte lika elegant. Med *tuossa* som sökord hittar det inte uttrycket och *tuokiossa* leder till uppslagsordet *heti*, och där kan man sedan hitta frasen *tuossa tuokiossa*, men det är bara sökordet *tuokio* som leder direkt fram den sökta frasen.

Däremot lyckas inte en användare, som har t.ex. en viss synonym till ordet *heti* 'genast' på tungan men som inte kan komma på den, optimalt

i sina sökningar. För uppslagsordet *heti* nämns synonymerna *viipymättä*, *samassa*, *siinä* el. *tuossa paikassa*, *tuossa tuokiossa*, *oitis*. Vår förmodade användare godtar inte någon av dessa utan fortsätter sökandet. En fritextsökning ger hela 183 belägg på *heti*, och en stor del av de uppslagsord där dessa förekommer är inga synonymer till *heti*; *aamu* 'morgon', *aamutuimaan* 'genast på morgonen', *aistia* 'känna, förnimma', *alkaen* 'från och med', *alkajaiset* '(*alkajaisiksi* = till att börja med)' osv. Listan är så lång att det tar alldeles för lång tid att gå igenom den manuellt. Vår användare beslutar sig då för att begränsa sökningen till metaspråket och får en lista på 76 belägg i uppslagsord som *apteekki* 'apotek', *eräs* 'en viss', *hakkuarvo* 'avverkningsvärde' osv. Det hjälper alltså inte mycket, även om en del intressanta kopplingar fås fram. Även om CD-Perussanakirja inte är en synonymordbok, skulle många användare säkert ha nytta av att komma åt synonymer enklare än nu.

Det kunde vara bra att fundera över vilka länkar som verkligen skall komma med på beläggslistan. För en skrivande användare vore antagligen en lista med egentliga synonymer nyttigast. Även om det naturligtvis också kan vara av intresse att se i vilka slags sammanhang ett ord kan uppträda, har man i faktiska användarsituationer sällan tid att gå igenom flera tiotals belägg för att hitta en lämplig synonym. Slumpartade länkar kunde kanske därför gallras bort eller också kunde möjligheten att begränsa sökningen till faktiska synonymer finnas med som ett alternativ.

Till cd-romordbokens goda sidor hör bl.a. möjligheten att trunkera med hjälp av (*) så att också delar av ord kan sökas, vilket jag gjorde när jag undersökte uppslagsorden avledda av geografiska namn. Som söksträng använde jag **lainen* och **läinen*. Tack vare denna möjlighet kunde jag med hjälp av två sökningar få ihop alla de fakta jag behövde. På samma vis är det möjligt att söka t.ex. uppslagsord med samma för- eller efterled.

En annan möjlighet som en elektronisk ordbok ger är att söka ord i andra former än grundform. Vid en fritextsökning på *kesät* (nominativ pluralis av *kesä* 'sommar') hittas belägg under uppslagsorden *kesä*, *talvi* 'vinter' och *sama* 'samma'. Däremot leder sökordet *kesiä*, som är ambiguöst (infinitiv av verbet *kesiä* 'fjälla; flaga av' och partitiv pluralis av *kesä*) och därmed ett potentiellt problem, inte alls till uppslagsordet *kesä*, vilket hade varit bra med tanke på användare som inte kan så mycket finska.

De här slumpmässiga söktesten visar att cd-versionens sökprogram tills vidare inte är optimalt utan kan vidareutvecklas. En cd-version åstadkommer man inte lätt och behändigt genom att överföra innehållet från papper till en laserskiva, utan det krävs kunnigt program-

meringsarbete för att den skall fungera men också en del omredigeringar av själva basmaterialet.

För tvåspråkiga och icke-modersmålstalande användare är det en stor fördel att många ord av främmande ursprung finns med, t.ex. *buumi* 'boom', *konjunkturi* 'konjunktur', *sensitiivinen* 'sensitiv', och *interventio* 'intervention'. Ytterligare ord kunde tilläggas. Jag kommer att tänka på t.ex. *diskreetti* 'diskret', *parafrasi* 'parafraas' och *parenteesi* 'parentes'.

Ortografin för geografiska namn hör till de saker som användare av denna typ av ordböcker kan tänkas leta efter. Ortnamn finns dock inte med som uppslagsord. Det här är gängse praxis i finländska ordböcker, men cd-romordboken kunde göra en inbrytning här.

Adjektiven/substantiven *slovakialainen*, *slovenialainen* finns men inte motsvarande ortnamn *Slovakia* 'Slovakien' och *Slovenia* 'Slovenien'. Om man kommer att tänka på att söka på *sloveeni* 'sloven' hittar man förklaringen "Sloveenit. Sloveniassa asuva eteläslaavilainen kansa" (Slovenerna. Sydslaviskt folk som bor i Slovenien). *Uzbekki* 'uzbek' och motsvarigheten till det finns däremot inte. Sökordet *tsekki* (med vanligt *s*) leder till *t%oekki* (med *s* med omvänd cirkumflex) och förklaringen "1. T%oekit. T%oekin tasavallassa asuva länsislaavilainen kansa" (Tjeckerna. Västslaviskt folk som bor i republiken Tjeckien). Beteckningar för invånare i de afrikanska republikerna saknas så gott som helt; *kongolainen*, *nigerialainen*, *ruandalainen*, *zairalainen* lyser t.ex. med sin frånvaro. Däremot är *hutu* och *tutsi* medtagna. Något legärt verkar det att orden *eteläafrikkalainen*, *-amerikkalainen* och *-eurooppalainen* 'sydafrikan(sk), -amerikan(sk) och -europé/-europeisk' uppträder efter varandra som uppslagsord utan några som helst förklaringar, trots att det första i första hand hänför sig till en stat, det andra till en kontinent och det tredje till en del av en kontinent.

De enspråkiga ordböckerna i finska är i regel gjorda för modersmålstalande användare. Denna elektroniska ordbok kan mycket väl tänkas snurra i maskinerna också hos användare som har finska som främmande språk. Med tanke på dem skulle den såvitt jag kan se kräva åtminstone följande förbättringar. Alla uppslagsord borde få en förklaring. Dessutom borde ordklassangivelsernas grammatiska innebörd klargöras, dvs. vilka syntaktiska restriktioner som följer av att ett ord markeras t.ex. som adverb eller konjunktion. Detta kunde kanske göras genom att en minigrammatik kopplas till programmet. Med hjälp av denna kunde användaren kontrollera vilka grammatiska uppgifter som hänför sig till en viss ordklassmarkering. Informationen kunde ges i ett fönster som man öppnar vid behov.

Detta smakprov har visat att CD-Perussanakirja är ett användbart redskap för den som skriver och redigerar på dator. Också de som inte

har finska som modersmål kan få mycket hjälp. Ordboken kan vara till nytta i de flesta användarsituationer. Det har inte varit för att förringa den föreliggande produkten som jag ovan anför en del kritiska synpunkter och utvecklingsförslag. CD-Perussanakirja är ett gediget arbete och säkert också en givande källa för språk- och ordforskningen. Det faktum, att det nu existerar en aktuell finsk ordbok i elektronisk form, är säkert också ägnat att höja standarden på de tvåspråkiga ordböckerna.

Litteratur

Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok') (I–VI) 1951–1961. Porvoo: WSOY.

Suomen kielen perussanakirja 1–3. ('Finsk basordbok') 1990–1994. Helsingfors: Painatuskeskus Oy.

Risto Haarala & Marja Lehtinen

En ny typ av produkt – en recensent med gammal typ av ammunition

Svar till Aino Kärnä

Som huvudredaktörer för CD-Perussanakirja och Suomen kielen perussanakirja vill vi komma med några kommentarer till Aino Kärnäs recension av CD-Perussanakirja vars manuskript vi har haft tillfälle att läsa.

Recensionen följer i stor utsträckning ett gammalt känt mönster: ord som saknas i ordboken räknas upp och definitioner som enligt recensenten är felaktiga påtalas. Vi tänker inte här ta ställning till om ordet *avajaisrieha* '(livad) invigningsfest' borde vara med eller inte eller om definitionen av *kateviljely* 'täckodling' är adekvat nu och i framtiden, utan vi nöjer oss med att ta upp några frågor som är betydelsefulla för lexikografisk praxis och för denna nya typ av ordbok.

Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') I–III, 1990–1994 (se Krista Varantolas recension i *LexicoNordica* 1/1994), publicerades i elektronisk version i februari 1997 under namnet *CD-Perussanakirja*. Innehållet daterades upp i någon mån: ca 2.000 nya ordartiklar lades in och ca 3.000 artiklar modifierades eller kompletterades. De återstående omkring 95.000 artiklarna är oförändrade till sitt innehåll. Produktens nyhetsvärde ligger alltså främst i formen, inte så mycket i innehållet.

Aino Kärnä verkar att i hög grad ha närmat sig den elektroniska ordboken ur "pappersperspektiv", som om hon hade bedömt en tryckt ordbok. På annat sätt kan vi inte förstå vissa av hennes kommentarer om produktens egenskaper. Hon har tydligen missat flera av sökmöjligheterna och hon verkar inte att ha brytt sig om att läsa den tryckta bruksanvisningen eller guiden i själva programmet. Att en vanlig användare inte gör det kan man överse med – en elektronisk ordbok skall gå att använda, åtminstone någorlunda, utan bruksanvisning. Däremot väntar man sig att en recensent skall sätta sig ordentligt in i programmets olika delfunktioner. En viktig infallsvinkel saknas dessutom i recensionen – en relatering till motsvarande produkter ute i världen. Det borde också ha varit tämligen självklart för en recensent att man, när man gör en elektronisk version av en ordbok eller ett uppslagsverk, måste lägga stor vikt vid tekniska lösningar,

sökmöjligheter, snabbhet osv., annars är produkten tämligen oduglig, hur enastående själva innehållet än är.

Mot denna bakgrund verkar Kärnäs vårdslösa påstående om att en bra cd-romprodukt inte åstadkoms genom att innehållet överförs från papper till laser (med vilket hon förmodligen syftar på CD-Perussanakirja) tyda på en fullständig okunnighet om vilka svårigheterna är när det gäller att utveckla en elektronisk produkt. Att datera upp innehållet, att skriva nya artiklar och att bearbeta gamla, har varit bara en liten bråkdel av allt det arbete som har lagts ner på cd-romversionen. Största delen av tiden har gått åt till att fila på den logiska strukturen hos ordbokstexten. Att konvertera filerna till SGML-standard krävde mycket mer än en knapptryckning; noggrann programmering och manuell granskning av en mängd olika saker. Det har gjorts ett stort antal ändringar i själva framställningssättet för att artikelinnehållet skall kunna utnyttjas optimalt i den elektroniska produkten. Uppslagsorden skrivs t.ex. ut i exempelfraserna i CD-Perussanakirja och görs inte som kryptiska förkortningar som i den tryckta boken. Till det vanskligaste i utvecklingsarbetet har hört att ta fram den funktion som ger böjningsparadigmen för samtliga uppslagsord och att ta hänsyn till böjningen i ordbokstexten. Mer om det längre fram.

Ordartikel – boksida

Att det syns bara en artikel i taget i artikelfönstret tycker recensenten inte är någon bra lösning utan saknar "boksidan" där omgivande artiklar ger stöd. En sådan önskan är förståelig. Ofta skulle alfabetiskt närstående ordartiklar ge ett visst stöd för den artikel som för tillfället finns uppslagen i fönstret. Men inte heller en tryckt ordbok är ju fullständig härvidlag. På grund av den finska stadieväxlingen hamnar t.ex. verbet *kaataa* 'hälla; fälla m.m.' och dess frekventativa avledning *kaadella* långt från varandra och kan inte kontrolleras på samma sida även om man hade önskat det. Är det på något vis naturligare att bläddra i en tryckt ordbok än att ty sig till "extra mushantering", som Kärnä uttrycker det? Eller borde användaren hellre vänja sig vid att använda ett nytt medium på ett nytt sätt?

Nämnas bör också att artikelfönstret innehåller två knappar med vars hjälp man kan bläddra i texten både i alfabetisk ordning och i träffordning. Dessutom finns det ett särskilt fönster för bläddring framåt och bakåt i alfabetet till de omgivande ordboksartiklarna. Detta fönster tycks ha undgått Kärnä, eller så har hon inte ansett det vara värt att nämna. Lösningen att bara en artikel åt gången visas anser vi vara väl

motiverad. När vi utvecklade prototypen testade vi nämligen en version som bara visade "hela boksidor" och det var den egenskap som fick överlägset mest negativ kritik från användarna. Det är frustrerande om en sökning resulterar i 180 träffar och användaren blir tvungen att bläddra sig genom "boksidor" för att komma åt träffarna när han i stället kan få besked om vilka ordartiklar som innehåller träffar. Vi har inte sett en enda elektronisk ordbok eller uppslagsbok som skulle visa "hela sidor".

Böjningen

Kärnä påstår på två olika ställen i sin recension att de koder som anger uppslagsordens böjning inte skulle förklaras någonstans i CD-Perussanakirja, och att de därför blir helt obegripliga för användaren. Sifferindexen finns dock förklarade i den tryckta bruksanvisningen på sidorna 17 och 18 och dessutom finns modellords- och stadieväxlings-tabellerna som vanliga hjälppiler i Windows.

Nytt i CD-Perussanakirja är att användaren om han så önskar kan be om böjningen för vilket uppslagsord som helst och alltså inte behöver sluta sig till formerna med hjälp av modellord. Böjningsparadigmen är det ingen som har suttit och skrivit in, utan programmet producerar böjningsformerna enligt olika matematiska regler. Med hjälp av maskeringstecken kan användaren få böjningen för flera ord på en gång: en sökning efter böjningen för "*ismi" ger böjningen för alla ord som slutar på *ismi* och är av främmande ursprung. Av paradigmen framgår det direkt om ändelsevokalen skall vara *ä* eller *a*. Valet mellan främre och bakre vokal är inte alltid självklart ens för finskspråkiga.

Kärnä efterlyser också uppgifter om huruvida ett ord som är oböjligt. Den uppgiften ges faktiskt i CD-Perussanakirja: om användaren ber om böjningsparadigmet för ett ord som saknar böjning ger programmet upplysningen att ordet i fråga är oböjligt. Också problematisk adjektivkomparation ger CD-Perussanakirja upplysningar om (se t.ex. uppslagsord som *pitkä* 'lång', *lyhyt* 'kort' och *kiva* 'trevlig; kul'.)

Texten i CD-Perussanakirja är analyserad i sin helhet med ett morfologiskt program, vilket gör det möjligt att söka böjda former genom att skriva in ordets grundform som söksträng. Sådana sökningar är exaktare än sökningar med hjälp av maskeringstecken, vilka i och för sig också är möjliga. För analysen används ett modernt språkteknologiskt program som fått erkännande också utanför Finlands gränser. Detta har inte tillfredsställt Kärnä, utan hon hade föredragit en

annan lösning. Med tanke på utländska användare borde enligt hennes åsikt en sökning på verbet *kesiä* 'fjälla; flaga av' ge också partitiv pluralis *kesiä* av ordet *kesä* 'sommar', eftersom formerna är homonyma. Anser Kärnä då också att en sökning på olika former av *eräs* 'en viss' också borde ta med även illativformen *erään* av *erä* 'parti; omgång m.m.' och att en sökning på t.ex. verbet *purra* 'bita' borde leda till formen *purkaa* också i dess funktion som infinitiv och presens indikativ av *purkaa* 'riva' förutom som imperativ pluralis av *purra*? Det finns, försiktigtvis uppskattat, tiotusentals sådana här ambigüosa formpar i ordbokstexten, och den morfologiska analysen har gjorts uttryckligen för att komma ifrån allt sådant "skräp" i sökresultaten. Utöver det har vi naturligtvis velat behålla möjligheten att söka en bestämd söksträng som sådan: det gäller bara att kunna skriva in de former man söker i sökrutan (också andra än grundformen!), så sköter datorn om resten. Då ingår självfallet homonyma former i sökresultatet, som både nybörjare och längre hunna i så fall måste kunna tolka rätt.

De olika sökmöjligheter CD-Perussanakirja tillhandahåller presenterar Kärnä mycket bristfälligt. Vi nöjer oss med att nämna några. Det finns möjlighet till kombinerade sökningar med hjälp av de logiska operatorerna JA och TAI (AND och OR). Enkla instruktioner – teknisk terminologi har undvikits – om hur dessa används finns både i den tryckta bruksanvisningen och i bruksanvisningsfilen med tanke på användare som eventuellt inte har stött på dem, trots att operatorerna ju är vanliga både i elektroniska uppslagsverk och i olika sökprogram på Internet. Hade Aino Kärnä dragit nytta av denna möjlighet skulle hon ha hittat de ordartiklar som innehåller *tuossa tuokiossa* 'på ett ögonblick' i en enda sökning. Genom att bläddra igenom ett sådant sökresultat hittar användaren troligtvis det han söker betydligt snabbare än genom att leta efter motsvarande information i en tryckt ordbok. På motsvarande sätt skulle söksträngen "**lainen,*läinen*" ha gett samma resultat i en enda sökning som Kärnä behövde två separata sökningar för. Det gäller bara att dra nytta av produktens egenskaper till fullo.

Synonymerna

Det påstås ingenstans i CD-Perussanakirjas bruksanvisningar att synonymer till uppslagsorden skulle vara systematiskt angivna, och den kan sålunda inte betraktas som en synonymordbok. Redaktionen har planer på en systematiskt genomförd synonymangivelse, men det är ingenting som går att göra i en handvändning och minst av allt maskinellt. Enligt vårt förmenande kan dock CD-Perussanakirja i viss

mån utnyttjas när man behöver leta efter synonymer. Resultatet av sådana sökningar är ordartiklar som på något vis hör ihop och där man nog kan utläsa intressant information med relativt liten möda.

Recensionen kan förleda läsaren att tro att *aamu* 'morgon', *aamutui-maan* 'genast på morgonen', *alkaen* 'från och med' osv. enligt ordboken skulle vara synonymer till ordet *heti* 'genast', men så är det självfallet inte, utan orden är helt enkelt en lista på de ordartiklar som innehåller ordet *heti*. Enligt Kärnä är det alltför tidskrävande att bläddra igenom sökresultatet av en sökning efter "heti" i hela texten för att få fram det man är ute efter. Vi är av annan åsikt. Programmet hittar de 183 förekomsterna av *heti* på ett par sekunder, och om man utnyttjar träffönstrets KWIC-funktion går det relativt lätt att ögna igenom beläggsraderna. Det tar knappast mer än ett par minuter att välja ut det som intresserar en och man behöver inte läsa igenom hela artiklar. Det verkar dock som om Kärnä hade missat också KWIC-funktionen. En sökning på "heti" begränsad till metaspråket ger t.ex. följande intressanta resultat: "*vastaus tuli kuin apteekin hyllyltä* ('svaret kom på en gång') *vaikeudetta* ('utan svårighet'), *muuta mutkitta* ('utan vidare'), *heti*", "*Tyrmäsi ajatuksen suoralta kädeltä* ('[han] avfärdade tanken direkt') *heti*, *ilman muuta* ('utan vidare'), *oikopäätä* ('på en gång')", "*paikalla heti*, *kohta*, *oitis*, *viipymättä* ('utan dröjsmål')", "*Lähti siinä samassa* ('[han] gick med det samma') *heti*, *kohta*, *oitis*", "*Seisovalta jalalta* ('på stående fot') *heti*, *asiaa tarkemmin harkitseematta* t. *tarkistamatta* ('utan att fundera närmare'), *suoraan*, *suoraa päätä* ('direkt'), *suoralta kädeltä* ('på rak arm')". Om användaren kombinerar denna information med de synonymer som ges till själva uppslagsordet *heti* har han fått ut mycket mer information av den elektroniska produkten än han hade kunnat få ut av den tryckta boken och på mycket kortare tid.

Lemmaselektionen och "konsekvens"

Enligt Kärnä är det bra att det finns fler kausativa verb som uppslagsord i Perussanakirja än i Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok'), men hon efterlyser ännu fler och räknar upp ett antal avledningar i denna grupp som inte finns med i ordboken. Enligt den tillspetsade slutkommentaren "skapar [detta] ett intryck av att man vid lemmaselektionen inte har använt sig av de medel (ibland tämligen mekaniska sådana) som finns för att täcka hela ordfält, utan vilka ord som kommit med, även sådana som utgör delar av typiska ordfält, har varit beroende av slumpen". Konstaterandet visar att skribenten inte är

insatt i vilken utsträckning det är möjligt och meningsfullt att beskriva finskans oerhört rika avledningsmaterial i en ordbok. Det går exempelvis att bilda nomen agentis-avledningar till i stort sett varje verb med hjälp av suffixet *ja*, *jä*, t.ex. *kaatua* 'falla (omkull)' + *ja* = *kaatuja* 'person som faller (omkull)'. På motsvarande sätt går det att bilda nomen actionis-avledningar till så gott som alla verb med hjälp av suffixet *minen*. Av dessa är det dock bara en liten del som tas med som uppslagsord i finska ordböcker, eftersom de flesta är mekaniska bildningar och inte egentligen skulle tillföra ordboken någon ny innehållslig information (avledningar som avviker till sin betydelse är naturligtvis en sak för sig). Påpekas bör också, att den typ av kausativbildningar som Kärnä efterlyser, sin potentiella produktivitet till trots, är väldigt sällsynta i texter. I en finsk textkorpus på ca 17 miljoner löpord finns det bara sex belägg: *villiinnyttää* 'göra vild' (som finns med i Perussanakirja), fyra förekomster, *pidennyttää* 'låta förlänga', en förekomst, och *suurennuttaa* 'låta förstora', en förekomst. Det som behövs när det gäller att bedöma vilka avledningar som skall tas med är framför allt sunt lexikografförnuft.

Priset

Vad gäller priset konstaterar Kärnä att CD-Perussanakirja kostar ungefär hälften så mycket som den tryckta versionen (de exakta siffrorna är 1.680 vs. 950 mark) men att man för att använda programmet behöver utrustning för minst 10.000 mark. På basis av de registreringskort som har skickats in till oss verkar det som om folk i Finland numera skulle ha synnerligen effektiva datorer, mycket effektivare och dyrare än vad som behövs för CD-Perussanakirja. Folk förnyar med andra ord sin datorutrustning hela tiden på grund av olika program som kräver kapacitet; det vore naivt att tro att någon skulle skaffa sig en 10.000 marks datorutrustning uteslutande för CD-Perussanakirjas skull. Enligt Kärnäs logik borde priset på datorn alltså slås på priset för ett ordbehandlingsprogram eller för ett spel (och i det senare fallet räcker 10.000 mark knappast!). Med samma logik borde priset på bokhyllan också slås på priset för en tryckt ordbok.

Litteratur

Nykysuomen sanakirja (I–VI) ('Nufinsk ordbok') 1951–61. Porvoo: WSOY.

- Suomen kielen perussanakirja*. (I–III) ('Finsk basordbok') 1990–94.
Päätoimittaja ('huvudredaktör'): Risto Haarala. Helsinki: Painatus-
keskus Oy.
- Varantola, Krista 1994: Suomen kielen perussanakirja – Finsk basord-
bok. Rec. i *LexicoNordica* 1, 309–317.

André och Gunnel Melchers

Norstedts nederländska ordbok (Nederländsk-svensk/Svensk-nederländsk). Stockholm: Norstedts och Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicographie 1996. Huvudredaktion: Godelieve Laureys och Hans de Groot.

Inledning

Som påpekas av utgivarna utgör denna monumentala ordbok "en ny och efterlängtdad bro mellan två språkområden". Kombinationen nederländska-svenska har förvisso inte tidigare förekommit i ordböcker med detta omfång. Det ökade intresset för svenska i Nederländerna och nederländska i Sverige, bl.a. visat genom tillströmning av studerande vid universitet och kursverksamhet och introduktion av skönlitteratur, gör att ordboken självklart framstår som en enorm tillgång och vi vill inledningsvis gärna uttrycka vår stora tillfredsställelse med verket. Om våra detaljerade kommentarer i det följande gör ett alltför negativt intryck, beror det på att vi uppfattat vår roll främst som kritiska granskare och att vi känt oss uppmuntrade av utgivarnas appell i förordet, där man säger sig vara medveten om att fel kan ha smugit sig in i denna första upplaga; därför välkomnas alla förslag som kan leda till förbättringar. Eftersom ordboken enligt uppgift redan har varit en stor försäljningsframgång, är en nyutgåva kanske inte alltför avlägsen och vi hoppas att några av våra kommentarer då kan beaktas.

Även om många är intresserade av språkkombinationen svenska/nederländska, råder det ingen uppsjö på tänkbara recensenter i det här fallet. Orsaken är helt enkelt att de lämpligaste kandidaterna, dvs. personer med högre akademisk utbildning i såväl nederländska som nordiska språk samt insikter i lexikologi/lexikografi, samtliga tycks vara knutna till ordboken som redaktörer eller konsulter. Efter att ha insett detta har vi med viss tvekan åtagit oss uppdraget. Vår bakgrund är följande: André Melchers är holländare, född och uppvuxen i Amsterdam och med en högre universitetsexamen i engelska språket. Som biämne studerade han svenska språket. Han har bott i Sverige sedan 1959 och bl.a. arbetat som auktoriserad tolk och översättare samt undervisat i nederländska. Gunnel Melchers är svenska och arbetar vid engelska institutionen, Stockholms universitet, där hon bl.a. undervisar blivande översättare. Hon har bott i Nederländerna i två år, då hon undervisade holländare i svenska och tjänstgjorde vid svenska konsulatet i Amsterdam. Vidare har hon studerat vid nederländska

avdelningen, Stockholms universitet. Vi vill gärna tillägga att vi ständigt funderar över skillnader och likheter mellan våra språk. Kanske delvis p.g.a vår egen studiebakgrund men också till följd av brist på adekvata uppslagsverk har vi tidigare i allmänhet gått via engelsk-nederländska ordböcker för att verifiera våra iakttagelser.

Vår recension, som har en något oortodox karaktär, är i huvudsak skriven som en personlig betraktelse av André Melchers (textens jag), med vissa tillägg och kommentarer av Gunnel Melchers.

Några allmänna reflektioner

Som 11-årig gymnasist fick jag överta min 6 år äldre systems samtliga lexikon: franska, tyska, engelska, från och till nederländska, i sex separata band, grekiska i samma storlek, det enspråkiga nederländska lexikonet betydligt tjockare och den latinska ordboken större till såväl format som omfång. De fick en hedersplats på mitt skrivbord, där de stod prydligt på rad i sina vinröda band från förlaget Wolters. I huset fanns också ett lexikon man betraktade med största respekt: van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* ('stor ordbok över nederländska språket'), litet vanvördigt kallad "de dikke van Dale" ('tjocka van Dale').

Allt detta tänker jag på när jag nu har framför mig ett lexikon i två delar: van Dale, *Handwoordenboek* ('handordbok') *Nederlands-Zweeds* och *Zweeds-Nederlands*, vilket stod i tur för utgivning i en serie efter engelska, franska, tyska och spanska. Pappersomslaget ger intryck av en svensk produktion, med enbart svensk text, samarbetspartnern Norstedts namn och de svenska titlarna på ordböckerna; van Dale är med bara i "puffen" på baksidan, men tar man bort omslaget träder huvudaktören fram med namn och med enbart nederländsk text. Här finns Norstedts med bara i liten stil längst ner i texten och med ett N i litet format på ryggen. Det kan antecknas att nu, ett år efter utgivningsåret 1996, tillhör Norstedts ordböcker Liberkoncernen, som i sin tur ingår i förlagsimperiet Wolters Kluwer.

Språk och språkområden som representeras i ordböckerna

Nederländska används i Nederländerna och en del av Belgien; svenska i Sverige och Finland (en jämförelse av antalet språkanvändare visar att i runda tal tre gånger så många individer är nederländsk- som svensktalande). Bidrag till ordböckerna, av såväl vetenskaplig som ekonomisk natur, redovisas från alla fyra länderna. Det kan antecknas

att professor Godelieve Laureys, som svarar för den allmänna ledningen, är belgiska.

Trots att det försäkras att man ägnat Finland och Belgien stor uppmärksamhet, framstår ändå Nederländerna och Sverige som klart centrala. Så förekommer t.ex. knappast vanliga finlandssvenska ord och uttryck av informell karaktär; de ord som inkluderats verkar framför allt ha att göra med officiella benämningar på myndigheter o.d.; ett undantag som omnämns av utgivarna själva i förordet är *bykpinne*, där rikssvenskan har 'klädnyppa', 'tvättklämma', ett föremål som intressant nog även har olika benämningar i Nederländerna och Belgien. Vi anser oss inte ha kompetens att bedöma representativiteten i det belgiska inslaget, men har en känsla av att även det är begränsat främst ur stilistisk synpunkt. Det bör framhållas att målsättningen att täcka alla fyra språkområdena är enormt ambitiös och redaktörerna är värda en eloge för att överhuvudtaget ha lyckats påvisa viktiga skillnader i terminologi m.m.

Som beteckningar använder redaktionen – vilket man kan förvänta sig – inte orden *Holland*, *holländare*, *holländska* (de förekommer dock givetvis som uppslagsord i själva ordboken). Holländarna själva tycks kunna leva med en uppsättning "officiella" ord (*Nederland*, *Nederlander* /mask./, *Nederlandse* /fem./, *Nederlands* /språket/) och en till vardags (*Holland*, *Hollander*, *Hollandse*, *Hollands*). *Hollander* kan även betyda 'invånare i provinserna Noord- och Zuidholland' vilket anges som första betydelse i ordboken.

Jag vill påpeka att när man hejar på ett holländskt lag, ropar alla och envar *Hup Holland* (exakt denna fras återfinns f.ö. i ordboken under uppslagsordet *hup*) och inte *Vooruit Nederland*. När man i Sverige frågar var jag kommer ifrån, svarar jag inte "från Nederländerna" eller "jag är nederländare" (även detta ord finns som uppslagsord i lexikonet). Överallt i världen tycks man, förutom i officiella sammanhang, föredra motsvarigheten till *Holland* framför *Nederländerna*. Ordet *Nederland* är singular; på de flesta andra språk tycks själva pluralformen utgöra ett extra hinder mot benägenhet till användning. Att hävda bruket av *Nederländerna* etc. i alla sammanhang tycks mig vara att *vechten tegen de bierkaai* ('kämpa förgäves' står det i ordboken; däremot får man inte veta förklaringen till uttrycket: gubbarna som lossade ölfat vid ölkajen var synnerligen muskelstarka)? För en belgare kan det vara mer motiverat att insistera på beteckningen *nederländska*; hans språk kan knappast beskrivas som 'holländska'.

Reflektioner vid studium av ordboken

I. Allmänt

Mot slutet av 60-talet började jag intressera mig för översättning och blev auktoriserad translator/tolk från och till nederländska. Något riktigt hjälpmedel till översättning direkt mellan språken har jag aldrig ägt utan klarat mig med speciallexikon, nomenklaturförteckningar och mycket annat, alltid med omvägen över ett tredje språk. Min erfarenhet har skaffat mig en egen liten databas i min hjärna, tyvärr inte helt uppdaterad, eftersom min aktiva period som översättare nu är förbi. Intresset finns dock kvar, så därför har det roat mig mycket att jämföra mina egna erfarenheter med vad som ryms i den nya ordboken. Jag har oftast nickat instämmande, ibland höjt på ögonbrynen eller t.o.m. grymtat missbelåtet. Emellanåt har jag kunnat konstatera att det som jag inte kunnat lösa på ett tillfredsställande sätt också har vållat problem för ordbokens redaktörer.

Som tidigare antytts har utgåvan tydligen tillfredsställt ett sedan länge uppdämt behov. Första upplagan lär ha tagit slut på kort tid. Vilka vill då ha dessa böcker, vilka har glädje av dem? Naturligtvis alla som – liksom jag – är språkligt nyfikna och vill gå ut på en oplanerad resa bland uppslagsorden för att låta sig ledas in på lustfyllda avvägar. Eftersom så många uttryck och talesätt tagits med, fastnar ögonen ofta på något som väcker intresse. Givetvis är ordboken framför allt ett oundgängligt hjälpmedel vid undervisning och översättning, men de som översätter facktexter yrkesmässigt får nog även fortsättningsvis i hög grad förlita sig till sina specialhjälpmedel. Vid översättning av skönlitteratur uppstår särskilda problem, då man ofta inte lyckas hitta rätt valör. Skillnad mellan språken i stilnivå anges i ordboken med en pil som pekar uppåt eller neråt. Personligen skulle jag velat använda sådana pilar i betydligt fler fall (se nedan för några exempel).

II. Symboler, urvalsprinciper, m.m.

Anvisningarna har orsakat mig mycket bryderi. Hur många gånger jag än läste avsnitten om sifferbeteckningarna, 'lakritsbåten' (ned. *dropje*, en ruterformad symbol, f.ö. översatt i den svenska texten) och flaggorna, kom jag ändå inte ihåg innebörden när jag tittade på uppslagsord i lexikonet. En jämförelse med Norstedts nyligen utgivna svensk-engelska motsvarighet visar att man där använt betydligt färre symboler och i klartext anger gängse beteckningar för t.ex. ordklassstillhörighet, vilket gör ett betydligt mer läsarvänligt intryck. När jag gav upp och började använda ordböckerna på allvar, fann jag dem ändå lätta att använda utan att fördjupa mig i de krångliga symbolerna och siffrorna.

Om man jämför de båda volymerna samt den holländska och den svenska texten finner man vissa olikheter som jag har svårt att acceptera. För nederländska ord anges exempelvis uttalet med det internationella fonetiska alfabetet (IPA). Åt andra hållet får man inte denna hjälp. Visserligen anges vokallängd och accentplacering (dock ej grav/akut) genom punkter och streck i många fall där de generella reglerna inte gäller (t.ex. uttalet av *kam*) och vacklande vokalkvalitet i ord som *paprika* och konsonantuttal i ord som *kilo* finns angivna, men det är ändå långt till den grad av information man får vad gäller nederländskan (assimilationer m.m.). Hur ska t.ex. en okunnig holländsk läsare inse att *geting* (vokalkvalitet och accentens placering anges ej) och *beting* (i betydelsen 'arbetsuppgift') har olika uttal?

Ur van Dales nederländska databas har hämtats 45.000 ord och 60.000 fraser; ur Norstedts svenska 52.000 ord och 40.000 fraser. Ska man härav dra slutsatsen att nederländska är mer ordfattigt än svenska men rikare på uttryck? Och varför är den nederländsk-svenska delen 200 sidor tjockare? Det hade varit intressant att få mer information om vilka urvalsprinciper man arbetat efter. (Som jämförelse kan noteras att Norstedts nya svensk-engelska lexikon har inte mindre än 129.000 ord och fraser.) Varför hittar man exempelvis det ovanliga ordet *sores* 'bekymmer', när det inte ens finns i min "tjocka van Dale" eller i Wolters' nederländsk-engelska lexikon? Borde man f.ö. i speciella fall som detta inte ange ursprung, t.ex. (Hebr.) eller (Jidd.)? Är *bodräkt* ett ord vi vill ha med eller *kuf*? Hur som helst motsvaras det senare enligt min mening inte av *rare druif* (ordagrant: 'konstig druva'). Ordet *druif* kan användas om en kvinna, som i det något vulgära *Zo, lekkere druif* ('Hallå där, min läckra druva'). Ordet *kuf* dyker också upp som översättning av *freak*, vilket jag anser felaktigt (detta bortsett från ordets skiftande betydelse i engelskt språkbruk).

III. Yrkesbeteckningar, främst ur genusperspektiv

Den som slår på yrkesbeteckningar i den svensk-nederländska ordboken anmodas i anvisningarna att se efter i den nederländsk-svenska delen för eventuella feminina varianter. Det gäller för ordboksanvändaren att komma ihåg detta och sedan slå upp ordet en gång till. Ett omständligt förfarande! Man kan väl dessutom tänka sig att vissa personer endast anser sig ha behov av att införskaffa en av ordbokens två delar.

Hur fungerar det då med maskulina varianter? Under uppslagsordet *sjuuskötare* hittar jag *verpleegkundige, verpleger*; under *sjuusköterska* *verpleegkundige, verpleegster*. Har redaktionen inte anammat språk-

bruket där både män och kvinnor är och kallas *sjuusköterska*? Kan *verpleegkundige*, undrar man, syfta på både män och kvinnor? Slå upp i den nederländsk-svenska delen och se där: *verpleegkundige* ('vrouw' = 'kvinna') *sjuusköterska*; (man) *sjuuskötare*.

Nu försöker jag åt andra hållet och slår upp ordet *werkster*: 1. *kvinnlig arbetare* 2. *städerska* 3. ('werkbij/mier') *arbetare* 2.1 *een maatschappelijk ... en (kvinnlig) socialarbetare*. Min kommentar:

1. De feminina formerna *werkster* och *arbeidster* är ovanliga, vilket den svenske läsaren naturligtvis inte upplyses om. Enligt min "tjocka van Dale" betyder *arbeidster* 'kvinnlig person som lever av handarbete'!

2. Termen *werkster* (= 'städerska') börjar bli föråldrad men är ännu gångbar. En manlig motsvarighet kan vara *schoonmaker* 'rengörare'. Ordet förekommer också i båda delarna av ordboken, i den svensk-nederländska under t.ex. *städare*.

2.1. En *maatschappelijk werkster* (i Belgien *maatschappelijk assistente*, där det finala -e anger feminin form; uppgiften hämtad från van Dales enspråkiga lexikon) kan arbeta inom socialtjänsten (socialarbetare) eller på ett företag, i vilket fall *kurator* kanske vore en lämplig översättning.

3. Varför inte förenkla här och enbart ange: *arbetsbi*, *arbetsmyra*? Orden finns ordentligt redovisade i både den svensk-nederländska och nederländsk-svenska delen.

När vi ändå är inne på kvardröjande rester av uttryck för könsdiskriminering, låt oss se på *sekreterare* i det svensk-nederländska lexikonet. Ordet motsvaras av den maskulina formen *secretaris* (hög befattning) och den feminina *secretaresse* (underordnad befattning). Detta, i likhet med många andra av våra observationer, är inte menat som en kritik mot lexikonet utan visar snarare på hur mycket information om skilda värderingar och kulturyttringar man kan få genom studium av ordböckerna.

Det är vidare ingenting att förvåna sig över att substantivet bildat på verbet *naaien* 'sy' bara har en feminin form, *naaister* 'sömmerska'. En man som syr kläder kallas för *kleermaker*, dvs. 'skräddare' och en kvinnlig skräddare omnämns som *kleermaakster*.

Beteckningar på yrken med manliga såväl som kvinnliga utövare som *arts* 'läkare', *tandarts*, *professor*, *lector*, *ingenieur*, *pianostemmer* och *chirurg* har inga särskilda feminina former angivna i ordboken, medan *dominee* 'protestantisk präst' har *dominese*, *architect* har *architecte*, *dirigent dirigente* och *apotheker apothekeres*. *Kraamverpleegster* 'förlossningssköterska' och *vroedvrouw* 'barnmorska' saknar maskulin motsvarighet.

Hur är det då med en kvinnlig traversförare? Enligt anvisningarna får jag slå upp delarna i sammansättningen var för sig och kommer då

fram till *traverse/bestuurster*, ett ord vi måste reservera oss för. Jag har kommit i kontakt med kvinnliga telemontörer, elektriker och rör-mokare, men än så länge tycks nederländska sakna de feminina varianterna *monteuse*, *electricienne* och *loodgiester* (ordagrant 'blygjuterska').

Den aningslösa svenska fotbollsentusiasten får se upp med *voetbal/ster*, som inte är en fotbollsstjärna utan en flicka som spelar fotboll och därför finns under uppslagsordet *voetballer* 'fotbollsspelare'.

Slutligen kan man notera att en kvinnlig lärare kallas *lerares*. Jag översatte nyligen en text där jag återgav *lärare* med *leraar*. Det visade sig senare att det rörde sig om en kvinna och alltså skulle vara *lerares*.

IV. Något om "fula ord"

Många börjar sin bana som älskare av uppslagsverk i unga år med att slå upp fula ord. Jag har försökt återuppliva gamla minnen och slagit upp två ord som jag har använt för 'arsle': *reet* och *naad* samt kroppsdelarna på ömse sidor därom, *billen* (pl.) 'mänskliga skinkor'. *Reet* och *naad* är egentligen två aspekter av samma sak: det som blir kvar som skiljelinje när man fogar ihop två saker. *Reet* är den springa eller glipa som fortfarande håller isär, t.ex. skinkorna. Detta finns nogsamt och utförligt redovisat och ordet exemplifieras genom en mängd svordomar och folkliga uttryck. *Naad* är skarven eller fogen mellan två delar efter att man fört ihop dem. Redaktionen begränsar sig till textila sammanhang, men ordet används också vid andra material, t.ex. tätning mellan plankor med drev, lödning eller svetsning av metall. Den användning av ordet som jag minns från min barndom och ungdom, dvs som beteckning för sprickan i stjärten eller bakdelen i sin helhet, kan jag nu inte hitta belägg för. Vi kanske helt enkelt sade fel? För uppslagsordet *bilnaad* hitttar jag den besynnerliga definitionen 'sutur (mellan skinkorna)'. Enligt van Dales enspråkiga lexikon betecknar ordet 'utrymmet mellan anus och könsorgan'.

V. Anglicismer

Nederländska har i kanske ännu högre grad än svenska stor benägenhet att överta engelska ord och behåller ofta det engelska uttalet, om än något modifierat. På 60-talet började vi åka *ferry* vid våra resor till utlandet; man begav sig till en *terminal* (engelskt uttal) och fick visa upp sin *ticket* för att gå ombord. Allt detta finns dokumenterat i den

nederländsk-svenska ordboken (*ferry* dock endast i hybridformen *ferryboot*). Om man å andra sidan slår upp *färja* i den svensk-nederländska delen, finner man bara *veer* eller *pont* (betecknar mindre fartyg som korsar floder och kanaler). Exempel på lån av denna typ, som enligt min mening är helt onödiga, är talrika.

För lånordet *sophisticated* anges engelskt uttal i transkriptionen, men jag ställer mig frågande till att slutkonsonanten betecknas som tonande. Detsamma gäller beteckningen på det mycket vanliga smörgåspålägget *corned beef*, där det första ledet enligt min mening brukar uttalas som musikinstrumentet *kornett*. Variation i uttal av engelska lånord beroende på tid för inlån, mottagarspråkets karaktär, integration i språket, kunskap i givarspråket, social och regional bakgrund m.m. är f.ö. ett intressant fenomen som borde studeras närmare. Ordboken uppger t.ex. att man i nederländskan har olika former i *piloot* 'flygplansförare' och *pilotstudie* (i det senare fallet är *pilot* engelskt till stavning och uttal). *Tape* (med ett approximativt engelskt uttal) är den enda formen på nederländska, medan svenskan har både *tape* och *tejp*. Svenskan har *dator*; nederländskan *computer* (engelskt uttal).

Pacemaker är ett användbart engelskt ord som innebär 'någon/ något som anger/uppehåller farten'. Både svenska och nederländska har enligt ordboken övertagit ordet i dess medicinska betydelse, men det förekommer faktiskt också i idrottssammanhang i båda språken; *hare* är dock troligen fortfarande vanligare på svenska. Uppslagsordet *gangmaker*, översatt med *pacemaker*, *hare*, syftar mer specifikt på en motorcykelburen person som i en viss typ av cykeltävling drar fram en cyklist. Ordet används i överförd betydelse om en person som får igång någon aktivitet, skapar stämning, fungerar som inspiratör. Det nederländska ordet *haas* liksom svenskans *hare* lär f.ö. användas vid hundkapplöpning.

Vad beträffar sporttermer gäller att de i stor utsträckning är engelska i Holland, medan man i Belgien ofta är angelägen om att ha nederländska ord. Att göra mål kallas för *scoren* i Holland och *aantekenen* i Belgien. Under uppslagsordet *aantekenen* hittar jag f.ö. vidare – utan symbolen AZN, som anger belgiskt språkbruk – under 3.1 *een overwinning laten* ... 'inregistrera en seger'. Detta är för mig helt obegripligt. Ett undantag från tendensen att använda engelska termer i sportsammanhang är *buitenspel*, eg. 'utanför spelet', som är betydligt vanligare än *offside* (den senare termen finns inte med i ordboken).

När jag spelade basketboll på 50-talet klarade vi oss inte utan ord som *time-out*, *rebound*, *man-to-man*, *zone defence*, *lay-up* m.m. De första två finns med i den nederländsk-svenska delen, men inga i den svensk-nederländska, inte ens *time-out*, som används i en rad i Sverige populära sporter. Mona Sahlins utvidgning av ordets betydelse kom väl

för sent för att beaktas i denna upplaga. Termen *man-to-man* motsvaras av ett modernare begrepp, *mandekking*, men översättningen 'punktmarkering' går inte att finna som svenskt uppslagsord, lika litet som 'retur' (i samma betydelse som *rebound*) eller *time-out*. Engelska lån i svenskan som inte förekommer på holländska är *ploj* och (hybriden) *shoppingvagn*. Med anknytning till det senare ordet noterar jag f.ö. att ordet *pirra* saknas i den svensk-nederländska delen och *steekwagentje* i den nederländsk-svenska.

VI. Några kulturspecifika ord och begrepp

Under uppslagsordet *soppa* saknas en viktig och chockerande upplysning för en icke-svensk läsare: soppa kan faktiskt smaka sött! Två av de vanligaste exemplen på denna typ av anrättning, som jag trots 40 år i Sverige fortfarande finner motbjudande redovisas med följande beskrivningar: *nyponsoppa* 'redd nypondryck', *blåbärssoppa* 'flytande blåbärsrätt' (min översättning av beskrivningarna). En annan typisk svensk rätt är *äppelkaka*, som min mamma faktiskt kände till som *Zweedse appelschotel* långt innan vår familj hade någon som helst anknytning till Sverige. I ordboken översätts ordet med *appelkaart*, som snarare påminner om äppelpaj.

Ordet *stuga* är positivt laddat på ett sätt som inte kan översättas eller ens beskrivas. Bara det att man på en svensk bondgård kunde ha plats för ett antal stugor till olika ändamål är svårbegripligt i de tätbefolkade länderna Belgien och Holland. Sammansättningar med *-stuga* som sista led är många. En del gör numera kanske ett något musealt intryck, medan andra fått nytt liv. *Barnstuga* är väl inte ett ord som används mycket i dagligt tal, men översättningen *kinderopvang* måste sägas vara adekvat eftersom termen innefattar såväl daghem som deltidsgrupp och fritidshem. F.ö. finns både *daghem* och *dagis*, *fritidshem* och *fritis* med i ordboken. Tvättstugan har flyttat in till stan och ofta blivit till en glänsande mönsteranläggning för hyresgäster, medlemmar i bostadsrättsföreningar eller villaägare. Beskrivningen 'tvättskrubb, ofta i husets källare' (min översättning) känns inte helt rätt. *Sjukstuga* blir helt korrekt 'litet sjukhus', men den överförda betydelsen 'många skadade i ett idrottslag' saknas. *Bakstuga* och *bryggstuga* har blivit hänvisade till historien, men *lekstuga* finns ordagrant översatt till *speelhuisje* (med tillägget 'för barn, ofta i trädgården'). *Sportstuga*, redovisad som *buitenhuisje*, *vakantiehuisje* 'litet hus på landet', har via *sommarstuga*, redovisad och ordagrant översatt till *zomerhuisje*, blivit till svenskens reträttmöjlighet året om i *fritidshus* (redovisat som *vakantiehuisje*, en klart otillräckligt beskrivning av t.ex. den bostad där

jag sitter och skriver dessa rader). Det senaste ledet i utvecklingen på holländska inom den här betydelsekategorien hittar jag under räkneordet *tweede* 'andra' med *tweede huis*, översatt med *lantställe*.

I detta sammanhang kan det vara på sin plats att ta upp frågan om den i dessa ordböcker flitigt tillämpade principen att använda sig av omskrivningar när översättning ej befunnits möjlig. Tillvägagångssättet är givetvis försvarbart och omskrivningar signaleras tydligt genom användande av en mindre markerad stiltyp. Om jag slår upp *friggebod* hittar jag t.ex. enbart omskrivningen 'skjul som får uppföras utan tillstånd' (min översättning av den holländska omskrivningen). I Norstedts nya svensk-engelska lexikon i samma serie har man däremot eftersträvat att ge översättningar till samtliga uppslagsord: *friggebod* översätts t.ex. med *garden shed (cabin)*. Det senare tillvägagångssättet måste ju åtminstone vara att föredra för en svensk som arbetar på en översättning; om man däremot använder lexikonet för hjälp vid textläsning spelar det mindre roll. Av någon anledning tycks omskrivningar vara betydligt vanligare i den svensk-nederländska delen av ordboken. Det är intressant att notera att man på den nederländska sidan inte verkar ha någon motsvarighet till sådana moderna kulturyttringar som *sedelautomat*, *bostadsrätt*, *sexpack öl*, *mensskydd*, *tidstrogn instrument*, *dikeskörning* och *tjuvknoppla*.

VII. Några funderingar kring stilistiska och semantiska skillnader

När det gäller översättning av uttryck och talesätt och i viss mån även enstaka ord anser jag att man om översättningen saknar all anknytning till förlagan bör ge viss vägledning till vad översättningsfrasen (översättningsordet) betyder. Jag får nu intrycket av att man ibland har radat upp flera översättningsalternativ utan att närmare fundera över vad en ordboksanvändare med begränsade kunskaper i ettdera av språken har att rätta sig efter. Däremot kan en person som i det närmaste är tvåspråkig och t.ex. sysslar med litterär översättning förstås ha stor glädje av flera olika förslag. Jag ska försöka belysa vad jag menar med två mycket enkla ord.

hoj (inf.), *fiets*, *brik*
rishög (inf.) *ouwe brik*, *rammelkast*

Som svensk språkbrukare uppfattar jag *hoj* som slang, mest använt av ungdomar, mer förr än nu. Under mopedens glansdagar bland 15-åringar var en *hoj* en cykel (eventuellt kallad *tramphoj*) eller en motorcykel. Som sidonmärkning noterar jag att jag väntat mig en hänvisning (med pil åt höger) från *moppe* till *moped*, samt att jag (och med mig säkert alla skärgårdsbor!) saknar ordet *flakmoppe*. *Fiets* är det

neutrala ordet för cykel. *Brik* har jag själv aldrig använt eller hört användas i denna betydelse, men vill inte ifrågasätta att det förekommer. I sin egentliga betydelse är ju *rishög* ett genomskinligt ord, som dessutom lätt känns igen av en nederländskspråkig ('ris'='rijs'; adj. 'hög'='hoog', subst. 'hög'='hoop'). Därmed är det lätt att uppfatta den överförda betydelsen. Enligt min mening brukar *rishög* framför allt beteckna en gammal bil, vilket också uppges i Norstedts svensk-engelska lexikon. Ordet innebär ett subjektivt omdöme, lätt föraktfullt eller skämtsamt om en annans bil och ofta tillgivet om den egna. *Ouwe brik* tillhör inte mitt aktiva ordförråd, men jag har hört andra använda frasen. Formen *ouwe* (jfr. *oud* 'gammal') som återger uttalet och är vanlig i vardagligt skriftspråk bör svenskspråkiga med begränsade kunskaper väl kunna klara (den finns dock inte som enskilt uppslagsord i sin egentliga betydelse). *Rammelkast* (= 'skrammellåda') har jag själv använt i min ungdom om en av mina cyklar, men enligt min mening används ordet normalt om gamla bilar. Vad är då *brik*, som tydligen används i överförd betydelse? I den nederländsk-svenska ordboken hittar jag:

brik 1.charabang, lätt vagn 2.(inf: 'fiets') *hoj* 'cykel (med "stilhöjande" pilmärkning) 3.(mar.) *brigg*.

Betydelse 3 kan vi i detta sammanhang lämna därhän. Betydelse 1 är slarvigt angiven, eftersom *brik* är en lätt, öppen vagn med fyra hjul med påstigning från baksidan och säten utmed sidorna (jfr. van Dales enspråkiga ordbok) och uppenbarligen ingen charabang, som är en öppen eller täckt vagn för större sällskap. Hur som helst överförs betydelsen från 'åkdon med fyra hjul' till 'tvåhjuling'. Men vart har betydelsen 'gammal bil' tagit vägen?

Ytterligare ett par enkla exempel där översättningarna delvis signalerar fel valör: *kinkel* (vanligtvis *boerenkinkel*, vilket inte finns med) översätts med *skitstövel*, *tölp*, där jag uppfattar det senare alternativet som riktigt, men väl starkt, medan det förra har felaktig valör. Vi ifrågasätter f.ö. att *boers* utan vidare likställs med *bondsk*.

Smoorverliefd översätts dels med *kär upp över öronen*, vilket jag uppfattar som helt ekvivalent, medan alternativet *passionerat förälskad* är alldeles för högtravande. Ordet *boemeltrein*, som kan beskrivas som 'litet gammaldags tåg som stannar vid alla stationer' och kan användas neutralt men ofta har nostalgiska övertoner, översätts med *rälsbuss*!

Några slutkommentarer

Ordböckerna är mycket omsorgsfullt utförda. Under hela läsningen har vi stött på endast ett slarvfel: under uppslagsordet *Hollander* i den

nederländsk-svenska delen anges som översättning av *de Vliegende Hollander de* (i stället för *den*) *flygande holländaren*..

Vad gäller typografi, symboler och lay-out har vi redan tidigare framfört vissa synpunkter. Kanske på grund av vår relativt höga ålder tycker vi att typsnittet/typstorleken är svårläst (jfr t.ex. den svensk-engelska ordboken). Framför allt har vi haft problem med de prickar som ska ge vägledning om uttalet och de små h-na som anger 'het-ord' (neutrum) i den svensk-nederländska delen.

Vi vill inte avsluta vår recension med anmärkningar, framför allt inte av så relativt trivial natur, utan uttrycker återigen vår stora tillfredsställelse med att detta viktiga arbete nu föreligger och vill framföra våra gratulationer till de flitiga och kunniga redaktörerna.

Jette Pedersen

B. Kjærulff Nielsen: *Engelsk-Dansk Ordbog*. Gyldendals store røde ordbøger. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S 1995, DKK 1.200,-.

Engelsk-dansk ordbog. Munksgaards store ordbøger. København: Munksgaard 1996, DKK 695,-.

1. Omtekst

1.1 Kjærulff Nielsen

Der er for B. Kjærulff Nielsen *Engelsk-Dansk Ordbog* (i det følgende KjN) tale om den 5. udgave af opslagsværket i serien af Gyldendals store røde ordbøger. Ud over engelsk-dansk lemmaliste indeholder ordbogen de tre komponenter Forord, Udtale og Tegn og forkortelser, alle i forteksten.

I forordet, som er på bare seks linier, savnes især oplysning om ordbogens intenderede målgruppe, brugsfunktioner og forudsatte brugerforudsætninger, et tilbageskridt i forhold til 2. udgaven, som i det mindste berørte emnet, idet ordbogen i henhold til forordet var tænkt som "et hjælpemiddel til forståelse og oversættelse af moderne litterært og fagligt engelsk og amerikansk stof." Yderligere savnes der i den foreliggende udgave oplysning om ordbogens empiriske basis. Omend alt for lidt konkret, må 2. udgaven også på dette punkt betegnes som havende været mere informativ, jvf. følgende citat fra forordet: "Til grund for udarbejdelsen ligger et stort ordmateriale, der er indsamlet og bearbejdet gennem de seneste år." Herudover nævnes "værdifuldt materiale fra Vinterberg og Bodelsens Dansk-engelsk Ordbog [...] ligesom talrige specialordbøger, håndbøger og trykte og utrykte ordlister". Af kollegiale hensyn og af hensyn til brugerne, som bør gives en mulighed for at bedømme ordbogens baggrund og oplysninger, burde det have været ekspliciteret hvilke specialordbøger, håndbøger og ordlister, der er tale om. Endelig indeholder hverken tidligere udgaver eller den foreliggende udgave oplysning om antallet af lemmata, men den aktuelle ordbog er med sin 3-spaltede 1.240 sider lange lemmaliste absolut at betegne som en maksimerende ordbog. Hver side har 83 linier a ca. 120 tegn, i alt ca. 12.350.000 tegn. I henhold til forordet er der til den foreliggende udgave "tilføjet 3.000 opslagsord og foretaget nogle rettelser", hvoraf må udledes, at

ordbogen, med de nævnte ændringer, er et genoptryk af 4. udgave. Ikke mindst for ejere af denne ville en redegørelse for den empiriske basis for de omtalte tilføjelser og rettelser være nyttig information i forbindelse med en vurdering af behovet for at investere DKK 1.200 i en ny udgave. Er de fx korpusbaserede? Og ud fra hvilke kriterier er selektion af tekster til og ekstrahering af informationer fra tekstkorpus i givet fald sket? I øvrigt må man som bruger efterhånden blive noget betænkelig ved den stadige opdatering af KjN, når det fx kan konstateres, at *tonne* = metric tonne = 1.000 kg og dermed = dansk ton her flere dekader efter, at England gik over til metersystemet, stadig ikke er kommet med.

Fortekstens fortegnelse over de i lemmalisten anvendte tegn og forkortelser tager højde for ca. 80 diatekniske markeringer. En gennemgang af omkring tre hundrede tilfældigt udvalgte artikler afslører dog ikke mindre end otte markører, som ikke optræder i forkortelseslisten. Det drejer sig om *baseball*, *cricket*, *football*, *golf*, *microscopy*, *philately*, *radar* og *statistics*. En årsag hertil kunne være, at de omtalte markører ikke anvendes i forkortet form, men derimod skrevet helt ud. Men hvis dette er forklaringen, hvorfor findes da ligeledes ikkeforkortede markører som *forestry* og *needlework* i forkortelseslisten? Desuden er der ved gennemgangen fundet et eksempel på en markør, som, til trods for at den optræder i forkortet form, heller ikke er forudset i forkortelseslisten. Det drejer sig om (*rhet.*) til lemmaet *meed*. Foruden på manglende gennemarbejdelse tyder sådanne lakuner på manglende hensyntagen til køberne/brugerne, der som et minimum må kunne forvente pålidelig information om, hvilke emner ordbogen intenderer at behandle – og helst også i hvilket omfang. Bortset fra eksempler som *urmagerkunst* og *atomkrig(sførelse)* forekommer de i forteksten forudsete emnemarkører for langt størstepartens vedkommende relevante for en almen sprogordbog, således at forstå, at de kan forventes at indgå i eller have relation til dagliglivets foreteelser. I flere tilfælde må man dog undre sig over, hvilke overvejelser der kan have ligget til grund for den indbyrdes afgrænsning mellem de forskellige fagområder. Hvorledes fx afgrænse *RC* (= Roman Catholic) i forhold til *religion*? Og *lægevidenskab* i forhold til *patologi*? For ikke at tale om *arkitektur* og *bygningsvæsen*, *byggeri*, *bygningsingeniørarbejde* samt *tømrer- og snedkerudtryk*, som alle er forudsete markører. Den udførlige sontring taget i betragtning forekommer det overraskende, at lemmata som *board ceiling* (= bræddeloft), *boarding* (= bræddebygning, -beklædning; træklædning), *breastsummer* (= portdrager; overligger (over mur)), *dado* (= brystpanel; nederste [flise-, panelklædte] del af væg; sokkelflade [af søjle etc.]), *structure* (= bygningsmåde, byggemåde; konstruktion ... bygning) og *stucco* (=

(mur)puds; stuk; stukkatur) alle optræder uden markering. Der kan i det hele taget konstateres en noget lemfældig omgang med markører, jvf. fx *chlorosis*, som er ledsaget af to markører, *med.* og *bot.*, mens det tilsvarende adjektivale lemma *chlorotic* er umarkeret. Ligeledes umarkerede er fx *bequeath* (= testamentere) *body corporate* (= juridisk person), *causation* (= årsagssammenhæng), *legitimacy* (= ægtefødsel) og *perjury* (= mened) (alle lemmatiseret i Nielsen eng-da), til trods for at markøren *jur.* (= juridisk) er forudset i forkortelseslisten. Og hvorfor er forkortelser som lemmata som fx *blvd* (= boulevard) og *dld.* (= delivered) ikke forsynet med den ligeledes forudsete markering *abb.* (= abbreviation).

Som nævnt oplyses der i forordet til 5. udgave intet om intenderede brugere og brugsfunktioner, mens 2. udgave i henhold til forordet intenderede at yde hjælp i forbindelse med L2 tekstreception og L2-L1 oversættelse. Dette skal her antages også at være tilfældet med den foreliggende udgave. Da ordbogens primære målgruppe dermed vil være danske modersmålsbrugere, forekommer det inkonsekvent, at ordbogens metasprog er engelsk. Således er alle i forkortelseslisten forudsete diatekniske markører – med undtagelse af *edb.!* – på engelsk, jvf. fx *veaw.* (= vævning). Det skal tilføjes, at det afsluttende punktum i *edb.* hverken er min eller Dansk Retskrivningsordbogs opfindelse.

I fortekstens fortegnelse over tegn og forkortelser forudses ni sproglige markeringer, nemlig *coll.* (= daglig tale), *derog.* (= nedsættende), *euph.* (= eufemistisk), *iron.* (= ironisk), *joc.* (= spøgende), *lit.* (= litterært, bogligt), *rhym-S* (= rhyming slang), *S* (= slang) og *vulg.* (= vulgært). Der savnes her en markering af formel sprogbrug. Hertil kommer en række diatopiske markører foruden de diakrone *gld.* (= gammeldags), *archaic* (= arkaisk) og *obs.* (= forældet, gammeldags). Ud over at der altså også her kan konstateres inkonsekvens med hensyn til metasprog, undrer man sig over forskellen mellem gammeldags = *gld.* og gammeldags = *obs.*

1.2 Munksgaard

Til forskel fra KjN er der for Munksgaard Engelsk-dansk ordbog (i det følgende Munksgaard) tale om en første udgave. Ud over en fortegnelse over lydskrifttegn på omslagets inderside omfatter omtæksten indholdsfortegnelse, forord, brugervejledning plus en fortegnelse over redaktionelle forkortelser, termer og tegn, alle i forteksten. Desuden findes i bagteksten en mål- og vægtangivelse.

Om den empiriske basis hedder det i forordet, at ordbogen med hensyn til det engelske materiale er baseret på 1990-udgaven af The

Concise Oxford Dictionary, en af de få tilbageværende af de større monolingvale engelske betydningsordbøger, som endnu ikke er baseret på et elektronisk læsbart tekstkorpus. I betragtning af at Munksgaard udkom midt i november 1996, kunne man have forventet en opdatering i forhold til 9. udgaven fra 1995. Munksgaards lemmabestand er på godt 90.000, hvortil kommer "en række idiomatiske udtryk og faste vendinger [...] nye ord og forkortelser samt visse institutions- og geografiske navne, såfremt disse er forskellige i engelsk og dansk", jvf. forordet. Hvad "en række ..." dækker over afsløres på smudsslagets bagside: Det drejer sig om godt 46.000. Den alfabetiske ordbogsdel er på 1.745 sider a 3 spalter. Hver side er på 59 linier a ca. 100 tegn, i alt ca. 10.295.500 tegn, eller omkring 2 millioner tegn mindre end KjN. Ud over at dække engelsk og amerikansk almensprog intenderer Munksgaard at medtage faglige, tekniske og videnskabelige termer i det omfang, de optræder i aviser, ugeblade, tidsskrifter, radio og tv. Ordbogen henvender sig til "brugere fra gymnasieniveau og opefter, studerende og lærere samt alle, der har brug for engelsk i deres faglige arbejde". Selv om denne oplysning naturligvis er bedre end ingenting, jvf. gennemgangen af KjN ovenfor, må den dog stadig betegnes som en noget komprimeret fremstilling, når det drejer sig om en ordbogs redegørelse for sin intenderede målgruppe, sine brugerforudsætninger og brugsfunktioner. Munksgaard må antages især at henvende sig til danske modersmålsbrugere, idet en englænder næppe umiddelbart ville vælge at støtte sig til en bilingval engelsk-dansk ordbog, når han "har brug for engelsk i deres faglige arbejde". Antagelsen understøttes af brugervejledningen og fortegnelsen over anvendte forkortelser m.v., idet sproget her udelukkende og konsekvent er dansk, sammenlign gennemgangen af KjN ovenfor. Det er dog ikke svært at forestille sig forskellige brugssituationer, hvor også udenlandske, engelsktalende brugere kunne få behov for at konsultere en engelsk-dansk ordbog. Af hensyn til disse burde i det mindste komponenten Redaktionelle forkortelser, termer og tegn være forsynet med en angivelse af de engelske ækvivalenter til de forudsete danske markeringer. Formuleringen i forordet om, at ordbogen henvender sig til alle, der har brug for engelsk i deres *faglige* arbejde giver anledning til at formode, at Munksgaard ud over almensproglige også intenderer at yde hjælp i forbindelse med fagsproglige funktioner. Med den nævnte begrænsning til aviser, ugeblade, tidsskrifter, radio og tv forekommer den empiriske basis herfor dog for en umiddelbar betragtning teksttypologisk alt for snæver.

Der tages i Redaktionelle forkortelser, termer og tegn højde for omkring 180 diatekniske markeringer, eller ca. 100 flere end hos KjN, jvf. dog ovenfor vedr. anvendte men ikke forudsete markører i KjN.

Man bemærker særligt ordbogens efter forkortelseslisten at dømme særligt høje prioritering af udtryk fra sportens verden. Ud over *sport* som selvstændig markør forudses således *baseball*, *bjergbestigning*, *boksning*, *bowling*, *brydning*, *bueskydning*, *cricket*, *fodbold*, *amerikansk fodbold*, *fægtning*, *golf*, *gymnastik*, *hockey*, *ishockey*, *motorsport*, *ridning*, *rosport*, *skisport*, *skøjteløb*, *spejdersport*, *svømning* og *tennis*. Eksempler på mere eksotiske markeringer er *alkymi*, *fæstningsværker*, *hasardspil*, *musikalsk klokkringning* og *kosmetik*, ligesom også slægtsforskere og spiritister skulle kunne få glæde af ordbogen. Herudover tager Munksgaard højde for en række fagområder, som ikke findes, eller i hvert fald ikke findes ekspliciteret, hos KjN, fx *antropologi*, *beklædning*, *børs*, *elektronik*, *filologi*, *fødevarer*, *industri*, *leksikografi*, *logik* og *ornitologi*. Især til glæde for gymnasieenholdsvis universitetsfaget oldtidskundskab og klassisk filologi er der taget grundigt højde for antikken, således med *antik* (= vedr. oldtiden), *græsk antik*, *græsk historie*, *græsk mytologi*, *romersk antik*, *romersk historie*, *romersk mytologi* og minsandten om der ikke også findes en selvstændig markør for *græsk* og *romersk antik*.

Munksgaard fortjener ros for sin 4 1/2 sider lange brugervejledning, som ud over at redegøre for det anvendte alfabetiseringsprincip også giver en introduktion til ordbogsartiklernes opbygning. Vejledningen, der er skrevet i et letforståeligt sprog, må betegnes som en betydelig forbedring, ikke blot i forhold til ingenting, jvf. gennemgangen af KjN ovenfor, men også i forhold til de ofte meget lange og til det uoverskuelige grænsende vejledninger i flere monolingvale engelske betydningsordbøger. Brugervejledningen er dog ikke helt udtømmende, jvf. fx nedenfor under gennemgangen af ækvivalentpositionen, ligesom der savnes en redegørelse, i form af konkrete skematiske fremstillinger, for den strukturelle opbygning af de enkelte ordbogsartikler, herunder hvilke oplysningstyper der kan findes i hvilke artikelkomponenter: "En væsentlig fordel ved sådanne skematiske fremstillinger er, at man umiddelbart får et præcist indtryk af, hvordan en konkret ordbogsartikel er opbygget. Det er derfor ikke nødvendigt at slå op i ordbogens ordliste(r) for at se de konkrete ordbogsartikler. En anden fordel er, at en sådan konkret skematisk fremstilling klart illustrerer de grafiske midler, der anvendes i ordbogsartiklerne. Denne fremgangsmåde ved præsentationen af artikelstrukturer er både pladsbesparende og en praktisk måde, hvorpå man i letforståelig form kan præsentere ofte indviklede strukturelle sammenhænge. Dette betyder dog ikke, at konkrete skematiske fremstillinger kan stå alene. "De skal [...] ledsages af en forklarende tekst." (Nielsen 1994:181). Kommenterede konkrete ordbogsartikler som eksempler til efterfølgelse findes i fx Cobuild: Guide to the Dictionary Entries, Longman Language Activator:

Explanatory page og ALD: Key to Entries samt i reklamebrochuren "BEST BUY! den største (sic) ordbog mellem engelsk og dansk", som omhandler – Munksgaard Engelsk-dansk ordbog!

2. Den alfabetiske ordbog: en sammenlignende gennemgang

Begge ordbøger lemmatiserer leksemer, herunder ordgruppeleksemer, uregelmæssigt dannede grammatiske ord, fx *genera*, *went* og *better*, forkortelser samt orddele, herunder affikser. Der er foretaget kontrolopslag på i alt 38 af de præfikser, som er behandlet i Quirk et al., nemlig *a-/an-*, *anti-*, *arch-*, *be-*, *bi-*, *co-*, *contra-*, *counter-*, *de-*, *demi-*, *dis-*, *ex-*, *extra-*, *hyper-*, *in-*, *inter-*, *mal-*, *mini-*, *mis-*, *multi-*, *neo-*, *non-*, *pro-*, *out-*, *over-*, *palaeo-*, *poly-*, *post-*, *pre-*, *pseudo-*, *re-*, *semi-*, *sub-*, *super-*, *sur-*, *trans-*, *un-* og *under-*. I betragtning af at affikser udgør en så uproduktiv gruppe, som tilfældet er, forekommer det overraskende, at hele seks ikke har kunnet slås op i KjN. Det drejer sig om så hyppigt anvendte præfikser som *be-*, *de-*, *dis-*, *mal-*, *post-* og *sur-*. Munksgaard lemmatiserer samtlige 38, ligesom den leksikografiske behandling er betydeligt mere receptions- og produktionsfremmende, jvf. følgende eksempel med *co-* fra henholdsvis Munksgaard og KjN:

co- [...] *præfiks* **1.** danner sb i betydn: fælles, med-, sam-, (fx *co-author*; *coequality*) **2.** danner adj og adv i betydn: gensidig, indbyrdes (fx *co-belligerent*; *coequal(ly)*) **3.** danner vb i betydn: sammen med en anden *el* andre (fx *cooperate*; *co-author*) **4.** (*mat*) **a)** om komplementvinkel (fx *cosine*) **b)** komplement til (fx *co-latitude*; *coset*)

co- [...] (*prefix*) med- (fx *author*; *editor*; *founder* stifter); *heir* arving; *manager* direktør; *worker*); sam- (fx *existence* eksistens); fælles

Lemmata er i begge ordbøger sat med fede typer, udtrykket til venstre og ordnet strengt alfabetisk efter bogstav-for-bogstav metoden. Mens lemmalisten i Munksgaard er glatalfabetisk, er den i KjN nichealfabetisk med nichelemmata ordnet i klyngeform. Den derved sparede plads er dog ofte på bekostning af overskueligheden, jvf. følgende uddrag fra henholdsvis KjN og Munksgaard:

constrict [...] *vb.* **1.** snøre sammen, indsnøre; snære. **2.** indsnævre **3.** (*inhibit*) hæmme. **constricted** [...] *pp., ad.* **1.** sammensnøret. **2.** snæver; indsnævret **3.** (*bot.*) ~ *siliqua* ledskulpe. **constricting snake** kvælerslange. **constriction** [...] *sb.* **1.** sammensnøring. **2.** (*med.*) konstriktion; ~ *of the chest*

trykken for brystet. **3.** indsnævring; hindring. **4.** snæverhed (*fig.*). **constrictor** [...] *sb.* **1.** (*anat.*) //, snøremuskel. **2.** *zo.* kvælerslange

constrict [...] *vt* **1.** snøre sammen, indsnøre, indsnævre **2.** (*biol*) sammentrække, konstringere (*organisk væv*).

constricted [...] *adj* **1.** sammensnøret **2.** (*med*) sammentrukket, konstringeret **3.** snæver, indsnævret

constriction [...] *sb* **1.** sammensnøring **2.** (*med*) sammen-trækning, konstriktion **3.** indsnævring, indsnøring

constrictive [...] *adj* **1.** (*med*) sammensnørende **2.** indsnævrende

constrictor [...] *sb* **1.** (*zo*) kvælerslange **2.** (*anat*) snøremuskel, sammensnører, constrictor.

Homografer er i Munksgaard adskilt med et løftet arabertal efter lemmaet:

signal¹ [...] *sb*

signal² [...] *attrib adj*

signal³ [...] *v*

mens homografi i KjN er markeret med et forudgående romertal:

I **signal** [...] *sb.* .... II **signal** *vb.*

III **signal** [...] *adj.*

Da det er gennem lemmaet, brugeren finder frem til den ønskede ord-bogsartikel, bør dette ikke, som hos KjN, ledsages af forudgående markeringer m.v. I øvrigt undrer man sig over, hvorfor verbet *signal* i KjN optræder som nichelemma til det nominale nicheindgangslemma, mens *signal* som adjektiv har selvstændig lemmastatus.

Efter lemmaet følger i begge ordbøger en udtaleangivelse til lemmaet i skarpe klammer. Med undtagelse af flerordsforbindelser er de engelske lemmata i begge ordbøger som hovedregel forsynet med oplysning om ordklassetilhørsforhold og uregelmæssig fleksion. Munksgaard er, hvad denne komponent angår, generelt betydeligt mere informativ end KjN, jvf. følgende eksempel med det verbale lemma *can* fra henholdsvis Munksgaard og KjN:

can² [...] *hjælpe*v (3. pers sg *præs can*; *præt could* [...]) (fulgt af *inf* uden *to*, også *absol*, kun i *præs* el *præt*) **1. a** ...

III **can** [...] *vb. pret. could* 1. ...

Hos Munksgaard, men ikke i KjN, anføres desuden konsonantfordobling og ændring af *-y* til *-ie* ved deklination af substantiver/adjektiver og konjugation af verber:

hostility [...] *sb (pl -ies)*

hot¹ [...] *adj (hotter, hottest)*

focus² [...] *v (focused, focusing el focussed, focussing)*

Til trods for at der i forkortelseslisten er taget højde for oplysning om transitivitet i forbindelse med verbale lemmata, er denne angivelse i KjN undtagelsen, ikke reglen. Således er lemmaet *join* alene markeret *vb.*, hvorefter de seks betydningsnumre behandles uden nogen form for grammatisk oplysninger. Til sammenligning er *join* i Munksgaard markeret med *v* for verbum, hvorefter samtlige, her otte, delbetydninger er ledsaget af en transitivitetsangivelse (*tr* eller *intr*). Herudover medtager Munksgaard, men igen ikke KjN, en række syntaktiske oplysninger, herunder fx valens i forbindelse med verbale lemmata, numerus i verbet i forbindelse med nominale lemmata m.v.:

signal² [...] *attrib adj*

signal³ .... 2. *tr a* (ofte fulgt af *to* + inf)

purify [...] *vt (-ies, -ied)* (ofte fulgt af *of, from*)

pulse² [...] *sb (m verbet i sg el pl)*

KjN markerer ikke utællelighed i forbindelse med utællelige nominale lemmata, hvilket, hvor indikeret denne oplysning end måtte være, må anses for mindre vildledende end Munksgaard, som giver denne oplysning inkonsekvent, sammenlign *advice*, som er ledsaget af markøren *utælleligt*, mens fx *adhesion*, *furniture* og *information* alle er umarkerede. Vedrørende behovet for og forslag til markering af (u)tællelighed i forbindelse med utællelige nominale lemmata og nominale lemmata med dobbelt tilhørsforhold se Pedersen (1995:130–139).

Efter den grammatisk angivelse til det engelske lemma følger den danske ækvivalent henholdsvis de danske ækvivalenter. Hvor der til et lemma er mere end én ækvivalent er disse i Munksgaard anført efter betydningsområde markeret med arabertal, idet der igen kan være foretaget en underinddeling markeret med små bogstaver, hvis betydningsvarianterne ligger tæt op ad hinanden og må betragtes som underbetydninger inden for det samme betydningsområde, jvf. brugervejledningen. Normalt anføres "den almindeligste betydning i normalsproget før overført sprogbrug og fagsproglige betydninger". Princippet

forklares ikke i KjN, men den samme praksis kan ses anvendt, med den formelle forskel at overført betydning her er anført sidst i artiklen. Der kan dog hos Munksgaard optræde ganske mange forekomster af "den almindeligste betydning i normalsproget", jvf. følgende eksempel med verbet *defile*:

defile² [...] *vt* **1.** tilsmudse, forurene, besudle **2.** fordærve, korrumpere **3.** skænde, vanhellige, profanere **4.** skænde, berøve jomfruelighed **5.** (*relig*) gøre uren
defile³ [...] *vi (mil)* defilere, marchere på række

Mens verbet *defile* hos Munksgaard behandles som et polysemt lemma med fire delbetydninger, er det monosemt i KjN. Og mens den militære betydning hos Munksgaard har homografstatus, jvf. *defile*³ ovenfor, behandles den i KjN som et tilfælde af polysemi:

II defile [...] *vb*. **1.** *a)* forurene (fx *a river*); *b)* besmitte (fx *the mind*); *c)* besudle; tilsmudse, kaste smuds på (fx *his memory, his reputation*). **2.** (*mil. etc.*) defilere

Hverken Cobuild, ALD eller LDOCE tager, ud over den religiøse, højde for mere end én betydning af *defile*. Som citeret ovenfor skulle nummereringen i Munksgaard betegne forskellige betydningsområder, som dog i det valgte eksempel samtidig er fremstillet som hørende til "den almindeligste betydning i normalsproget", idet de optræder uden nogen form for betydningspecification. I stedet burde det fremgå eksplicit af artiklen, at valg af ækvivalent er betinget af kollokationelle henholdsvis stilistiske hensyn.

I ingen af ordbøgerne informeres om de principper, der er lagt til grund for rækkefølgen og adskillelsen af ækvivalenter, hverken når det drejer sig om ækvivalenter til monoseme lemmata eller inden for de enkelte delbetydninger af polyseme lemmata. I KjN søger man således forgæves i fortekstens tegn- og forkortelsesliste efter en forklaring på brugen af komma henholdsvis semikolon til adskillelse af ækvivalenter, jvf. betydningsnummer 1. c) til *defile* ovenfor. I en almen L2-L1 sprogordbog, der udelukkende henvender sig til brugere med L1 som modersmål, anses det ikke for absolut påkrævet med en betydningspecification i tilfælde af multiækvivalens. Helt nødvendig er den derimod for eventuelle L2, altså her engelsktalende, brugere, som må anses for en relevant potentiel brugerkategori, jvf. ovenfor, og som i hvert fald i KjN må formodes ikke blot forudset men også prioriteret, jvf. diskussionen ovenfor vedrørende metasprog. Engelsktalende brugere kan nemlig ikke forventes at besidde den fornødne kompetence til at foretage en distinktion mellem en ukommenteret række danske

ækvivalenter og vil derfor have behov for betydningsdifferentierende oplysninger. Det samme gør sig gældende for den ikke-fagkompetente danske bruger, når det drejer sig om ækvivalenter til fagsproglige lemmata, jvf. følgende eksempel fra Munksgaard med lemmaet *lemma*:

lemma .... 3. a) (*leksikografi*) artikel, lemma, opslagsord, overskrift b) *pl lemmata* [...] stikord, kommentar, note

Hvorledes skal den ikke-fagkyndige bruger ud fra denne artikel se, at den faglige leksikografiske betegnelse for det engelske *lemma* også på dansk er *lemma*. At *lemmata* ikke, som man med reference til brugervejledningen ellers måtte antage, er en såkaldt underbetydning, men derimod pluralisformen af *lemma*, såvel på engelsk som på dansk. Og at *lemma* ofte med en mere populær betegnelse kaldes *opslagsord* eller eventuelt *indgangsort*. Selv om *stikord* på normalt dansk refererer til et opslagsord i et stikords- eller sagregister, kan man undertiden også se betegnelsen anvendt synonymt med *lemma*, især blandt germanistisk inspirerede leksikografer. Det er gennem lemmaet, brugeren finder frem til den ønskede ordbogsartikel, idet lemmaet her samtidig fungerer som en slags overskrift. I betragtning af at *leksikografi* eksplicit nævnes i forkortelseslisten som et af de fagområder, Munksgaard intenderer at behandle, og at netop leksikografien må antages at repræsentere en ordbogsredaktions eget fagområde, må den citerede artikel i øvrigt give anledning til nogen betænkelighed, når det drejer sig om pålideligheden af behandlingen af fagsproglige lemmata i en almen sprogordbog. Den leksikografiske betydning af *lemma* behandles ikke i KjN.

Ovenstående diskussion forudsætter en situation, hvor der eksisterer fuld ækvivalens mellem den udgangs- og målsproglige betegnelse. Selv om dette typisk er tilfældet, når det drejer sig om så nært beslægtede sprog som engelsk og dansk, vil historiske, politiske, kulturelle, sociale og andre forskelle i de involverede sprogområder bevirke, at der undertiden ikke findes en semantisk henholdsvis stilistisk fuldgyldig ækvivalent på målsproget. De nævnte forskelle accentueres især i forbindelse med kulturbundne fag, som fx jura, samt hvor der er tale om sprog med stor geografisk udbredelse, som her engelsk. I fravær af en dækkende målsproglig betegnelse må den bi- og polylingvale leksikografi operere med en graduering af ækvivalentbegrebet, i ordbogen typisk manifesteret som delvis ækvivalens eller nulækvivalens, idet ækvivalenten her erstattes af en tillempet oversættelse henholdsvis en forklaring. KjN markerer delvis ækvivalens med en dobbelt tilde, som i henhold til tegn- og forkortelseslisten betegner "omtrent lig med, kan gengives":

burgh .... 2. (*Scot.*) ~ købstad

mens Munksgaard anvender forkortelsen svt (= svarer/svarende til):

Lent .... **b)** *svt* fastelavn

Det bemærkes, at de to eksempler er forskellige. Noget overraskende har det trods ihærdig søgen ikke har været muligt at finde eksempler på enighed om delvis ækvivalens i de to ordbøger. Således har Munksgaard i det valgte eksempel *købstad* som en fuldgyldig ækvivalent for *burgh*, ligesom *faste*; *fastetid* i KjN er fuldgyldige ækvivalenter for *Lent*.

Hvor det ikke er muligt at give en oversættelse anfører Munksgaard i henhold til brugervejledningen en definition eller forklaring på ordets betydning, som adskilles fra egentlige oversættelser ved at stå i skarpe klammer:

patter² [...] *sb* **1.** (*teat*) **a)** [tungefærdig snak i forb m revyviser]
b) [komisk visetekst] **2.** (*merk*) [sælgers tungefærdige snak]
 [...]

Skarpe klammer forekommer også i KjN, men deres anvendelse forklares ikke i tegn- og forkortelseslisten. Mens delvis ækvivalens som nævnt er markeret med en dobbelt tilde, kan nulækvivalens i KjN tilsyneladende være realiseret på ikke mindre end tre forskellige måder, jvf. følgende eksempler med *takeaway* og *Chesterfield*, hvor nulækvivalens i førstnævnte dels er umarkeret, dels står i citationstegn, mens det i sidstnævnte er markeret ved hjælp af skarpe klammer:

takeaway ~ *food* færdigretter leveret ud af huset; *do ~s* "sælge ud af huset"

Chesterfield [...] **chesterfield** *sb.* **1.** chesterfieldsofa **2.** [type lang overfrakke]

Selv om sådan inkonsekvens må betegnes som knap så graverende i forbindelse med L2 tekstreception, kan den ikke anses for acceptabel i en ordbog, der intenderer, eller må antages at intendere, at yde hjælp i forbindelse med L2-L1 oversættelse. Oversætteren gives ikke nogen hjælp til at afgøre, om oplysningerne i ækvivalentpositionen afspejler fuld ækvivalens, og der således er tale om genuine danske betegnelser, som kan overtages direkte, eller om der eventuelt skal tages forbehold i den danske oversættelse, der jo gerne skulle fungere som en kildeprogsuafhængig tekst, som fx her ved hjælp af citationstegn, eller, for det tredje, om gengivelse i den danske tekst må ske med en forklarende oversættelse, eventuelt under tilføjelse af en fodnote.

I forbindelse med funktionen L2-L1 oversættelse er det desuden særligt vigtigt, at en forklaring til erstatning af en fuldgyldig ækvivalent er formuleret på en sådan måde, at den umiddelbart, eller i det mindste uden større omskrivning, helt eller delvis vil kunne indgå i en dansk tekst. Til trods for at forklaringerne fremstår uden nogen form for forbehold og derfor vel må antages at repræsentere fuldgyldige ækvivalenter, kan dette, som det fremgår af følgende eksempler fra KjN, ikke forudsættes at være tilfældet:

bump artist S (*film*) statist der optræder hvor der vanker drøje knubs

bunny-girl lækker natklub-(etc.) "værtinde" (etc.) i kaninliggende antræk

catsuit tætsluttende damedragt med susebukser

Mens *bump artist* ikke er lemmatiseret i Munksgaard, må forklaringen på *bunny girl*, som her er uden bindestreg, nemlig *natklubværtinde i kanindragt* i skarpe klammer, betegnes som lettere inkorporerbar i en dansk tekst. For *catsuit* har Munksgaard i øvrigt *jumpsuit* som fuldgyldig ækvivalent, hvilket er lige så lidt korrekt som KjN's *susebukser*, hvis der da med *susebukser* menes hvad man på dansk normalt betegner *bukser med svaj*, jvf. fx Cobuild, der definerer *catsuit* som "a piece of women's clothing that is made in one piece and fits tightly over the body and legs". Til sammenligning sidder en *jumpsuit* betydeligt løsere. *Catsuit* hedder forresten også *catsuit* på dansk, hvilket kunne være opklaret ved en telefonopringning til en forretning, der sælger ballet- og danseudstyr.

Ækvivalenter ledsages i adskillige tilfælde i Munksgaard, mindre hyppigt i KjN, af en leksikografisk definition i skarpe klammer, jvf. følgende eksempler fra Munksgaard:

baud [...] *sb* (*pl ds el bauds*) (*edb osv*) **1.** baud [enhed for elektronisk overførselshastighed = 1 informationshed/sekund] **2.** baud [dataoverførselshastighed = 1 bit/sekund]

divertimento [...] *sb* (*pl divertimenti* [...] *el -os*) (*mus*)
divertimento [let musikstykke/suite for kammerorkester]

Formålet med denne angivelse er i henhold til brugervejledningen "at gøre betydningen mere klar". Specielt når det drejer sig om monoseme lemmata anses denne artikelkomponent ikke for nødvendig i en bilingval almen sprogordbog, selv om den ofte vil kunne spare den ikke fagkyndige bruger for opklarende ekstraopslag.

Munksgaard bringer kun få engelske sætningseksempler, KjN flere. På dette punkt lover Munksgaards brugervejledning således mere end den holder: "I de fleste tilfælde er der givet eksempler på brugen af opslagsordet, så den givne betydning og ordets brug i en sætning belyses." Sætningseksempler har i fagordbøger typisk et definatorisk sigte, mens de i almene monolingvale betydnings- og produktionsordbøger og bilingvale L1-L2 ordbøger har til formål at vise lemmaet i en relevant sproglig kontekst. Dette ses også som deres primære funktion i en L2-L1 ordbog, hvorfor kollokationer med lemmata bør være ledsaget af en målsproglig oversættelse. I de undersøgte ordbøger er dette undertiden tilfældet, undertiden er det det ikke, jvf. nedenstående eksempler fra KjN. Uoversatte er deres funktion i den aktuelle ordbogstype vanskelig at få øje på. For anmelderen har KjN's sætningseksempler indimellem været ligefrem underholdende læsning. Således har det været interessant at iagttage, hvorledes redaktionens rent maskuline, eller måske er det snarere forældede, univers afspejler sig i ordbogens sætningseksempler:

allow .... *she ~s herself no sweets ~ hun har forbudt sig selv at spise slik he ~s his sister 2,000 pounds a year han giver sin søster en årlig understøttelse på 2.000 pund he ~ed each child 2 pounds a week as [i] pocket money*

all right .... *she thought that she might have to pay for the dinner, but John paid it ~*

mini .... *a ~-bosomed girl bolstering her morale with falsies*

Formålet med at bringe kollokationer i en almen sprogordbog er at illustrere typiske sproglige kontekster, herunder de leksikalske muligheder og grammatiske strukturer. For kollokationer gælder derfor det samme som for sætningseksempler, nemlig at de, for at ordbogen skal kunne opfylde sin funktion og yde hjælp i forbindelse med L2-L1 oversættelse og L2 tekstreception, altid bør være ledsaget af den målsproglige oversættelse. Igen gælder det for begge ordbøger, at der ikke hersker konsekvens på området, jvf. følgende eksempel fra Munksgaard:

poor [...] adj **1. a)** fattig **b)** (fulgt af in) fattig i/på (~ in worldly goods; the ~ in spirit) **2. a)** ringe, ussel (a ~ crop) **b)** ringe, dårlig (~ visibility; he is a ~ driver; in ~ health) **c)** sølle (~ condition; he came a ~ third) **3. a)** stakkels (you ~ thing) **b)** salig, afdød (as my ~ father used to say) **4.** foragtelig (she is a ~ creature) **5.** (ofte iron el spøg) ydmyg (in my ~ opinion)
....

Det forekommer ikke umiddelbart indlysende, hvilken gavn den bruger, der sidder med en engelsk tekst, som skal oversættes til dansk eller eventuelt blot reciperes, har af uoversatte kollokationer på engelsk som *poor in worldly goods* og *the poor in spirit*. Måske optræder de oven i købet allerede i den tekst, hun sidder med. Ovenstående eksempel giver ganske vist to oversættelsesforslag til præpositionen *in*, nemlig *i* og *på*, hvorefter brugeren selv kan indplacere dem i kollokationerne. Men hvis man ikke ved det på forhånd, hvilken præposition hører da til hvilken kollokation, eller kan de eventuelt bruges i flæng? Går man logisk til værks og indplacerer præpositionerne i kollokationerne i den orden, hvori de optræder i artiklen, vildledes man tilmed, idet rækkefølgen er omvendt. Hertil kunne man indvende, at det ved ordbogens danske modersmålsbruger i forvejen. Måske. Måske oven i købet sandsynligvis. Men hvis dette er den forudsatte antagelse vedr. brugerkompetence, hvorfor medtager ordbogen da overhovedet de pågældende engelske kollokationer? Kun anmeldere og andre leksikografisk interesserede kan vel formodes at ville slå op i en ordbog for at søge viden, de allerede har. Også i 3. a) får brugeren problemer. Da den til *poor* her anførte ækvivalent er *stakkels*, må det på dansk ækvivalerende udtryk for *you poor thing* efter det foreliggende være *din stakkels ting*. Det er det som bekendt ikke. *You poor thing* hedder på dansk *din stakkel* eller *din arme stakkel*.

Igen for at ordbogen skal kunne opfylde sin funktion og yde hjælp i forbindelse med L2-L1 oversættelse, må også flerordsforbindelser med lemma være forsynet med en ækvivalent. Som det fremgår af nedenstående eksempel med *signal* fra KJN, kan der på dette område konstateres ganske betydelig varians, selv inden for den samme artikel:

III **signal** ... . 2. (*in compounds*) a) signal- (fx *apparatus* apparat(er); *arm* (railw.); *bell*; *board* tavle, tableau; *boatsman* underofficer; *book*; *box* hus, post; *bridge* (naut. & railw.) bro; *cabin* post; *code* bod; *disk* skive; *engineer* inspektør, oversignalingeniør; *flag*; *form* blanket; *frequency*; *gun*; *halyard* fald; *indications* pl. billede; *indicator* (elec.) tableau; *lamp*; *light*; *log* journal, protokol; *mast*; *number*; *office* (mil.) kontor; *pennant*; *pistol*; *plate* (tv) belægning; *reading* aflæsning; *regulations* pl. reglement; *relay*; *red* rødt; *rocket*; *shot*; *station*; *tower* (railw.) hus; *yard* (naut.) rå)

Det er her ikke umiddelbart indlysende, hvilke kriterier der har ligget til grund for beslutningen om at anføre de danske ækvivalenter til *signal apparatus*, *board*, *boatsman*, *box*, *bridge*, *cabin*, *code*, *disk*, *engineer*, *form*, *halyard*, *indications*, *indicator*, *log*, *office*, *plate*, *reading*, *regulations*, *tower* og *yard*, men ikke til *signal arm*, *bell*, *book*, *flag*, *frequency*, *gun*, *lamp*, *light*, *mast*, *number*, *pennant*, *pistol*, *relay*,

rocket, shot og *station*. Havde der i stedet været tale om en L2 produktionsordbog, kunne man have set et formål med at inkorporere 16 ukommenterede mulige ordforbindelser med lemma, men i en L2-L1 ordbog er det mere end vanskeligt at få øje på deres funktion. Fremstillingen er tilmed vildledende. Således kan brugeren på baggrund af det foreliggende ikke få andet indtryk, end at *signal relay* på dansk hedder *signalrelæ*, hvilket ikke er tilfældet. Den danske betegnelse er *melderelæ*, jvf. fx L&H og Industriens Ordbog. Endelig må man undre sig over, hvilke fagsystematiske kriterier der har ligget til grund for at give sammensætninger med *signal* som *signal anxiety, field, flare, frequency, generator, letter, light pistol, light system, locker, man, man's cabin, pedal* og *strength* selvstændig lemmastatus, mens førnævnte har status af "compounds".

Som sidste komponent i artiklen til verbale lemmata listes i begge ordbøger eventuelt fraseverber, forstået som verbum + præposition, verbum + adverbium eller verbum + adverbium + præposition. Longman: Dictionary of Phrasal Verbs lemmatiserer følgende forbindelser med verbet *move*: *move about* (2), *ahead* (2), *along, around, away* (3), *back* (2), *down* (som adv: 2; som prep: 2), *for, forward* (2), *in* (2), *into* (2), *off, on* (5), *out* (2), *over* (2), *round, to* (2), *towards* (2), *up* (5) og *upwards*. Tallene i parentes angiver antal delbetydninger > 1. Af de mere end tyve fraseverbale lemmata i Longman, anfører Munksgaard syv, KjN ti, hvilket er overraskende få. En gennemlæsning af hele artiklen i Munksgaard afslører dog, at der også længere tilbage i artiklen optræder fraseverber, nemlig *move in* og *move to*, ligesom der i den afsluttende komponent indimellem fraseverber er anført kollokationer og idiomer. Tilstedeværelsen af disse virker sammen med den kursiverede repræsentation af fraseverber med til at give artiklen en betydelig grad af uoverskuelighed. I sammenligning hermed, må fremstillingen af fraseverber i KjN betegnes som mere overskuelig og konsekvent gennemført.

3. Afprøvning af KjN og Munksgaard på forskellige tekster

Den i Danmark udbredte praksis i ordbogsanmeldelser, som overvejende går ud på at undersøge, om ord fra det område eller eventuelt de områder, den pågældende anmelder tilfældigvis har et særligt kendskab til, nu også er med og korrekt oversatte i den pågældende ordbog, og den efterfølgende harme, når dette ikke er tilfældet, skal ikke anvendes her. I stedet undersøges ordbøgernes anvendelighed i forbindelse med reception og L2-L1 oversættelse af autentiske tekster. Først Shakespeares *Macbeth*. Begge ordbøger medtager foruden gamle former af

personlige pronominer som *thee*, *thine*, *thou* og *ye*, også gamle præteritumsformer som *didst* og *durst*. Dog kan *seemeth* ikke slås op i nogen af ordbøgerne, men der er hjælp at hente hos Munksgaard, som lemmatiserer *-eth*:

-eth² [...] *suffixs (el -th) (arkaisk) danner 3. pers sg præs af vb*
(fx *doeth*; *saith*)

Også arkaiske ord som *thrice*, *withal* og *whiles* og det historiske *kern* kan slås op i begge ordbøger. Der var her på forhånd stillet særligt store forventninger til KjN, idet *Sh.* (= *Shakespeare*) optræder i forkortelseslisten. Det må derfor undre, at det ikke har været muligt at finde det kendte Macbeth-citat "Fair is foul, and foul is fair", ligesom suffikset *-eth* heller ikke kunne slås op i KjN.

Yderligere har jeg med henblik på denne anmeldelse gennem de seneste måneder noteret en række ord og vendinger, som især er hentet ved læsning af Rayner: *The Blue Suit* fra 1995, *The Economist* fra 25. januar 1996, tv-kigning (et par film plus Sky News) samt oversættelse af en engelsk tekst om opvaskemaskiner og en om ormebekæmpelsesmidler. Resultaterne af det efterfølgende opslagsarbejde følger nedenfor. Det skal bemærkes, at ord og vendinger, der har kunnet slås op i begge ordbøger, og for hvilke der er givet en acceptabel oversættelse, ikke er medtaget.

aid worker kan kun slås op i KjN.

amp rating kan ikke slås op.

bastard, jvf. Sartre-citatet "you cease to be a bastard the moment you stop regarding yourself as a bastard". Hverken Munksgaards ækvivalentforslag, nemlig *skiderik*, *lort* eller KjN's *fnatmide*, "*lort*", "*løg*" er anvendelige i forbindelse med tekstproduktion, herunder oversættelse, selv om de naturligvis giver tilstrækkelig mening til receptionsformål. Det danske udtryk for *a bastard* er i langt de fleste tilfælde *et dumt svin*.

challenge i den medicinske betydning *provokere* kan kun slås op hos Munksgaard.

CIP kan kun slås op hos Munksgaard (= *Commercially Important Person/Passenger*).

council house: Munksgaard anfører den korrekte ækvivalent, *social bolig*, mens KjN kun har (*arbejder*)*bolig*, der er forældet.

endectocides kan ikke slås op.

field evaluation kan ikke slås op.

have it all together kan ikke slås op. Munksgaard har dog *together* = *tjekket*.

how's your new book coming on? (= hvordan går det med din nye bog?) kan ikke slås op.

it has its compensations (= det har sine fordele) kan ikke slås op.

marcher og *protester*: Munksgaard anfører i begge tilfælde den korrekte danske ækvivalent *demonstrant*, mens KjN har henholdsvis *marchdeltager* for *marcher* og *deltager i protestbevægelse*, *-march* etc. for *protester*.

modelling agency (= modelbureau) kan ikke slås op.

move in with somebody (= flytte sammen med nogen) kan ikke slås op.

National Health specs (= sygekassebriller). Munksgaard har *National Health glasses*, KjN ingen af delene.

ramraid/ramraider/ramraiding. Kun Munksgaard anfører de korrekte danske betegnelser, *rambuktyveri* henholdsvis *rambuktyv*.

screen rights (= filmrettigheder) kan ikke slås op.

shortlist i udtrykket "shortlisted for the Booker Prize" kan ikke slås op med en tilfredsstillende ækvivalent, fx *nominere*.

social economy (= samfundsøkonomi) kan ikke slås op.

streetwise kan kun slås op i Munksgaard, dog med en ækvivalent, som kun anses for anvendelig i forbindelse med tekstreception.

tax revenues (= skatteindtægter) kan ikke slås op.

telemarketing (= telefonsalg) kan kun slås op i Munksgaard.

start-up i udtrykket *investments in start-ups* kan kun slås op i Munksgaard.

trickle infection kan ikke slås op.

venture capitalist kan ikke slås op, men nok *capitalist* og *venture capital*. Den danske betegnelse kan ikke konstrueres ud fra de foreliggende oplysninger, idet *venture capital* er = *risikovillig kapital*, og det i denne sammenhæng helt misvisende *kapitalist* i begge ord-bøger er den eneste ækvivalent til *capitalist*.

visual indicator kan ikke slås op.

wash cycle kan ikke slås op.

wash tank kan ikke slås op.

4. Konklusion

Når det drejer sig om store bilingvale ordbøger fra engelsk til dansk, har KjN hidtil været enerådende på markedet. Som det vil være fremgået af den løbende bedømmelse og sammenligning af KjN og Munksgaard ovenfor, har KjN med udgivelsen af Munksgaard nu fået en konkurrent, som indtil videre har taget føringen. Ikke blot pris-mæssigt, idet KjN er næsten dobbelt så dyr som Munksgaard, men også kvalitativt. Som bruger kan man kun hilse denne udvikling velkommen:

Dels er der nu to ordbøger at vælge imellem. Dels skaber konkurrence-situationen begrundet håb om en længe tiltrængt systematisk opdatering og leksikografisk gennearbejdning af KjN foruden en forbedring af kvalitetsniveauet på de nævnte områder i fremtidige udgaver af begge ordbøger.

Litteratur

- ALD = *Advanced Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press 1990.
- Cobuild = *Collins Cobuild English Language Dictionary*. London: HarperCollins Publishers 1995.
- Industriens Ordbog Engelsk/Dansk. Dansk Standardiseringsråd 1991.
- LDOCE = *Longman Dictionary of Contemporary English*. Essex: Longman Group UK Limited 1991.
- L & H = Charlotte Langkilde et al.: *L & H Teknisk Ordbog engelsk-dansk*. L & H Ordbøger 1990.
- Longman Language Activator*. Essex: Longman Group UK Limited 1993.
- Longman Dictionary of Phrasal Verbs*. Essex: Longman Group UK Limited 1983.
- Nielsen eng-da = Sandro Nielsen: *Engelsk-dansk juridisk basisordbog*. København: Munksgaard 1993.
- Nielsen, Sandro 1994: Ordbogens Byggede. Brugervejledning. I: Henning Bergenholtz og Sven Tarp (red.): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Pedersen, Jette 1995: Grammatiske oplysninger i tekniske fagordbøger. I: *LexicoNordica* 2, 121–142.
- Quirk et al. 1991 = Randolph Quirk/Sidney Greenbaum/Geoffrey Leech/Jan Svartvik: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Longman 1991.
- Rayner, Richard: *The Blue Suit*. London: Picador 1995.
- Vinterberg & Bodelsen = *Vinterberg & Bodelsen Dansk-Engelsk Ordbog*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S 1991.